

Державний вищий навчальний заклад
«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

Рада молодих учених університету

ВІТЧИЗНЯНА НАУКА НА ЗЛАМІ ЕПОХ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Матеріали

XXII Всеукраїнської науково-практичної
інтернет-конференції

9-10 квітня 2016 р.

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Переяслав-Хмельницький
2016

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

Рада молодих учених університету

Матеріали
XXII Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції
«Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку»
9-10 квітня 2016 року

Збірник наукових праць

Переяслав-Хмельницький – 2016

УДК 001(477)«19/20»
ББК 72(4 Укр)63
В 54

Матеріали ХХІІ Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку»: Зб. наук. праць. – Переяслав-Хмельницький, 2016. – Вип. 22. – 205 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Коцур В.П. – доктор історичних наук, професор, академік НАПН України, ректор ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Рик С.М. – кандидат філософських наук, доцент, проректор з наукової роботи ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

Склярєнко О.Б. – кандидат філологічних наук, доцент

Коцур В.В. – кандидат політичних наук, голова Ради молодих учених університету

Кикоть С.М. – кандидат історичних наук, заступник голови Ради молодих учених університету

Гайдаєнко І.В. – кандидат історичних наук, секретар Ради молодих учених університету

©Рада молодих учених університету
©ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

СЕКЦІЯ: БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

*Іван Білокур
(Переяслав-Хмельницький)*

**ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧІ ТЕХНОЛОГІЇ В СУЧАСНИХ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ
НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ**

Постановкою проблеми статті виступає відсутність самостійних досліджень пов'язаних із використанням здоров'язберігаючих технологій у сучасних навчальних закладах, хоча у цьому є потреба.

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю вирішення проблеми навчання здорового способу життя та розроблення новітніх методів у сучасних навчальних закладах, що передбачає систематичний комплекс заходів, спрямованих на усвідомлення здорового способу життя як однієї з основних соціальних цінностей.

Із практичною реалізацією здоров'язберігаючих освітніх технологій у навчальних закладах можна ознайомитися у працях І.В. Волкової, О.Є. Марінушкіної, Л.Д. Покроєвої, З.В. Рябової, О.М. Пежоти, О. Ващенко, С. Свириденко, О. Сергійчук, М. Гончаренко, В. Оржеховської, Н.І. Коцур, Л.П. Товкун, Л.С. Гармаш.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та класифікації здоров'язберігаючої технології, оцінці умов виховання і навчання щодо збереження та зміцнення здоров'я учнів. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань: дати визначення здоров'язберігаючої технології, виокремити основні типи здоров'язберігаючих технологій та визначити компетентності, які сприяють здоров'ю, якими повинні володіти учні для успішної соціалізації [3, с. 144].

Колись метою школи було навчити якомога більше людей читати та писати. Зараз – це рівень початкової школи. А загальні цілі – зовсім інші. У школі викладається безліч предметів, але інформаційний простір сьогодні майже безмежний (телебачення, радіо, Інтернет), тому вчитель перестає бути єдиним джерелом знань. А метою сучасної школи є підготовка дітей до життя. Кожен учень має отримати під час навчання знання, що знадобляться йому в майбутньому житті. Здійснення означеної мети можливе за умови запровадження технологій здоров'язберігаючої педагогіки. Основна мета сучасної школи полягає у формуванні здорової особистості. здорової як фізично, так і духовно. Тому кожна школа сьогодні шукає свій шлях змін у просторі покращення якості освіти та виховання.

Відповідно до Методичних рекомендацій щодо вивчення шкільних дисциплін важливою ознакою сучасного уроку є використання здоров'язберігаючих технологій [5, с. 125].

Національна Доктрина розвитку середньої освіти України в ХХ столітті передбачає вирішення таких проблем:

- виховання морально та фізично здорової людини;
- формування в учнів наукового світогляду, уявлення та розуміння наукової картини світу живої природи на основі усвідомлення понять і закономірностей взаємозв'язку безпечної поведінки людини, здорового способу життя, цінування власного життя та життя інших.

Технологія – це, перш за все, системний метод створення, застосування знань із урахуванням технологічних і людських ресурсів та їх взаємовпливу, що має на меті оптимізацію форм освіти (ЮНЕСКО). Серед технологій, які, входять до класифікації освітніх технологій (управлінської діяльності, організації навчального процесу, виховної роботи та ін.) виокремилася нова група – здоров'язберігаючі технології.

Поняття «здоров'язберігаючі технології» об'єднує в собі всі напрями діяльності загальноосвітнього закладу щодо формування, збереження та зміцнення здоров'я учнів [6, с. 113].

Під здоров'язберігаючими технологіями розуміють:

- сприятливі умови навчання дитини в школі (відсутність стресових ситуацій, адекватність вимог, методики навчання та виховання);
- оптимальну організацію навчального процесу (відповідно до вікових, статевих, індивідуальних особливостей і гігієнічних норм);
- повноцінний і раціонально організований руховий режим.

Впровадження здоров'язберігаючих освітніх технологій пов'язано з використанням медичних (медико-гігієнічних, фізкультурно-оздоровчих, лікувально-оздоровчих), соціально-адаптованих, екологічних здоров'язберігаючих технологій і технологій забезпечення безпеки життєдіяльності [5, с. 99].

Аналіз класифікацій існуючих здоров'язберігаючих технологій дає можливість виокремити такі типи (за О. Ващенко):

- здоров'язберігаючі – технології, що створюють безпечні умови для перебування, навчання та праці в школі та ті, що вирішують завдання раціональної організації виховного процесу (з урахуванням вікових, статевих, індивідуальних особливостей і гігієнічних норм), відповідність навчального та фізичного навантажень можливостям дитини;

– оздоровчі – технології, спрямовані на вирішення завдань зміцнення фізичного здоров'я учнів, підвищення потенціалу (ресурсів) здоров'я: фізична підготовка, фізіотерапія, 4ед.4терапія, загартування, гімнастика, масаж, фітотерапія, музична терапія;

– технології навчання здоров'ю – гігієнічне навчання, формування життєвих навичок (керування емоціями, вирішення конфліктів тощо), профілактика травматизму та зловживання психоактивними речовинами, статеве виховання. Ці технології реалізуються завдяки включенню відповідних тем до предметів загально навчального циклу, введення до варіативної частини навчального плану нових предметів, організації факультативного навчання та додаткової освіти;

– виховання культури здоров'я – виховання в учнів особистісних якостей, які сприяють збереженню та зміцненню здоров'я, формуванню уявлень про здоров'я як цінність, посиленню мотивації на ведення здорового способу життя, підвищенню відповідальності за особисте здоров'я, здоров'я родини.

Одним зі складових здоров'я є і творчість. Тому що саме творчий підхід до вирішення будь-яких життєвих проблем, завдань робить людину здоровою.

Важко уявити собі у числі активних і повноцінних учасників навчально-виховного процесу дитину або вчителя, у яких постійно болить голова, які знаходяться у постійній нервовій напрузі, всього бояться.

Здоров'я – це єдність соматичного, психічного, духовного, соціального, інтелектуального та творчого аспектів здоров'я, а не лише відсутність хвороб або фізичних вад [2, с. 641].

Ключовими компонентами, що сприяють здоров'ю, якими повинні володіти учні для успішної соціалізації, є такі навички:

- раціонального харчування;
- рухової активності та загартування;
- санітарно-гігієнічні;
- організації режиму праці та відпочинку;
- самоконтролю;
- мотивації успіху та тренування волі;
- управління стресами;
- ефективного спілкування;
- попередження конфліктів;
- співчуття (емпатії);
- поведінки в умовах тиску;
- співробітництва;
- самоусвідомлення та самооцінки;
- визначення життєвих цілей і програм;
- аналіз проблем прийняття рішень.

Здоров'язберігаюча технологія – це побудова послідовності факторів, які попереджують руйнування здоров'я при одночасному створенні системи сприятливих для здоров'я умов.

Учитель, володіючи сучасними педагогічними знаннями, при постійній взаємодії з учнями, їхніми батьками, медичними працівниками та шкільними психологами, планує й організовує свою діяльність із урахуванням пріоритетів збереження та зміцнення здоров'я всіх суб'єктів педагогічного процесу [4, с. 199].

Слід зазначити, що здоров'язберігаюча педагогіка не може бути представлена як конкретна освітня технологія. Разом із тим, поняття «здоров'язберігаючі технології» об'єднує в собі всі напрями діяльності загальноосвітнього закладу щодо формування, збереження та зміцнення здоров'я учнів.

Деякі науковці розглядають це поняття, виходячи з розуміння технології як певного прийому, методу, методики, інші розуміють його як сукупність певних технік, за допомогою яких реалізується освітнє чи інше педагогічне завдання. Розуміють технологію і як опис процесу досягнення запланованих результатів, сукупність даних, які відображають певні зміни в здоров'ї.

Вітчизняні та зарубіжні науковці вважають, що під здоров'язберігаючими освітніми технологіями в широкому розумінні цього слова необхідно розуміти всі педагогічні технології, які не шкодять здоров'ю учнів [1]. Дослідник цієї проблеми Н. Смирнов зауважує: «Якщо здоров'язберігаючі технології пов'язати з вирішенням тільки здоров'яхоронного завдання, то до здоров'язберігаючих будуть належати педагогічні проблеми, методи та технології, які не шкодять прямо чи побічно здоров'ю учнів і вчителів, забезпечують їм безпечні умови перебування, навчання та роботи в загальноосвітньому закладі». Усі педагогічні технології, якими користується вчитель на уроці, можуть бути визначені (кількісно чи якісно) за ступенем впливу їх на здоров'я учнів.

Деякі вчені пропонують виокремити поняття «здоров'яформуючі виховні технології», розуміючи під ним ті психолого-педагогічні технології, програми, методи, які спрямовані на виховання в учнів культури здоров'я, особистісних якостей, що сприяють його збереженню та зміцненню, формування уявлень про здоров'я як цінність, а також мотивацію на здоровий спосіб життя [7, с. 179].

Отже, ефективність формування здорового способу життя вимагає активного залучення учнів до здоров'язберігаючого навчального процесу, формування в них активної позиції щодо зміцнення і збереження власного здоров'я. Звичайно, вирішення проблеми збереження здоров'я дітей і підлітків потребує тільної увага

всіх зацікавлених у цьому: педагогів, медиків, батьків, представників громадськості. Однак особливе місце та відповідальність, щодо оздоровчої діяльності відводиться освітній системі, яка повинна й має всі можливості для того, щоб зробити освітній процес здоров'язберігаючим, і в цьому випадку мова йде вже не просто про стан здоров'я сучасних школярів, а про майбутнє України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Лозинський В. Техніки збереження здоров'я / В. Лозинський. – К.: Главник, 2008. – 160 с.
2. Селевко Г.К. Энциклопедия образовательных технологий: 2 т. / Г.К. Селевко. – Т. 2. – М.: НИИ школьных технологий, 2006. – 816 с.
3. Чернишова С.Р. Підготовка вчителя до формування в учнів основ знань про здоров'я та безпеку життєдіяльності людини / С.Р. Чернишова. – К.: Видавничий дім «Букер», 2007. – 200 с.
4. Омельченко Л.П. Здоров'ятворча педагогіка / Л.П. Омельченко, О.В. Омельченко. – К.: «Основа», 2008. – 205 с.
5. Наказ МОН України «Концепція формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя дітей та молоді» від 21.07.2004 №605.
6. Реализация оздоровительной функции образования: проблемы теории и практики: Учебно-метод. пособ. / Под 5ед.. О.И. Васильковой, В.С. Популь, Г.Е. Челах. – Донецк : Каштан, 2008. – 168 с.
7. Попов С.В. Валеология в школе и дома (О физическом благополучии школьников). – СПб.: СОЮЗ, 1997. – 256 с.

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент Л.П. Товкун

*Лариса Ковальчук
(Малин)*

АНАЛІЗ ПРОДУКТИВНОСТІ ТА ПОШИРЕННЯ ПСЕВДОТСУГИ МЕНЗІСА (PSEUDOTSUGA MENZIESII MIRB.) В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПІ

В наш час головною проблемою лісової галузі є створення високопродуктивних насаджень. Для вирішення цієї проблеми велике значення відіграють швидкорослі інтродуковані лісові породи. Цінність інтродукованих порід визначається наступними властивостями: стійкість до природних умов, швидкість росту, продуктивність в невластивих для породи ґрунтових умовах.

Метою дослідження продуктивності псевдотсуги Мензіса та використання її в насадженнях різних регіонів України, зокрема на Поліссі та в Європі, використовуючи літературні джерела і дослідження продуктивності лісових культур за участю дугласії та Волині.

Однією з перспективних хвойних порід, успішно інтродукованих в Європу, а згодом і в Україну, є псевдотсуга Мензіса, або дугласія. Батьківщиною дугласії – Північна Америка, де вона утворює великі за площею лісові масиви, простягаючи від південного-заходу Канади до Мексики. Її використовують в основному, як будівельний матеріал. За даними О.Г.Каппера [7] найбільшим деревом дугласії, про яке відомо, був 117 метровий гігант з діаметром 4,7 м. практично всі види дугласії можуть рости на території нашої країни, як декоративні насадження. Про те, як високопродуктивну лісову породу, її вирощують в західних областях – Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській, Тернопільській та деяких інших.

На території нашої країни дугласія з'явилася понад 100 років тому.

Найстарші насадження на сьогоднішній день збереглися в Карпатах і на Закарпатті, де їх вік досягає 70 – 90 років в умовах Д₂-Д₃, оскільки природо-кліматичні умови цього регіону є найбільш близькими до умов природного ареалу зростання. Такі насадження починають давати насіння у віці 25-30 років. В свою чергу вони є дуже хорошою насінневою базою для подальшого лісорозведення цієї породи. На даний момент на території України лісові культури за участю дугласії зростають на площі біля 900 га, з яких 80-85% знаходиться на Закарпатті. Псевдотсуга в Карпатських лісах, на північних схилах гір, є досить продуктивною лісовою породою, де у віці 80 років у вологих умовах продуктивність сягає 1200м³/га [5].

Як показує досвід розведення цієї породи в Франції, Італії, Голландії, Бельгії, Англії, Данії та інших країнах Європи, першу сортиментну продукцію можна отримати уже у віці 40-50 років [9, с. 380]. Так М.М.Маргус [8, с. 24] зазначає 35-40 річні насадження псевдотсуги на території Естонії мають запас в районі 420-440 м³/га, в Латвії у віці 60 років – 600 м³/га. В сусідній Угорщині приріст дугласії становить 16-20 м³/га [11, с. 7].

Вивченням дугласії на території України займався ряд вчених, але в більшості цих наукових праць дослідження проводилися в гірській частині Карпат. Дослідники М.М.Боринський, М.С.Гунчак [1, с. 56], [3] зазначили у своїх працях, що насадження псевдотсуги в Карпатах досить продуктивні, та переважають такі ж деревостани в Польщі, Австрії, Німеччині та ряді інших країн Європи.

К.К.Смаглюк однією із найкращих інтродукованих порід Прикарпаття вважав псевдотсугу [10, с. 17], оскільки за його підрахунками її продуктивності у 1,5 рази вища ніж у ялини, а приріст на 20-40%.

Псевдотсуга вважається перспективним видом для плантаційного лісовирощування. Основою такого вибору послужили висока продуктивність цього виду; висока швидкість росту та здатність формувати високопродуктивні чисті і змішані деревостани; можливість отримання доходів ще задовго до головної рубки ПЛК; цінність деревини; наявність значного наукового та виробничого досвіду її вирощування; наявність лісонасінної бази [4, с. 171].

Також про високу продуктивність цієї породи свідчать дослідження П.С. Каплуновського і Т.М. Бродовича, де зафіксовано, що псевдотсуга у віці 45 років досягає висоти 35м, а запас 500 м³/га [2,с. 93,], [6, с. 5] в 6—65 років – 900 – 1000м³/га, а у віці 70 років вона набуває максимальної висоти 45-50м, при середньому діаметрі 50 см, із запасом 1430м³/га при повноті 1,0 [11].

За нашими даними дугласія на Поліссі та у центральній частині країни у вигляді чистих насаджень не поширена, а в деяких регіонах взагалі не зростає. В основному ця порода представлена поодинокими деревами або групами дерев в дендропарках, ботанічних садах і зелених насадженнях. Про те на західному Поліссі, а саме на Волині є декілька ділянок де створені чисті або мішані лісові культури де головною породою є псевдотсуга Мензіса. Характеристику цих насаджень, для порівняння, наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Лісівничі характеристики лісових культур за участю дугласії на Волині

Квартал, ділянка, площа, га	ТЛУ	Склад	Порода	Бонітет	Вік, років	Висота, м	Діаметр, см	Повнота	Запас, м ³ /га
ДП «Володимир-Волинське ЛМГ» Губинське л-во									
Кв.29 Виділ 3 1,6га	С2ГД	10Дгл	Дгл	4	47	22,9	25,5	0,74	443
ДП «Ківерцівське ЛГ» Ківерцівське л-во									
Кв.12 виділ 2 1,3 га	С3ГД	6Дгл3Бп 1Гз	Дгл	1	9	1,7	2,3	0,82	9
			Бп	1	6	2,7	2,9	0,82	9
			Гз	1	6	2,5	2,7	0,82	9
ДП «Цуманське ЛГ» Мо									
Кв.51 Виділ 14 2,2га	С2ГДС	4Дгл5Сз 1Дз	Дгл	5	13	4,4	4,4	0,71	3
			Сз	5	12	3,3	4,4	0,71	2
			Дз	5	12	2,2	1,1	0,71	2

Виходячи з вище приведених показників, можна стверджувати що і в умовах рівнинних лісів насадження дугласії можуть мати високу продуктивність, відповідно до даних досліджень П.С.Каплуновського і Т.М.Бродовича, дійсно дугласія може мати запас у віці 47 років 443 м³/га при повноті 0,74.

Висновок. Проаналізувавши продуктивність та поширення дугласії в Україні і за її межами можна зробити наступний висновок, що цей інтродуцент є досить високопродуктивною лісоутворюючою деревною породою, особливо в гірських умовах Карпат де вона адаптувалась до умов гірського регіону та відзначається високими показниками продуктивності. В умовах Західного Полісся дугласія може бути конкурентно здатною до аборигенних видів і мати достатньо високу продуктивність, але про це не можна стверджувати в Центральному і Південному Поліссі. В багатьох країнах Європи дугласія має високий приріст та запас.

Проте є ряд факторів, які впливають на ріст і розвиток цієї породи зокрема, на що вказує в своїх роботах Ю.М.Дебринюк [4]. Необхідно створювати мішані насадження з господарюванням дугласії (з послідуочим поступовим видаленням другорядних порід) для економії садибового матеріалу та підвищення її стійкості. Також існує проблема із насінневою базою для цієї породи. Тому при створенні плантаційних лісових культур за участю псевдотсуги Мензіса, слід обирати оптимальні лісорослинні умови та дотримуватись агротехніки вирощування, щоб в кінцевому результаті отримати високопродуктивні насадження.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Боринська М.М., Гунчак М.С. Продуктивність і основи ведення господарства в деревостанах дугласії Карпат // Тез. доп. Респ. наук.-техн. конф. «Системи ведення лісового господарства в гірських умовах Карпат». – Івано-Франківськ: Ун-т гірськ. л-ва, 1990. – С.56-57.
2. Бродович Т.М. Отношение лжетсуги тисолистой к морозам и заморозкам // Лесоводство и агролинеарация. – 1972. – № 30. – С.93-100.
3. Гунчак М.С. Дугласія зелена в Україні / М.С. Гунчак Р.М., Р.М.Яцик, Ю.Е.Андрунків. – Івано-Франківськ, 1988. – 122 с.

4. Дебринюк Ю.М. До питання про продуктивність *Pseudotsuga menziesii* Mirb. [Franco] у зв'язку з формами виду за корою / Ю.М.Дебринюк / Праці наук. тов. ім.Шевченка. Еколог. Збірник – 4: Дослідження біотичної і ландшафтної розмаїтості та її збереження. – Львів, 2008. – XXXII. – С.163-171.
5. Збірник науково-технічних праць. – Львів:РВВ НЛТУ України. – 2011. – Вип.21.10. – 380 с.
6. Каплуновський П.С. Итоги работы дендрария в Закарпатье за 20 лет // Бюллетень ГБС АН СССР, 1977. – Вып. 105. – С.5-14.
7. Каппер О.Г. Хвойные породы: Лесоводственная характеристика. – М.-Л.:Гослесбумиздат, 1954. – 303 с.
8. Маргус М.М. Лжетсуга в Эстонии //Лесн. хоз-во. – 1963. – № 9. – С.24-27.
9. Плотнікова О.М., Лось С.А., Григор'єва В.Г., Нейко І.С., Єлісавенко Ю.А. Особливості росту псевдотсуґи Мензіса (*Pseudotsuga menziesii* (Mirb.) Franco) в умовах Поділля. Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України: збірник науково-технічних праць. – Львів: РВВ НЛТТУ України, 2011. – Вип. 21.10. – С.380.
10. Смаглюк К.К., Лжетсуга в Прикарпатье. Бюллетень ГБС АН СССР, 1970. – Вып.77. – С.17-20.
11. Шляхта Я.М. Селекционные характеристики насаждений дугласи в Закарпатье // Лесной журнал. – 1979. – № 2. – С. 7-9.
12. GLaz J. Występowanie i stan drzewostanów jedyicy (*Pseudotsuga douglasii* Lindl.) w lasach Państwowych Polski // Sylwan/ 19+84.R.128. №6. S. 9-22.

*Оксана Миздренко, Оксана Бульботка
(Переяслав-Хмельницький)*

РАЦІОНАЛЬНЕ ХАРЧУВАННЯ ЯК ЗАСІБ ВІДНОВЛЕННЯ ПРАЦЕЗДАТНОСТІ СПОРТСМЕНІВ

Перебіг усіх без винятку процесів життєдіяльності організму проходить у тісному і нерозривному взаємозв'язку з процесами обміну речовин і енергії. Так, визначення співвідношень між кількістю енергії, що надходить з їжею, і кількістю енергії, яка виділяється в докільля (енергетичний баланс), дає необхідний матеріал для розрахунків харчових раціонів людини; показники енерговитрат трудівників різних професій та спортсменів широко використовуються для оптимізації трудових процесів і фізичних тренувань; вивчення енерговитрат людей, які знаходяться в умовах постійно змінних зовнішніх температур, для розробки профілактичних заходів, спрямованих на підтримання температурного гомеостазу організму та його загартовування.

Кількість енергії яку витрачає спортсмен залежить від багатьох факторів. Перед усім енерговитрати залежать від характеру, інтенсивності і об'єму фізичних навантажень, рівня майстерності спортсменів, віку, статі та антропометричних характеристик (фізіологічної конституції, зросту). Добові витрати енергії складаються з основного обміну речовин, витрат енергії на травлення (складає приблизно 10% основного обміну) та величини підвищеного обміну при різноманітній діяльності: витрат енергії на фізичні та емоційні навантаження в залежності від клімато-погодних умов, мікроклімату робочого місця, характеру і якості одягу, навичок та умінь в трудовому процесі. Енергетичні витрати організму виражаються в кілокалоріях (ккал), у цих же одиницях вимірюють енергетичну цінність їжі [1, с. 74].

Харчування – важливий фактор підвищення працездатності спортсменів, стійкості їх організму до екстремальних впливів, адаптації до різних умов зовнішнього середовища і зміцнення здоров'я на всіх етапах тренування.

Харчування спортсменів має свої особливості, зумовлені впливом занять і спортивної діяльності, поєднання яких супроводжується значним нервово-психічним і фізичним напруженням, що викликає підвищену потребу в енергії й окремих поживних речовинах. Зважаючи на це, вкрай важливим є забезпечення організму необхідною кількістю енергії відповідно до її затрат у процесі навчання та спортивної роботи.

Адекватні форми харчування включають в себе набір харчових речовин, продуктів підвищеної біологічної цінності (ППБЦ) та їх комбінації, а також фактор кратності харчування. Метою застосування даних форм харчування є оптимізація процесів адаптації і швидкості відновлення працездатності спортсмена.

Структура річного циклу тренувань в більшості видів спорту включає, як правило, три основних етапи: підготовчий, змагальний, перехідний. Режим тренувань і відпочинку, характер фізичних навантажень і відновних заходів підпорядковані на кожному з цих етапів певним педагогічним завданням. Режим харчування повинен бути організованим згідно загальним вимогам.

На різних етапах підготовки спортсменів виникає потреба в корекції харчування у зв'язку із завданням відповідного етапу. Для цього підбираються доступні комбінації легкозасвоюваних продуктів, ППБЦ, напоїв і вітамінних препаратів [2, с. 31].

Узагальнення літературних даних дозволяє сформулювати основні положення проблеми раціонального харчування спортсменів:

1. Сучасні уявлення про харчування спортсменів повинні враховувати індивідуальні і загальні, біохімічні та фізіологічні зміни в організмі при конкретних умовах тренувань.

2. Створення загальних та індивідуальних раціонів і режимів харчування можливе за умови використання спеціальних програм біохімічного аналізу й фізіологічного контролю забезпеченості організму енергією та харчовими складниками.

3. Вуглеводи – одне з головних джерел енергії. Суперкомпенсація вуглеводів у організмі спортсменів досягається за допомогою спеціальних дієт і фізичних навантажень (тайпер), або при вуглеводній спрямованості основного харчового раціону. На працездатність спортсменів значно впливає час прийому збагаченої вуглеводами їжі. Рекомендують вживання глюкози, мальтодекстринів і сахарози до 50 г за 30-90 хв до старту або за 30 хв до ймовірного настання втоми, яке значно збільшує працездатність спортсменів.

4. Раціональне використання вуглеводів під час тривалого фізичного навантаження (більше ніж 1,5-2 год) корелює зі збільшенням працездатності. Дробне вживання вуглеводів зберігає запас глікогену. Доцільно споживати вуглеводи у рідкому вигляді, оскільки при цьому ще й поповнюється запас рідини. Найкращими формами спортивних напоїв стали мальтодекстрини і зернові сиропи. Мальтодекстрини мають меншу осмотичність ніж у глюкози, тому не викликають значного підвищення шлункової секреції. Спортсмени надають перевагу менш солодким розчинам мальтодекстринів у концентрації 10 грамів і більше на 100 мл, що забезпечує надходження більшої кількості вуглеводів до організму при невеликому об'ємі рідини.

5. У період відновлення, в умовах багатоденних змагань, а також у мікроциклах з великими навантаженнями доцільно використовувати дієти збагачені вуглеводами. У ранній фазі відновлення рекомендуються рідкі суміші, потім – ППБЦ білкового та комплексного складу. Рекомендується через кожну годину з моменту початку змагань приймати 30-60 г високоглікемічних вуглеводів.

6. У багатьох видах спорту пов'язаних зі швидкою витратою м'язового глікогену (футбол, хокей), фізична працездатність стабілізується за допомогою прийому ППБЦ вуглеводно-мінерального складу.

7. Використання харчових добавок ерготоніків повинно суворо контролювати тренером і спортивним лікарем. Добова частка цих продуктів не повинна перевищувати 15 % від калорійності загального раціону харчування.

8. Не можна виходити на старт голодним. Прийом звичної їжі повинен бути не пізніше ніж за 3-4 год до початку змагань (з урахуванням тривалості перетравлювання їжі в шлунку). Не варто споживати нові продукти в день змагань. Потрібно враховувати позитивний психологічний ефект від вживання окремих продуктів і ритуального прийому їжі.

9. При заняттях масовими видами спорту необхідно уникати основних поширених помилок харчування: надмірного вживання енергетичних продуктів (переїдання жирів і рафінованих вуглеводів); кількісного і якісного дефіциту овочів і фруктів; порушення режиму харчування, роботи і фізичних навантажень.

Однією з найважливіших проблем для спортсменів є розробка принципів індивідуалізації харчування. При створенні індивідуального раціону треба враховувати морфологічні, антропологічні, типометричні, фізіологічні, метаболічні характеристики спортсмена, стан його травного апарату і смакові звички. Принципи індивідуалізації харчування спортсменів вимагають виконання таких завдань: оцінка стану здоров'я, антропометричних характеристик, щільності тіла, рівня фізичної підготовленості; аналіз фактичного харчування (енергетична цінність їжі, її хімічний склад, помилки в харчуванні); біохімічний (фізіологічний) аналіз забезпеченості організму незамінними факторами їжі та визначення факторів ризику; аналіз середньодобових витрат енергії протягом 3-7 днів, у тому числі при заняттях фізичною культурою і спортом; складання індивідуальних раціонів харчування; корекція помилок харчування [3, с. 234].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Аністратенко Т.І. Гігієна харчування з основами нутриціології: Підручник / Т.І. Аністратенко, Т.М. Білко, О.В. Благодарова та ін., [За ред. проф. В.І. Ципріяна]. – К.: Медицина, 2007. – 528 с.
2. Стратійчук Н.А. Раціональне харчування спортсменів і його корекція: метод рекомендацій [для студ. вищ. навч. пед. закл.] / Н.А. Стратійчук, Н.М. Козік. – Чернівці: Рута, 2007. – 48 с.
3. Ячнюк І.О. Відновлювальні засоби працездатності у фізичній культурі і спорті: підручник / І.О. Ячнюк О.О. Воробйов, Л.В. Романів, І.В. Марценяк, Р.Р. Білик. – Чернівці: Книги – XXI, 2009. – 432 с.

*Оксана Миздренко
(Переяслав-Хмельницький)*

ВИЗНАЧЕННЯ АДАПТАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ДИХАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ПЕРШОКУРСНИКІВ В УМОВАХ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Постановка проблеми. Проблема функціонального стану в наш час стала однією з найактуальніших як в теоретичному, так і в практичному значенні. Особливо гостро стоїть проблема збереження здоров'я підростаючого покоління. В науковій літературі надається велика увага дослідженню стану здоров'я школярів. А вивчення функціонального стану систем організму студентів вищих навчальних закладів, зокрема педагогічних, має вибіркового, фрагментарний характер. Проте адаптація до таких факторів, що супроводжують

процес навчання, як гіподинамія, розумове і емоційне напруження, стреси тощо не можуть не привертати увагу фізіологів та гігієністів. Адже від рівня та ефективності адаптації в кінцевому результаті залежить стан здоров'я студентів, а також успіхи в навчальній діяльності.

Процес адаптації є нічим іншим, як підтримання гомеостазу в організмі за різних умов. Однією з найперших і найважливіших функціональних систем, що забезпечують процес адаптації є система дихання. Саме вона одна з перших реагує на впливи навколишнього середовища, що супроводжується суттєвими змінами її показників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання адаптації дихальної системи дітей до навчальних навантажень знайшли своє відображення у працях Бондаренка С.В., Дарзинської Н.О., Сидило Л.В. [1], Безверхньої Г.В., Воробйова М.І, Круцевич Т.Ю. [4]. Проте у цих наукових розвідках досліджується функціональний стан системи дихання в умовах навчального процесу, головним чином в учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Водночас у літературі обмаль наукових праць, присвячених оцінці функціонального стану дихальної системи студентів, як одного з показників адаптації організму до навчання в умовах вищого навчального закладу.

Виклад основного матеріалу. Початок навчання у ВНЗ для більшості абітурієнтів є періодом формування адаптаційно-компенсаторних механізмів функціональних систем до нових умов. Адаптація до комплексу нових чинників, специфічних для вищої школи, представляє собою складний процес, що супроводжується значним напруженням компенсаторно-приспосувальних систем організму, перенапруження яких призводить до підвищення захворюваності студентів, зниження ефективності навчання.

Дослідження останніх десятиріч показують, що в першу чергу дихання має визначальний вплив на стан систем, функціонально пов'язаних з ним при забезпеченні підтримки гомеостазу і здійсненні адаптивних реакцій організму, особливо на серцево-судинну і центральну нервову систему. В організмі відсутні хоч які-небудь запаси кисню, необхідного для підтримки життя. Дихання є однією з найважливіших фізіологічних функцій, що забезпечує постачання організму киснем і звільнення його від надлишку вуглекислого газу. Серцево-судинна система безпосередньо бере участь у цих процесах розносячи кров'яним руслом кисень та забираючи вуглекислий газ. У зв'язку з чим стає зрозумілою роль саме дихальної системи у підтримці гомеостазу [2, с. 45].

Студентами першого курсу ВНЗ, як правило, є молоді люди віком 17 – 18 років. Згідно з віковою періодизацією їх відносять до юнацького віку, або старшого підліткового. Даний віковий період характеризується дозріванням психіки, становленням особистості, формуванням власних поглядів. Саме в цьому віці відбувається остаточне формування елементів систем організму, в тому числі й дихальної. Тому на цьому віковому етапі особливо важливо зменшити ризик впливу негативних факторів на організм першокурсника, оскільки пізніше це може відобразитися на особливостях адаптаційних реакцій [1, с. 86].

Спеціалісти, що займаються питаннями фізіології праці (І.В. Зибковець, Т.Д. Лоскутова, М.В. Антропова) відносять діяльність студентів до розумової праці. Поширене помилкове уявлення про розумову працю як про легку працю. Таке уявлення базується на тому, що при розумовій праці енергетичні витрати значно нижчі за фізичні. Але при розумовій праці мозок, який складає лише 1,2 – 1,5 % маси тіла, споживає більше 20 % його енергетичних ресурсів. Потік крові до працюючого мозку збільшується у 8-10 разів у порівнянні із станом спокою, зростає і споживання кисню і глюкози. Розумовій праці властиві погіршення функцій зорового аналізатора та найвищий ступінь напруги уваги. Стреси, низька рухова активність та вимушена одноманітна поза при розумовій праці спричиняють послаблення обмінних процесів, явище застою в м'язах ніг, органах черевної порожнини. Щодо власне дихальної системи, то обмежена рухова активність призводить до зниження легеневої вентиляції, хвилинного об'єму дихання, життєвої ємкості легень. Звідси легко простежуються зміни у споживанні кисню, відбувається недостатнє постачання киснем життєвоважливих органів – мозку, серця. І як наслідок відбувається зниження функціональних і адаптаційних можливостей організму [3, с. 68].

З метою вивчення функціонального стану дихальної системи у студентів першого курсу ДВНЗ «Переяслав – Хмельницького ДПУ ім. Григорія Сковороди» було проведено дослідження.

Для оцінки даної функціональної системи ми використовували індекс Скібінської, який дозволяє в певній мірі оцінити функціональний стан не тільки системи дихання а й частково серцево-судинної системи. Саме вони належать до систем організму, що найбільш інтенсивно працюють в процесі фізичних, психічних, емоційних навантажень. Тому їхні показники часто використовуються для оцінки загального стану організму та його адаптивних можливостей [5, с. 16].

Згідно індексу Скібінської ми аналізували такі показники дихальної системи, як життєву ємкість легень (ЖЄЛ), максимальну затримку дихання (МЗД) та пульс, як один з показників серцево-судинної системи.

Аналіз показників пульсу показав, що із загальної кількості першокурсників у 4,8 % студентів пульс нижче норми, що говорить про нетренованість серцево-судинної системи; 52 % студентів мають нормальний пульс; 43,3 % першокурсників мають підвищений пульс, що свідчить про інтенсивну, надмірну роботу серця. Середній показник пульсу даної вибірки становить 80 уд/хв – це є верхню межею нормального пульсу.

Аналізуючи показники життєвої ємкості легень та співставляючи їх з нормою, ми отримали наступні результати: 8,6 % першокурсників мають показники нижче норми, що може свідчити про недостатність ЖЄЛ; у 58,17 % студентів ЖЄЛ знаходиться в межах норми і 33,17 % студентів мають ЖЄЛ вище норми.

Щодо максимальної затримки дихання (за пробою Л.Г. Серкіна), середні показники говорять про приховану недостатність ковообігу. Із загальної кількості першокурсників 83 % студентів мають низькі показники МЗД, 4 % першокурсників мають МЗД в межах норми і 13 % студентів є здоровими тренуваними, максимальна затримка дихання вище норми.

Підсумком нашого дослідження є оцінка функціонального стану дихальної системи та в певній мірі серцево-судинної, який розраховувався за індексом Скібінської. Аналіз результатів показав, що із загальної кількості студентів I курсу у 28,5 % першокурсників мають незадовільний стан досліджуваних систем, задовільний стан дихальної та серцево-судинної систем у 63,5 % студентів; лише у 7 % досліджувані функціональні системи добре розвинені і у 1 % студентів виявлено стан дихальної системи та в певній мірі серцево-судинної, який оцінюється як дуже добрий.

Висновки. Таким чином, на основі результатів проведеного дослідження, можна говорити, що функціонування дихальної системи студентів I курсу не відповідає належному рівню. І якщо брати до уваги, що показник досліджуваної системи широко використовується для оцінки загального стану організму, можна зробити висновок про низькі функціональні можливості студентів, задовільну адаптацію до умов середовища. Це в решті – решт визначає і стан здоров'я, і успішність студентів в навчальній діяльності.

Факторами, що безпосередньо впливають на фізичний розвиток студентів в процесі навчальної діяльності, можуть виступати психічні, фізичні, емоційні навантаження, стреси, гіподинамія. Тому розв'язання таких питань, як регламентація кількісних і якісних компонентів навчального навантаження, розробка і впровадження профілактичних і оздоровчих програм дозволить зменшити ризик впливу негативних факторів, що супроводжують навчальний процес, і в результаті зберегти і зміцнити здоров'я студентів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко С.В. Стан та особливості функціональної підготовленості студентів до фізичних навантажень на етапі адаптації до навчального процесу / С.В. Бондаренко. Н.О. Дарзинська, Л.В. Сидило // Слобожанський науково-спортивний вісник. – 2013. – № 3(36). – С. 85 – 89.
2. Гора Е.П. Влияние дыхания на функциональное состояние систем органов (сердечно-сосудистую и ЦНС): Учеб. пособие / Е.П. Гора. – М. : МГПИ, 1987. – 77 с.
3. Долженко Л. Фізична працездатність і максимальне споживання кисню студентів з різним рівнем соматичного здоров'я / Л. Долженко // Теорія і методика фізичного виховання і спорту. – 2005. – № 1. – С. 68 – 70.
4. Круцевич Т.Ю. Контроль у фізичному вихованні дітей, підлітків і молоді: навчальний посібник / Т.Ю. Круцевич, М.І. Воробйов, Г.В. Безверхня. – К. : Олімп. літ-ра, 2011. – 224 с.
5. Степанюк М. Взаємозв'язок кровоносної та дихальної систем в організмі людини / М. Степанюк // Хімія. Біологія. – 2004. – № 3. – С. 16 – 17.

*Оксана Топорівська
(Переяслав-Хмельницький)*

ХАРАКТЕРИСТИКА МЕТОДІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ОПОРНО-РУХОВОГО АПАРАТУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Актуальність теми обумовлена тим, що правильна постава має велике значення в життєдіяльності людини, оскільки вона сприяє раціональному використанню біомеханічних властивостей опорно-рухового апарату і нормальному функціонуванню систем життєзабезпечення організму.

Опорно-руховий апарат має велике значення для фізичного розвитку дитини. Від правильного та своєчасного його розвитку залежить успішне оволодіння дитиною різноманітними рухами. Фізичний розвиток – це сукупність морфологічних та функціональних властивостей організму, що характеризують процес його росту та формування.

Статистичні дослідження України свідчать, що з кожним роком кількість дітей із різними формами порушень постави й сколіозом значно зростає. Так, у дошкільному віці порушення постави виявлено у 2,1 % дітей, у чотири роки – у 15-17 % дітей, у сім років – уже у 33% (кожна третя дитина). У дітей старшого шкільного віку цей показник складає 67-72%.

Факторами ризику формування порушень ОРА є збіг у часі вікових особливостей формування ОРА дитини (його відносна слабкість та уразливість) з такими несприятливими гігієнічними умовами навчання школярів, як:

- незбалансоване харчування;
- тривале статичне навантаження на поперековий відділ хребта дітей під час сидіння за партами, комп'ютером та робочими столами;
- фіксована поза дитини за партою без подальшого активного усунення м'язових напружень;
- неправильний режим дня;
- невідповідність шкільних меблів зросту школярів.

У сучасних умовах фізичні навантаження у дітей значно зменшились через захоплення комп'ютерними іграми, телепередачами. Гіподинамія веде до сповільнення фізичного розвитку, порушення постави та інших захворювань. Необхідно відзначити, що в період дошкільного та молодшого шкільного віку скелет знаходиться у стадії інтенсивного формування і розвитку, у зв'язку з цим, будь-які несприятливі зовнішні або внутрішні впливи можуть легко призвести до впливу деформації його різних ланок.

Аналіз останніх досліджень публікації. Питанням порушення опорно-рухового апарату, режиму дня школярів приділяють велику увагу такі науковці Н. С. Полька, Н. Я. Яцковська, А. Г. Платонова, С. М. Джурина, а також у підручниках і навчальних посібниках з шкільної гігієни таких авторів, як С. Є. Советова, З. П. Громової, Б. І. Тьомкіна, Г. В. Сахарова, М. В. Антропової, Н. І. Коцур, Л. С. Гармаш, Л. П. Товкун [3-4], В. І. Бобрицької [1].

Аналіз наукової літератури свідчить, що цій проблемі приділяли увагу багато фахівців. Однак у навчально-виховні заклади (садочки, школи) потрібно впроваджувати нові засоби й методики, які б сприяли формуванню опорно-рухового апарату дітей молодшого шкільного віку.

Мега роботи – обґрунтування ефективних і доступних методів дослідження опорно-рухового апарату.

Усі методи діагностики деформації хребта можна розділити на суб'єктивні та об'єктивні (найефективніші). До суб'єктивних методів належить візуальний огляд (соматоскопічний), що має два суттєвих недоліки: по-перше, вимагає достатнього для надійного оцінювання досвіду, по-друге, не дає чіткого уявлення про ступінь порушення.

Об'єктивні методи оцінювання передбачають оцінювання постави з використанням приладів та інструментів. Вимірювальні методи засновані на визначенні вигинів хребта в лінійних і кутових величинах. Соматичні методи включають: визначення висоти розташування акроміальних і клубових грубневих точок над площею опори (праворуч і ліворуч), вимірювання ромба Машкова, обчислення плечового показника, визначення величини вигинів хребетного стовпа, гоніометрія.

Діагностика захворювання у підлітків зазвичай не представляє труднощів: видима на око деформація хребта і рентгенологічне дослідження. По знімках встановлюють кут відхилення. Рентгенографію хребта проводять, щоб уточнити форми та тип сколіозу у вихідних положеннях лежачи й стоячи з визначенням характеру викривлення, уточненням локалізації та ступеня викривлення.

Суб'єктивні та об'єктивні методи призначені для виявлення порушень постави серед дітей та підлітків.

Діагностика порушення постави необхідна з молодого віку, так як виявивши початкові ознаки захворювання можна запобігти їх наслідкам і провести своєчасну їх корекцію.

Сколіоз не можна вилікувати після 20-25 років (після цього настає припинення росту кісток), але можна суттєво зменшити його негативні прояви шляхом мануальної терапії та при цьому необхідна буде постійна самостійна робота над своєю поставою [5].

Для дослідження функціонального стану опорно-рухового апарату школярів нами був виділений та проаналізований об'єктивний (соматичний) метод: обчислення плечового показника та вимірювання ромба Машкова.

За даними дослідженнями слід проводити використовуючи результати поглибленого медичного огляду та визначаючи поставу в учнів. Нормальна постава характеризується за наступними ознаками:

- 1) положення голови (нахили вправо, вліво, вперед, назад або пряме положення);
- 2) положення плечового пояса (плечі зведені вперед, опущені, розгорнуті, положення плечових ліній);
- 3) форма і положення грудної клітки (сплощена, впала, плоска, звужена, подовжена, симетрична і асиметрична);
- 4) форма і величина трикутників талії, рівня тазових кісток (симетричні, асиметричні); форма і положення живота (відвислий, опуклий, втягнений);
- 5) положення і форма ніг (О-подібна, Х-подібна, напівзігнуте у колінах).

Висновок: усі методи діагностики деформації хребта можна розділити на суб'єктивні та об'єктивні. До суб'єктивних методів належить візуальний огляд, що має два суттєвих недоліки: по-перше, вимагає достатнього для надійного оцінювання досвіду, по-друге, не дає чіткого уявлення про ступінь порушення. Об'єктивні методи оцінювання передбачають оцінювання постави з використанням приладів та інструментів, що дають точний результат. Тому, для дослідження функціонального стану опорно-рухового апарату школярів нами був виділений та проаналізований об'єктивний (соматичний) метод: обчислення плечового показника та вимірювання ромба Машкова.

Необхідно відзначити, що в період молодшого шкільного віку скелет знаходиться у стадії інтенсивного формування і розвитку, у зв'язку з чим, будь-які несприятливі зовнішні або внутрішні впливи можуть легко призвести до впливу деформації його різних ланок [2].

Для запобігання захворюванням опорно-рухового апарату дітей у першу чергу потрібно вести рухливий спосіб життя: чергувати інтелектуальну працю з фізичною активністю. Для зміцнення хребта рекомендуємо зайнятися плаванням. Серед описаних необхідно постійно стежити за поставою і положенням, у якому доводиться проводити учневі значну частину часу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бобрицька В.І. Анатомія і вікова фізіологія з основами шкільної гігієни: Робочий зошит: Навч.-метод. посіб. – Київ: ВД «Професіонал», 2004. – С. 12–18.
2. Гозак С. В. Вплив чинників навчального процесу на показники здоров'я школярів / С.В. Гозак // Довкілля та здоров'я. – 2012. – №3. – С. 18–20.
3. Коцур Н.І. Психогігієна: Навчальний посібник / Н.І. Коцур, Л.С. Гармаш. – Чернівці: Книги – XXI, 2005. – С. 236–238.
4. Коцур Н.І., Гармаш Л.С., Товкун Л.П. Шкільна гігієна: Навчально-методичний посібник / Н.І. Коцур, Л.С. Гармаш, Л.П. Товкун. – К.: ТОВ «Панот», 2010. – С. 53–57.
5. Ніколаєнко С.М. Поліпшення здоров'я дітей – запорука здоров'я нації / С.М. Ніколаєнко // Фіз. вих. в школі. – 2006. – №5. – С.2–7.

Науковий керівник – Н.І.Годун

СЕКЦІЯ: ГЕОГРАФІЯ І ГЕОЛОГІЯ

*Ганна Машіка, Мирослав Безрукий
(Мукачєво)*

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ
РЕСУРСНО-ТУРИСТИЧНОГО РАЙОНУВАННЯ

Актуальність і практичне значення ресурсно-туристичного районування обумовлено низкою обставин. З процесами входження України в європейську спільноту. Цей орієнтир потребує суттєвого впорядкування процесів ресурсно-природокористування за правилами організації господарської діяльності країн Європейського союзу. А також, необхідно врахувати процеси інтенсифікації ресурсокористування. Це необхідність урахування загальних системних вимог у процесі вдосконалення механізмів суспільно-економічного розвитку, які висуває інтернаціоналізація діяльності корпорацій та галузей.

У науковій літературі виділяється інтегральне і галузеве районування. Для дослідження ресурсно-туристичного районування використовується другий вид членування території. Залежно від поставлених завдань дослідження відбір критеріїв районування відбувається на основі окремих ресурсів чи таких показників, які в цілому характеризують забезпеченість території природно-ресурсним потенціалом.

Компонентне районування передбачає кількісне визначення ресурсів за економічними і соціальними критеріями. На основі певних просторових відмінностей досліджується взаємодія природно-ресурсного потенціалу з територіально-виробничими комплексами. Такий вид районування найбільш обґрунтований вітчизняними дослідниками. Зокрема, використаний в працях наприклад, В.П. Руденка.

Рекреаційно-туристична діяльність передбачає комплексне дослідження. Саме тому для ресурсно-туристичного районування використовуються показники, які в цілому характеризують ресурсну забезпеченість території для відпочинку. Обґрунтуванню такого підходу присвячено праці Б.М. Данилишина, С.І. Дорогунцова та інших дослідників [3, с. 274].

Метою статті є суспільно-географічні підходи до дослідження ресурсно-туристичного районування території з використанням природно-рекреаційного потенціалу.

Дієвим інструментом для наукового обґрунтування напрямів ресурсно-туристичного районування є територія. Це процес поділу території, який враховує об'єктивні нерівномірності розміщення ресурсів і особливості їх використання. Застосування цього методу передбачає формулювання цілей, завдань, визначення принципів і розробки критеріїв. У кінцевому результаті районування сприятиме вирішенню існуючої наукової проблеми, отриманню певного соціально-економічного ефекту.

Мета ресурсно-туристичного районування - забезпечення стратегії розвитку рекреаційно-туристичної системи, становлення ефективної регіональної політики, раціоналізація використання природно-ресурсного потенціалу, удосконалення просторової організації продуктивних сил і поліпшення умов життєдіяльності населення.

До основних завдань ресурсно-туристичного районування можна віднести: поділ території на райони та виділення зон з цільовими установками для вирішення локальних (місцевих) соціально-економічних проблем; інтенсифікація розвитку бізнес-середовища;

- підвищення ефективності формування і функціонування регіональних рекреаційно-туристичних систем і обґрунтування напрямів удосконалення їх просторової організації;
- упровадження механізмів управління регіональним розвитком рекреаційно-туристичних систем;
- підвищення ефективності та регулювання використання природних рекреаційно-туристичних ресурсів;
- виявлення особливостей території для диференційованого розвитку функцій рекреаційно-туристичної діяльності;
- поширення досвіду залучення ресурсів до рекреаційно-туристичного використання.

Результати застосування методу районування залежать від матеріальних елементів природи і суспільства, покладених в його основу. Для аналізу стану розвитку рекреаційно-туристичної сфери використовується декілька видів районування. Їх основну відмінність становлять розроблені критерії і показники.

Насамперед, це районування за ступенем ресурсно-туристичного освоєння території. Базовим постулатом є припущення, що рівень використання ресурсів характеризується розвиненістю інфраструктури і структурою наявних притаманних території оздоровчих функцій [1, с. 38]. Його недоліком є відсутність розрахунків потреб місцевого населення.

В основу функціонального районування покладено облік рекреаційно-туристичних властивостей території і можливість їх використання для конкретних видів діяльності чи груп населення. Під властивостями території розуміється ступінь розвитку загальнооздоровчих функцій чи еволюція форм освоєння території. Критерії оцінки визначаються як абсолютна, чи відносна чисельність підприємств сфери, рівень їх спеціалізації та зв'язків. Для розробки схеми районування, яка враховує тенденції розвитку ресурсно-туристичної діяльності, використовуються показники концентрації підприємств відпочинку і санаторно-курортного лікування.

Залежно від глибини процесів територіальної диференціації рекреаційно-туристичної діяльності використовується одноступенева чи багатоступенева схема районування. Деякі автори в дослідженні процесів і

явищ рекреаційно-туристичної сфери виділяють три класи районування: залежно від окремих природних факторів, придатності території для реалізації певних видів відпочинку та можливості забезпечення потреб кожної із соціальних груп населення [5, с.158-167].

Перший клас ураховує значну роль природних чинників у рекреаційно-туристській діяльності. Технологія його застосування передбачає виділяти «однофакторні» види районування (бальнео- і кліматолікування) природних умов і ресурсів для різноманітних видів відпочинку. Іноді виникає необхідність отримання синтезованої оцінки від усіх видів природно-рекреаційних ресурсів.

Другий клас районування відображає придатність територій до окремих видів рекреаційно-туристичної діяльності. В 80-х роках статус видів рекреаційно-туристської діяльності мали спеціалізовані мережі рекреаційного обслуговування – курортне лікування, оздоровчий відпочинок, іноземний туризм й інше. Як приклад сучасного трактування можна виділити наступні види: пішохідний туризм, автотуризм, спелеотуризм, короткочасний відпочинок, довготерміновий відпочинок, полювання, рибальство, санаторно-курортне лікування та оздоровлення, збирання лікувальних рослин та грибів, екскурсії, скелелазіння.

Одним із різновидів ресурсно-туристичного районування за критерієм придатності територій до видів рекреаційно-туристської діяльності є інтегральне рекреаційно-туристичне районування. Його можливо трактувати як виявлення і вивчення об'єктивно сформованих регіональних рекреаційно-туристських систем під впливом сукупності ресурсних і соціально-економічних чинників. До сильних сторін комплексного районування відноситься можливість охоплення більшої кількості об'єктів. Але в результаті синтезу використовується не вся сукупність властивостей, а тільки більш істотні. В практиці управління рекреаційно-туристичною сферою доцільно використовувати критерії районування обох класів. Для визначення альтернатив розвитку природно-ресурсного потенціалу, позиціонування місця рекреаційно-туристичної сфери і формування пріоритетів у регіональній політиці одного ресурсного районування замало. Воно лише відображає внутрішньогалузеві зв'язки і не стосується всього спектру територіального поділу праці. Наступний етап дослідження ув'язує еколого-рекреаційне районування з інтегральним соціально-економічним поділом території.

Третій клас районування враховує, що в ролі суб'єктів рекреаційно-туристичної діяльності виступають соціальні групи (соціально-демографічні та соціально-психологічні), народонаселення районів і країн. Соціально-економічне районування виявляє територіальну диференціацію потреб і здійснює виділення регіональної рекреаційно-туристичної системи за соціологічними критеріями, такими як структура видів діяльності та оцінка їх суспільної значимості. За умов комплексного розвитку рекреаційно-туристичної діяльності не можливо орієнтуватись лише на потреби населення. Необхідними складовими цього процесу є існування супутніх галузей господарства і забезпечення кадровим потенціалом. Урахування цих елементів при районуванні веде до раціоналізації суспільного поділу праці.

Ресурсно-туристичне районування необхідне для формування стратегії диференційного розвитку регіональної рекреаційно-туристичної системи. Науково розроблена стратегія передбачає заходи з реалізації функцій планування, прогнозування, регулювання, організації та стимулювання для кожної із груп виділених територій.

Визначення принципів ресурсно-туристичне районування території є одним із наукових засобів пізнання процесів розвитку рекреаційно-туристичної сфери і обґрунтування напрямів удосконалення територіальної організації регіональних рекреаційно-туристичних систем.

Відповідно до завдань даної роботи слід дотримуватися наступних принципів: сутнісної єдності регіональної рекреаційно-туристичної системи, який означає, що об'єднані території є не лише статистично однорідні, але й цілісними при формуванні та реалізації диференційованої стратегії розвитку. Перспективності, який підкреслює націленість районування на майбутнє. Тобто, в процесі районування мають вирішуватися прогностичні природно-рекреаційні завдання. Дотримання цього принципу висуває певні вимоги до показників районування. Вони повинні мати часову стійкість, характеризувати довготривалі процеси.

Проблемності, згідно з яким присутня націленість на виділення проблем та об'єднання зусиль у їх вирішенні. Завдяки цьому принципу можуть бути визначені соціально-економічні, організаційні і екологічні проблеми та намічені шляхи їх вирішення в процесі членування території.

Відповідності ресурсно-туристичного районування адміністративно-територіальному устрою, згідно з яким межі групування території не повинні перетинати межі існуючих адміністративних кордонів. Аргументами на користь такого членування території є наступні:

- удосконалення системи управління рекреаційно-туристичною сферою можливе лише в адміністративних кордонах;
- розбіжність кордонів еколого-рекреаційного районування з адміністративно-територіальним устроєм суттєво обмежує використання статистичних даних, які є в довідковій літературі.

Необхідності виявлення природних рекреаційно-туристичних комплексів як територій з оздоровчою спеціалізацією господарювання.

Комплексності, дотримання якого передбачає врахування всіх складових природно-рекреаційного потенціалу, що впливають на процеси природокористування і підвищення його ефективності.

Принципи ресурсно-туристичного районування ґрунтуються на кліматичному, ресурсному і економічному підходах. Найбільш обґрунтованим районуванням, яке базується на врахуванні ресурсів по компонентах, а потенціал території визначають інтегральні показники [4, с. 83-89]. Але слід враховувати, що в рекреаційно-туристській діяльності ресурсокористування відбувається комплексно.

Загалом при визначенні критеріїв слід керуватися наступними положеннями, які передбачають

- об'єктивність процесів природокористування;
- урахування закономірних тенденцій розвитку сфери оздоровлення;
- тяжіння процесу формування попиту на рекреаційно-туристичні послуги до міст.

Ресурсно-туристичне районування передбачає відбір критеріїв на основі оцінки складових природно-ресурсного потенціалу території, які забезпечують задоволення культурно-оздоровчих та естетичних потреб суспільства. Використання такого виду районування робить доцільним введення поняття природно-рекреаційного потенціалу. Це фіксує природне середовище як цілісність, на відміну від окремих природних ресурсів, які становлять лише його фрагмент. Стає можливим і обов'язковим комплексне природокористування, яке протидіє антропогенним навантаженням на територію в цілому і сприяє оптимізації процесів розвитку регіону. Для розробки схеми цього районування необхідна оцінка природно-рекреаційного потенціалу території. Проведення такої оцінки є окремим методом системного управління розвитком регіону і має на меті вирішення ряду завдань:

- визначення економічної цінності природно-рекреаційного потенціалу
- території як складової частини національного багатства країни;
- здійснення приватизації та роздержавлення у сфері природокористування;
- формування ринку природно-рекреаційних ресурсів;
- реалізація платного природокористування; визначення ефективності інвестицій.

Ураховуючи це, першу групу критеріїв ресурсно-туристичного районування території регіону, на нашу думку, повинні становити порайонні показники економічної оцінки лісів рекреаційно-туристичного призначення і лісової мисливської фауни [3, с. 389-392].

Друга група критеріїв пов'язана з рівнем забезпеченості територіями для оздоровлення. Згідно із законодавством України, забезпечення розвитку рекреаційно-туристичної діяльності. Вивчення рівня забезпеченості проводиться за параметрами унікальності, екзотичності, щільності співвідношення загальної площі об'єктів природно-заповідного фонду і площі адміністративних територій. Критерієм, який відображає особливу цінність території, є коефіцієнт наявності унікальних територій, що розраховується як співвідношення площі об'єктів природно-заповідного фонду, які мають загальнодержавний статус, до площі адміністративної території. Групу найбільш пристосованих форм до рекреаційно-туристичного ресурсокористування, складають національні природні та регіональні ландшафтні парки. Це визначає одне із завдань при обґрунтуванні напрямів удосконалення територіальної організації рекреаційно-туристичної сфери [4, с.76], [2, с.120-121].

Ресурсно-туристичне районування – це метод системного управління розвитком регіону. Його результатом є об'єднання територій за певними цільовими установками. Для його реалізації пропонується стратегія еколого-економічного розвитку регіональної рекреаційно-туристичної системи.

Практика формування і реалізації регіональних стратегій розвитку використовує аналіз соціально-економічного, екологічного стану регіонів, вивчення природно-ресурсного, трудового, інвестиційного, виробничого потенціалів.

Цим можна пояснити використання багаторівневої схеми формування стратегії, оскільки вона значною мірою базуватиметься на загальній стратегії соціально-економічного розвитку регіону, в якій визначатиметься місце рекреаційно-туристичного природокористування [2, с. 291-295].

Залежно від кількісних параметрів природно-рекреаційного потенціалу можливе використання трьох стратегій розвитку:

- 1) оздоровча спеціалізація – розглядається як провідна сфера економічної діяльності території;
- 2) рекреаційно-туристична сфера – є одним із пріоритетних напрямів регіональної економіки;
- 3) орієнтування на попит, створений місцевим населенням.

Функціональна диференціація рекреаційно-туристичних систем позначається на вимогах до формування пріоритетів у ресурсокористуванні. Можлива реалізація таких стратегій:

- диференціації, яка означає спрямованість на поширення цінних ресурсів;
- фокусування на ресурсах санаторно-курортного лікування;
- розвитку функцій відпочинку і оздоровлення;
- зростання кількості сформованих рекреаційно-туристичних центрів з орієнтацією на внутрішній та зовнішній попит.

Для просування рекреаційно-туристичних послуг пропонуються об'єктивні, цінні і поведінкові стратегії. Отже, раціоналізація використання і дослідження ресурсно-туристичного районування забезпечується методами державного регулювання: прогнозуванням, індикативним плануванням, програмуванням та іншими. Серед них особливе місце при формуванні стратегії ресурсокористування займає ресурсно-туристичне районування території.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Горб К. М. Концепція національної спадщини України як об'єкта вивчення суспільної географії / Костянтин Горб // Часопис соціально-економічної географії. – Вип. 4 (1). – С. 55-61.
2. Гродзинський М. Д. Пізнання ландшафту: місце і простір: монографія. У 2-х т. Т. 2. / М. Д. Гродзинський – К. : Київський університет, 2005. – 503 с.
3. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти) / О. О. Любіцева. – 3-є вид., перероб. та доп. – К. : Альтерпрес, 2005. – 436 с.
4. Маринич О. М. Фізична географія України : підручник /О. М. Маринич, П. Г. Шищенко. – 3-є вид., стер. – К. : Знання, 2006. – 511 с.
5. Україна. Адміністративно-територіальний устрій [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: www.rada.gov.ua

*Ганна Машіка, Надія Бурковська
(Мукачєво)*

АНТРОПОГЕННИЙ ВПЛИВ ГЕОСИСТЕМ НА РОЗВИТОК ТУРИСТИЧНИХ РАЙОНІВ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті розглянуто проблеми та перспективи подальшого розвитку туристичних районів Закарпатської області, визначення заходів щодо вирішення проблеми антропогенного впливу, розроблення системи заходів щодо покращення стану геосистем туристичних районів Закарпатської області. Досліджено основні природні та антропогенні чинники виникнення катастрофічних паводків на території Закарпаття. З'ясовано, що основними природними причинами виникнення паводків є рельєф, клімат та гідрографічна сітка області, а антропогенними – неправильне ведення водного, сільського та лісового господарства. В статті описані критерії оцінювання потенціалу стійкості природних систем до антропогенних впливів. Виконаний покомпонентний аналіз потенціалу стійкості геосистем, а також інтегральна його характеристика у розрізі ландшафтних районів, у якості базового матеріалу для нормування антропогенного навантаження, раціонального природокористування, прогнозування змін у природних системах.

Ключові слова: Геосистема, антропогенний вплив, антропогенні чинники, атмосфера, екосистема.

Антропогенное воздействие геосистем на развитие туристических районов Закарпатской области

В статье рассмотрены проблемы и перспективы дальнейшего развития туристических районов Закарпатской области, определение мер по решению проблемы антропогенного воздействия, разработка системы мероприятий по улучшению состояния геосистем туристических районов Закарпатской области. Исследованы основные природные и антропогенные факторы возникновения катастрофических паводков на территории Закарпатья. Установлено, что основными природными причинами возникновения паводков является рельеф, климат и гидрографическая сеть области, а антропогенными - неправильное ведение водного, сельского и лесного хозяйства. В статье описаны критерии оценки потенциала устойчивости природных систем к антропогенным воздействиям. Выполнен покомпонентный анализ потенциала устойчивости геосистем, а также интегральная его характеристика в разрезе ландшафтных районов, в качестве базового материала для нормирования антропогенной нагрузки, рационального природопользования, прогнозирования изменений в природных системах.

Ключевые слова: геосистема, антропогенное воздействие, антропогенные факторы, атмосфера, экосистема.

The human impact on geosystems development of tourist areas Transcarpathian region

In the article the problems and prospects of further development of tourist areas Transcarpathian region, identify measures to address human impacts, development of measures to improve the tourist areas Geosystems Transcarpathian region. The basic natural and anthropogenic factors of catastrophic floods in Transcarpathia. It was found that the main natural causes of floods is relief, climate and hydrographic grid area, and man-made - improper conduct water, agriculture and forestry. The article describes the criteria for assessing the potential sustainability of natural systems to anthropogenic influences. Made componentwise analysis of potential resistance Geosystems and its integral characteristics in terms of landscape areas, as base material for valuation of anthropogenic impact, environmental management, forecasting changes in natural systems.

Keywords: Geosystems, human impact, anthropogenic factors, climate, ecosystem.

Постановка проблеми. Потенціал стійкості – одна з головних властивостей геосистем, від якої значною мірою залежить їх екостан, зокрема ступінь перетвореності господарською діяльністю та здатність тривалий час виконувати свою соціально-економічну функцію.

Актуальність досліджень з даної проблематики посилюється практичною необхідністю застосування оціненого потенціалу стійкості ландшафтів у якості базового матеріалу для прогнозування змін у них, нормування антропогенних навантажень, раціоналізації природокористування, планування збалансованого

еколого-соціально-економічного розвитку регіону. Річкові системи Закарпатської області є оптимальним об'єктом еколого-геоморфологічних та гідроекологічних досліджень.

Це впливає з таких передумов: по-перше, басейни головних річок (за винятком басейну р. Уж) охоплюють територію Закарпатської області, що створює сприятлив і передумови для аналізу їх із системних позицій та спрощує опрацювання антропогенного впливу; по-друге, ідеальним є поєднання фізико-географічних умов із розміром та видами атропогенного навантаження у межах різнорангових басейнових системах. Наприклад, басейни головних річкових систем охоплюють гірську, передгірську та рівнинну частини Закарпаття.

Зрозуміло, що розмір і вид антропогенного навантаження на ці частини басейнів будуть суттєво відмінними; по-третє, транскордонне положення річки Тиси та її головних допливів зумовлює міжнародне зацікавлення у проведенні таких досліджень. Яскравим прикладом є події в Румунії 2000 р., зокрема, надходження важких металів у р. Тиса під час аварійного скидання ціанідів та важких металів на заводі Байя-Борша.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Критерії та методи оцінювання стійкості геосистем розроблені у працях О.Д.Арманда, В.А.Барановського, М.Д.Гродзинського, П.Г.Шищенка; підходи до оцінювання стійкості окремих компонентів природного середовища запропоновані у роботах Г.Б.Островерха (стійкість рельєфу), О.Г.Ободовського, І.П.Ковальчука, С.М.Лисагора, Є.С.Цайца (стійкість русел річок), М.А.Глазовської, Б.І.Кочурова, Я.І.Юшенка, Л.Т.Наливайко (стійкість ґрунтів) та інших.

Мета статті. Метою роботи є наукове обґрунтування змісту і здійснення еколого-геоморфологічного аналізу басейнових та адміністративно-територіальних систем Закарпатської області, визначення параметрів їхнього функціонування і масштабів змін під впливом природних та антропогенних чинників, розроблення системи заходів щодо покращення стану геосистем туристичних районів Закарпатської області.

Виклад основного матеріалу дослідження. Територія Закарпатської області належить до регіонів зі значним порушенням природної рівноваги у геосистемах, про що свідчать події, які відбулися на її території. Зокрема, катастрофічні паводки у листопаді 1998 та березні 2001 рр., активізація сучасних геоморфологічних процесів, виникнення локальних екологічних кризових ситуацій під впливом зростання антропогенного навантаження на територію тощо.

Спостереження і аналіз даних багаторічних досліджень свідчать, що виникнення повеней на Закарпатті настає в результаті взаємодії цілого ряду природних та антропогенних чинників. Найважливішими серед них є гідрометеорологічні (інтенсивні і тривалі дощі на всій площі водозборів, характер надходження води до русел річок тощо), які в поєднанні з особливостями поверхні водозборів (крутизна і величина схилів, незначна глибина залягання материнських порід, розчленованість рельєфу) відіграють домінуючу роль у створенні умов для катастрофічних природних явищ, в тому числі й повеней [1, с.50].

Слід відзначити, що у Карпатах найгустіша в Україні гідрографічна мережа. Для гірських річок Карпат паводки різного генезису характерні протягом усього року. Територія області перерізана густою мережею річок. Середня густина річкової мережі – 1,7 км/кв.км. Усього в області протікає 9426 річок і потічків сумарною довжиною 19793 км. 153 річки мають загальну довжину 3545 км. Із них чотири – Тиса, Боржава, Латориця і Уж мають довжину понад 100 км кожна. Наведені основні чинники, які зумовили розвиток та катастрофічні наслідки повеней

Оскільки Українські Карпати і Закарпаття зокрема належать до зливонебезпечних районів Європи, то тут завжди є потенційна небезпека виникнення повеней. Повені на карпатських річках повторюються 4-5 разів на рік. Частота їх формування в багаторічному розрізі підпорядковується певним закономірностям, які проявляються у чергуванні періодів підвищеної та низької водності [1, с.125]. Саме в періоди підвищеної водності паводки набувають загрозливого, нерідко катастрофічного характеру.

Значне антропогенне навантаження на територію чинять нафто- і газопроводи. Магістральні трубопроводи в 10 тис. місць перетинають річки, а внаслідок природного зношення і старіння систем на них часто трапляються аварії. За осінь-весну 1995–1996 рр. таких аварій було одинадцять, у результаті у водойми області вилилось 550 т нафтопродуктів, ще більше – у навколишні ґрунти [3, с.391]

Потужний вплив на довкілля досліджуваної території чинять промислові об'єкти. Зазначимо, що за даними державного управління екологічної безпеки у Закарпатській області за останні десять років загальні обсяги викидів забруднювальних речовин знизились удвічі завдяки зменшенню промислового виробництва.

В області працюють 23 підприємства деревообробної галузі, які щорічно викидають в атмосферу майже 5,5 тис. т деревного пилу, близько 10 тис. м деревних відходів, які потрапляють у звалища. За рік промислові підприємства й організації, спалюючи органічне паливо, викидають у повітря близько 31 тис. т шкідливих речовин, у тому числі 20 тис. т газоподібних (типу окисів вуглецю, азоту, ангідриду, сірчистого водню). Промислові виробництва продукують 75 типів газоподібних сполук. Майже 11 тис. т серед викидів займають метали відходи, виробничий пил[4, с.165].

Серед твердих відходів багато свинцю, кадмію, ртуті, деревного і кам'яного пилу. Крім того, у водойми області промислові підприємства щороку скидають майже 30 млн м³ забрудненої води, з якої 70% постачають комунальні служби. Водночас із 14 очисних споруд області з перевантаженням працюють сьогодні вісім, а неефективно – шість. Аналіз десятилітніх даних лабораторії Держводгоспу України Закарпатської області, яка

контролює якість поверхневих вод, дав змогу виявити незначні коливання головних гідрохімічних показників у басейні р. Тиси. Наприклад, як у гірській (сmt Великий Бичків), так і на рівнинній (м. Чоп) частині Басейну р.Тиси вміст розчиненого кисню, сухого залишку, азоту амонійного у водах Тиси протягом 1990– 2001 рр. не змінився[5, с.320].

Більше коливався вміст нітритів, нітратів та фосфатів, що пов'язано з внесенням мінеральних добрив у ґрунти області та з їхньою наступною міграцією із поверхневим та підземним стоком до головних водотоків річкових систем. Разом із визначенням головних гідрохімічних показників аналізували вміст низки специфічних речовин (фенолів, нафтопродуктів, цинку, хрому, нікелю, міді, заліза).

Загалом їхній вміст у поверхневих водах Закарпатської області відповідає вимогам. Зафіксовано тільки окремі випадки перевищення граничнодопустимої концентрації (ГДК). Наприклад, 2001 р. вміст загального заліза у воді р. Латориці (м. Чоп, водозабір) перевищив ГДК в два–сім разів у десяти випадках, у водах р. Тиси (сmt Великий Бичків та м. Чоп) – у три рази. Зафіксовано також і підвищену концентрацію марганцю у водах р. Латориці (м. Чоп, водозабір); його концентрація у воді перевищувала ГДК у 2,0–2,5 рази.

Кризова еколого-геоморфологічна ситуація склалася у басейнових системах Закарпаття після зазначених вище катастрофічних повеней, які зумовили масову активізацію небезпечних геоморфологічних процесів. Цій проблемі присвячені праці О.М. Адаменка, Г.І. Рудька, В.П. Палієнко, М.Г. Демчишина, І.П. Ковальчука, Б.Я. Голояда та ін. В м.Ужгороді 25–28 лютого відбулася науково-практична конференція “Вплив руйнівних повеней та зсувних процесів на функціонування інженерних мереж”. У її матеріалах, звітах державних служб, зокрема матеріалах Закарпатської геолого-розвідувальної експедиції, Міністерства з надзвичайних ситуацій схарактеризовано особливості поширення геоморфологічних процесів, їхні класифікації за різними критеріями, оцінено економічні збитки[5, с.99]. На нашу думку, в них детально проаналізовано геологічні, гідрометеорологічні й антропогенні чинники формування паводків та активізації небезпечних геоморфологічних процесів і недостатньо висвітлено вплив геоморфологічних особливостей басейнових систем, які необхідно враховувати в разі розробки системи протиерозійних та протипаводкових заходів.

До геоморфологічних особливостей басейнових систем відносимо: морфологію басейнів річок, зокрема, їхню форму, глибину ерозійних урізів постійних і тимчасових водотоків, тип зчленування різнорангових річок та їхніх басейнів; гідрогеологічні особливості, насамперед, роль глибини залягання ґрунтових та підземних вод, їхніх зв'язків з поверхневими водами, ступінь дренажності підземних вод річками; морфологію долини та її зміни в різних частинах ріки; морфологію низької та високої заплав і надзаплавних терас, її зміни в різних частинах долини; похил русел різно- та однорангових річок на різних ділянках; структури річкових систем, їхні морфометричні параметри, які впливають на потенціал паводкобезпеки; крутість та морфологію схилів, характер їхнього контакту з ерозійно- акумулятивними формами дна долини, зокрема, з руслом ріки, заплавою чи терасами; літологічний склад відкладів схилів, ступінь їхнього звітнення та потужність чохла елювію; властивості ґрунтового-рослинного покриву, ступінь захищеності схилів рослинністю та її вплив на затримання і фільтрацію вологи [6, с.284-288].

Отже, незважаючи на численні екологічні дослідження території Закарпатської області, ступінь вивченості еколого-геоморфологічних та гідрогеологічних проблем і надалі недостатній, що зумовлено як економічними причинами, так і високою складністю будови регіону, річкових систем. За видом і розміром екологічного напруження в басейнових системах Закарпаття виділяють дві частини – гірську і рівнинну.

В гірській частині максимальне екологічне напруження створюють як сільське господарство, так і нераціональне використання лісових ресурсів. Наприклад, відсоток лісистості за останні роки знизився до критичного і становить у середньому 53%. Для рівнинної та передгірської територій максимальне антропогенне навантаження зумовлене сільським господарством. Це пояснюють високою часткою ріллі в структурі земельного фонду (94,5–97,6%), використанням заплав під сільськогосподарські угіддя, а також вирощуванням просапних культур з поздовжнім розміщенням посівів. Оцінка причин формування паводків та активізації небезпечних геоморфологічних процесів, розробка системи притиерозійних та притипаводкових заходів повинні ґрунтуватися на інформації про геолого-геоморфологічні особливості басейнових систем, ступінь антропогенної трансформованості довкілля, потенціал зсувонебезпеки, режим опадів і стоку води [7, с.165-168].

Закарпатська область належить до найбільш лісистих в Україні: ліси займають приблизно 51% території області. Істотно змінилася ценотична і вікова структура лісів. Сьогодні більш ніж 70 % становлять молодняки і середньовікові насадження, водорегулююча роль яких набагато нижча, ніж у стиглих лісах [8,с.168-174]. Переважання у структурі лісового покриву букових лісів, під якими танення снігу відбувається швидше, ніж під хвойними насадженнями. Зменшилася верхня межа лісу на 100-150 метрів. А снігозатримуюча і водорегулююча роль лісів верхньої межі на порядок вища, ніж лісів, що знаходяться нижче [9, с.6].

Негативним чинником є посилене експлуатація лісів – інтенсивне рубання лісу та недостатня увага і зусилля до лісовідновлення. Формування катастрофічних паводків упродовж останніх 50 років значною мірою пов'язано зі зниженням гідрологічних водозатримувальних властивостей гірської рослинності та ґрунтів, що у свою чергу, зумовлено масштабним вирубуванням гірських лісів у 50-60 та 90-х рр. XX ст [10,с.345-371]. Спостерігається зниження захисних функцій лісів взимку у зв'язку з опаданням листя та переходом до стану спокою. Ліс в цей період знижує свої водозахисні та водорегулюючі функції.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Співвідношення антропогенних причин виникнення паводків та повеней на Закарпатті до природних приблизно становить 60%: 40%. Адже останні десятиліття більший вплив на виникнення катастрофічних паводків у області мають саме антропогенні чинники. Тобто неправильне і невідповідне гірським умовам ведення водного, лісового і сільського господарства, а також нерациональне використання природних ресурсів та проблеми у соціально – економічній галузі.

Головними природними чинниками виникнення паводків на Закарпатті є: географічне положення області, надмірна кількість опадів та західний перенос вологих повітряних мас; переважання гірського рельєфу; значна крутизна схилів та великий перепад висот рельєфу; найгустіша річкова мережа в Україні; паводковий гідрологічний режим; низька водоакумуляуюча здатність малопотужних гірських ґрунтів; значне скорочення площі, вкритої лісом. Дослідивши вплив антропогенного забруднення на екосистеми Закарпатської області виявлено, що порівняно з минулими роками зменшилась кількість викидів у атмосферне повітря. Таким чином встановлено, що абсолютна більшість населення цього регіону мешкає у сприятливих та задовільних умовах довкілля.

Екологічний стан області характеризується як стабільно напружений, хоча спад виробництва частково стримують наростання негативних процесів деградації навколишнього природного середовища. За масштабами забруднення навколишнього природного середовища Закарпатська область посідає 15-17 місце в Україні. Гострою залишається ситуація з викидами забруднюючих речовин в атмосферне повітря від автотранспорту. Екологічний стан області ускладнюється через невирішені проблеми в поводженні з відходами. Стан звалищ твердих побутових відходів в області не відповідає діючим санітарно-екологічним нормам, відсутність проектно-кошторисної та дозвільної документації на їх експлуатацію значно ускладнює проблему видалення побутових відходів, сприяє виникненню стихійних звалищ.

В цілому за останні п'ять років в атмосферному повітрі області зменшився вміст діоксиду сірки, кадмію, свинцю та цинку. Не змінився рівень забруднення пилом, оксидом вуглецю, діоксидом азоту, фенолом, аміаком, формальдегідом, сажею й оксидом азоту. Спостерігається тенденція збільшення змісту в атмосферному повітрі сірководню, заліза, марганцю, міді, нікелю та хрому. Гострою залишається ситуація з викидами забруднюючих речовин в атмосферне повітря від автотранспорту, їхня частка становить 92% загального обсягу викидів у місті.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Стойко С. М. Сучасні види антропогенного впливу на життєве середовище / С. М. Стойко, І. Б. Койнова // Український географічний журнал. – 2012. – № 1. – С. 50 - 57. 5.
2. Гродзинський М.Д. Ландшафтна екологія : підручник / М.Д. Гродзинський. – К. : Знання, 2014. – 550 с.
3. Кирилук М. І. Водний баланс і якісний стан водних ресурсів Українських Карпат / М. І. Кирилук. – Чернівці: Рута, 2008. – 246 с.
4. Сухарев С. Основи екології та охорони довкілля: Навчальний посібник/ Мін-во освіти і науки України, Ужгородський нац. ун-т. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 391 с.
5. Царенко О. Основи екології та економіка природокористування: Навч. посібн. для студ. вузів / Олександр Царенко, Олександр Несветов, Микола Кадацький. – 2-е вид., стереотипне. – Суми: Університетська книга, 2004. – 399 с.
6. Ковальчук І.П. Проблеми оптимізації водного господарства та гідроекологічної ситуації у Закарпатській області / І.П. Ковальчук // Лісівнича академія наук України: наукові праці. – Львів: Вид. НУ Львівська політехніка, 2003. – № 2. – С. 284-288.
7. Стойко С.М. екологічна безпека Українських Карпат в контексті сталого розвитку / С.М. Стойко // Сталий розвиток Карпат та інших гірських регіонів Європи.: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 8-10 вересня 2010 року. – Ужгород. – 2010. – С. 165-168.
8. Поп С.С. Природні ресурси Закарпаття / Степан Степанович Поп. – Ужгород, 2009. – С. 168-174.
9. Ковальчук А.А. Причини катастрофічних паводків у Закарпатті і перспективи їх уникнення у майбутньому. Природні екосистеми Карпат в умовах посиленого антропогенного впливу. / А.А. Ковальчук, В.І. Ніколайчук, М.М. Бойко // Міжнародна науково-практична школа для молодих вчених і спеціалістів. Наук. Вісник Ужгородського університету: Ужгород. – 4-7 жовтня. – 2001. – Біологія. – №9. – С. 6.
10. Гошовський С. Екологічна безпека техноприродних геосистем у зв'язку з катастрофічним розвитком геологічних процесів / С. Гошовський, Г. Рудько, Б. Преснер. – Львів-Київ. – 2007. – 345-346, 369-371 с.

СЕКЦІЯ: ЕКОЛОГІЯ

Ростислав Боярко, Олена Дзюбенко
(Переяслав-Хмельницький)

ГІДРОЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА АТОМНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ В УКРАЇНІ

Електроенергетика – це базова галузь національної економіки, ефективне функціонування якої є необхідною умовою стабілізації структурних перетворень економіки, задоволення потреб населення та суспільного виробництва в електричній енергії. Від надійного і сталого функціонування галузі значною мірою залежать економічний стан та рівень енергетичної безпеки держави [7].

Ядерна енергетика відіграє значну роль в електроенергетиці України – внесок АЕС у загальне виробництво електроенергії складає майже 50%. У 2011 році в Україні велика частина електроенергії вироблялася на атомних електростанціях (більше 46 %). Внесок теплових електростанцій склав близько 44 %, гідроелектростанцій – до 6 %, вітрових і сонячних – до 0,03 % (рис. 1).

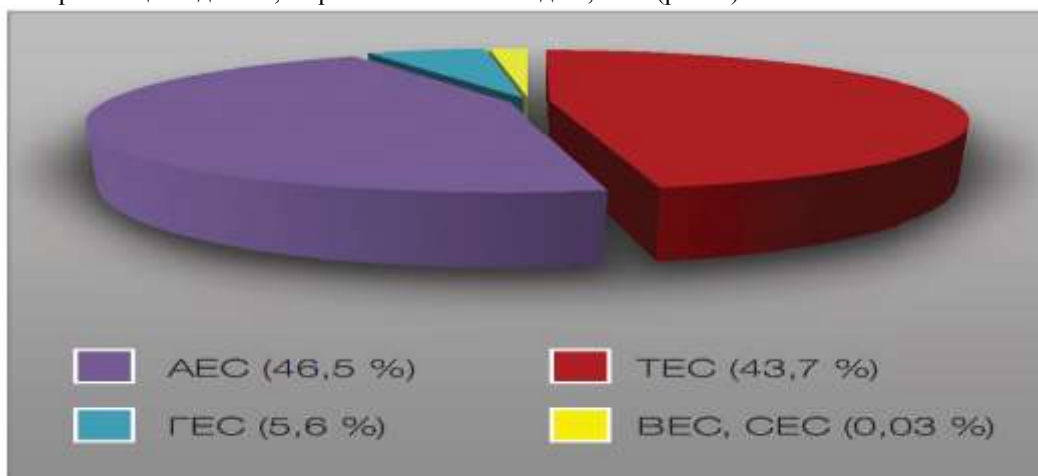

Рис. 1. Вироблення електроенергії на електростанціях України в 2011 році.

Україна – ядерна держава. По запасах урану – основної сировини атомної промисловості серед країн світу вона займає одинадцяте місце і перше в Європі. Цей уран не залягає мертвим запасом у її надрах – на ньому працюють 15 ядерних блоків чотирьох атомних електростанцій (АЕС). За кількістю ядерних блоків Україна посідає 8 місце в світі, поступаючись тільки таким великим державам, як США, Франція, Японія, Велика Британія, Росія та деяким іншим. А за кількістю блоків, що будуються (чотири), разом з Китаєм поділяє друге місце в світі.

На території України розташовано п'ять атомних електричних станцій: Запорізька АЕС, Південно-Українська АЕС, Рівненська АЕС, Хмельницька АЕС та Чорнобильська (рис. 2).

Рис. 2 Атомні електростанції України

Після виведення з експлуатації чотирьох ядерних реакторів останньої залишилися працювати 15 енергоблоків із загальною встановленою потужністю 13835 МВт [7].

Запорізька АЕС – найбільша в Європі і в Україні атомна електростанція. Запорізька АЕС розташована в Запорізькій області, на лівому березі центральної частини Каховського водосховища в 70 км нижче м. Запоріжжя, в 160 км вище греблі Каховської ГЕС [4].

На даний час на Запорізькій АЕС експлуатується шість енергоблоків встановленою електричною потужністю 1 000 МВт кожний. Станція щорічно виробляє 40–42 мільярди кВт·год, що складає п'яту частину середньорічного виробництва електроенергії в Україні і близько 47 % електроенергії, що виробляють АЕС України [2].

У водоймі-охолоджувачі ЗАЕС внаслідок постійного штучного підігріву і надходження води з очисних споруд м. Енергодара та промислово-зливної каналізації проммайданчика АЕС і баків хімводоочистки складаються особливі умови формування гідрохімічного і гідробіологічного режиму. Режим розчиненого кисню у водоймі-охолоджувачі, як і в природних водоймах, формується, перш за все, відповідно до температурного режиму, характеру внутрішньоводоймових гідробіологічних, фізико-хімічних і гідродинамічних процесів. Для ВО характерним є те, що після проходження води через теплообмінники її температура підвищується на 8-10°C [1], унаслідок чого розчинність кисню зменшується і у скидкових каналах спостерігається перенасичення води киснем і його евазія в атмосферу [6].

У весняно-літній період у водоймі-охолоджувачі Запорізької АЕС спостерігається аномально високе перенасичення киснем поверхневого шару води, що спричинене активними процесами фотосинтезу фітопланктоном при високій температурі води.

Проммайданчик ЮУАЕС знаходиться в південній частині Придніпровської височини, на лівому березі середньої течії р. Південний Буг у зоні Гранітно-Степового Побужжя, Арбузинському районі Миколаївської області. На даний час на ЮУАЕС експлуатується три енергоблоки встановленою електричною потужністю 1000 МВт кожний.

До комплексу водних об'єктів, що розташовані у зоні її впливу належить річка Південний Буг, Ташликський водойма-охолоджувач та Олександрівське водосховище [4].

Серед радіонуклідів, що присутні у водах річки, Ташликського водойма-охолоджувача, а також Олександрівського водосховища, до найбільш активних належать: ^3H , ^{90}Sr , ^{137}Cs , ^{60}Co , ^{54}Mg .

Води приповерхневого шару Ташликського водойма-охолоджувача, характеризуються солоністю (1201 ± 53) мг/л і температурою, яка за період функціонування АЕС змінювалася в межах від +19,6 ° С (взимку) до +37,1 ° С (влітку) [3].

Хмельницька АЕС розташована в північно-західній частині Славутського району Хмельницької області, на лівому березі річки Горинь. Санітарно-захисна зона Хмельницької АЕС простягається в радіусі 2,7 км навколо АЕС. Зона спостереження АЕС складає 30 км. Ставок-охолоджувач розташовано в долині невеличкої річки Гнилий Ріг.

Вплив ХАЕС на кількісні показники водних ресурсів басейну річки Горинь оцінено шляхом порівняння безповоротних втрат води на станції з об'ємами стоку р. Горинь – розрахунковими та фактичними. Безповоротні втрати води на ХАЕС при роботі одного блоку (відносно середньорічного стоку, в роки 95% і 97% забезпеченості) складають для створу ХАЕС 9,9-10,9%. Фактично ж вплив ХАЕС на водний стік р. Горинь у 1993-2000 рр. оцінювався в 4,5-6,8%. При роботі двох блоків частка безповоротних втрат води зростає до 15-17% в роки 95% і 97% забезпеченості, а від фактичних об'ємів стоку за 1993-2000 рр. ця частка становила б 6,7 - 10,3%. Безповоротні втрати води при роботі першого блоку становлять 5,6% від норми стоку, збільшуючись до 8,5% при роботі двох блоків.

Рівненська АЕС знаходиться в північно-західній частині Рівненської області, за 120 км від міста Рівне у Володимирецькому районі на березі річки Стир [5].

Вплив РАЕС на водний стік р. Стир оцінювався шляхом порівняння об'ємів води, яка забирається з річки на поповнення безповоротних витрат, з розрахунковими величинами стоку річки у створі водозабору. За проектними даними безповоротні втрати води (в основному на додаткове випаровування на градириях) змінюються, при температурі повітря у межах 10-38°C від 1,78 до 2,26 м³/с під час роботи 3-х енергоблоків ізбільшуються до 2,08-2,6 м³/с під час роботи 4-х блоків. Відбір води з р. Стир погоджений у кількості 2,32 м³/с при узгодженні проекту будівництва 4-го енергоблоку. При цьому санітарні витрати річки у маловодні роки 95-97% забезпеченості не мають бути меншими 9,0-8,8 м³/с відповідно.

Отже безповоротні втрати води на РАЕС відносно встановленого ліміту відбору води (2,32 м³/с) при роботі 4-х блоків на повну потужність будуть перевищені при температурі повітря понад 18°C [5].

Встановлено що всі водойми, які мають зв'язок з водоймами-охолоджувачами АЕС, мають безпосередній вплив на прилеглі водні системи. В таких водоймах змінюється кисневий режим, відбувається підігрівання вод, змінюється хімічний стан, надходить значна кількість радіоактивних речовин, утворюються депресивні форми гідробіонтів та змінюється біорізноманіття. Основними водними об'єктами які зазнають впливу діючих АЕС на території України є Каховське, Олександрівське, Ташликське водосховище, р. Південний Буг, р. Горинь, р. Стир.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Браславский А. П. Тепловое влияние объектов энергетики на водную среду / А. П. Браславский, М. Н. Кумарина, М. Е. Смирнова. – Л.: Гидрометеиздат, 1989. – 252 с.
2. Кузьменко М.І. Техногенні радіонукліди у прісноводних екосистемах / М.І. Кузьменко, Д.І. Гудков, С.І. Кіреєв. — К.: Наук. думка, 2010. – 263 с.
3. Мишон В. М. Гидрофизика. / В. М. Мишон /- Издво Воронежского университета. – 1979. – 304 с.
4. Про результати комплексного моніторингу зони впливу Ташлицької ГАЕС і Олександрівського водосховища у 2007 році / Г.В. Лисиченко, О.О. Жолуденко, Ю.О. Ландау, В.В. Новосад, В.Р. Алексеєнко // Екологічна безпека: проблеми і шляхи вирішення. Зб.наук. статей IV Міжнарод. наук.-практ. конф. – Алушта, 2008. – Т. 2. – С. 185–197.
5. Романенко В. Д. Гідроекоелогічна безпека атомної енергетики в Україні / В. Д. Романенко, М. И. Кузьменко, С. А. Афанасьєв. – Вісник НАН України, № 6. – К, 2012. – С. 41–51.
6. Ромась М. І. Гідрохімія водних об'єктів атомної і теплової енергетики / М. І. Ромась: Монографія – К.: ВПЦ “Київський ун-т”, 2002. – 532 с.
7. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.energoatom.kiev.ua/ua/financial/res2010.htm> - сайт НЕК “Укренерго”.

*Андрій Івченко
(Київ)*

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ОХОРОНИ І РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ

Земельні ресурси – основа матеріального і духовного виробництва. Від характеру і ефективності використання землі залежить розвиток продуктивних сил, масштаб виробництва та матеріальне благополуччя народу. В Україні земельні ресурси нараховують понад 38 типів ґрунтів. Вони відрізняються між собою структурою, мінеральним складом, вмістом гумусу та поживних елементів, фізичними й хімічними властивостями, родючістю, придатністю для сільськогосподарського використання. Особливо слід відзначити забезпеченість чорноземами, які визначаються найвищою родючістю серед усіх інших типів ґрунту. Однак нераціональне використання та варварське ставлення до земельних ресурсів призводить до того, що українські чорноземи втрачають свої властивості, просто вивітрюються та вимиваються водами, і це, відповідно, призводить до погіршення якості земельних ресурсів України. Нинішнє покоління людей значною мірою живе за рахунок майбутніх поколінь, оскільки залишає їм виснажені ґрунти, деградовані та еродовані землі, забруднене довкілля. Такий напрям господарювання на землі рано чи пізно зумовить еколого-економічну катастрофу. Саме тому, вже сьогодні необхідно переходити на зовсім інші принципи землекористування, які повинні базуватися на радикальному підвищенні родючості ґрунтів за рахунок мобілізації екологічних чинників, застосування нових технологій обробітку і посіву, охороні земель від ерозії, деградації та виснаження. Високопродуктивне, конкурентноспроможне землеробство має органічно поєднуватися з раціональним, екологовиваженим та екологобезпечним землекористуванням. Тому важливим стоїть питання раціонального використання земельних ресурсів та питання їх охорони [1].

Раціональне використання й охорона земельних ресурсів включають дві групи питань:

- охорона землі від виснаження і підвищення її родючості – економічна група;
- охорона від забруднення та його попередження – екологічна група.

З кожним днем родючі українські ґрунти втрачають свою родючість у зв'язку з їх забрудненням, ерозією (водною та вітровою), надмірним розорюванням, низькою культурою населення у сфері земельних робіт, та ін. Саме раціональне використання й охорона земель є тими взаємопов'язаними процесами, які спрямовані на підвищення продуктивних сил землі і, які передбачають такі заходи як :

- оптимізацію розподілу земельного фонду між галузями народного господарства і якомога ефективніше його використання у кожній з них;
- розробку і впровадження раціональної системи землеробства, яка включає систему заходів щодо збереження родючості ґрунту;
- розробку і впровадження науково обґрунтованої системи луківництва;
- розробку і впровадження раціональної системи розселення, забудови сільських та міських населених пунктів;
- розробку і впровадження еколого-економічної оцінки земель та використання її для планування розміщення і спеціалізації сільськогосподарського виробництва [2].

Основною метою охорони земельних ресурсів є планомірне забезпечення науково обґрунтованого їх використання та найбільш сприятливого функціонування при стабільному підвищенні біологічної продуктивності території, збереженні в природі процесів самоочищення, саморегуляції та самовідновлення. Найважливішим заходом досягнення цієї мети є правильне формування культурного агроландшафту. Зі сторони

конкретних компетентних органів держави повинний здійснюватись жорсткий контроль стосовно правильного й обґрунтованого співвідношення між різними біогеоценозами, а саме полем, лісом, луками, болотами, водоймами. У свою чергу це дасть найвищий господарський ефект і збереже довкілля. Також потрібен екологічний моніторинг земель, своєчасне передбачення і запобігання процесам ерозії, забруднення.

Не слід також забувати про цільове призначення земель. Необхідність встановлення цільового призначення земель обумовлюється їх специфікою як об'єкта земельних правовідносин – просторовою обмеженістю, незамінністю, постійністю місцезнаходження тощо. Земля належить до числа вкрай обмежених, невідновних ресурсів, а тому прагнення зберегти її корисні властивості для майбутніх поколінь вимагає чіткої диференціації антропогенного навантаження на земельні ресурси, встановлення дозволених та недозволених способів експлуатації землі, мінімізації негативного впливу на довкілля. Державою створено відповідну класифікацію в якій відображено цільове призначення земельних ділянок. Дана класифікація налічує декілька видів: а) землі сільськогосподарського призначення; б) землі житлової та громадської забудови; в) землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення; г) землі оздоровчого призначення; ґ) землі рекреаційного призначення; д) землі історико-культурного призначення; е) землі лісгосподарського призначення; є) землі водного фонду; ж) землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення; з) техногенно-забруднені землі; і) землі, що використовуються для поводження з відходами (Земельний кодекс України [5]). Дана класифікація дає змогу для більш ефективного і ціленаправленого використання землі, відповідно зменшуючи шкоду при освоєні нових територій [6].

На сьогоднішній день в Україні розроблена Національна програма охорони земель, в якій передбачаються економічні, екологічні, організаційні заходи із забезпечення охорони земель різних форм власності і призначення та відповідні правові засади. Також держава у законодавчому порядку (Земельний кодекс України [4]) прописує права землекористувачів і їхні обов'язки щодо охорони земель. Також законодавством України визначена суть і завдання землеустрою, основним з яких є впровадження системи заходів по збереженню і поліпшенню природних ландшафтів, відновленню і підвищенню родючості ґрунтів, рекультивациі порушених земель, захисту земель від ерозії, підтоплення, висушення, зсувів, вторинного засолення і заболочення, ущільнення, забруднення промисловими відходами й хімічними речовинами та ін. [3].

Земельним кодексом України передбачене управління в галузі використання й охорони земель, визначені завдання і механізми контролю за використанням і охороною земель. Передбачено, зокрема, здійснення моніторингу земель як системи спостереження за станом земель з метою своєчасного виявлення змін, їх оцінки, відвернення та ліквідації негативних процесів, а також ведення державного земельного кадастру. Впроваджується економічне стимулювання раціонального використання та охорони земель шляхом надання податкових і кредитних пільг громадянам та юридичним особам, які здійснюють за власні кошти заходи, передбачені загальнодержавними та регіональними програмами використання й охорони земель. Передбачається виділення коштів з державного або місцевого бюджетів власникам землі для відновлення її попереднього стану, порушеного не з їх вини. Особливо важливим є здійснення за рахунок бюджетних коштів компенсації зниження доходу власників земель та землекористувачів внаслідок тимчасової консервації деградованих та малопродуктивних земель, що стали такими не з їх вини [7].

Як висновок, варто зазначити, що проблема використання і охорони земельних ресурсів на сьогоднішній день досягла майже свого апогею. Держава та її населення повинно вжити необхідних заходів контролю за для збереження одного з національно - історичних багатств України. Тому сьогодні надзвичайно актуальним є створення ефективно діючого механізму у сфері охорони раціонального використання і державного екологічного моніторингу земель, що має здійснюватись у взаємодії з аналогічними міжнародними системами згідно перспектив інтеграції України до функціонування у єдиному глобальному просторі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://ua.textreferat.com/referat>
2. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://ukrkniga.org.ua>
3. Електронний ресурс. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/geografiya/zemelni_resursi
4. Електронний ресурс. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/962-15
5. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>
6. Електронний ресурс. – Режим доступу: essuir.sumdu.edu.ua
7. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://buklib.net/books>

Науковий керівник – С.М.Товста

**ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ТЕПЛОВОЇ ЕНЕРГЕТИКИ УКРАЇНИ
НА ПРИКЛАДІ ТРИПІЛЬСЬКОЇ ТЕС**

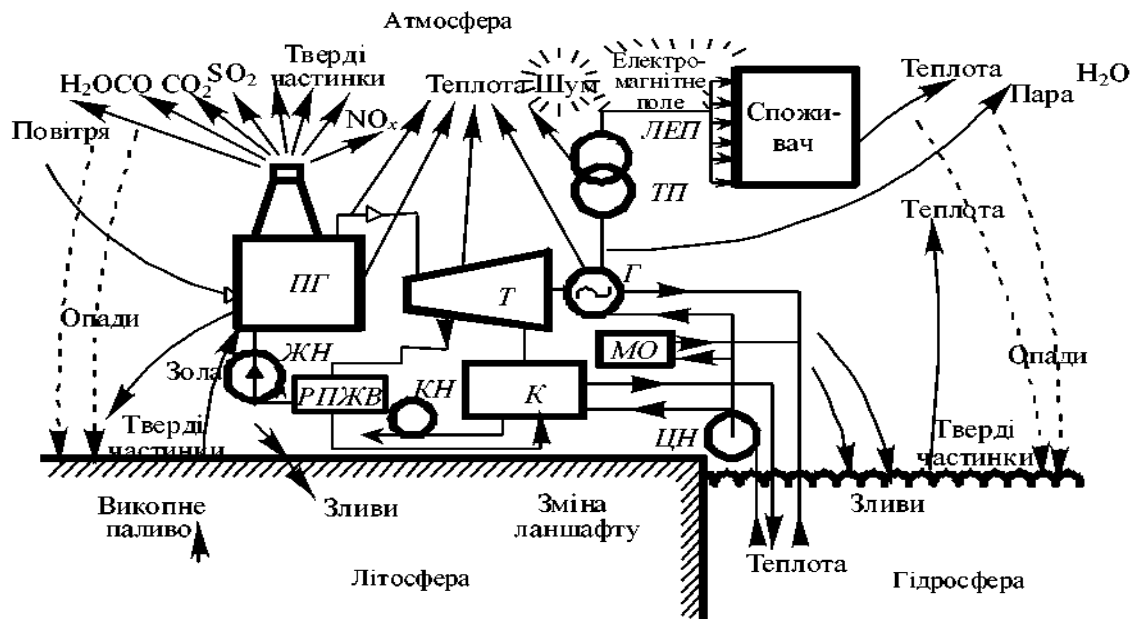
Основу життя людини складає навколишнє природне середовище, а основу сучасної цивілізації – природні ресурси, з яких виробляється енергія. Від стану паливно-енергетичного комплексу залежать темпи науково-технічного прогресу та промислового виробництва, а отже, і життєвий рівень людей.

Вплив ТЕС на навколишнє середовище залежить від кількісних та якісних характеристик відходів, що утворюються у послідовному технологічному ланцюгу роботи станції. На сьогоднішній час використання електроенергії зростає, а це в свою чергу призводить до подальшого інтенсивного збільшення різноманітних впливів шкідливих викидів ТЕС на всі компоненти навколишнього середовища у глобальних масштабах [4].

В Україні виробництво електроенергії постійно зростає. Найбільші її обсяги споживають підприємства добувної та обробної промисловості, а також будівельний комплекс. Населення України використовує в середньому 15% електроенергії від загального виробництва, до 5% держава експортує.

Одним з основних джерел забруднення навколишнього середовища є ТЕС. Схему взаємодії ТЕС (на базі конденсаційних паротурбінних установок) з навколишнім середовищем подано на рис. 1. Робота ТЕС негативно впливає на всі компоненти біосфери: атмосферу, гідросферу та літосферу.

Найбільші ТЕС розташовані в Донбасі (Вуглегірська, Старобешівська, Миронівська, Курахівська й ін.), на Придніпров'ї (Придніпровська, Криворізька), у Харківській (Зміївська), Київській (Трипільська), Івано-Франківській (Бурштинська), Львівській (Добротвірська) областях, у Запоріжжі, Одесі й ін. Більшість цих електростанцій виробляє й тепло (ТЕЦ).

Рис. 1. Схема взаємодії ТЕС з навколишнім середовищем:

ПГ – парогенератор; Т – турбіна; К – конденсатор; ЖН, КН, ЦН – відповідно живильні, конденсатні і циркуляційні насоси; РПЖВ – регенеративний підігрів живильної води; Г – генератор електричного струму; МО – масоохолоджувач; ТП – трансформаторна підстанція; ЛЕП – лінії електропередач. [1].

Київська область належить до енергонасичених районів. На її території розміщені енергогенеруючі підприємства загальною потужністю 3 200 МВт, з яких встановлена потужність Трипільської ТЕС становить близько 57%. Відтак енергогенеруюче підприємство – є найбільшим постачальником електроенергії у Київську, Черкаську та Житомирську області. Підприємство займає площу 281,3 га. розташоване в Обухівському районі.

Основні засоби Трипільської ТЕС – 4 пилувугільних і 2 газомазутних блоків потужністю по 300 МВт кожний. Шість турбін та генераторів загальною номінальною потужністю 1800 МВт. Трансформатори типу – ТДЦ-400000/330.

Трипільська ТЕС розташована на Дніпровському узбережжі в 45 км південніше Києва, поблизу села Трипілья. Після виведення з експлуатації Чорнобильської АЕС, Трипільська ТЕС з встановленою потужністю 1800 МВт є найбільшим енергогенеруючим об'єктом на території Київської області. Основний вклад в загальну кількість викидів від стаціонарних джерел підприємств Київської області вносить Трипільська ТЕС, викиди

якої в 2004 р. склали 59,327 тис. тонн, або 75,2% від загального обсягу викидів стаціонарними джерелами.

Для Трипільської ТЕС, складу та об'ємів її викидів в атмосферу це віддалення в середньому складає 20 км. В припущенні рівномірного за напрямками розсіювання викидів в атмосфері площа забруднення земель техногенним пилом сягала б близько 1260 км². Виходячи з оцінки валових викидів пилу в середньому за рік порядку 40 000 т, отримаємо, що в цьому випадку на 1 км² земель тільки з викидів Трипільської ТЕС осідало б близько 32 тонн техногенного пилу. Відомо, що викиди станції за напрямками розсіюються нерівномірно. Так, при фіксованому напрямі вітру, як свідчать космічні знімки високої просторової роздільної здатності, техногенний пил Трипільської ТЕС зазвичай осідає в секторі, який складає 1/8 кола, тобто на площу приблизно 157 км² [2].

Забруднення навколишнього середовища значною мірою проявляється на стані поверхневих водних об'єктів та на якості їхнього водного середовища. Серед різноманітних джерел забруднення поверхневих вод важливе місце посідають золовідвали.

Відомо, що токсичність металів залежить переважно від форми їхнього знаходження у воді, а не від загальної концентрації. Різні форми металів відрізняються між собою хімічною і біологічною активністю. Найбільша реакційна здатність характерна для вільних (гідратованих) іонів, гідросокомплексів та лабільних форм металів [3]. Розчинні сполуки молібдену, як і більшості інших металів, характеризуються більшою доступністю для живих організмів, ніж завислі форми. теплоелектростанцій (ТЕС). Однак їхній вплив поширюється не лише на поверхневі води, але й на підземні, зокрема на верхні водоносні горизонти. У водні об'єкти, що знаходяться в зоні впливу ТЕС, можуть потрапляти макро- і мікроелементи, що наявні в складі вугілля та мазуту. До важливих мікроелементів належить молібден. Унаслідок спалювання вугілля в теплоенергетичних установках зазначений елемент надходить до навколишнього середовища з легкою сажею. Втім, значна частина його лишається в золі вугілля.

Трипільська ТЕС розташована на правому березі Канівського водосховища нижче впадіння річки Стугна. Станція виробляє електричну енергію, використовуючи як паливо вугілля та мазут. Вона має прямоточну систему охолодження турбін (рис. 2).

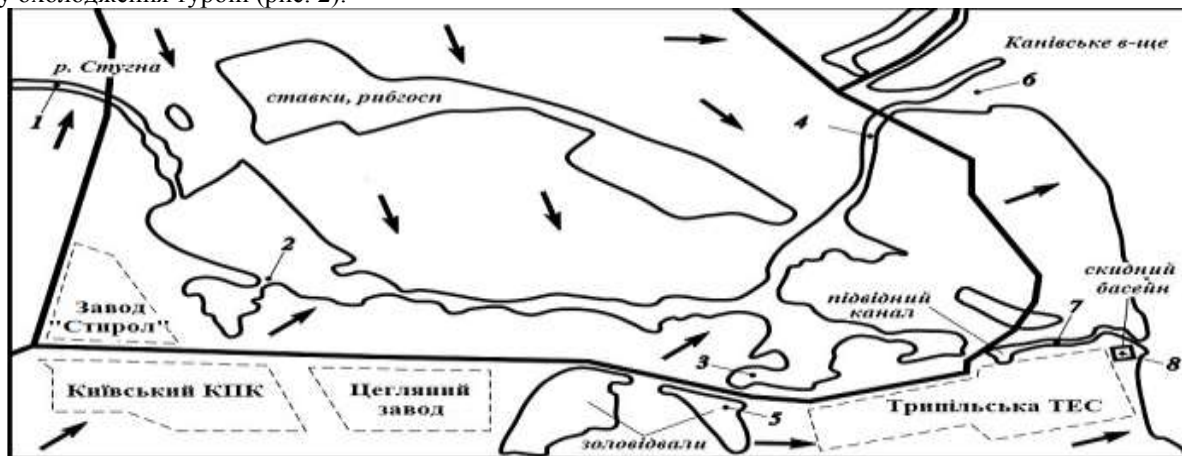

Рис. 2. Схема розташування ділянки річки Стугна та водойм Трипільської ТЕС із зазначенням номерів станцій відбору проб води

Тут і в наведених нижче таблицях позначення станцій відбору проб таке: 1 – р. Стугна, вище м. Обухів; 2 – р. Стугна, нижче розташування заводу "Стирол" та Київського КПК, 3 – р. Стугна, в районі золовідвалів ТЕС, 4 – р. Стугна $\approx$ 1 км від гирла, 5 – золовідвал, 6 – Канівське водосховище, 7 – водозабір ТЕС, 8 – скидний басейн ТЕС. Стрілками показано рух ґрунтових вод на ділянці. Вода надходить до водойми водозабору з Канівського водосховища і після охолодження конденсаторів турбін скидається в басейн, а потім у Канівське водосховище.

Золошлаки, що залишаються після використання вугілля і мазуту, скидаються в золовідвали. Золовідвали Трипільської ТЕС розташовані на правому березі р. Стугни. Береги цієї річки піщані. А відстань від однієї з ділянок річки до золовідвалу становить 50 м.

У воді Стугни вище м. Обухова концентрація розчиненого молібдену складала 6,9-8,1 мкг/дм³, нижче заводів м. Обухова – 4,2-5,4 мкг/дм³. Проте поблизу золовідвалів Трипільської ТЕС вміст Морозч зріс до 17,4-50,3 мкг/дм³. У гирловій ділянці р. Стугни він також залишався порівняно високим – 16,7-37,6 мкг/дм³. Оскільки у воді річки на станціях 1 та 2 концентрація Морозч була нижчою ніж 10,0 мкг/дм³, проте зросла на станції 3, то можна стверджувати, що молібден надходить із розташованих поблизу золовідвалів.

У воді р. Стугни концентрація молібдат-йонів, що надійшли із золовідвалу, зазнає розбавлення та разом з її стоком вноситься до Канівського водосховища, де зазнає ще більшого розбавлення.

Отже, встановлено, що ґрунти, підземні та поверхневі води які знаходяться поблизу ТЕС забруднюються твердими відходами (шлаком, золою), радіоактивними речовинами також ТЕС зпринципляють теплове забруднення природних водойм на 8–12 °С. У водних об'єктах, що знаходяться в районі розташування

Трипільської ТЕС, свідчать про забруднення р. Стугни і прилеглої ділянки Канівського водосховища його сполуками внаслідок впливу золівдвалів ТЕС. Вміст розчинної форми молібдену вищий як у воді р. Стугни (17,4–50,3 мкг/дм³), так і у воді Канівського водосховища (1,5–29,3 мкг/дм³).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Воздействие ТЭС на окружающую среду и способы снижения наносимого ущерба технологические аспекты. [Носков А.С., Савинкина М.А., Анищенко Л.Я.] – Новосибирск, 1990. – 177 с. – Доступно с: <http://www.ecoindustry.ru/literature/view/27.html/>.
2. Красовський Г.Я. Синтез картографічних моделей забруднення земель техногенним пилом з використанням космічних знімків / Г.Я. Красовський, О.М. Трофимчук // Екологія і ресурси. – 2005. – № 12. – С. 37–55.
3. Линник П.Н. Тяжелые металлы в поверхностных водах Украины: содержание и формы миграции / П.Н. Линник / Гидробиол. журн. – 1999. – Т 35, № 1. – С. 22–42.
4. Kachynskyi A. B. Ekolohichna bezpeka Ukrainy: analiz, otsinka ta derzhavna polityka [Ecological Security of Ukraine: analysis, evaluation, and public policy] / A. B. Kachynskyi, T. A. Khmil // Kyiv: NISD Publ., 1997. – 250 p.

СЕКЦІЯ: ТУРИЗМ І РЕКРЕАЦІЯ

Катерина Дем'янчук
(Одеса)

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОГО ТУРИЗМУ В ОСТАННІ РОКИ
НА ОСНОВІ АНАЛІЗУ СТАТИСТИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Постановка проблеми у загальному вигляді. В останні десятиріччя туризм вважається одним з провідних та найбільш швидко зростаючих секторів світової економіки, що перетворився на помітну сферу суспільного життя. Як «феномен ХХ століття» туризм сприяв активному розвитку багатьох пов'язаних з ним галузей та зайняв провідні позиції в міжнародній торгівлі послугами. До кінця ХХ століття значно збільшився його вплив на економіку окремих країн і світового господарства в цілому. Зросла роль туристичного сектору у формуванні валового внутрішнього продукту та забезпеченні зайнятості населення.

Активний розвиток туризму, його суттєвий вплив на соціально-економічні процеси потребують всебічної кількісної характеристики, зумовлюють необхідність комплексного аналізу статистичних даних.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Різноманітні підходи до використання статистичних показників туристичного сектору економіки знайшли відображення у працях вітчизняних та закордонних науковців. Зокрема необхідно відзначити дослідження А. Ю. Олександрової, О. О. Любіцевої, О. М. Кальченко та С. М. Шкарлета, О. Б. Здорова, М. І. Кабушкіна та інших авторів, в яких аналізуються методи статистичного обліку в туризмі із використанням даних прикордонних відомств та спеціально організовані спостереження в туризмі, а також методичні засади статистичних досліджень ринку туристичних послуг [1, с. 54-79; 2, с.172-181].

Важливим джерелом статистичних даних у сфері туризму є офіційний сайт Державної служби статистики України, де, у відкритому доступі, розміщено інформацію про діяльність туристичних підприємств та кількість туристів, що користувались їхніми послугами.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на те, що використанню статистичних джерел туристичної діяльності приділяється достатньо уваги, ця проблематика не є вичерпаною. Існує потреба у досконалому вивченні та аналізі статистики як механізму, що сприяє виявленню подальших перспектив розвитку туризму в Україні. Тому, ми вважаємо за необхідне прослідити зв'язок між організацією статистичних спостережень у туристичній галузі та ефективністю функціонування органів обліку статистичної інформації.

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні ролі статистичних спостережень в управлінні туристичною діяльністю та виявленні основних тенденцій розвитку туристичної сфери на основі аналізу статистичної інформації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ретроспективний аналіз стану туристичного сектору економіки демонструє, що туристичне господарство поступово розвивається, не відзначаючись при цьому стабільним зростанням. Так, за даними Державної служби статистики України у 2011 р. кількість туристів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності (туроператорами та турагентами) становила 2199977 осіб, у 2012 р. – 3000696, у 2013 р. – 3454316, а у 2014 р. – 2425089 осіб. Тобто мало місце стабільне зростання кількості туристів у період з 2011 по 2013 рр. і значний спад у 2014 р., який характеризувався зниженням відвідувань України іноземними туристами через низку факторів. Статистичні дані для аналізу частки іноземних туристів у сукупному турпотіці наведено у табл. 1.

Таблиця 1

Кількість туристів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності в 2011-2014 рр.

Рік	Усього, осіб	Кількість громадян України, осіб	Кількість іноземних громадян, осіб
2011	2199977	1965706	234271
2012	3000696	2730632	270064
2013	3454316	3222005	232311
2014	2425089	2408019	17070

Джерелом інформації про прибуття іноземних туристів є дані, що надаються Державною прикордонною службою України. За її інформацією, щороку до нашої країни приїжджало більше двох десятків мільйонів туристів, але при цьому надходження до бюджету від туристичної індустрії становили не більше 3 % ВВП. Наприклад, за підсумками 2013 року, коли країну відвідало близько 25 млн. осіб, доходи від туризму склали лише 6,5 млрд. грн. або 0,8 млн. доларів США. Для порівняння, у 2010 році Чехію відвідали 6,5 млн. іноземних туристів, які поповнили економіку країни на 127 млрд. чеських крон або 5 млрд доларів США [3, с. 36-43].

В якості наочного доказу можна навести дані за 2014 рік стосовно туристичного потоку з Молдови. Якщо вірити даним Державної прикордонної служби України, у минулому році нашу державу відвідало 4,3 млн. молдавських громадян. Але, якщо подивитися на чисельність населення цієї країни, то побачимо, що там мешкає лише 3,6 млн. осіб. Навіть якщо додати до них близько 500 тис. осіб з невизнаної Придністровської

молдавської республіки, то й за цього припущення вийде, що Україну відвідало набагато більше молдавських жителів, ніж фактичне проживає на території Молдови. Природно, цей показник багатократно завищений, і, відповідно, достовірність інших даних також під питанням. Але інших статистичних джерел в нас немає, а відтак доведеться працювати з наявними. В такому випадку, слід намагатись показати, нехай не повну картину туристичного ринку, але хоча б існуючі тенденції.

Доцільним є наочне зображення кількості туристів, подорожуючих з певною метою Україною на рис 1.

У 2014 році Україну відвідало 12,7 млн. осіб. Це в два рази менше, ніж за підсумками 2013 року, коли до нас прибуло 24,6 млн. гостей.

Найбільш різкий спад спостерігається у сфері ділового туризму – 49,4 тис. у 2014 році порівняно з 167 тис. у 2013. Необхідно зазначити, що даний сегмент туристів останні кілька років демонструє негативну динаміку.

Рис. 1. Розподіл в'їзних туристів за метою відвідування у 2014 р.

Підраховано за: [4, с. 70-73].

Говорячи про прийом організованих груп, слід зазначити, що у позаминулому році в Україну за допомогою туристичних підприємств прибуло 146,8 тис. туристів. Це значно менше показника 2013 року – 488 тис. організованих туристів. Порівняно з сектором ділового туризму, тут падіння виглядає не настільки різким – в 2,5 рази. Список країн, з яких прибуває найбільша кількість організованих туристів, представлений у табл. 2.

Таблиця 2

Країни-генератори організованих груп туристів, що прибули в Україну у 2013-2014 роках, тис. осіб

№	Країна	Кількість організованих туристів у 2013 р.	Кількість організованих туристів у 2014 р.
1	2	3	4
1	Азербайджан	143	133
2	Білорусь	691	47
3	Франція	437	8
4	Грузія	12	10
5	Німеччина	65	14
6	Молдова	60	27
7	РФ	4902	79
8	Туреччина	160	30
9	Велика Британія	13	12
10	США	36	32

Підраховано за: [4, с. 74-76].

У 2014 році Україну відвідало 9,7 млн. індивідуальних туристів. Це у два рази менше показника 2013 року – 18 млн. осіб. З одного боку, не можна однозначно стверджувати, що всі громадяни які перетнули державний кордон є туристами. Але, в той же час, в усьому світі зараз збільшується кількість туристів, які самостійно організовують подорожі. Цьому сприяє розповсюдження сучасних онлайн-сервісів, що дають можливість у режимі реального часу сформувати тур з наявних послуг (квитків на транспорт, розміщення та ін.)

Висновки і перспективи подальших розробок. Проблеми організації адекватних статистичних спостережень є одними з центральних в дослідженнях туризму. Аналіз будь-якого з аспектів туристичної діяльності вимагає наявності кількісних показників, в основі яких лежать статистичні дані.

З ростом обсягу та економічного значення туризму відповідні зміни відбулись у сфері туристичної статистики. Поступово прості спостереження ускладнилися і стали включати елементи аналізу туристської міграції. В наш час статистика туризму охоплює великий круг питань, уможливаючи оцінку внеску міжнародного туризму в економіку країни, зокрема його впливу на платіжний баланс; виявлення основних напрямків та тенденцій розвитку туризму для планування його матеріально-технічної бази; проведення маркетингових досліджень та просування туристичного продукту до потенційних споживачів.

Проаналізувавши роль статистики та визначивши основні тенденції розвитку туристичної діяльності на основі аналізу статистичної інформації можна зробити наступні висновки:

- по-перше, політична нестабільність та проведення антитерористичної операції на сході України суттєво зменшили бажання потенційних туристів побувати в нашій дійсно гостинній країні, і навіть різке знецінення гривні, яке зробило відпочинок зарубіжних туристів більш дешевим, не дозволило зберегти туристичні потоки;

- по-друге, актуальною залишається проблема достовірності інформації, яку надає Державна прикордонна служба України, що гальмує процес систематизації та аналізу даних про динаміку туристичних потоків.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Александрова А. Ю. Международный туризм. Учебник / А. Ю. Александрова. – М. : Кнорус, 2016. – 460 с.
2. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг. Навч. посіб. / О. О. Любіцева – К. : Альтерпрес, 2002. – 436 с.
3. Кальченко О. М. Тенденції і перспективи розвитку туристичної галузі України у складі національної та світової економіки / О. М. Кальченко, С. М. Шкарлет // Актуальні проблеми економіки – 2009. – № 10. – С. 36-43.
4. Статистичний бюлетень “Туристична діяльність в Україні”. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Науковий керівник – старший викладач В.Я.Павлоцький

*Надія Кампов
(Мукачєво)*

ОРГАНІЗАЦІЯ ЛІКУВАЛЬНО-ОЗДОРОВЧОГО ТУРИЗМУ НА ПРИКЛАДІ СПА-КОМПЛЕКСУ «ТРЕМБИТА» В ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Сучасний стан соціально-економічного розвитку України призводить до розвитку негативних процесів у суспільстві, зокрема падіння рівня та якості життя населення, зростання рівня безробіття, загострення соціальних проблем, погіршення стану соціального захисту населення. Найбільш болючими питаннями українського суспільства є демографічні негаразди, погіршення стану здоров'я населення.

Для покращення соціально-демографічної ситуації, укріплення та збереження здоров'я в Україні важливу роль відіграє не лише стан та доступність медичної допомоги, втілення сучасних світових технологій в медичну галузь, а й засоби попередження профілактики захворювання, втілення здорового способу життя, забезпечення необхідної реабілітації після перенесення травм та стаціонарного лікування. Саме ці функції покликані виконувати санаторно-курортні заклади та система організованого відпочинку, які при умові оптимального функціонування можуть істотно покращити фізичний та психологічний стан населення.

Вагомий внесок у дослідження розвитку лікувально-оздоровчого туризму та санаторно-курортної діяльності зробили відомі зарубіжні і вітчизняні вчені. В своїх роботах вони розглянули такі питання як: дослідження територіальних рекреаційних систем – О. Адаменко, В. Криворучко, В. Каленіченко, І. Продіус, А. Махмудов, Д. Джонк; розробка методики оцінки рекреаційно-туристичного потенціалу та визначення соціально-економічної ефективності його використання – М. Амірханов, Ю. Аврах, М. Прокопенко, П. Рогожин, Я. Живицький, В. Кравців, М. Крачило, С. Берлін, М. Боков; удосконалення управління санаторно-курортними комплексами на різних рівнях – О. Балацький, І. Барчуков, В. Беренс, О. Кузьмін, Л. Лазебник, В. Герасимович, Л. Гітман, К. Гофман, Б. Губський; удосконалення системи стратегічного управління розвитку туризму – Є.В.Биндиченко, В.С.Боголюбова, Т.В.Грицюк, В.Г.Гуляєва, В.В. Лобанова, В.А.Челнокова та ін.. Однак попри значну кількість досліджень, недостатньо розкритими є особливості лікувально-оздоровчого туризму.

З метою формування чіткого поняття лікувально-оздоровчого туризму було проаналізовано низку понять, що характеризують його основні риси (табл.1).

Таблиця 1.

Визначення поняття «лікувально-оздоровчий туризм»	
Автор	Визначення
Мацола В.І. [7]	Лікувально-оздоровчий туризм передбачає переміщення резидентів і нерезидентів в межах державних кордонів і за межі державних кордонів на термін не менше 20 ч і не більше 6 міс. в оздоровчих цілях, цілях профілактики різних захворювань організму людини.
Марьяненко П.В. [6]	Лікувально-оздоровчий туризм – це різновид як індивідуального так й групового відпочинку, що передбачає здійснення певних відновлювальних та лікувальних процедур.
Кифяк В.Ф. [5]	Лікувально-оздоровчий туризм передбачає досягнення наступних цілей: відпочинок, рекреація, лікування, оздоровлення.
Живицький О.В. [4]	Рекреаційний туризм – це подорож для відпочинку, оздоровлення або лікування, яку здійснюють використовуючи природні властивості клімату, мінеральних вод, грязі, привабливих ландшафтних та інших ресурсів.
Бережна О.О. [1]	Лікувально-оздоровчий туризм є організація стаціонарного/амбулаторного розміщення туристів з метою поєднання послуг з лікування певного захворювання та відпочинку.

Узагальнюючи дослідження авторів щодо визначення поняття лікувально-оздоровчий туризму, останній слід розглядати як подорож на визначений термін з метою отримання широкого комплексу послуг, які поєднують відпочинок, оздоровлення, лікування та рекреацію.

Існує спільність думок авторів, що розвиток лікувально-оздоровчого туризму тісно пов'язаний із станом санаторно-курортної галузі, яка в теперішніх умовах зазнає певні труднощі, які пов'язані із зменшенням кількості санаторно-курортних комплексів, відсутністю їх фінансування, моральним та фізичним зносом медичного обладнання та ін. Але, незважаючи на це, Закарпатська область володіє багатим рекреаційним і туристичним потенціалом та має значні передумови для формування високорозвиненого рекреаційно-курортного та туристичного господарства, прикладом якого є Оздоровчий СПА-комплекс «Трембіта».

Останнім часом ринок лікувально-оздоровчого туризму зазнає зміни. Традиційні санаторні курорти перестають бути місцем лікування і відпочинку осіб похилого віку і стають поліфункціональними оздоровчими центрами, розрахованими на широке коло споживачів.

За рівнем лікувальних послуг, що надаються, курортні установи умовно можна розділити на санаторії і пансіонати з лікуванням. Перші відрізняються різноманітністю лікувальних послуг, що дозволяють робити комплексне лікування відпочивальників, що в основному характерно для українських курортів. Другі є готельними комплексами з обмеженим набором лікувальних послуг, спрямованих на лікування конкретних захворювань, по вузьких спеціальних програмах, без урахування наявних у відпочивальників інших патологій [2].

Оздоровчий Спа-Комплекс «Трембіта» (знаходиться в урочищі Думинці с. Велятин Хустського району Закарпатської обл.) специфічний за своєю організаційною формою, адже поєднує в собі риси і перших і других установ.

До комплексу відносяться:

1-й корпус, у якому розташовано 11 номерів з яких 4 номери типу «економ», 9 номерів типу «стандарт» і 2 номери типу «напівлюкс», а також ресторан, сауна, і реєстратура поселення гостей (без санаторно-курортних книг).

2-й корпус – Оздоровчий. Тут розташовано 4 номери типу «люкс», а також кабінет головного лікаря, соляна кімната, лікувальні ванни, озокерит, масажний кабінет, спортзал, їдальня, конференц-зал (на 250 місць), адміністрація й реєстратура поселення гостей (із санаторно-курортними книгами).

У 3-му корпусі розташовано 14 житлових номерів типу «напівлюкс». Кожний номер має індивідуальний вхід, і безкоштовне паркування для автомобіля.

Житловий фонд комплексу «Трембіта» дозволяє одночасно прийняти 60 проживаючих .

Різнорманітність номерів, що представлені у комплексі «Трембіта» задовольняють потреби, як найвибагливіших відвідувачів так і гостей які віддають перевагу номерам бюджетного типу.

Номер типу «Люкс»: двокімнатний, житлова площа 25 м² ліжка двоспальне + розкладний диван, в номері телевізор із супутниковим ТБ, холодильник, духова кабінка + туалет, WiFi.

«Напівлюкс» однокімнатний, індивідуальний вхід з двору, невеличка тераса, житлова площа 20 м. кв. два окремі ліжка, в номері телевізор із супутниковим ТБ, холодильник, духова кабінка + туалет, WiFi. Є можливість паркувати власний автомобіль безпосередньо біля номеру.

«Напівлюкс» двокімнатний, житлова площа 25 м² одне двоспальне ліжка, в номері телевізор із супутниковим ТБ, холодильник, духова кабінка + туалет, WiFi. Кількість номерів даного типу: 1. Розміщення: 1-й корпус 2-й поверх № 9.

«Стандарт»: однокімнатний, житлова площа від 16 до 18 м ліжко двоспальне (або 2 окремі), в номері телевізор із супутниковим ТБ, холодильник, душова кабінка + туалет, WiFi.

«Економ»: однокімнатний, житлова площа 12.5 м², ліжко двоспальне, в номері телевізор із супутниковим ТБ, душова кабінка + туалет, WiFi.

У СПА-комплексі «Трембіта» пропонують широкий вибір комплексів оздоровчих і відновлювальних силу послуг (незалежно від терміну лікування чи перебування): спелеотерапія (соляна кімната), масаж (лікувальний, антицелюлітний, медовий, антистресовий), ванни (мінеральні, молочні, ароми), підводний душ-масаж, перлинна ванна, спірографія, циркулярний, висхідний душ, Nuga Best масажне крісло, грязева маска (Мертвого моря), грязелікування, дуодинальне зондування, мікроклізми, озокерит, інгаляція, тубус – кварц, магніто-, ультразвуко- та електротерапія, дарсонваль.

Найважливішим є лікування мінеральною водою. «Драгівська», «Шаянська – 4» та «Шаянська – 242». Шаянська мінеральна вода, унікальна, лікувально-столова (питна) вода карпатський гір, мінералізація якої складає від 2 до 5 грн. на дм³, дана вода вважається однією з найкращих вуглекислих, гідрокарбонатних, слабомінералізованих, натрієвих, вод Закарпаття. Шаянська вода рекомендована, без обмежень для людей, будь якого віку і стану здоров'я, оскільки її мінералізація робить дану воду універсальною.

Найпопулярнішою у туристів є соляна кімната – це спеціально обладнане приміщення, призначене для проведення процедур *галотерапії* (методика, завдяки якій відтворюється штучним чином мікроклімат, схожий з підземними соляними печерами, копальнями, шахтами. Даний метод заснований на цілющих властивостях солі).

Зберігаючи лікувальну функцію, у СПА-комплексі роблять різноманітнішою програму перебування, проводять культурні і ділові заходи.

Вдале розташування СПА-комплексу «Трембіта» дозволяє відвідати: страусину та оленячу ферми, Долину нарцисів, термальні басейни Велятина; село Ізу, що славиться виробами з лози; побачити буйволів «закарпатської» популяції у селі Велятино. Взимку можна відвідати відпочинковий комплекс партнерів «Лісова Казка» (теж знаходиться у с. Велятино), де запропонують комплекс послуг для повноцінного, активного зимового відпочинку (є прокатом гірськолижного спорядження, два бугельні витяги, новітня техніка для догляду за трасами (ратраки)).

У комплексі створені всі умови для проведення ділових зустрічей (конференцій, семінарів тощо).

Розвиток санаторно-курортної справи в Україні, і на Закарпатті зокрема, потребує підтримки, узгодженого розвитку в межах всієї індустрії туризму країни. Лікувально-оздоровчий туризм може стати одним з пріоритетних напрямків розвитку внутрішнього та іноземного туризму, забезпечити сталий розвиток регіону, в т.ч. туристичного ринку. Зважаючи на якісні та кількісні характеристики наявних та потенційних запасів лікувальних ресурсів в Закарпатській області, вони можуть бути основою створення інноваційного туристського продукту.

Важливою проблемою подальшого розвитку лікувально-оздоровчого туризму в Закарпатській області є забезпечення санаторно-курортних комплексів розвиненою інфраструктурою, яка б відповідала світовим стандартам, сприяла б підвищенню їх конкурентоспроможності. Існуюча матеріально-технічна база потребує значних капіталовкладень у розвиток та реконструкцію діючих курортів, у розвідку та облаштування нових курортів.

Певні кроки до розвитку санаторно-курортної галузі та лікувально-оздоровчого туризму вже здійснюються на території Закарпатської області. Так, органами місцевого самоуправління розроблено комплекс регіональних програм розвитку, які включають питання управління розвитком лікувально-оздоровчим туризмом.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бережна О.О. Стан і проблеми розвитку рекреаційно-оздоровчого комплексу України в період переходу до ринкових відносин / О.О. Бережна // Економіка України. – 2003. – №4. – С. 6 – 19.
2. Бобираєва О. В. Рекреація в системі розширеного суспільного відтворення. / О.В. Бобираєва. – К.: Обрії, 2002. – 261 с.
3. Брусільцева Г. М. Особливості стратегічного управління розвитком лікувально-оздоровчого туризму на регіональному рівні / Г. М. Брусільцева Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/>
4. Живицький О. В. Проблеми і перспективи створення курортно-рекреаційних закладів в українському Причорномор'ї. / О.В. Живицький. – Сімферополь: Економіка України, 2007. – 394 с.
5. Кифяк В. Ф. Організація рекреаційної діяльності в Україні / В.Ф. Кифяк. – Чернівці, 2003. – 300 с.
6. Марьяненко П. В. Организационно-экономический механизм управления на рынке лечебно-оздоровительных услуг / Марьяненко П. В. // М-во образования Рос. Федерации, С.-Петербург. гос. ун-т экономики и финансов. – [Препринт]. – СПб.: Изд-во С.-Петербург. гос. ун-та экономики и финансов, 2002. – 16 с.
7. Мацола В.І. Рекреаційно-туристичний комплекс України. Монографія. / В.І. Мацола. – Львів, 1997. – 259 с.

СЕКЦІЯ: ЕКОНОМІКА

*Аліна Алечка, Аліна Мірошніченко
(Пирятин)*

ОСНОВНІ ЗАСАДИ ПОДАТКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Податкове законодавство України є одним із найскладніших в правовій системі України. Також, спостерігається тенденція щодо його нестабільності.

Зрозумілість норм та положень податкового законодавства є необхідною передумовою його життєздатності та прийняття до застосування всіма суб'єктами відносин, що виникають в процесі оподаткування.

Ми вважаємо, що через складність та незрозумілість податкового законодавства у платників під час сплати податків досить часто виникає необхідність в отриманні податкових роз'яснень від контролюючих органів.

За результатами узагальнення запитів з питань оподаткування, які проводяться контролюючими органами, центральний (керівний) орган контролюючого органу видає узагальнююче податкове роз'яснення.

При цьому, податкове роз'яснення є оприлюдненням офіційного розуміння окремих положень податкового законодавства контролюючими органами у межах їх компетенції, яке використовується при обґрунтуванні їх рішень під час проведення апеляційних процедур.

Узагальнюючими податковими роз'ясненнями мають право користуватися усі платники податків при обрахуванні суми податкових зобов'язань та під час проведення ними апеляційних процедур.

Податкові роз'яснення, надані контролюючими органами в межах повноважень визначених законодавством, відіграють важливу та суттєву роль для правильного розуміння прав та обов'язків платників податків.

Разом з цим, податкові роз'яснення не є нормативно-правовими актами, тому не повинні встановлювати нових правових норм і створювати юридичних наслідків [3, с.29, 4, с.36].

Проте, досить часто в податкових роз'ясненнях, які надаються контролюючими органами, містяться нові правові норми, що суперечать чинному законодавству.

Податкове законодавство України складається з:

- Конституції України;
- Податкового кодексу;
- Митного кодексу України та інших законів з питань митної справи;
- Чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України і якими регулюються питання оподаткування;
- Нормативно-правових актів, прийнятих на підставі та на виконання Податкового кодексу та законів з питань митної справи;
- Рішень Верховної Ради Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування з питань місцевих податків та зборів [5, с. 186, 6, с. 205].

Таблиця 1

Основні принципи податкового законодавства України відповідно до статті 4 Податкового кодексу України

№ з/п	Принципи податкового законодавства	Обґрунтування
1	2	3
1	Загальність оподаткування	Кожна особа зобов'язана сплачувати встановлені Податковим кодексом, законами з питань митної справи податки та збори, платником яких вона є
2	Рівність усіх платників перед законом, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації	Забезпечення однакового підходу до всіх платників податків незалежно від соціальної, расової, національної, релігійної приналежності, форми власності юридичної особи, громадянства фізичної особи, місця походження капіталу
3	Фіскальна достатність	Встановлення податків та зборів з урахуванням необхідності досягнення збалансованості витрат бюджету з його надходженнями
4	Соціальна справедливість	Установлення податків та зборів відповідно до платоспроможності платників податків
5	Економічність оподаткування	Установлення податків та зборів, обсяг надходжень від сплати яких до бюджету значно перевищує витрати на їх адміністрування

Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку

6	Нейтральність оподаткування	Установлення податків та зборів у спосіб, який не впливає на збільшення або зменшення конкурентоздатності платника податків
7	Стабільність	Зміни до будь-яких елементів податків та зборів не можуть вноситися пізніше як за шість місяців до початку нового бюджетного періоду, в якому будуть діяти нові правила та ставки. Податки та збори, їх ставки, а також податкові пільги не можуть змінюватися протягом бюджетного року
8	Рівномірність та зручність сплати	Установлення строків сплати податків та зборів, виходячи із необхідності забезпечення своєчасного надходження коштів до бюджетів для здійснення витрат бюджету та зручності їх сплати платниками
9	Єдиний підхід до встановлення податків та зборів	Визначення на законодавчому рівні усіх обов'язкових елементів податку

На нашу думку стаття 4 Кодексу закріплює, фактично, перелік та загальне уявлення про зміст принципів, які формують регулювання відносин оподаткування. Саме на цих засадах ґрунтується і податкове законодавство в цілому. Принципи, закріплені цією статтею Податкового кодексу України, відображають співвідношення, взаємозв'язок елементів податкової системи (податків, зборів) [1, с. 163].

Найбільш негативний вплив вказана проблема справляє на юридичних осіб, їх філії, відділення, інші відокремлені підрозділи, що не мають статусу юридичної особи, а також фізичних осіб, які мають статус суб'єктів підприємницької діяльності чи не мають такого статусу, на яких згідно з законами покладено обов'язок утримувати та/або сплачувати податки і збори (обов'язкові платежі), пеню та штрафні санкції за порушення податкового законодавства [4, с. 216].

Закон України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» є спеціальним законом з питань оподаткування, який установлює порядок погашення зобов'язань юридичних або фізичних осіб перед бюджетами та державними цільовими фондами з податків і зборів (обов'язкових платежів), нарахування і сплати пені та штрафних санкцій, що застосовуються до платників податків контролюючими органами, у тому числі за порушення у сфері зовнішньоекономічної діяльності, та визначає процедуру оскарження дій органів стягнення.

Підпунктом «г» підпункту 4.4.2 пункту 4.4 статті 4 Закону України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» встановлено, що податкове роз'яснення є оприлюдненням офіційного розуміння окремих положень податкового законодавства контролюючими органами у межах їх компетенції, яке використовується при обґрунтуванні їх рішень під час проведення апеляційних процедур.

Податковими роз'ясненнями вважаються будь-які відповіді контролюючого органу на запити зацікавлених осіб з питань оподаткування. Податкове роз'яснення, надане контролюючим органом вищого рівня, має пріоритет над податковими роз'ясненнями підпорядкованих йому контролюючих органів. Податкове роз'яснення центрального податкового органу має пріоритет над податковими роз'ясненнями, виданими іншими контролюючими органами. Податкове роз'яснення не має сили нормативно-правового акта.

Крім того, підпунктом «е» підпункту 4.4.2 пункту 4.4 статті 4 вказаного Закону визначено, що центральний (керівний) орган контролюючого органу проводить періодичне узагальнення податкових питань, які стосуються значної кількості платників податків або значної суми податкових зобов'язань, та затверджує узагальнюючі податкові роз'яснення, які підлягають оприлюдненню з дотриманням правил комерційної та банківської таємниці [2, с. 9].

Вищезазначені положення надають право контролюючим органам надавати офіційне розуміння окремих положень податкового законодавства (податкові роз'яснення) у межах їх компетенції без погодження з іншими державними органами, відповідальними за забезпечення єдиної державної податкової та регуляторної політики, що часто призводить до виникнення нових правових норм в супереч діючому законодавству, що сприяє виникненню порушень інтересів платників податків.

Ми вважаємо, що враховуючи викладене, запровадження дієвого механізму роз'яснення податкового законодавства для забезпечення дотримання прав платників податків потребує запровадження положень, згідно з якими податкове роз'яснення не може встановлювати нових правових норм. Вказане доповнення дозволить уникнути запровадження контролюючими органами нових правових норм при наданні податкових роз'яснень.

Отже, узагальнююче податкове роз'яснення, яке затверджується центральним (керівним) органом контролюючого органу, слід погоджувати з Міністерством фінансів України, а також Державним комітетом України з питань регуляторної політики та підприємництва в частині податкових роз'яснень стосовно оподаткування суб'єктів господарювання.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
2. Закон України “Про порядок погашення зобов’язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=2181-14>.
3. Гусакова О. С. Податковий облік [Текст] : навч. посіб. / О. С. Гусакова. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 360 с.
4. Коцупатрій М. М. Податковий облік і звітність [Текст] : навч. посіб. / М. М. Коцупатрій, С. І. Ковач, В. В. Мельничук. – К.: КНЕУ, 2006. – 312 с.
5. Сердюк В. М. Податковий облік [Текст] : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / В. М. Сердюк. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 312 с.
6. Малишкін О. Диференціація поняття «Бухгалтерський облік»: податковий аспект [Текст] / Олександр Малишкін // Бухгалтерський облік і аудит. – 2012. – № 3. – С. 13-20.

*Роксолана Бешлей
(Львів)*

ВИКОРИСТАННЯ ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АВК-5 У БУДІВНИЦТВІ АВТОМОБІЛЬНИХ ДОРІГ

Програмний комплекс АВК-5 призначений для автоматизованого визначення вартості будівництва, що здійснюється в Україні. Він орієнтований на реалізацію положень ДБН «ПРАВИЛА визначення вартості будівництва» при складанні інвесторських кошторисів, договірної ціни, звітної виробничої документації.

Програмний комплекс АВК-5 призначений для автоматизованого випуску використовуваної в будівництві ресурсної вартісної документації різного роду. Програмне забезпечення надає можливість, користувачеві створювати власні регіональні та будівельних норм, заносючи їх в НДІ. Наявність розвинутої пошукової системи спрощує пошук необхідних записів НДІ і скорочує час розробки кошторисної документації.

Багатофункціональний програмний комплекс «АВК-5» набув репутацію, абсолютного лідера ринку, який дозволяє автоматизувати процеси складання кошторисів і підготовки кошторисної документації, що дозволяє також прискорити будівництво. Але, на жаль, як кожна програма у розвинутому світі, має кілька недоліків.

ПК «АВК-5» дійсно має ряд недоліків, що заважають вважати його абсолютним лідером і повністю задовольняти потреби інженера-кошторисника. Короткий огляд недоліків даного програмного комплексу, які висловлюють самі користувачі:

- об’ємний інтерфейс: кожна нова операція відкриває нове вікно, і відсутність динамічного розрахунку;
- програма не дає можливості перенесення будівництв з одного підприємства на інше, зі зміною оподаткування;
- немає можливості складання кошторисів на проектно-вишукувальні роботи;
- відсутність можливості редагування будь-яких складових цін ресурсів;
- при друку документів через великі прогалини в тексті, витрачається багато паперу;
- не дуже демократичні ціни, і покупка ПК мінімум для двох робочих місць (для одного немає).

Це не всі недоліки «АВК-5», тут описані тільки ті, які найчастіше викликають незручності в роботі.

Вцілому ПК «АВК-5» високоякісний продукт, що дозволяє протягом довгого періоду часу спрощувати задачу інженерів-кошторисників. Але можливо розробникам слід більше думати про потреби клієнтів, створюючи для них максимально зручні умови роботи. Адже зараз на ринку є чимало конкурентних програм, які надаються користувачам.

Програма для складання кошторисів АВК-5 – це програмний комплекс, створений для полегшення роботи кошторисника, який став першим з нині представлених програмних комплексів на Україні.

Букви «АВК» в аббревіатурі програмного комплексу – це початкові символи його найменування державною мовою – «Автоматизоване Випуск Кошторисів».

Програмний комплекс «АВК-5» застосовується:

- При розробленні інвесторської кошторисної документації;
- При перетворенні інвесторських кошторисів в документ «Договірна ціна»;
- При складанні «Актив вартості виконаних будівельних робіт» і всіх супроводжуючих його документів.

Інтерфейс програми простий і зрозумілий, він доступний навіть для початківця Користувача персонального комп’ютера. Стандартні фрагменти в «АВК-5» – потужний засіб підвищення продуктивності та якості праці інженера-кошторисника. Вони акумулюють і розвивають багаторічний вітчизняний досвід роботи з автоматизації кошторисної справи в будівництві.

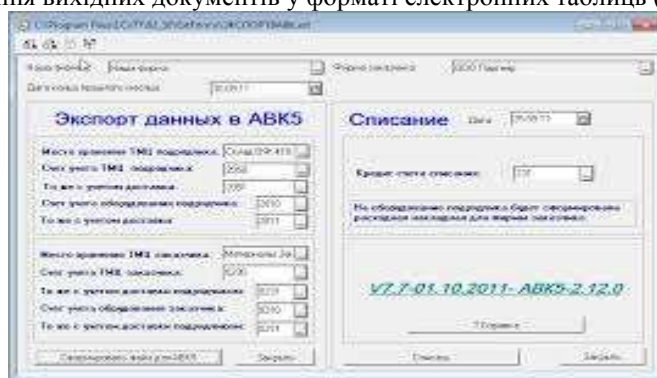
ПК «АВК-5», надає Користувачеві можливість введення своїх виробничих норм, самостійного складання індивідуальних кошторисних розрахунків для визначення вартості інших витрат, загальновиробничих витрат, кошторисного прибутку.

Розробникам «АВК-5» належить успішно реалізована ініціатива створення автоматизованої технології інформаційної сумісності різних кошторисних програмних комплексів, сертифікованих в Україні.

«АВК-5» перестає бути закритою для розробників інших програмних комплексів, що автоматизують управління будівництвом (програм типу 1С бухгалтерія, програмних комплексів по управлінню будівельним виробництвом). Для цього в «АВК-5» розроблена і реалізована концепція «OutBox» - висновок в файл відкритою текстовою структурою всієї інформації про будівництво - як про всі підсумкових вартісних і ресурсних показниках по будівництву, об'єктам, локальних кошторисів, так і по окремих позиціях кошторисів з зазначенням повного складу даних про застосовані ресурсах в кожній позиції. Це нововведення відкриває повний доступ до результатів рахунків по АВК і створює передумови реальної можливості комплексної автоматизації управління будівельним виробництвом.

Від редакції до редакції програмний комплекс «АВК-5» вдосконалюється і розвивається. «АВК-5» доповнений і цілим рядом корисних властивостей, наприклад:

- Уявлення вихідних документів у форматі електронних таблиць (EXCEL);

Ф016-0 АВК-5 (3.0.0) укр.

100% Пошук 1. E1-17-14 Розроблення ґрунту з навантаженням на

Продуктовий ринок в районі _____ у м.Стрий, Львівської області

2_CD_PC1_2-1-1
Форма № 1

Локальний кошторис на будівельні роботи № 2-1-1
на загальнобудівельні роботи
Будівля ринку

Основа: Кошторисна вартість 9238,096 тис. грн.
креслення (специфікації) № Кошторисна трудомісткість 113,56 тис.люд.-год.
Кошторисна заробітна плата 2442,866 тис. грн.
Середній розряд робіт 3,9 розряд

Складений в поточних цінах

№ п/п	Обґрунтування (шифр норми)	Найменування робіт і витрат	Одиниця виміру	Кількість	Вартість одиниці, грн.		Загальна вартість, грн.			Витрати труда робітників, люд.-год.	
					Всього	експлуатації машин	Всього	заробітної плати	експлуатації машин	не зайнятих обслуговуванням машин	тих, що обслуговують машини
					заробітної плати	в тому числі заробітної плати			в тому числі заробітної плати	на одиницю	всього
Розділ 1. Земляні роботи											
1	E1-17-14	Розроблення ґрунту з навантаженням на вантажними самоскиди екскаваторами одноковшовими дизельними на зусичному ходу з ковшем місткістю 0,5 [0,5-0,63] м3, група ґрунтів 2	1000м3	0,32	9742,00 409,14	9332,86 2094,42	3117	131	2886 670	24,31 100,7219	7,78 32,23
2	C311-10 варіант 1	Перевезення ґрунту до 10 км кількість: 320х1,6	т	512	26,78 -	26,78 2,63	13711	-	13711 1347	- 0,161	- 82,43

1/26

- Передача з підсистеми «Підрядник» в «договірну Ціну» даних про залишки невиконаних робіт по об'єктах для розробки відповідної їм Договірної ціни в титульний список будівництва на майбутній рік;

- Візуалізація в вихідному документі, за бажанням Користувача, для позицій Акта КБ-2в або локального кошторису матеріалів в складі застосованої кошторисної норми і ще більше 20-ти різних нововведень.

У новій редакції програми ПК АВК-5

- Не працювало сортування за приміткою.
- Неправильно рахувалась провізна плата для відстані від 70 до 100 км.
- Не працювала підсистема "ресурси" для будівництва, яка містить тільки спеціальні ресурси.
- При встановлених параметрах сортування в списку будівництв, відмінних від "сортування реєстраційних номерів по зростанню" будівництва, які створювалися при копіюванні, були зіпсованими.

Об'єктні кошториси

- Усунена помилка копіювання декількох об'єктів одночасно.
- При заморожуванні об'єкта в екрані списку об'єктів не обнулювалась вартість (не враховувались кошториси в явному вигляді).

Локальні кошториси

- Усунена помилка в кошторисі на придбання обладнання, що виявляється при заданій ознаці друку числових параметрів.
  - При скиданні ознаки "розморозити" у позиції кошторису на придбання обладнання встановлювалася ознака кошторису "зимова". Після цього потрібно було тестувати будівництво.
  - Завдання ознаки друку числових параметрів призводило до псування кошторису.
  - У вихідному документі не друкувався будівельний об'єм і одиниця виміру будівельного об'єму.
  - Не друкувалися локальні "відомість ресурсів" і "підсумкова відомість ресурсів", якщо локальний кошторис містив тільки спеціальні ресурси.
  - Не перераховувалися арифметичні вирази при підрахунку кількості в позиції локального кошторису у разі внесення користувачем змін в ці вирази.
  - У екранному документі локального кошторису не змінювалась зарплата машиністів при завданні числового параметра.
  - При відмові від редагування примітки, відділу, розділу зміни все одно вносились.
  - При візуалізації списку локальних кошторисів в режимі "відмова від автоматичної нумерації" неправильно формувався автоматичний номер локального кошторису.
  - Неправильно формувався масив енергоносіїв машин 2-ї частини у вихідних документах "Підсумкова відомість ресурсів поставки Замовника" і "Підсумкова відомість ресурсів поставки Підрядника".
  - У списку ресурсів норми не відображалась витрата на позицію для ресурсу "за проектом".
  - При заморожуванні ЛЗ в явному вигляді в екранному документі не обнулювалась вартість.
  - Відновлена робота ознаки "відмова від друку варіанту ціни ресурсу для позицій типу ресурсу вихідних документах".

Ціни ресурсів будови

- Уточнено наявність пунктів меню відомості цін ресурсів будови у разі порожнього розділу.
- Усунена помилка при створенні варіанту ціни при коригуванні обґрунтування ціни.
- Відновлена можливість вставки з буфера в текстові поля екранів коригування ціни ресурсу.
- При копіюванні позицій з будівництва, на яку діє регіон, ціна, яка визначається регіоном, не враховувалася.
  - При введенні ІМС будівництв, на які діяв регіон, що не скидалась ознака "Ціна ресурсу визначена регіоном".
  - При розрахунку транспортних витрат з виділенням трудовитрат виправлені помилки візуалізації витрат мастильних речовин і трудомісткості перевезення на одиницю виміру.

Програмне забезпечення АВК-5 удосконалює і полегшує розрахунок вартості на будівництво та допомагає кошторисникам.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Черніцький С.В. Кошторисно-обчислювальний комплекс АВК-5 – «Будівництво сучасні технології». – Івано-Франківськ, СІМІК, 2013. – 224 с.
2. Бланк Й.А. Инвестиционный менеджмент. – К.: МП "ИТЕМ" ЛТД, "Юнайтед Лондон Тренд Лимитед". – 1995.
3. Пересада А.А. Управление инвестиционным процессом. – К.: Лібра, 2002. – 472 с.
4. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://dnepropetrovsk.all.biz/uk/programne-zabezpechennya-avk-5-programni-produkty-g1618134#.VwVqe-J-12M>
5. Електронний ресурс. – Режим доступу: http://mcbct.com.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=143&Itemid=1

ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ТА РОЛЬ ФІНАНСІВ В СИСТЕМІ РИНКОВИХ ВІДНОСИН

Фінанси – надзвичайно складне, багатогранне, динамічне і суперечливе явище. Вони є невід’ємною частиною грошових відносин і відіграють величезну роль у формуванні, розподілі та використанні централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів з метою виконання функцій, завдань держави і забезпечення умов розширеного відтворення.

Фінанси є важливою складовою політичного, економічного, соціального життя будь-якого сучасного суспільства. Фінанси є також однією із провідних умов функціонування держави, господарюючих суб’єктів, невід’ємною частиною життя окремого індивіда. Фінанси об’єктивно необхідні, тому що обумовлені потребами суспільного розвитку. Держава може, враховуючи об’єктивну необхідність фінансових відносин розробляти різноманітні форми їх використання: вводити або скасовувати різноманітні види платежів, змінювати форми використання фінансових ресурсів і т. ін.

Без фінансів неможливо забезпечити індивідуальний і суспільний кругообіг виробничих фондів на розширеній основі, економічно регулювати галузеву і територіальну структуру, стимулювати найновіші впровадження науково-технічних досягнень, задовольняти інші суспільні потреби. Тому розробка наукових підходів до трактування сутності та функцій фінансів є однією з актуальніших проблем фінансової науки і практики.

Метою дослідження є розгляд питань сутності та необхідності фінансів в системі ринкових відносин.

Сутність фінансів, закономірності їх розвитку, сфера охоплених ними товарно-грошових відносин та роль в процесі суспільного відтворення визначаються економічним устроєм суспільства, природою та функціями держави [5].

Виникнення та розвиток фінансів пов’язані з посиленням ролі держави, розширенням виконуваних нею функцій, розвитком товарно-грошових відносин. Фінанси виникають в результаті потреби суб’єктів господарювання і держави забезпечити свою діяльність за допомогою мобілізації фінансових ресурсів.

Категорія «фінанси» характеризується існуванням різних підходів до визначення її сутності, і як результат – значною кількістю визначень, що розкривають поняття «фінанси».

Можна виділити три групи підходів. До першої групи умовно належать ті автори, які зосереджуються на розподільному та перерозподільному характері фінансових відносин. До них слід віднести насамперед таких учених як В. М. Родіонова, Р. Б. Поляк, В.І. Оспіщев, С.В. Ковальчук, І.В. Форкун та ін. Так В.І. Оспіщев зазначає, що фінанси є відносинами зі створення і перерозподілу суспільних благ та багатств, і у цьому сенсі вони тісно пов’язані з розвитком держави і товарно-грошового обігу [4]. С.В. Ковальчук та І.В. Форкун визначають фінанси як економічний інструмент розподілу та перерозподілу ВВП та національного доходу, засіб контролю за утворенням та використанням фондів грошових коштів [1].

Друга група авторів віддає пріоритет відтворювальним відносинам фінансів – функції забезпечення відтворення як на рівні держави, так і на рівні господарюючих суб’єктів, домогосподарств. Автором відтворювальної концепції фінансів вважається О.М. Олександров. До цієї групи можна віднести роботи О.В. Архипова, Д.А. Аллахвердяна, Л.О. Дробозіної та ін. За визначенням Л.О. Дробозіної, фінанси трактуються як економічні відносини, пов’язані з формуванням, розподілом і використанням централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів з метою виконання функцій і завдань держави і забезпечення умов розширеного відтворення [6].

Третя група авторів розглядає фінанси через призму фінансових ресурсів, механізмів їх генерування і використання. До цієї групи авторів можна віднести роботи А.А. Чухна, П.С. Єщенко, В.П. Кудряшова, О.В. Михайловської, В.С. Загорського та ін. А.А. Чухно, П.С. Єщенко розглядають фінанси як сукупність економічних відносин, що складаються в суспільстві у процесі формування та використання фондів грошових ресурсів. Грошові ресурси утворюються на всіх рівнях господарської діяльності через розподіл і перерозподіл частини вартості валового національного продукту та його невід’ємної складової – національного доходу. [8]. О.В. Михайловська визначає фінанси як сукупність грошових відносин, у процесі яких здійснюється формування та використання фондів грошових ресурсів, метою яких є відшкодування витрат, що пов’язані з процесом виробництва та здійснення державою своїх функцій [3]. На думку В.П. Кудряшова, фінанси охоплюють операції, пов’язані з мобілізацією, розподілом і використанням фінансових ресурсів суб’єктами діяльності з метою досягнення визначених цілей [2].

У суто прикладному значенні фінанси сприймаються як процес формування і використання доходів юридичних і фізичних осіб. Зокрема, в зарубіжних виданнях поширене трактування, що фінанси – це застосування різноманітних прийомів для досягнення максимального достатку фірми або загальної вартості капіталу, вкладеного у справу. У фінансах вбачають і науку, і мистецтво.

Отже, фінанси являють собою складне, багатогранне явище, будучи одночасно не тільки економічною, але й історичною, матеріальною, нормативно-правовою категорією.

Фінанси як економічна категорія – це найбільш загальне поняття, що відображає стійкі внутрішні та зовнішні взаємозв'язки між суб'єктами і об'єктами фінансових відносин. У сучасних умовах фінанси являють собою регламентовану систему розподільних відносин, пов'язаних з формуванням і використанням фінансових ресурсів різними суб'єктами фінансових відносин для досягнення певних цілей.

Як історична категорія фінанси в міру розвитку суспільства не тільки охоплюють все більшу кількість суб'єктів своїми стосунками, але і, що важливо, ці відносини трансформуються у бік зміни характеру регламентації і використання все більш широкого арсеналу інструментів управління фінансовими ресурсами відповідних суб'єктів.

Як матеріальна категорія фінанси представляють собою певну суму цінностей, економічних благ, що знаходяться в розпорядженні різних суб'єктів фінансових відносин.

Як нормативно-правова категорія фінанси породжують конкретні фінансові зобов'язання між юридичними, фізичними особами, органами державної та місцевої влади у процесі формування та використання ними фінансових ресурсів [7].

Фінанси відіграють важливу роль в суспільстві та суспільному виробництві (рис. 1).

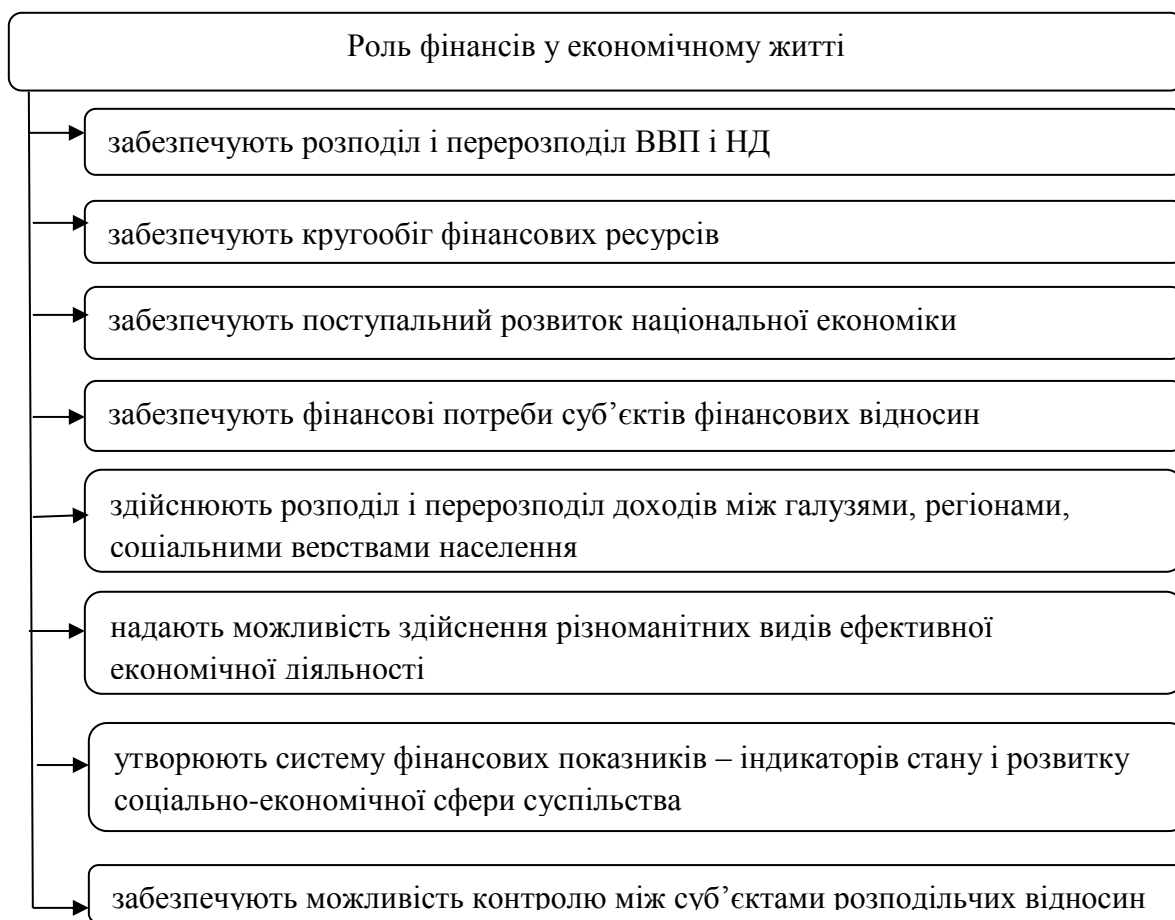

Рис. 1. Роль фінансів у економічному житті сучасного суспільства

Отже, на сьогодні в країнах із розвинутою економікою поняття фінанси трактується як категорія економічного життя, що впливає з об'єктивних процесів економіки, є невід'ємною частиною фінансових відносин і використовується з метою поліпшення суспільного добробуту. Головна ознака, що визначає сутність фінансів – рух грошових потоків, у якому відображаються фінансові відносини обміну, розподілу та перерозподілу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ковальчук С.В. Фінанси : навч. посіб. / С.В. Ковальчук, І.В. Форкун. – Львів : «Новий Світ – 2000», 2009. – 568 с.
2. Кудряшов В.П. Курс фінансів : навч. посіб. / В.П. Кудряшов. – Київ : Знання, 2008. – 431 с.
3. Михайловська О.В. Фінанси в схемах і таблицях : навч. посіб. / О.В. Михайловська, Д.А. Ковалевич, Т.Л. Томнюк. – Київ : КНТ, 2014. – 386 с.
4. Оспіщев В.І. Фінанси : навч. посіб. / В.І. Оспіщев, Л.І. Лачкова, О.П. Близнюк та ін.; за заг. ред. В.І. Оспіщева. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Київ : Знання, 2008. – 366 с.

5. Політична економія : підручник / За ред. Ніколенко Ю.В. – Київ : Центр учбової літератури, 2009. – 632 с.
6. Финансы : учебник для вузов / Под ред. проф. Л.А. Дробозиной. – Москва : ЮНИТИ, 2001. – 527 с.
7. Финансы : учебник / С.А. Белозеров, Г.М. Бродский, С.Г. Горбушина и др.; отв. ред. В.В. Ковалев. – 3-е изд., перераб. и доп. – Москва : Проспект, 2013. – 928 с.
8. Чухно А.А. Основи економічної теорії : підручник / А.А. Чухно, П.С. Єщенко, Г.Н. Климко та ін.; За ред. А.А. Чухна. – Київ : Вища школа, 2001. – 606 с.

*Аліна Молчан
(Ірпінь)*

ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Постановка проблеми. В умовах глобалізації світового господарства і міжнародних економічних відносин різко зростає роль і значення зовнішньоекономічних зв'язків (ЗЕЗ) для економіки країни в цілому, та зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) для окремого підприємства. ЗЕД стає одним з пріоритетів національної політики і стратегії діяльності підприємства. Головними причинами розвитку торгівлі між країнами є нерівномірний розподіл економічних ресурсів країн. Через зовнішню торгівлю і систему ЗЕЗ країни досягаються максимального використання своїх можливостей. В цілому система ЗЕЗ спрямована стабілізацію економічного розвитку та ефективне здійснення міжнародної політики з метою мінімізації витрат та максимізації прибутків [6, с. 59]. Сучасний стан економіки України супроводжується гострою загальноекономічною кризою. При таких соціально-економічних умовах неможливо досягти відповідного рівня ефективності виробництва, отримати максимальний прибуток, бути лідером в жорсткій конкурентній боротьбі. Становлення стабільного стану економіки вимагає розробки дійових механізмів і підходів, які б дали змогу підвищити ефективність виробництва, створити сприятливі інвестиційні умови, забезпечити конкурентоспроможність продукції на споживчому ринку.

Виклад основного матеріалу. Термін «глобалізація» (англ. globalization, від лат. globus – куля, земна куля, глобус) означає процес всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції та уніфікації. Основними наслідками цього процесу є міжнародний поділ праці, міграція в масштабах усієї планети капіталу, людських та виробничих ресурсів, стандартизація законодавства, економічних та технічних процесів, а також зближення культур різних країн [7].

Глобалізація є однією з головних тенденцій у розвитку сучасного світу, яка істотно впливає на економічне життя, практично всіх країн світу і, звичайно, на Україну, яка цілком усвідомлено, активно і цілеспрямовано рухається в напрямку інтеграції в міжнародну економіку [7].

На сьогоднішній день система стратегічного планування соціально-економічного розвитку України відносно регламентована на законодавчому рівні і ґрунтується, насамперед, на Законі України від 23 березня 2000 р. № 1602-III «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України», Бюджетному кодексі України, а також Законах України «Про Національний банк України», «Про державні цільові програми» та відповідних постановках Кабінету Міністрів України [1]. Закон регламентує основи системи стратегічного планування, терміни розроблення відповідних документів, їх узгодженість, ним встановлюється загальний порядок розроблення, затвердження та виконання прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку, а також права та відповідальність учасників державного прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України. На законодавчому рівні система прогнозно-програмних документів складається з наступних документів: Прогнозів економічного і соціального розвитку України на середньо- та короткостроковий періоди; Прогнозів та Програм економічного і соціального розвитку АР Крим, областей, районів та міст; Прогнозів та програм розвитку окремих галузей економіки на середньостроковий період [1].

Як повідомляв УНІАН, Національний банк України погіршив прогноз падіння ВВП у 2015 році до 9,5% і підвищив прогноз інфляції до 48% на кінець року. Падіння ВВП України в першому кварталі 2015 року порівняно з першим кварталом 2014 року (в постійних цінах 2010 року) становило 17,2%. Загалом розвиток економіки України у 2015 р. був вельми неоднозначним, що й обумовило розбіжності в експертних оцінках його характеру. Для визначення обґрунтованості тих чи тих прогнозних оцінок розвитку української економіки у 2016 р., а цілком ймовірно – й протягом ряду наступних років, треба проаналізувати найважливіші фактори, що впливатимуть на розвиток економіки.

Зокрема, Росія з 1 січня 2016 р. припинила дію Угоди про зону вільної торгівлі (ЗВТ) з Україною. Рішення щодо ЗВТ обґрунтовано тим, що з 1 січня 2016 р. набрала чинності угода про ЗВТ між Україною та Європейським Союзом [2]. Крім того уряд Росії з 1 січня 2016 р. включив Україну до переліку країн, з яких заборонено ввезення сільгосппродукції, сировини та продовольства. Президент Росії В. Путін також підписав указ, який забороняє прямі транзитні перевезення вантажів з України в Казахстан. Як ідеться в цьому указі, міжнародні транзитні автомобільні та залізничні перевезення вантажів з території України на територію

республіки Казахстан через територію РФ здійснюються тільки з території Білорусі. При цьому вантажні приміщення транспортних засобів і залізничного рухомого складу, де перевозяться транзитні товари, мають бути опломбовані, у тому числі із застосуванням технології навігаційної супутникової системи ГЛОНАСС. Указ набрав чинності з 1 січня і діятиме до 1 липня 2016 р. Впровадження зазначеного обмеження на транзит вантажів з України пояснюється припиненням дії ЗВТ між Україною та Росією. Як бачимо, Росія не лише обмежує експорт українських товарів на власний ринок, а й прагне перешкоджати торгівлі України з іншими державами.

У свою чергу ЗМІ звернули увагу на повідомлення прес-служби Кабінету Міністрів про те, що, згідно з Постановою від 30 грудня 2015 р. № 1146, ухваленою у відповідь на дії Російської Федерації, яка призупинила дії Угоди про зону вільної торгівлі від 18 жовтня 2011 р. і ввела заборону на українські продукти харчування, Україна на рік скасувала торгові преференції щодо товарів з Росії, з яких відтепер стягуватимуть мита відповідно до Митного кодексу України [3]. Повідомляється, що під заборону в Україні потрапляють: м'ясо, риба, молочні продукти, плавлені сирки, кава, чай, зерно, харчові суміші, карамель, кондитерські вироби, шоколад, дитяче харчування, макарони, печиво, вафлі, хліб, чіпси, пиво, спирт, горілка, корми для тварин, сигарети з фільтром, обладнання для залізниць, дизельні локомотиви.

Потужний вплив на розвиток економічних процесів в Україні справляють параметри державного бюджету. З одного боку вони (через формування доходів і видатків бюджету) впливають на широкий спектр економічних процесів у нашій державі, а з іншого – виступають важливим орієнтиром для всіх суб'єктів економіки, впливають на ухвалення ними відповідних рішень та їхню господарську поведінку. Наприкінці минулого року Верховна Рада ухвалила Державний бюджет на 2016 р., який згодом підписав Президент України, з наступними параметрами [4].

Згідно з Законом у Державному бюджеті на 2016 р. передбачено: доходи у сумі 595,1 млрд грн, видатки у сумі 684,5 млрд грн, а дефіцит державного бюджету визначено у 3,7 % від прогнозного обсягу валового внутрішнього продукту (ВВП) України. При цьому 2016 р. передбачено видатки на оборону та безпеку на рівні 113,6 млрд грн, або 5% ВВП. Законом визначено на 31 грудня 2016 р. граничний обсяг державного боргу в сумі 1 501 479 663,5 тис. грн. Також встановлено прожитковий мінімум на одну особу в розрахунку на місяць у розмірі з 1 січня 2016 р. – 1330 грн., з 1 травня – 1399 грн., з 1 грудня – 1496 грн. Мінімальну заробітну плату у 2016 р. устанавлено у місячному розмірі: з 1 січня – 1378 грн., з 1 травня – 1450 грн., з 1 грудня – 1550 грн. Розрахунок показників державного бюджету здійснювався на базі наступних макроекономічних показників: зростання ВВП – 2 %, інфляція (грудень 2016 р. до грудня 2015 р.) – 12 %, середньорічний курс гривні на рівні 24,1 грн./дол. США (24,4 грн./дол. – наприкінці 2016 р.), ціну імпортованого газу – 225 дол. США/тис. куб. м. [3].

Державний бюджет України на 2016 р. було розраховано на підставі ряду ключових макроекономічних показників, узгоджених з Міжнародним валютним фондом [3]. Зі свого боку Світовий банк прогнозує зростання економіки України у 2016 р. на 1 %, а 2017 р. Україні прогнозують економічне зростання вже у 2 %. Про це йдеться у новій доповіді, яку Світовий банк представив у середу у Вашингтоні зразу після Нового року.

Таким чином, вплив глобалізації на національну економіку України досить складний та суперечливий. Існують як позитивні, так і негативні сторони. Позитивні сторони очевидні: можливість брати активну участь в обговоренні режимів регулювання міжнародних економічних відносин з країнами ЄС та країною-агресором; скорочення витрат на здійснення зовнішньоекономічних операцій, що сприятиме підвищенню цінової конкурентоспроможності українських виробників. Цим самим наша країна виконає одну з головних умов поглиблення відносин з Європейським союзом та отримає можливість захисту інтересів України та її підприємств відповідно до міжнародних форм та процедур. Також позитивним фактором глобалізації для України є можливість її входження до міжнародних коопераційних проектів, що забезпечить інвестиційну привабливість України для іноземних інвесторів та розширити можливості більш вільного доступу до зарубіжних ринків за рахунок зменшення тарифних і нетарифних перешкод [5].

Негативні наслідки глобалізації – це: домінування економічно розвинених країн; пригнічення розвитку окремих галузей національної економіки, які через заміщення їх імпортом не готові до міжнародної конкуренції; соціальна нерівність у порівнянні з економічно успішними країнами; глобалізація вивільнює економічні сили, які поглиблюють нерівність у сфері зайнятості у питаннях продуктивності праці, матеріального добробуту, військові дії на сході країни, які вимагають витрачання значної частини фінансових ресурсів країни та ін.

Показники розвитку української економіки у порівнянні із найбільшими торговельними партнерами свідчать про недоречність беззастережного відкриття кордонів. Так, за даними Світового банку, ВВП на душу населення в Україні є одним з найнижчих у світі (вона посідає 136 місце). Виробничо-промисловий комплекс України нездатний адаптуватися до попиту на світовому ринку, про що говорить досить низький ВВП на душу населення. Через не конкурентоспроможність занепадають цілі галузі [8].

Висновок. Пріоритетними напрямками розвитку економіки України в умовах глобалізації можна вважати: активізацію руху капіталу; інформаційно-технічну революцію; розвиток інтеграційних тенденцій; реструктуризацію економіки; системну ринкову трансформацію; сприяння руху факторів виробництва; формування відкритої економіки; інтеграцію підприємств до світових комунікаційних мереж; активізацію участі в роботі міжнародних організацій та інтеграційних угруповань [5]. Проблема досягнення стійкого

зростання економіки України вимагає активізації інноваційно-інвестиційних процесів, переорієнтації з поточного управління і регулювання на довгострокове стратегічне планування. Як свідчить вітчизняна практика, розроблення стратегій розвитку окремих видів і сфер діяльності не забезпечує їх збалансованості за ресурсами, часом, пріоритетами. Тому необхідно розробити комплексну стратегію соціально-економічного розвитку України на довгостроковий період.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1602-14>
2. Закон України «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1678-18/paran2#n2>
3. Закон України «Про Державний бюджет України на 2016 рік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/928-19>
4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про ставки ввізного мита стосовно товарів, що походять з Російської Федерації» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1146-2015-%D0%BF>
5. Біленька Н. О. Пріоритети і напрямки розвитку економіки України в умовах глобалізації / Н. О. Біленька // Економіка України в умовах посилення глобалізаційних процесів: виклики і перспективи : матеріали міжнародної наукової студентсько-аспірантської конференції (Львів, 15–16 травня 2009). – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2009. – С. 15–16.
6. Дідківський М. І. Зовнішньоекономічна діяльність підприємства: Навч. посібник. – К.: Знання, 2006. – 463 с.
7. Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org>
8. Кулицький С. П. Про перспективи розвитку української економіки у 2016 р. [Електронний ресурс] / С. П. Кулицький // Резонанс. – 2016. – № 3. – С. 3–17. – Режим доступу: <http://nbuviap.gov.ua/images/rezonans/2015/rez3.pdf>.

Науковий керівник – кандидат економічних наук, доцент О.В.Сторожук

*Артемій Мохонь, Олександр Сторожук
(Київ)*

РОЗВИТОК МАЛОГО БІЗНЕСУ: ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ТА СИСТЕМА ОПОДАТКУВАННЯ

Постановка проблеми. У більшості країн світу малому бізнесу належить значне місце в загальній сумі валового національного продукту, що дає змогу повніше задовольняти попит у товарах, збільшувати зайнятість населення, надходження грошових ресурсів до бюджету за рахунок сплати податків.

Український малий бізнес постійно піддається різного роду реформам, що негативно відображається на коливаннях настроїв бізнесменів та відкритості їх бізнесу, тому прогнозувати надходження єдиного податку до бюджету складно. Саме тому доцільним є проаналізувати процес становлення малого підприємництва та системи його оподаткування в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню генезису системи оподаткування суб'єктів малого підприємництва в Україні присвячені роботи З.Варналія, К. Ващенко, С. Дриги, Ю. Іванова, К.Ляпіної, О.Теліциної та інших вчених

Виклад основного матеріалу. В Україні вже не один рік ведуться гострі дискусії щодо шляхів реформування системи оподаткування малого підприємництва. Деякі фахівці пропонують взагалі скасувати спрощену систему оподаткування інші ж навпаки пропонують зберегти існуючий порядок спрощеного оподаткування та значно розширити перелік суб'єктів малого підприємництва на яких поширюється дія спрощеної системи оподаткування.

Ураховуючи об'єкт дослідження, розглянемо основні етапи становлення малого підприємництва в Україні.

Початковим етапом можна назвати період, що тривав з 1987 р. до 1990 року. Початок формуванню попередніх правових, організаційних та економічних засад розвитку малого бізнесу поклало прийняття у 1986 році Закону СРСР «Про індивідуальну трудову діяльність громадян в СРСР», що сприяло частковій легалізації індивідуального бізнесу й ще більше відкрило доступ бізнесменам, насамперед підприємцям-початківцям, до створення власної справи. У той час багато тисяч людей уже займались легальним бізнесом як індивідуальною трудовою діяльністю.

Реальне формування державної політики підтримки малого підприємництва в Україні починається з 1991 р., а саме – з прийняття 7 лютого 1991 року третьою сесією Верховної Ради України дванадцятого скликання Закону України «Про підприємництво» та утворення в травні 1991 року Державного комітету України із

сприяння малим підприємствам та підприємництву [1, с.48]. Логічним подальшим кроком було схвалення в березні 1993 року Кабінетом Міністрів України Програми державної підтримки підприємництва в Україні, яка стала складовою комплексу заходів щодо сприяння розвитку ринкових відносин та виходу України з економічної кризи.

Проте, незважаючи на низку вжитих на державному рівні заходів для стимулювання підприємництва, ділова активність малого бізнесу зростала надто повільно. Фахівці відзначали відсутність дієвої системи його фінансування, кредитування та страхування. Таким чином, не системність та непослідовність дій на підтримку малого бізнесу в Україні зумовили повільні темпи його розвитку.

Для створення сучасної ефективної системи державного регулювання розвитку малого бізнесу в Україні важливе значення мав указ Президента України від 12 травня 1998 року «Про державну підтримку малого підприємництва» [6, с.174]. Цей документ визначив підтримку малого підприємництва як одне з найважливіших завдань державної політики. Важливим моментом було відновлення в розумних межах планових заходів із державного регулювання цієї сфери економічної діяльності: вони почали набувати системності, послідовності, комплексності. 19 жовтня 2000 року було прийнято спеціальний Закон України «Про державну підтримку малого підприємництва».

У грудні 2000 року була прийнята Національна Програма сприяння розвитку малого підприємництва в Україні, затверджена Законом України, і тому, з 2001 р. починається третій етап розвитку малого та середнього підприємництва.

Зазначимо, що в 2001-2004 роках тривала тенденція збільшення кількості малих підприємств – суб'єктів підприємницької діяльності. У 2004 р. їх налічувалося 283398, у середньому на них працювало 1928,0 тис. ос., що на 17 % більше порівняно з відповідним періодом 2000 р. На 10 тис. осіб наявного населення припадало 60 малих підприємств. Водночас основною складовою малого підприємництва були підприємці без статусу юридичної особи. З урахуванням цієї складової кількісний показник в Україні складав 39 суб'єктів малого підприємництва на 1 тис. наявного населення. У 2003 р. із загальної кількості працюючих на малих підприємствах 26,9 % було зайнято в оптовій та роздрібній торгівлі, 21,8 % – у промисловості, 12,4 % – у будівництві, решта – в інших галузях економіки. Упродовж 2004 р. малими підприємствами було вироблено продукції та надано послуг на суму 74,3 млрд грн, тоді як у 2000 р. – на 43,8 млрд грн [5, с.86].

Початок ж формування системи оподаткування малого бізнесу був покладений ЗУ «Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва». За цим законом спрощена система поділялася на дві групи:

1 група – фізичні особи з річною виручкою до 500 тис. грн.

2 група – юридичні особи з річною виручкою до 1 млн. грн., та не більше 50 штатних працівників [2].

Друга група платників сплачували податки до бюджету в розмірі 6% та 10% від виручки (в залежності від сплати ПДВ), такі ставки могли б значно сприяти надходженню коштів до місцевих бюджетів. Проте в 1997 році був прийнятий закон, що реформував систему визначення об'єкта оподаткування для ППП. Прибуток почав визначатися шляхом зменшення суми валового доходу на суму валових витрат, а також на суму амортизаційних відрахувань. За рахунок цього при високій ставці в 30% платники могли оптимізувати своє податкове зобов'язання, і сплачувати набагато менше ніж 10% від загальної виручки.

Фізичні особи сплачували від 20 до 200 грн. (розмір встановлювався місцевими органами влади) та 50% від суми податку за кожного працівника. Це створило умови для розвитку малих підприємств, додаткових надходжень до бюджету та створення нових робочих місць. Але з часом податок втратив свою фіскальну ефективність та став соціально не справедливим. Розмір ставок єдиного податку не переглядався з 1998 року, попри те, що в економіці постійно відбувалися зростання індексу інфляції, мінімальної заробітної плати та споживчих цін. Наприклад у 2008 році працівник промислового підприємства при СЗП у 1800 грн, сплатить до бюджету 270 грн, а фізична особа підприємець при обороті в 200 тис. грн., доходом 5-10 тис. грн. та двома працівниками сплатить лише 400 грн.

Отже, перша спроба встановлення в Україні спрощеної системи оподаткування була не надто вдалою, через недостатнє врахування особливостей і потреб малого бізнесу та не реагування на зміни в економічному становищі країни.

Змінити ситуацію з системою оподаткування суб'єктів малого підприємництва був покликаний ПКУ та зміни до нього у 2012 році. Було встановлено 6 груп, з яких перша, друга, третя і п'ята передбачають умови роботи для різних категорій фізичних осіб – підприємців, а четверта і шоста групи – це юридичні особи на спрощеній системі оподаткування (додатки). Основними особливостями було значне збільшення граничних обсягів доходів, зміна граничної кількості штатних працівників, зміна ставок оподаткування та можливість віднесення витрат до складу валових платниками ППП.

Новий єдиний податок частково вирішив проблеми свого попередника:

- фізичні особи підприємці почали сплачувати до бюджетів в залежності від розміру обороту (а отже й розміру доходів), що пододало соціальну несправедливість цього податку та збільшило надходження до міських бюджетів.

- платники, що перебувають а загальній системі отримали можливість відносити свої витрати пов'язані з діяльністю з спрощеннями до валових та відносити кошти до ПК з ПДВ (у випадку проведення операцій з 3-6 групами).

- для юридичних осіб відбулося зменшення ставок, перерахунок граничних обсягів доходу та можливість наймати працівників без обмежень для 6 групи, що зробило спрощену систему більш привабливою[3, с.141].

Підтвердженням ефективності зміни спрощеної системи є значний стрибок в надходженнях до місцевих бюджетів від єдиного податку починаючи з 2012 року. Ця тенденція зберігалася на протязі останніх трьох років і щорічний абсолютний приріст складав 1298,9 млн грн. в рік.

З прийняттям ПКУ у 2011 році відбувся спад підприємницької, за який було зафіксовано найвище абсолютне число 248 тис. 763 фізичних осіб-підприємців, підприємницьку діяльність яких припинено. Цей рік також став єдиним протягом 2005-2013 років, коли вперше було зафіксовано вище число знятих з обліку підприємців, а ніж зареєстрованих 248 763 проти 175 301 фізичних осіб-підприємців. Наступний 2012 рік також не відзначається ростом підприємницької активності, адже число знятих з обліку все ж перевищувало число зареєстрованих на 21 тис. 636 осіб.

Проте вступ в дію ПК зробив єдиний податок фінансово ефектним та вимудив припинити діяльність суб'єктів що використовували спрощену систему для мінімізації свого податкового зобов'язання

В 2015 відбулося внесення змін до спрощеної системи оподаткування. За новим ПКУ для першої та другої групи збільшили граничні норми доходів(300тис. грн. та 1,5млн. грн. відповідно) , а всі інші групи об'єднали в одну, якій встановили граничну норму доходу у розмірі 20 млн. грн. та зменшили ставку оподаткування до 2% у разі сплати ПДВ і до 4% без сплати ПДВ. Також платники єдиного податку, окрім першої групи, повинні з 2016 року застосовувати РРО.

Перерахунок граничних обсягів доходу, зменшення кількості групи платників та скорочення ставок єдиного податку, зробили спрощену систему ще привабливішою для українського малого бізнесу, а використання РРО зробить діяльність цього сектору економіки прозорішою. Проте обов'язок використання РРО несе за собою додаткові збитки для малих підприємців, доходи яких і так знижуються через нестабільну ситуацію в країні.

Ще одним негативним фактором для підприємств, є те, що придбані декілька років тому РРО(через схожу вимогу уряду) не можна використовувати за терміном придатності. Тобто компанії, що займаються розробкою та випуском РРО завдяки цій постанові отримають дуже високі прибутки. Це в свою чергу дискредитує владу, та ще більше підриває довіру малого бізнесу до неї.

Отже, малий бізнес може стати для України вагомим частиним економіки, та значно наповнювати як загальнодержавний, так і місцевий бюджети, тому підтримка та стимулювання малого бізнесу повинна бути першочерговою. Важливим кроком у цьому напрямку є реформування спрощеної системи оподаткування, проте не можна зупинятися на досягнутому. Уряд повинний продовжувати удосконалювати систему орієнтуючись на світові тенденції та ринкову ситуацію.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Варналій З. Мале підприємництво: Основи теорії і практики / З. Варналій – 2-ге вид., – К. : Знання, КОО, 2003. – 285 с.
2. Динаміка малого підприємництва у 2005-2013 роках [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<http://infolight.org.ua/content/dinamika-malogo-pidpriemnictva-u-2005-2013-rokah>
3. Лондар С. Л. Спрощена система оподаткування / С. Л. Лондар [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://libfree.com/151971522_finansisproschna_sistema_opodatkuвання.html
4. Податковий кодекс України : від 02 .12. 2010 р. № 2755-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
5. Про стан та перспективи розвитку підприємництва в Україні: Національна доповідь / К.О. Ващенко, З.С. Варналій, В.Є. Воротін, В.М. Геєць, Е.М. Кужель, О. В. Лібанова та ін. – К., Держкомпідприємство, 2008. – 118 с.
6. Якуб М., Сенчук Б. Стан малого бізнесу в Україні: Звіт МФК про опитування малих підприємств в Україні (2009–2010рр.)– К.: Центр соціальних експертиз та прогнозів Інституту соціології НАН України, 2011. – 245 с.

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТРАХУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ РИЗИКІВ В УКРАЇНІ

Сільське господарство є однією з найважливіших галузей економіки України. На сьогодні державою вживаються відповідні заходи щодо підняття ефективності ведення сільського господарства України як однієї із основних прибуткових галузей виробництва продукції рослинництва і тваринництва. Проте, цій галузі економіки притаманний ризиковий характер процесу відтворення, що в значній мірі залежить від природних та кліматичних чинників впливу. Виходячи зі світового досвіду, одним із найефективніших способів управління ризиками сільськогосподарських товаровиробників є страхування ризиків, що виникають в процесі їх діяльності.

У світовій практиці господарювання страхування ризиків у сільському господарстві є одним з найважливіших елементів системи фінансово-кредитного забезпечення аграрного сектора економіки, в той час як в Україні цей сектор ринку страхових послуг є нерозвиненим.

Однією з причин недостатнього розвитку страхування ризиків у сільському господарстві є недосконалість його правового забезпечення, зокрема належного застосування страхового законодавства в сільському господарстві.

В Україні основи страхування були закладені Декретом Кабінету Міністрів України від 10 травня 1993 року № 47-93 «Про страхування», котрий забезпечив системне правове регулювання страхової діяльності в Україні, визначив базові терміни і поняття, пов'язані зі страховою діяльністю та ринком страхових послуг, визначив порядок державного регулювання і нагляду за страховою діяльністю. Проте, основи правового регулювання страхування в сільському господарстві були закладені в Законі України «Про страхування» від 7 березня 1996 року, котрим було запроваджено обов'язкове страхування врожаю сільськогосподарських культур та багаторічних насаджень агропідприємств державної форми власності [1].

Позитивом Закону України «Про страхування» стало те, що він встановив основні принципи регулювання страхової справи в державі, став джерелом для відпрацювання інших законодавчих актів, що покликані розвивати і доповнювати основні його положення, зокрема, і в галузі страхування сільськогосподарських ризиків (табл. 1).

З метою стимулювання розвитку сільськогосподарського виробництва Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24 червня 2004 року було визначено особливості державного регулювання сільськогосподарського страхування шляхом запровадження комплексного та індексного страхування, а також створення Фонду аграрних страхових субсидій. Проте вказані законодавчі норми на практиці виявилися неефективними, що зумовило прийняття 9 лютого 2012 року Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою», що набрав чинності з 1 липня 2012 року [2].

Згідно із нормами зазначеного Закону страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою – це економічні відносини щодо страхового захисту майнових інтересів сільськогосподарських товаровиробників у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються у страховика шляхом сплати страхувальником страхових платежів (премій), частина яких компенсується за рахунок державних субсидій та доходів від розміщення коштів цих фондів, яке здійснюється відповідно до положень вказаного законодавчого акту і визначається наявністю та особливостями ризиків, носіями яких є сільськогосподарські рослини і тварини [3].

Відповідно до Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» державне регулювання у сфері страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою здійснюють Кабінет Міністрів України та Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг.

Таблиця 1

Основні законодавчі акти щодо страхування сільськогосподарських ризиків в Україні

Назва документа	Основні положення щодо страхування ризиків у сільському господарстві
Закон України «Про страхування» від 7 березня 1996 р.	запроваджено обов'язкове страхування врожаю сільськогосподарських культур та багаторічних насаджень агропідприємств державної форми власності
Закон України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 роки» від 18 січня 2001 р.	запроваджено обов'язкове страхування майна сільськогосподарських підприємств державної форми власності
Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про страхування» від 4 жовтня 2001 р.	запроваджено обов'язкове страхування врожаю зернових культур та цукрових буряків сільськогосподарських підприємств усіх форм

Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку

	власності
Постанова Кабінету Міністрів України «Про порядок і правила проведення обов'язкового страхування урожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень державними с/г підприємствами, урожаю зернових культур і цукрового буряку сільськогосподарськими підприємствами всіх форм власності» від 11 липня 2002 р.	затверджено порядок і правила обов'язкового страхування врожаю сільськогосподарських культур, встановлено порядок застосування страхових тарифів
Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку і правил проведення обов'язкового страхування тварин на випадок загибелі, знищення, вимушеного вибою від хвороб, стихійних явищ і нестандартних випадків» від 23 квітня 2003 р.	затверджено порядок і правила проведення обов'язкового страхування тварин; представлено перелік тварин, які підлягають обов'язковому страхуванню
Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24 липня 2004 р.	передбачено створення «Фонду аграрних страхових субсидій» та використання коштів Державного бюджету для здешевлення вартості страхових премій, сплачених суб'єктами аграрного ринку
Державна цільова програма розвитку Українського села на період до 2015 р., затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 р.	визначено завдання підтримки доходів сільськогосподарських виробників шляхом стимулювання розвитку системи страхування, створення необхідної інфраструктури страхового ринку, вдосконалення законодавчої і методичної бази з питань його регулювання
Закон України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» від 9 лютого 2012 р.	запропоновано схеми та механізми аграрного страхування з державною підтримкою, визначено суб'єкти, їх функції та взаємозв'язки, зокрема створення Аграрного страхового пулу

Державна підтримка страхування сільськогосподарської продукції полягає у наданні з державного бюджету сільськогосподарським товаровиробникам грошових коштів у вигляді субсидій на відшкодування частини страхового платежу (страхової премії), фактично сплаченого ними за договорами страхування сільськогосподарської продукції. Перелік сільськогосподарських страхових ризиків, а також об'єктів страхування, частина страхових платежів (страхових премій), яка субсидується з державного бюджету, визначається Кабінетом Міністрів України за поданням Міністерства аграрної політики та продовольства України. Порядок та умови надання державної підтримки шляхом здешевлення страхових платежів (премій) затверджуються Кабінетом Міністрів України за поданням профільного відомства.

Законом України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» від 9 лютого 2012 року визначено основи державної політики у страховій сфері щодо стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції та розвитку аграрного ринку, а також забезпечення продовольчої безпеки в Україні. Цей закон сприяє активному заохоченню сільськогосподарських товаровиробників здійснювати страхування врожаїв, худоби та майна шляхом компенсації частини страхового внеску до 50%. Такі страхові виплати покривають 70% страхової вартості.

Проте виникає питання щодо практичного виконання основних положень існуючих законодавчих актів у галузі страхування сільськогосподарських ризиків. Адже, вимоги статті 11 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24 липня 2004 року в частині створення Фонду аграрних страхових субсидій України не виконуються починаючи з 2008 року. У зв'язку з цим виникає необхідність Міністерству аграрної політики і продовольства розробити і подати на затвердження Кабінету Міністрів України проект положення про створення фонду гарантування покриття збитків від катастроф. Цей фонд, як підкреслено в законі, повинен забезпечувати покриття системних ризиків за його рахунок при значних збитках у разі, якщо страховики не зможуть покривати всіх витрат. До цього фонду мають надходити кошти, які не були виплачені у зв'язку з ненастанням страхового випадку [4].

Отже, не зважаючи на значну кількість законодавчих актів щодо проведення страхування ризиків у сільському господарстві, зміни в економічних умовах життєдіяльності суспільства та процеси гармонізації страхового законодавства України із законодавством Європейського Союзу та членство України у Світовій організації торгівлі вимагають внесення змін у правове регулювання страхування в сільському господарстві України [5, с.471].

На теперішній час до основних проблем удосконалення страхового законодавства слід віднести безсистемність прийняття нормативних актів у цій сфері. З метою удосконалення організації страхування ризиків у сільському господарстві в Україні необхідно врахувати досвід провідних країн світу та привести страхове законодавство в цій галузі до норм Світової організації торгівлі. Такий підхід дасть змогу сільськогосподарським товаровиробникам врегулювати негативні наслідки стихійних явищ та сприятиме ефективній їх діяльності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Про страхування [Електронний ресурс]: Закон України від 7 берез. 1996 р. / Законодавство України: [веб-сайт Верховної Ради України]. – Текст. дані. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?>
2. Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою [Електронний ресурс]: Закон України від 9 лютого 2012 р. / Законодавство України: [веб-сайт Верховної Ради України]. – Текст. дані. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main>.
3. Коваленко Т. Правове регулювання страхування АПК [Електронний ресурс]. / Т. Коваленко. – Текст. дані. – Режим доступу: <http://www.agro-business.com.ua/u-pravovomu-poli/1025-pravove-regulivannia-strakhuvannia-apk.html>.
4. Про державну підтримку сільського господарства України [Електронний ресурс]: Закон України від 24 лип. 2004 р. / Законодавство України: [веб-сайт Верховної Ради України]. – Текст. дані. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main>.
5. Навроцький С.А. Система сільськогосподарського страхування: тенденції та перспективи розвитку [Електронний ресурс]. / С. А. Навроцький // Економічні науки. Сер.: Облік і фінанси. – 2012. – Вип. 9(2). – С. 458-472. – Текст. дані. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecnof_2012_9\(2\)_67](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecnof_2012_9(2)_67).

Науковий керівник – кандидат економічних наук, доцент І.В. Фисун

*Ілона Сизова
(Полтава)*

ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

Сучасний етап розвитку економіки характеризується наявністю значної кількості чинників, які негативно впливають на функціонування підприємства, основні з них: світова фінансова криза, нормативно-правове забезпечення, інфляційні процеси, падіння рівня виробництва, зростання безробіття. Дія цих чинників негативно впливає на фінансово-економічну діяльність підприємств, що в підсумку може призвести до втрати підприємством фінансової безпеки.

Різні аспекти фінансової безпеки були розглянуті в працях таких вчених, як О.І. Барановський [1], І.О. Бланк [2], К.С. Горячева [4], О.Є. Гудзь [11], О.А. Кириченко [9], Т.Б. Кузенко [5], Р.С. Папехін [3], І.О. Судакова [7] та ін.

За Великим тлумачним словником сучасної української мови «безпека» – це стан, коли кому-, чому-небудь ніщо не загрожує. А за Тлумачним словником В. Даля, безпечний – значить не небезпечний, не загрозовий, не шкідливий, зберігаючий, вірний, надійний.

Безпека підприємства – це стан його стабільної діяльності, за якого реалізуються програми, забезпечується прибуток і захист від зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих чинників. Користін О. Є. в посібнику «Економічна безпека» визначає основними положення поняття «безпека», такі як: наявність загроз (зовнішніх та внутрішніх), наявність життєво важливих інтересів об'єктів захисту та баланс інтересів між ними [8].

Центральною ланкою забезпечення безпеки підприємства є економічна безпека. Економічна безпека підприємства – це комплексна характеристика рівня захищеності всіх видів потенціалу підприємства від внутрішніх та зовнішніх загроз, що забезпечує стабільне функціонування та ефективний розвиток підприємства [8].

Зокрема, Н. Підлужна вважає, що «...економічна безпека підприємства є характеристикою системи, що самоорганізується та саморозвивається, тобто це стан, при якому економічні параметри дозволяють зберегти головні її властивості: рівновагу і стійкість при мінімізації загроз» [12, с. 5].

Однією із найважливіших складових економічної безпеки є фінансова безпека, без якої практично неможливо вирішити жодне із завдань, що стоять перед підприємством, яка виражає мету та узагальнює результати його господарської діяльності (рис. 1).

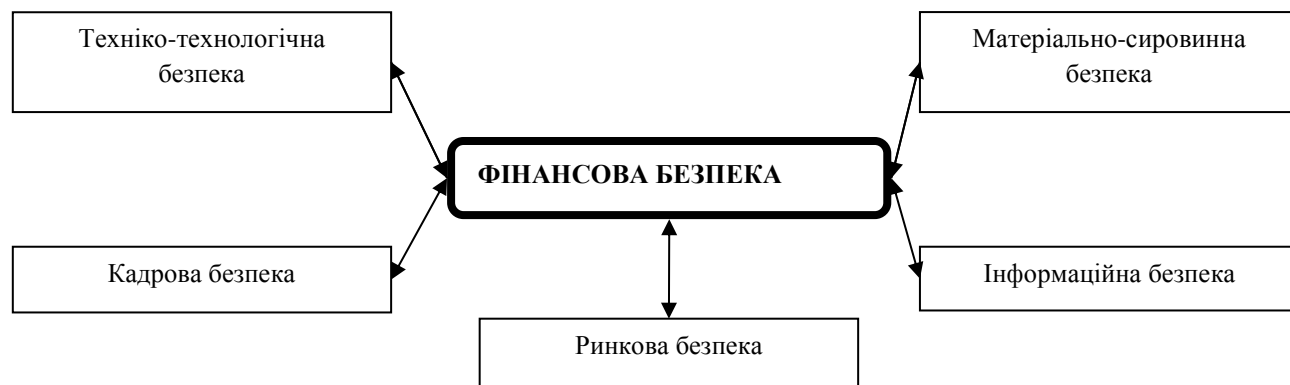

Рис. 1. Місце фінансової безпеки підприємства у системі його економічної безпеки [10, с. 22]

Фінансова безпека є універсальною категорією, що відображає захищеність суб'єктів соціально-економічних відносин на всіх рівнях. Ефективність діяльності суб'єктів господарювання зумовлюється переважно станом їх фінансів, що призводить до необхідності розгляду проблеми забезпечення фінансової безпеки підприємств. У ході дослідження для встановлення найбільш оптимального визначення поняття «фінансова безпека підприємства», порівняні наукові думки відомих вчених (табл. 1).

Таблиця 1.

Визначення поняття «фінансова безпека підприємства»

Автор	Визначення, джерело
К.С. Горячева	Фінансова безпека підприємства – це такий фінансовий стан, що характеризується, по-перше, збалансованістю та якістю сукупності фінансових інструментів, технологій та послуг, які використовуються підприємством, по-друге, стійкістю до зовнішніх та внутрішніх загроз, по-третє, здатністю фінансової системи підприємства забезпечити реалізацію його фінансових інтересів, цілей та задач достатніми обсягами фінансових ресурсів [3, с. 3].
Р.С.Палехін	Фінансова безпека підприємства – здатність підприємства самостійно розробляти і проводити фінансову стратегію відповідно до цілей загальної корпоративної стратегії, в умовах невизначеного і конкурентного середовища [11, с. 13].
Т. Б Кузенко., В. В Прохорова, Н. В.Сабліна	Фінансова безпека підприємства – стан найбільш ефективного використання інформаційних, фінансових показників, ліквідності та платоспроможності, рентабельності капіталу, що знаходиться в межах своїх граничних значень [9].
І. А.Бланк	Фінансова безпека підприємства – кількісний і якісно детермінований рівень фінансового стану підприємства, що забезпечує стабільну захищеність його пріоритетних збалансованих фінансових інтересів від ідентифікованих реальних і потенціальних загроз зовнішнього та внутрішнього характеру, параметри якого визначаються на основі його фінансової філософії і створюють необхідні передумови фінансової підтримки його стійкого зростання в поточному і перспективному періоді [2, с. 385].
О.І. Судакова	Фінансова безпека підприємства – важлива складова частина економічної безпеки підприємства, що базується на незалежності, ефективності і конкурентоспроможності фінансів підприємства, яка відображається через систему критеріїв і показників його стану [14].
Н.І. Реверчук	Фінансова безпека підприємства – це захист від можливих фінансових витрат і запобігання банкрутству підприємства, досягнення найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів [13, с. 22].
О. А. Кириченко	Фінансова безпека підприємства – фінансове положення і фінансова стабільність, здатні забезпечити підприємству нормальний ефективний розвиток його діяльності [7].
О.Є. Гудзь	Фінансова безпека підприємства – це забезпечення його стійкого розвитку, який сприяє подальшому удосконаленню соціально-економічної системи і має дієвий, ефективний механізм виявлення і протистояння зовнішнім і внутрішнім погрозам [4]
А. В Гукова., І. Д Анікіна	Фінансова безпека підприємства – це здатність підприємства самостійно розробляти й проводити фінансову стратегію, відповідно до цілей корпоративної стратегії, в умовах невизначеного й конкурентного середовища [5]

Отже, дослідивши думки вчених, ми можемо підтвердити, що їх погляди на тлумачення поняття «фінансова безпека» в дечому є схожими, а з іншого боку – різняться (рис. 2).

Рис. 2. Підходи до трактування поняття «фінансова безпека підприємства»

Найбільш повним, на нашу думку є визначенням фінансової безпеки є тлумачення О.Є. Гудзь, в тому, що фінансова безпека підприємства повинна розглядатися в площині забезпечення його стійкого розвитку, який сприяє подальшому удосконаленню соціально-економічної системи і має дієвий, ефективний механізм виявлення і протистояння зовнішнім і внутрішнім погрозам [4].

Індикаторами стану фінансової безпеки підприємства є кількісні характеристики стану фінансової діяльності, відібрані для характеристики стану фінансової безпеки. Для останньої важливе значення мають як самі індикатори, що характеризують фінансовий стан, так і їхні порогові значення (граничні величини, недотримання яких призводить до переходу фінансової безпеки з безпечного стану до небезпечного) [6, с. 176]. За межами граничних значень індикаторів фінансової безпеки, фінансова система підприємства втрачає спроможність до динамічного розвитку, стає об'єктом, який втрачає свою ліквідність, тому їй загрожує банкрутство.

Таким чином, фінансова безпека підприємства є головною складовою економічної безпеки і представляє собою здатність підприємства ефективно і стабільно здійснювати свою фінансово-господарську діяльність, шляхом використання сукупності взаємопов'язаних заходів фінансового характеру, що оптимізують використання фінансових ресурсів, забезпечують належний їх рівень та нівелюють вплив ризиків внутрішнього та зовнішнього середовищ.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Барановський О.І. Фінансова безпека: монографія / О.І. Барановський. Інститут економічного прогнозування. – К.: Фенікс, 1999. – 338 с.
2. Бланк И.А. Управление финансовой безопасностью предприятия. / И.А. Бланк. – К.: Эльга, Ника-Центр, 2004. – 784 с.
3. Горячева К.С. Финансовая безопасность предприятия, сущность и место в системе экономической безопасности / К.С. Горячева // Экономист. – 2003. – №8. – С.65-67.
4. Гудзь Е.Е. Финансовая безопасность агроформирований в условиях кризисных деформаций экономического пространства Украины: диагностика экономических возможностей [Электронный ресурс] / Е.Е. Гудзь. – сбор. матер. I Всерос. интернет – конфер. «Современная российская экономика: проблемы и перспективы развития» – Ярославль – Объединение исследователей независимых экономистов. – Режим доступа: http://economyar.narod.ru/russia_sel_hoz.html
5. Гукова А.В. Роль финансовой безопасности предприятия в системе его экономической безопасности / Гукова А.В., И.Д. Аникина // Образование и общество. – 2006. – №3. – С. 98-102.
6. Картузов С.П. Визначення фінансової безпеки підприємства: поняття, зміст, значення і функціональні аспекти / С. П. Картузов // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 8. – С. 172-181.
7. Кириченко О.А. Вдосконалення управління фінансовою безпекою підприємств в умовах фінансової кризи / О.А. Кириченко // Финансовые рынки и ценные бумаги, 2009. – №16. – С. 22-28.
8. Користін О. Є., Економічна безпека: навч. посібник/ О. Є. Користін, О. І. Барановський, Л. В. Герасименко. – К.: Центр учбової літератури. – 2010. – 368 с.
9. Кузенко Т.Б. Управление финансовой безопасностью на предприятии / Т.Б. Кузенко, В.В. Прохорова, Н.В. Саблина // Бизнес Информ № 12 (1), 2007. – 2008. – С. 27-29.

10. Мойсеєнко І.П. Управління фінансово-економічною безпекою підприємства / І.П. Мойсеєнко, О.М. Марченко. Навч. посібник. – Львів, 2011. – 380 с.
11. Папехин Р.С. Факторы финансовой устойчивости и безопасности предприятия / Р.С. Папехин. : Автореф. дис. канд. эконом. наук. – Волгоград., 2007. – 21с.
12. Підлужна Н.О. Організація управління економічною безпекою підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.01 «Економіка організації та управління підприємствами» [Електронний ресурс] / Н.О. Підлужна // НАН України. Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2003. – 20 с. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2003/03pnoebp.zip>.
13. Реверчук Н.Й. Управління економічною безпекою підприємницьких структур. / Н.Й. Реверчук. – Л.: ЛБІ НБУ, 2004. – 195 с
14. Судакова О.І. Стратегічне управління фінансовою безпекою підприємства / О.І. Судакова // Економічний простір. – 2008. – № 9. – С. 140-148.

Науковий керівник – кандидат економічних наук Л.М. Яремченко

Юлія Слинько
(Полтава)

ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УКРАЇНИ

Для України на теперішній час однією з актуальних проблем є вдосконалення системи пенсійного забезпечення населення. Оскільки демографічна криза і старіння населення створюють проблеми з наповненням Пенсійного фонду України, що призводить до низького рівня переважної частки пенсійних виплат в країні.

На початку 2000-х рр. в Україні відбувся процес створення нормативно-правової та організаційно-технічної бази пенсійної реформи. Пенсійний фонд України став потужною фінансовою та соціальною інституцією в державі, сформувалися його організаційний та кадровий потенціали. Було впроваджено унікальну систему персоніфікованого обліку відомостей у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, акумульовано функції нарахування і виплати пенсій у Пенсійному фонді, створено механізми впливу на боржників, налагоджено чіткий контроль за платежами, електронний режим обробки даних, розроблено базове пенсійне законодавство [1, с.23].

У 2003 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», яким було запроваджено поняття пенсійного страхування. Цей законодавчий документ набрав чинності з 1 січня 2004 р. і передбачив створення в Україні трирівневої пенсійної системи. Зокрема, перший рівень – соціальне пенсійне забезпечення, що здійснюється завдяки функціонуванню Пенсійного фонду України, другий рівень – створення Накопичувального пенсійного фонду, третій рівень – недержавне пенсійне забезпечення [2].

З 1 січня 2004 року в Україні вступив у дію Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення», яким було визначено учасниками недержавного пенсійного забезпечення банки, що відкривають пенсійні рахунки, недержавні пенсійні фонди та страхові компанії зі страхування життя [3].

До теперішнього часу в Україні діяли лише перший та третій рівень пенсійної системи. Що стосується другого рівня, то відповідно до статті 1 Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» перерахування страхових внесків до Накопичувального пенсійного фонду запроваджується починаючи з року, в якому буде забезпечено бездефіцитність бюджету Пенсійного фонду України. На рисунку 1 представлена динаміка дефіциту Пенсійного фонду України за 2010-2015 роки.

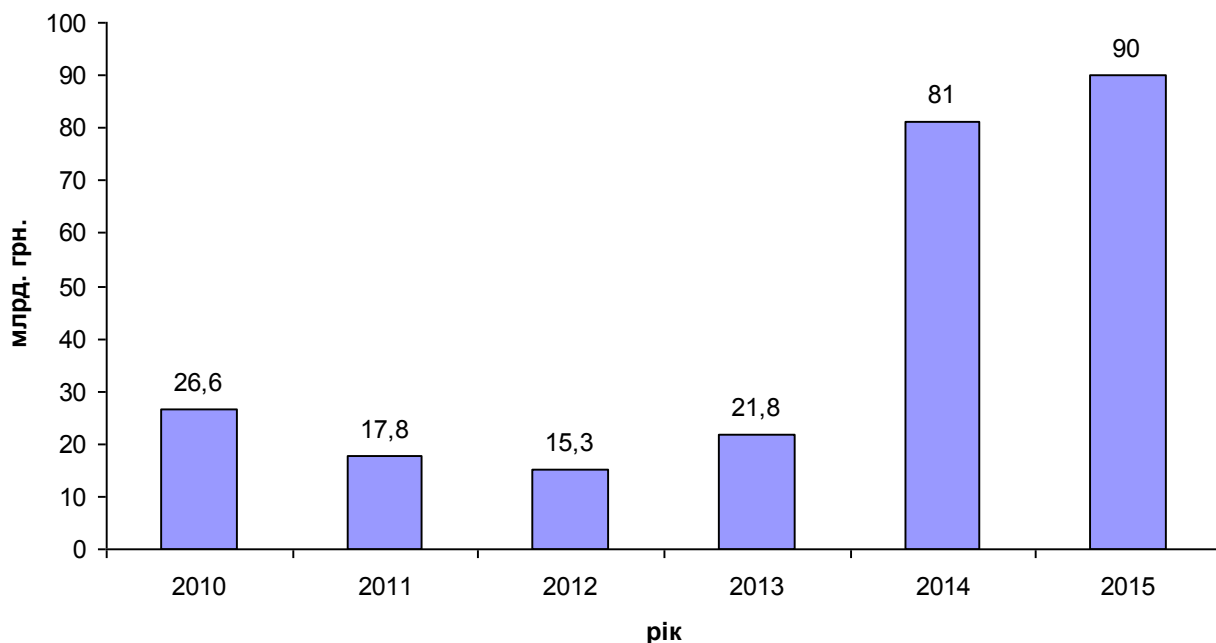

Рис. 1. Динаміка дефіциту бюджету Пенсійного фонду України у 2010-2015 рр., млрд. грн.*

* Побудовано на основі даних джерела [4]

Проте, на теперішній час в Україні, з 1 січня 2016 року, розпочалась робота щодо створення інституційних компонентів функціонування накопичувальної системи загальнообов'язкового пенсійного страхування, необхідних для повноцінного функціонування другого рівня пенсійної системи. В той же час, у 2016 році відрахування до Пенсійного фонду України зменшено до 22%, що за прогнозами призведе до зростання його дефіциту на рівні 150 млн. грн. у 2016 році.

Пенсійна система, що наразі існує в Україні, є неефективною як з точки зору економіки, так і з погляду соціальної справедливості (має місце велика розбіжність у розмірі пенсій – від занадто великих для окремих категорій громадян до загальної зрівнялівки для всіх інших пенсіонерів; пенсія неадекватна трудовому внеску, тобто розмір трудових пенсій практично не залежить від трудового стажу і сплачених пенсійних внесків; відсутні рівноправні умови пенсійного забезпечення для всіх громадян, існує чимало різних пільг на одержання спеціальних пенсій тощо).

Зростання навантаження на працююче населення – одна з об'єктивних причин фінансової неспроможності Пенсійного фонду та Державного бюджету, тобто коштів, що надходять від сплати страхових внесків, не вистачає для фінансування відповідних пенсійних виплат. Слід відзначити, що як державний фінансовий інститут, Пенсійний фонд України є складовою частиною бюджетно-фінансової системи, який здійснює адміністрування солідарної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування через систему акумулювання і розподілу коштів. Але діюча солідарна система пенсійного забезпечення є соціально несправедливою – у першу чергу і найбільшою мірою стосовно найбільш вразливих верств населення, оскільки середній розмір виплачуваних пенсій у Україні дуже низький. А отже, діюча солідарна система пенсійного забезпечення є економічно необґрунтованою і фінансово неспроможною.

Проблема старіння населення, що виявляється у збільшенні частки осіб похилого віку та зміні співвідношення між поколіннями, свідчить про погіршення демографічної ситуації в Україні. Виходячи з останніх соціологічних досліджень, в Україні на теперішній час спостерігається стала тенденція зменшення кількості населення працездатного віку, в той же час кількість пенсіонерів щороку зростає, країна характеризується одним з найвищих в світі коефіцієнтом демографічної залежності, котрий розраховується як відношення чисельності пенсіонерів до кількості платників системи державного загальнообов'язкового пенсійного страхування [5, с.23].

Разом з тим, в Україні відзначається низький рівень офіційних заробітних плат, з яких здійснюються відрахування до Пенсійного фонду, що в свою чергу призводить до низької наповнюваності Фонду.

На рисунку 2 представлена динаміка обсягів прожиткового мінімуму та середньої пенсії і Україні на початок 2015 року та початок 2016 року.

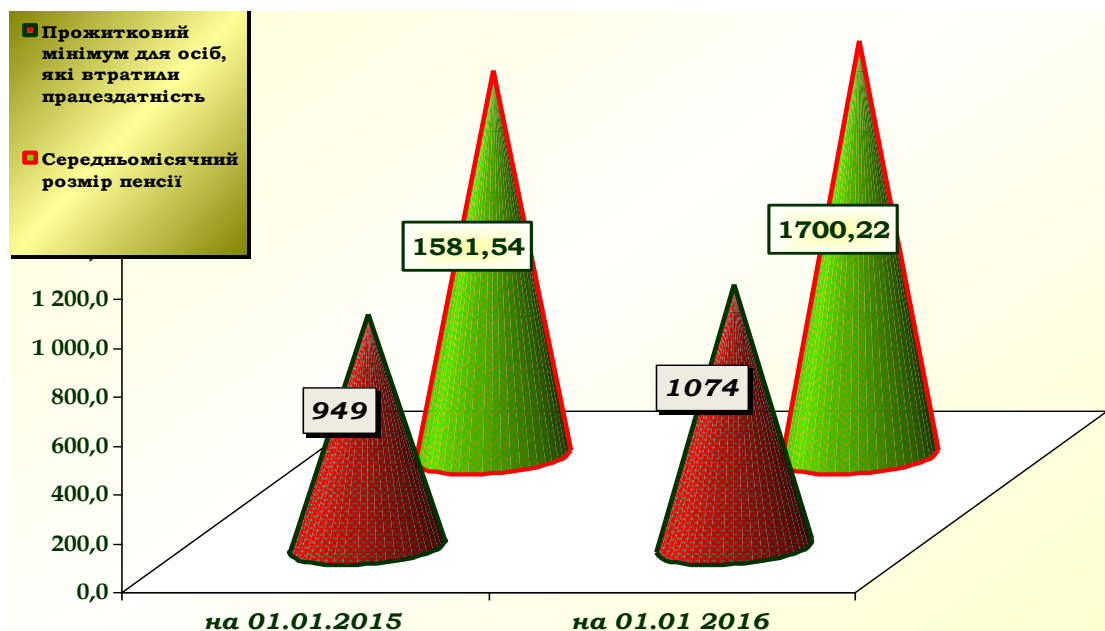

Рис. 2. Динаміка обсягів прожиткового мінімуму та середньої пенсії в Україні на початок 2015-2016 рр., грн.*

*Джерело [4]

З статистичними даними заробітна плата в Україні в останні роки зростала швидшими темпами, ніж пенсійні виплати. Крім того, щорічне зростання кількості пенсіонерів в країні зумовило неможливість Пенсійного фонду збільшувати рівень пенсій.

Проведений аналіз основних показників соціального забезпечення, дає змогу зробити висновок про те, що протягом 2009-2015 рр. такі показники як прожитковий мінімум і середня пенсія знаходилися майже на одному рівні і свідчать про те, що українські пенсіонери не в змозі прожити лише на соціальну пенсію, якою їх забезпечує держава. В умовах низької продуктивності праці активне трудове населення неспроможне утримувати зростаючу частку осіб пенсійного віку.

Негативний вплив демографічної ситуації на пенсійну систему України підсилюється проблемами економічного та соціального характеру, зокрема, такими як погіршення здоров'я населення та «гінізація» економіки.

Виходячи з усього вище перерахованого, одним з найважливіших шляхів вдосконалення пенсійної системи України має бути якнайшвидше запровадження накопичувальної пенсійної системи. Проте однією з причин, що унеможливує ефективне функціонування другого рівня пенсійної системи та можливість громадян самостійно впливати на розмір пенсій є постійний значний дефіцит Пенсійного фонду України. З огляду на це, в країні є необхідною підтримка розвитку третього рівня пенсійної системи – недержавного пенсійного забезпечення, що є одним з основних завдань і важливих кроків реформування системи пенсійного забезпечення України. Створення законодавчих передумов функціонування інститутів додаткового, добровільного пенсійного забезпечення, перш за все недержавних пенсійних фондів та страхових компаній зі страхування життя, є нагальною вимогою часу та необхідною умовою існування ефективної, соціально справедливої системи відносин у сфері соціального забезпечення населення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Організація роботи Пенсійного Фонду України: навчальний посібник (електронне видання) / За загальною редакцією В.В. Жернакова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/POSIBNIKI_2013/Pr_0026.pdf.
2. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування [Електронний ресурс]: Закон України від 09.07.2003 № 1058-IV. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show>.
3. Про недержавне пенсійне забезпечення [Електронний ресурс]: Закон України від 9.07.2003. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
4. Офіційний сайт Пенсійного фонду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pfu.gov.ua>.
5. Фисун І.В. Перспективи розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні / І.В. Фисун, І.І. Смішко // Науковий вісник ПУЕТ. Серія економічні науки. – Полтава: ПУЕТ, 2014. – №1(63). – С. 23-29.

**ОЦЕНКА ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ БИОЛОГИЧЕСКОЙ МЕЛИОРАЦИИ
ВОДОЕМА-ОХЛАДИТЕЛЯ ЗМИЕВСКОЙ ТЭС В 2004-2011 ГОДАХ**

Водоем-охладитель Змиевской ТЭС построен для функционирования Змиевской ТЭС. Вода водоема-охладителя, кроме использования в качестве хладоагента агрегатов ТЭС, используется для орошения сельхозкультур, рекреации и рыбного хозяйства. При этом, существующий здесь Лименский рыбхоз, кроме выращивания рыбы в водоеме-охладителе (садковое хозяйство и биологическая мелиорация водоема), забирает воду из водоема-охладителя для функционирования рыбопитомника. Оценка эффективности биологической мелиорации водных объектов обычно проводится по количеству (удельным биомассам, концентрации, общим биомассам) изъятых гидробионтов. В то же время рост стоимости энергоресурсов, материалов, в том числе увеличение затрат на перекачку воды обуславливают необходимость экономической оценки этого мероприятия. В статье приведены результаты расчета экономической эффективности биологической мелиорации водоема-охладителя для работы Змиевской ТЭС в 2004-2011 годах по способу, разработанному автором настоящего сообщения.

Тепловая нагрузка на водоемы, обусловленная поступлением сбросных вод электростанций оказывает мощное экологическое воздействие, приводящее к структурным и функциональным сдвигам в биоценозах на всех трофических уровнях и нарушениям равновесия между отдельными компонентами экосистемы. Следствием этого может быть ухудшение технологических и биологических показателей качества воды, проявляющееся в увеличении естественных температур воды, распаде бикарбонатов и образовании накипи на конденсаторных трубках, поступлении в воду загрязняющих и токсических веществ, механическом забивании водозаборных сооружений отмершей воздушно-водной растительностью (ВВР) и моллюсками. Большие эксплуатационные затруднения вызывает и чрезмерное развитие ВВР, которые изменяют направления течения и площади активной зоны, что снижает охладительный эффект водоемов-охладителей и увеличивает поступление биопомех на водозаборы электростанций [1, 2].

Отложения, образующиеся в теплообменных аппаратах, вызываются наличием в охлаждающей воде органических и минеральных примесей. В свою очередь образование отложений вызывает ухудшение вакуума в конденсаторах турбин, что приводит к пережогу топлива и ухудшению экономических показателей электростанций. Так как теплопроводность органических отложений гораздо ниже, чем минеральных, даже незначительный их слой по причиненным ТЭС убыткам может быть эквивалентен преобладающему минеральному слою [3, 4].

Большое воздействие на формирование качества охлаждающей воды оказывают организмы фитопланктона. Умеренное их развитие является полезным, так как способствует процессам самоочищения, сильное - играет отрицательную роль. При значительном развитии водорослей происходит снижение содержания в воде углекислоты, увеличивается образование минеральных отложений и органической пленки на стенках конденсаторов турбин [3, 4].

При термическом воздействии на водоем происходит более интенсивное образование первичной продукции по сравнению с продуктивностью других трофических уровней и появляется необходимость установления и поддержания баланса вещества и энергии в экосистеме. Достигается это путем подавления развития или удаления избыточной биомассы продуцентов (фитопланктона и высшей водной растительности) в водоеме.

Оценка экономической эффективности биологической мелиорации с позиций улучшения для электростанций технологических характеристик водоемов-охладителей разработана еще недостаточно. Поэтому расчеты проводились по принципам изложенным в монографии по экономической эффективности проведения комплексных мелиораций в различных отраслях агропромышленного комплекса России [5].

Кроме того, использовались отдельные работы различных авторов по влиянию изменения некоторых показателей качества воды и общего состояния водоемов-охладителей на их функциональные (с точки зрения электростанции) характеристики. Так, результаты работ А. А. Протасова с соавторами показали, что содержание в воде 1 мг/дм^3 органических веществ (в расчете на сухой вес) приводит к образованию на стенках конденсаторов турбин органической пленки толщиной в среднем $0,83 \cdot 10^{-4} \text{ мм}$ [6]. Сведений по пережогам топлива ТЭС из-за образования на стенках конденсаторов турбин органической пленки в доступной литературе нет. Поэтому в расчетах нами использовались данные Г. Е. Крушеля, который после обобщения многолетних данных по целому ряду ТЭС, установил, что годовой пережог условного топлива при мощности станции 100 Мвт и слое минеральной накипи 1,5-2,0мм составляет 7400 тонн [7].

Б. А. Шиманский установил, что годовой экономический эффект от уничтожения белым амуром (*Stenopharyngodon idella*) зарослей ВВВ на площади 1,0га условно соответствовал экономии 65,5 тонн условного топлива (тут) [1]. Эти показатели и были взяты нами в основу расчетов.

Целью данной статьи является оценка экономической эффективности биологической мелиорации водоема-охладителя Змиевской ТЭС. В расчетах использованы сведения Змиевской ТЭС по средним объемам

водоема-охладителя, мощности электростанции в рассматриваемые годы, результаты наших исследований по площадям распространения и средним биомассам высшей водной растительности, а также данные рыбхоза по выловам. Экономическая эффективность рассчитана по снижению прироста органической пленки на стенках конденсаторов турбин (за счет снижения в воде органических веществ вследствие потребления планктонных организмов белым *Hypophthalmichthys molitrix* и пестрым *Aristichthys nobilis* толстолобиками) и улучшению охладительной способности водоема-охладителя за счет поедания высшей водной растительности белым амуром.

При расчете воздействия толстолобиков на сообщества планктонных организмов следует учитывать возможные изменения в питании рыб из-за появления конкурирующих с ними организмов. Изучение питания толстолобиков на ряде водоемов-охладителей Украины показало, что доля различных пищевых организмов в питании этих рыб во многом определяется степенью развития в конкретном водоеме дрейссены. При росте биомасс дрейссены в водоеме наблюдается увеличение в рационах рыб доли детрита [8]. Результаты наших многолетних исследований состояния гидробиоценозов водоема-охладителя Змиевской ТЭС показывают, что наблюдаемые значительные колебания численности и биомасс популяции дрейссены связаны с гибелью (в отдельные годы до 90%) и быстрым восстановлением обилия моллюска [9-11]. Исходя из этого, оценка оказываемого толстолобиками биомелиоративного эффекта проводилась в двух вариантах – при слабом воздействии дрейссены на кормовую базу рыб и при массовом развитии моллюска. Окончательные расчеты велись по средним величинам.

Количество толстолобиков и белого амура в водоеме определяется объемами зарыбления и вылова. Это позволяет, по естественной смертности [12], данных натурных исследований по размерно-возрастной структуре их стад и выловам) определять численность и средние приросты каждой возрастной группы в конкретном году. После этого находится общий прирост всего стада и общее потребленных кормовых гидробионтов. При расчете изъятия органических веществ рыбами-мелиорантами учитывали, что в процессе своей жизнедеятельности водные растения внося в воду органические вещества, количество которых составляет для фитопланктона 25, а для ВВР - 20% продукции [13, 14].

Полученные итоговые результаты представлены в сводной таблице.

Таблица

Экономический эффект от биологической мелиорации, полученный Змиевской ТЭС, тысяч грн.

Годы	Снижение пережогов		Улучшение охлаждающей способности		РП Тыс. грн	РЭЭ Тыс. грн
	Тут	Тыс. грн	Тут	Тыс. грн		
2004	41,9	9,7	59,6	13,8	Н. д.	23,5
2005	37,6	10,0	752,6	200,4	Н. д.	210,4
2006	40,7	13,9	1748,2	596,2	Н. д.	610,1
2007	40,4	16,3	2272,9	918,4	Н. д.	934,7
2008	47,6	28,3	4129,8	2457,6	857,8	1628,1
2010	25,7	22,2	734,3	635,7	396,0	261,9
2011	26,7	23,1	838,4	725,8	396,0	352,9

Примечания: Тут – тонн условного топлива; РП – Затраты Змиевской ТЭС на перекачку воды для Лиманского рыбхоза; РЭЭ – Расчетный экономический эффект; Н. д. – нет данных.

Выводы

1. Проведенные исследования свидетельствуют о том, что биологическая мелиорация водоема-охладителя имеет для Змиевской ТЭС высокую экономическую эффективность. В 2004-2011гг ее величина менялась от 23,5 до 1628,1 тысяч грн/год.

2. Экономическая эффективность биологической мелиорации водоема-охладителя определялась предотвращением образования органической пленки на стенках конденсаторов турбин ($7,6-15,2 \cdot 10^4$ мм/год) и снижением площадей высшей водной растительности в активной зоне (0,91-61,05га). Величина эффективности мероприятия в отдельные годы зависела от объемов зарыбления, вылова рыб-мелиорантов и развития погруженных ВВР.

3. Приведенные выше цифры являются расчетными. Реальная же экономическая эффективность гораздо выше, так как в расчетах не учитывалось снижение затрат Змиевской ТЭС на борьбу с биопомехами, образуемыми дрейссеной, численность которой снижалась за счет потребления ее молоди (на планктонной стадии развития) толстолобиками и осевших моллюсков вселяемым в водоем карпом.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Шиманский Б. А. Высшая водная растительность в водохранилищах-охладителях ТЭС и методы регулирования количества зарослей / Б. А. Шиманский // Борьба с загрязнениями конденсаторов турбин и других трактов технического водоснабжения ТЭС. – М.: Энергия, 1977. – С. 155-174.

2. Шиманский Б. А. Загрязнения трактов технического водоснабжения ГРЭС и меры борьбы с ними / Б. А. Шиманский, Е. В. Бескоровайная // Борьба с загрязнениями конденсаторов турбин и других трактов технического водоснабжения ТЭС. – М.: Энергия, 1977. – С. 204-210.

3. Виноградская Т. А. Основные закономерности развития фитопланктона в водохранилищах-охладителях тепловых электростанций юга СССР / Т. А. Виноградская // Борьба с загрязнениями конденсаторов турбин и других трактов технического водоснабжения ТЭС. – М.: Энергия, 1977. – С. 123-149.
4. Васенко О. Г. Екологічні основи водоохоронної діяльності в теплоенергетиці / О. Г. Васенко. – Харків: УкрНДІЕП, 2000. – Том 1. – 243 с.
5. Айдаров И. П. Перспективы развития комплексных мелиораций в России [Текст] / И. П. Айдаров, А. И. Корольков. – Москва, 2003. – 104 с.
6. Протасов А. А. Гидробиология водоемов-охладителей тепловых и атомных электростанций Украины / А. А. Протасов, О. А. Сергеева, С. И. Кошелева, и др. – Киев: Наук. думка, 1991. – 192 с.
7. Крушель Г. Е. Процессы отложения накипи в конденсаторах паровых турбин и способы их предотвращения / Г. Е. Крушель // Вопросы конструирования и эксплуатации конденсационных устройств паровых турбин. – М-Л: Госэнергоиздат, 1953. – С. 82-91.
8. Балтаджи Р. А. Пастбищная аквакультура растительноядных рыб как способ повышения продуктивности водоемов-охладителей Украины / Р. А. Балтаджи, Е. И. Шевченко // Пресноводная аквакультура в условиях антропогенного пресса. – К., 1994, Часть II. – С. 173-174.
9. Старко Н. В. Влияние дрейссены на экосистему водоема-охладителя Змиевской ТЭС / Н. В. Старко, Л. Ф. Глущенко, М. Л. Лунгу, Т. А. Прохода // Биоразнообразие и роль зооценоза в естественных и антропогенных экосистемах: тез. докл. II Междун. науч. конф. – Днепропетровск: ДНУ, 2003. – С. 79-81.
10. Старко Н. В. Влияние появления в водоеме-охладителе дрейссены на характер и количество биопомех на водозаборах Змиевской ТЭС / Н. В. Старко, В. А. Ермоленко, Л. Ф. Глущенко // Биоразнообразие и роль зооценоза в естественных и антропогенных экосистемах: тез. докл. II Междун. науч. конф. – Днепропетровск: ДНУ, 2003. – С. 81-83.
11. Старко Н. В. Влияние дрейссены на содержание солей жесткости и развитие фитопланктона в воде водоема-охладителя Змиевской ТЭС / Н. В. Старко, Л. Ф. Глущенко // Структурно-функционал. біорозноманіття та індикатори стану морських і прісноводних екосистем: мат. 4 з'їзду Гідроекологічного тов. України. – Феодосія, 2005. – С. 121-124.
12. Вовк П. С. Биология дальневосточных растительноядных рыб и их хозяйственное использование в водоемах Украины / П. С. Вовк. – Киев: Наук. думка, 1976. – 245 с.
13. Денисова А. И. Формирование гидрохимического режима Днепра и методы его прогнозирования [Текст] / А. И. Денисова. – Киев: Наукова думка, 1979. – 292 с.
14. Якубовский К. Б. О миграции биогенов в водоеме с участием высших растений / К. Б. Якубовский // Всесоюзная конференция по высшим водным и прибрежноводным растениям. – Борок, 1977. – С. 153-155.

ESSENTIAL B2B MARKETING STRATEGIES TO GROW YOUR PROFESSIONAL SERVICES FIRM

When some firms think of B2B marketing strategies, they think primarily of direct and outbound techniques – messages that you might send straight to clients or prospective buyers that you’ve identified. In this approach, the goal is to be compelling and persuasive enough that the audience responds and engages with your services.

These kinds of techniques certainly have a place in your marketing tool belt. But the world of B2B marketing strategies has expanded, and the behavior of professional services buyers has changed. Buyers are much more likely to do a Google search to find and evaluate a firm than to check personal references.

This has broadened the range of B2B marketing strategies at your disposal. Today, staying competitive means taking full advantage of a wide spectrum of strategies.

But which ones are essential for success in today’s hyper-competitive environment? Let’s take a look at ten absolutely fundamental B2B marketing strategies that will not only help your firm keep up, but help you get ahead.

1) Research

Research is the bedrock of any modern marketing effort. From marketplace research to brand research, detailed scientific studies will help you make more informed decisions. They’ll give you an objective basis for your marketing and provide you valuable baselines for measuring your results.

By conducting research, you’ll know your clients better – which puts you in a position to serve them better. Market research also gives you insight into how your processes are performing. You’ll know which aspects of your firm are performing most successfully and develop a better understanding of which services you should offer.

The impact of research is clear. Our own studies on the impact of research have shown that firms that conduct systematic research on their prospects and clients grow three to ten times faster and are up to two times more profitable than peers that don’t pursue research.

2) Niche-driven Strategy

One of your most important business considerations – period – is specialization and niche targeting. The fastest-growing firms tend to be specialists in a carefully targeted niche. This should be an area of the industry that you understand thoroughly, a space in which you can become an undisputable expert and leader.

Specialization makes all of your marketing efforts easier, because it tends to define exactly what you do and immediately distinguish you from the competition. A specialization is a differentiator that proves itself.

3) A High Performance Website

In today’s professional services marketplace, your firm’s website is one of your most crucial assets. It is much more than a digital billboard or brochure, as some firms believed in the past. A successful website is the hub of a firm’s online presence and an information-rich projection of its expertise into the marketplace.

Your website is a critical tool for building visibility. Potential clients search online to find service providers, and they need to be able to find your firm’s website in order for you to have a chance at winning their business. Plus, your website enables you to demonstrate your firm’s expertise and become well-known throughout the marketplace.

In fact, 80% of people look at website when checking out service providers – the most commonly used information source by far.

And as new visitors reach your site, robust educational content and carefully targeted offers can drive leads to closer and closer engagements, eventually bringing qualified leads straight to you.

A second component of your website you need to consider is design. Web and graphic design can influence your audience’s perceptions, aid recall, and swiftly and intuitively differentiate a business.

The power of design to engage audiences is often underappreciated – which means it offers a tremendous opportunity to set firms apart and convey the credibility firms need to thrive.

Finally, another increasingly essential consideration for your website is its usability across a wide range of devices, including mobile. Responsive design, which allows your website to adapt to suit a user’s device, has become a key feature as more people use mobile devices to do business.

In fact, Google will begin ranking websites that are responsive, or “mobile-friendly,” higher in search results soon, making responsiveness a necessity for firms.

4) Search Engine Optimization (SEO)

As we alluded to in the previous item, your target audience has to be able to find your site for it to be effective. That’s where search engine optimization comes in.

This is such a key piece of the online marketing puzzle that in our studies, high-growth firms list it as the most effective online marketing technique available to them.

Though SEO is a complex and evolving discipline, it ultimately consists of two primary components.

On-site SEO uses targeted keyword phrases to communicate the concepts on your site that matter to your audience. These keyword phrases typically focus on your services and expertise.

The purpose of on-site SEO is to communicate to search engines what your website is about. This allows search engines to produce more relevant results to searchers. And when audiences search for insight on your area of specialty, they'll find you.

Off-site SEO takes the form of links to your website, either through outside engagement or guest articles in other publications, for example. These efforts work to increase your site's authority as a widely recognized leader on your topic.

As more high authority and relevant websites link to your website, search engines will begin to see your site as more credible – resulting in higher rankings.

5) Social Media

If you needed any more proof that social media is here to stay for professional services firms, we've got you covered. Our research has found that over 60% of buyers check out new service providers on social media, making it a more commonly used source of information than formal referrals and recommendations.

Even the nature of referrals has changed in the wake of social media. A recent study on referral marketing has found that 17% of expertise-based referrals are made on the basis of interactions on social media. Put simply, social media is an accelerator for the reach of your reputation, expertise, and content. It allows you to network and connect with valuable contacts and influencers, as well as monitor your brand by social listening.

6) Advertising

There are a number of platforms on which your firm can advertise effectively:

Industry publications and websites

Social media

Search Engine Marketing (SEM) – Google AdWords, as well as Bing and Yahoo

Retargeting – A cookie-based technology that uses a simple JavaScript code to anonymously “follow” your audience across the Web and serve relevant ads

Advertising doesn't just promote your services – it can also play an important role in driving content downloads, increasing both your expertise and visibility.

It's important, however, to use forms of advertising best-suited to professional services. LinkedIn, retargeting, and other industry-focused advertising tend to work best, because they allow you to most directly target appropriate industry audiences, which leads to more conversions, higher click-through rates, and lower cost per download.

Search engine marketing (SEM), on the other hand, often can be more expensive and harder to target for professional services' purposes. Similarly, Facebook ads tend to be less effective because the platform is used at a lower rate by professional services buyers than other social media networks.

However, it's important to remember there are many variations of each of these advertising types. Professional services firms might find them more or less successful depending on budget, ad purpose, targeting, and industry niche.

7) Referral Marketing

We mentioned that the nature of professional services referrals has changed – and this has major implications for your B2B marketing strategy. Our studies of referral marketing strategies in professional services have revealed an important new facet of the practice – over 81.5% of providers have received a referral from someone who wasn't a client.

Where do these referrals come from? The vast majority are based on a firm's reputation or its expertise.

By using content marketing in conjunction with the rest of the tactics in this list, you can build a brand with a widespread reputation for specialty in your area – and an understanding of your expertise even among audiences that haven't worked with you directly. This brand recognition can lead to referrals and new business.

8) Marketing Automation and CRM

Marketing Automation: Marketing automation replaces high-touch, repetitive manual processes with automated ones – supported by technology solutions. It brings together all of your online marketing channels into one centralized system for creating, managing, and measuring programs and campaigns.

As with any technological tool, it's essential to select the right marketing automation software for your firm. Make sure the size, complexity, and scalability of a prospective solution is a good match for your needs.

CRM: Another essential software is a Customer Relationship Management System (CRM). Many firms use a CRM to track and organize opportunities and client information. In short, a CRM will help you stay organized and connected, no matter how sophisticated your operations grow.

Your CRM serves as the database for all the information you collect about opportunities and clients, including specific interactions with them. The information can be entered, stored, and accessed by employees in different firm departments, synchronizing efforts across your firm.

9) Testing and Optimization

Testing and optimization allow you to iterate your marketing efforts and make ongoing decisions based on hard data rather than intuition.

Just as research is the bedrock of your marketing, testing and optimization is your continuous guide. You should never stop testing your marketing campaigns and adjusting them accordingly. This includes:

A/B testing of emails, landing pages – Using A/B testing tools (like Optimizely or Unbounce), learn which of two emails or landing pages converts users more successfully based in variances of language, design, or other elements.

Email and landing page rendering – Use tools like Email on Acid to test how emails will render on different devices and platforms, ensuring that they look and function as they should.

10) Analytics and Reporting

Similarly, it is critical to analyze the right metrics in order to measure results effectively. You will need tools in place to collect accurate data on all your efforts, from your website to social media to SEO.

Google Analytics is an essential tool for measuring and analyzing your site traffic. MOZ can help you study and improve your SEO results, while tools like Hootsuite provide detailed social media analytics.

Analytics and testing help you truly understand what is working and what is not. Embrace them, use them. They will help you turn your marketing efforts from an art form into a science.

A Final Thought

The important thing is not to stand still or grow comfortable. In order to remain competitive, your firm must constantly assess your B2B marketing strategies and find ways to improve. The online marketing world is evolving at a faster and faster rate, but today, the firms that successfully gather and utilize data on their performance – across a wide range of marketing efforts – are situated to win.

REFERENCES

1. Constantinides, E. and Fountain, S.J. (2008). Web 2.0: Conceptual Foundations and Marketing Issues. *Journal of Direct, Data and Digital Marketing Practice*, 9 (231-244).
2. De Ruyter, K., Moorman, L. and Lemmink, J. (2001). Antecedents of Commitment and Trust in Customer–Supplier Relationships in High Technology Markets. *Industrial Marketing Management*, 30: (271-286).
3. Hills, S.B. and Sarin, S. (2003). From Market Driven to Market Driving: An Alternative Paradigm for Marketing in High Technology Industries. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 11(3): 13-24.
4. Kohli, A.K. and Jaworski, B.J. (1990). Market Orientation: The Construct, Research Propositions and Managerial Implications. *Journal of Marketing*, 54 (April): 1-18.
5. Leek, S., Turnbull, P. and Naude, P. (2003). How is Information Technology Affecting Business Relationships? Results from a UK Survey. *Industrial Marketing Management*, 32(2):119-126.
6. Mohr, J.J. and Sarin, S. (2008). Drucker's Insights on Market Orientation and Innovation: Implications for Emerging Areas in High-Technology Marketing. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 37(1):85-96
7. Naude, P. and Holland, C.P. (2004). The Metamorphosis of Marketing into an Informationhandling Problem. *Journal of Business & Industrial Marketing*, 19(3): 167-177.

Науковий керівник – старший викладач О.А.Гуменна

*Tetyana Ul'ko
(Kyiv)*

THE SERVICE CULTURE IN THE SERVICE SECTOR

The service culture is a system of standard labour norms, high moral values and ethics, the principles of which are consistent with national traditions and modern international requirement, demonstrate the quality of customer service. The service culture is dictated by the enterprise policy, supported by the incentive system of staff and a number of other activities.

Today, a common understanding of service culture in the narrow sense as a set of rules of politeness (ethics). However, this concept should be considered much broader in every aspect of its constituent elements - professional labor, psychological, ethical, aesthetic.

The word "culture" in Latin means "treatment, processing, improvement, education, formation." Culture characterizes both the degree of development of a sphere of human life, and the man himself.

There is a conventional division of culture into material and spiritual. Therefore, culture includes the totality of material and spiritual goods and values, and ways of human activity in their creation and use.

Service culture – is an integral part of the overall culture of the society and it should be seen as a certain level of development (degree of perfection) of a service process that is expressed in psychological, ethical, aesthetic, organizational, technical and other aspects. On the enterprises of the service sector all these aspects are interrelated and interdependent.

The culture of service produced by each enterprise. In one company it can be very low, on the other, is rather high. Manifestation of high culture of service is determined through the behavior of the staff, who clearly knows how to act in every situation and what clients and management expect from them, as well as the fact that high culture makes all employees motivated and forces to respect your business.

In developed countries, Management is developing a set of common requirements for service culture, introduces them to practice of their firms and monitors implementation.

Strategy of management is built in such a way to make employees and administration like-minded persons, not to impose service culture to staff by imperative methods (exclusively).

With this aim, workers are engaged in special classes, study errors and failures in learning ethics and aesthetics of service. If someone does not meet the necessary requirements, after a number of serious violations such employee leaves.

Culture of service company or firm worker assumes the professional characteristics of his work:

- professional training;
- high level of professionalism (discipline, responsibility, professional skills, mastery, broad knowledge);
- organizational and technical improvement of work.

The development of high service culture focused on customers' needs is of prime importance in the enterprise service.

Regardless of the service method used, all employees of the restaurant, cafe, bar, buffet should be guided by certain rules, aimed at creating a vast sense of comfort. As a basic rule service personnel should learn that in relation to all guests, without exception, they must be impeccably polite, attentive and considerate. The visitors almost always need to see the staff, but never (with rare exceptions) do not have to hear their conversations with each other. Popularity of many service companies often is in direct proportion to the ethical culture of service from polite and attentive waiters to visitors. The production, organizational and aesthetic aspects do not exhaust all forms of service culture in the modern restaurant. In order to present a real cultural service, it is not enough to have a modern enterprise with technical equipment. It is important to place in this enterprise qualified, knowledgeable staff.

It is important that all employees understand the importance of improving professional skills for individual development and for the effective operation of the company. Professionalism at work creates a positive company image to customers, accompanied by growing income, a good reputation in the professional environment.

Psychological characteristics of the process of customer service are of considerable importance in the service activity.

In this direction, managers and employees of the company should pay attention to the following aspects of work:

- Cultivate constructive individual psychological qualities of employees who contact with customers;
- Send a positive psychological service channel environment as a whole;
- Create the conditions for the exercise of positive psychological characteristics of consumers.

It is necessary to carry out a careful selection of employees working within the contact zone, colliding with consumers. Psychological characteristics of the employee should comply with the operations and the nature of his work. At least, avoid sharp discrepancy between the psychology of the worker and the nature of work (eg not delegate work associated with rapid reaction to worker with sustained mental type).

The contact zone employee should have the ability to come into contact with the consumer, the ability to discreetly find out its needs and offer the right product or service. The employee must be friendly, polite and restrained during the period of contact with the client. Even if he decided not to purchase a product or service, you can not show impatience or express dissatisfaction. If the client has not made a purchase, our staff must treat him as a potential buyer, inviting to come in the future.

Service culture largely depends on the quality of the staff – all those working in the service organization. Their qualification, friendliness, attentiveness, responsible attitude to the assigned work – an indispensable condition of high service culture.

The above professional and psychological aspects of service culture intertwined with the ethics of service. Ethical principles of service generated from those philosophical ideas, moral values that determine the behavior of professional service and regulate their relationship with consumers. Ethical principles require the employee service enterprises to master such a relationship with customers that are considered desirable in society, approved stimulated current practice service and thereby facilitate the service process, make it enjoyable and efficient for both parties.

The most important ethical and moral categories are:

- Integrity and honesty towards others;
- Conscientiousness and openness in relation with consumers;
- Respect and politeness;
- Awareness of their professional duties (duties) in collaboration with customers.

These principles constitute the moral basis, without which it does not make sense to start working in the service. Of course, many service workers are able to think deeper about ethical basis of the profession: to see there some aspects that provide an opportunity to self development, bring them self-satisfaction, give them moral labor potential.

In the service sector the importance of ethics is felt not only in the interaction of employees with customers and employees with each other. Many of the above moral principles and ethical norms employee should follow in relation to colleagues. Moral climate is particularly important in a service business, no conflicts and squabbles that do not humiliated, angry, indifferent, but all treat each other with respect and care. Extremely important to create a team atmosphere of mutual help, and the ability to work together as a team. It helps to achieve a common goal: effective customer service.

Service culture is impossible without aesthetic components. Aesthetics of maintenance associated with the artistic aspects of the services, with external forms of surrounding objects which should be rated as good and harmonious.

Piece of a good taste, convenience and harmony should be felt in all material things which accompanying service (on the building - its architecture, premises of interiors, organization of work place; special attention should be paid to the interior illumination and color).

Aesthetic culture of employee is related to its appearance (clothes, shoes, hair, accessories). Their appearance as a whole should measure up the style of the company and harmonise with the design interior. That is why many companies require employees to wear uniform which is custom made and should not look sad or standard. Elements of aesthetics must be presented in the logo of the company, as well as be reflected in the design of equipment, packaging products, accompanying services, etc.

Conclusion. If all of the elements of service: professional, psychological, ethical and aesthetic skills - inherent to all employees of the company and are in harmonious unity, it creates a style of design services. Such style is rather important element of the image of a service company, so it is often called corporate identity.

Therewith, it is formed only if the staff mastered the philosophy of service that enables each employee to understand needs of psychological and ethical training.

Philosophy of service reveals the social purpose of service in society and people's lives, substantiates the contribution that can be made by staff of company. Philosophy of service in no way can be reduced to a job description or list of ethical rules of service. Considering the producers and consumers of services as equal partners, identifying their common goals in the service, philosophy capable dictate the same spiritual values (eg, "customer is always right"). Hereunder coordinating and harmonizing their behavior in general. In turn, joint and concerted action of all members of the service activity lead to the fact that the positive effect service magnified. In this case the spirit of goodwill and good humor reigns in the company. The main thing is that this mood affects clients. Similar an optimistic mood can lead them to this company again.

REFERENCES

1. E. Shane Organizational culture and leadership: Building. Evolution. Improvement / E. Sheyn. – SPb. : Peter, 2002. – 335 p.
2. B. Chernyshev Management in the service economy: essence and Content / B. Chernyshev // Problems of the theory and practice of management. – 2004. – № 1. – P. 107-113.
3. V. Fedtsov Culture in the service / V. Fedtsov. – Moscow: PRIOR, 2001. – 208 p.
4. V. Tomylov Entrepreneurship Culture / V. Tomylov. – SPb. : Peter, 2000. – 176 p.
5. E. Malinin Organizational culture and Efficiency business / E. Malinin. – Moscow: Mosk. psychol.-social. in-t. – Voronezh: NPO "MODEK", 2004. – 364 p.
6. S. Vanhorodskaya Organizational culture / S. Vanhorodskaya E. Shvarev. – Belgorod: Polyterra, 2004. – 127 p.

Науковий керівник – старший викладач А.М.Ткаленко

*Inna Khayan
(Kyiv)*

MOTIVATIONAL ASPECT OF ORGANIZATIONAL CULTURE IN THE QUALITY MANAGEMENT SYSTEM AT THE ENTERPRISE

In the conditions which forms in the economic sphere of Ukraine at present time of its development, the question of motivation becomes emergency actual, because the successful solution of certain problems facing society requires the formation of effective motivational basis, is able to attract workers to the active production of competitive goods. In this aspect, the most difficult is the problem of development and implementation of unitary approach to the qualitative evaluation of staff highly-effective work.

The learning of questions about activation of human factor in the quality management system at the enterprise is reflected in the scientific works of Russian scientists such as A. I. Momot, N. E. Muromets, S. L. Reshmydilova, N. A. Simchenko, A. V. Stakhiv, V. Stern, A. A. Tretyak, etc. Otherwise, in spite of a wide spectrum of scientific works in this subject some aspects of research the role of workers motives in the quality management system at the company still without scientists' attention, which is caused by the constant changes of the motivational direction of staff in the conditions of intensifications crisis phenomenons.

It caused the leading of research the purpose of which is analysis the improvement of motivation and stimulation of labor activity in the quality management system at the enterprise in modern conditions.

N. E. Muromets noticed [2], that traditional directions of investment support the quality of personnel first of all, provide the investment of the professional training, social development of the enterprise, as well as the formation of systems of payment and participation forms in profits and capital of the company and does not lead to the formation of the corresponding modern terms of quality of staff. So, it's necessary to create new principled approaches to complex of ensuring the effectiveness of investment support workers in the conditions of market transformations.

It should be noted that according to results of re-search of S. L. Reshmydilova [1] was proposed a mathematical model of ranking the indicators of products quality, which allows to identify the dynamics of change and the relationship between indicators of the creative activity of workers and quality of work. Talking about all of this into account, the formulation of the problem of social management of the quality of their work, according to the author, is to develop and validate mechanisms of synergistic interactions and the creation on their basis of the optimum scheme of relations between employees and the labor team in the process of ensuring product quality.

Separately should be accent that the scientific re-search of G. V. Shulyar [4], the attention is focused on the building of systematic approach to personnel motivation through needs in the quality management system. According to the author's conclusions, the use of penalties and moral and punitive measures for non-compliance with the quality requirements is impractical because there is a risk of reduced productivity and initiative personnel. So then, the motivating measures need to be taken comprehensively and most importantly – it is advisable to inform the personnel about the possibility to meet his needs in case of an effective activity in the quality assurance system in the company. Thus, the factor of motivation is a dynamic phenomenon, which means that the parameters of motivation can be changed and direct the employee to the decision required production goals.

N. A. Simchenko [3] proposes to use the model of formation and implementation of the staff strategy as the way of improving the quality management system at the enterprise, according to which the main components of the personnel strategy development is usage of labor potential on the basis of more qualitative performance of management functions based on the results of assessment of the personal contribution of employees, their motivation to develop.

A leading American scientist in the branch of management G. L. Daft notes: "The motivation of employers affects to productivity, and a part of the manager's job is to guide motivated to achieve the organization's objectives" [5, p. 49].

The fast response to the needs of market and competitor's actions depends on the competence of managerial staff, the style and methods of management. A precondition for the survival of the enterprise in the conditions of tough competition is appropriate and timely response by senior staff on environmental change and record of trends of social development. It's necessary to create a set of measures for the motivation of management personnel, including the establishment of an effective organizational culture, where it is take the main place. So, there is extremely important the issues of formation and implementation of incentive systems managers at domestic enterprises as the most important catalyst that can increase the rate of economic activity contribute to the achievement of personal and organizational goals.

The interaction of organizational culture and work motivation is determined by their total focus of labor behavior. But the important fact is that in economic science a holistic concept had not yet developed that integrates the provisions of the theories of organizational culture and motivation of the personnel in the quality management system in a logically interconnected, unified knowledge system about the principles of social regulation of labor behavior.

An important step in the research of the motivational functions of organizational culture belongs to the foreign scientists, such as S. Adams, V. Vroom, E. Lawler, A. Maslow, L. Porter, A. I. Prigozhin, T. A. Salamanda, V. A. Spivak, S. V. Shekshnya, and others. Some works of domestic scientists are dedicated to thorough research of some aspects of the relationship of organizational culture and motivation, as well as D. P. Bohinya, A. A. Grishnov, V. M. Danyuk, E. M. Libanova, A. M. Kolota, V. M. Petuh.

According to S. Robbins, an organizational culture defines the way of the company, i.e. forms some features that emphasize its uniqueness; influences the distribution of organizational identity; promotes growth in the level of consciousness and contains the controls that determine the behavior of employees [6, p. 248]. So, the culture helps to retain the integrity of the company through the establishment of acceptable standards of thinking and behavior.

An organizational culture is the glue that unites and activates the personnel of the enterprise to address issues of quality improvement and continuous improvement. It is culture that plays a significant role in ensuring the effective management of staff and is seen as a powerful strategic tool to Orient all employees on organizational goals, encourage initiative, to ensure dedication, to reach an understanding. Thanks to the culture as the basis of the motivational mechanism for the identification of strategic thinking staff, resulting in improved quality and competitiveness of products on the national and international markets.

So, from the one side, the organizational culture embodies the system of personnel motivation and from another side corresponds to the enterprise's strategy. The culture allows to us to focus all units on common goals, mobilize the initiative of employees of creative attitude to work, and to identify and strengthen competitive advantage.

An organizational culture on ways to improve the efficiency and quality of its results by its nature and essence of the company's is a tool which allows to direct the efforts and capabilities of all departments of the organization and its members to achieve common goals on the principles of mutual understanding, co-creation and mutual complement [8].

There are needs and values, which lead to certain actions in the basis of motivation mechanism of staff conduct, therefore, the organizational culture can shape the motivational field, which will unite employees around company goals, will be encouraged to work creatively and effectively both for its own benefit and the benefit of the company [9, p. 89].

Especially important means of influence on working behavior of employees are the methods of promotion, opportunities for professional and career growth, enhanced job satisfaction. So, for example, V. V. Usacheva argues that "organizational culture and system of work with personnel perform for each other internal factors of influence,

because changes of organizational culture change necessitate a corresponding change in personnel work from the one hand. On the other, areas of work with staff to strengthen and develop organizational culture, in turn, receive it as a basis for its further improvement" [11, p. 7].

Thus, according to V. Usacheva "...the importance of purposeful introduction of modern methods of work with personnel at Ukrainian enterprises that provide a higher level of coordination of interaction of employees of enterprises." [11, p. 11].

Motivation is the process of purposeful development of employee interest in the work and its results. The process of formation, obtaining and maintaining the required level of product quality is closely linked to the needs of personnel involved in the process of creating products. The incentives of workers to domestic enterprises in the quality management systems are insufficient: awards, often don't reflect the employer's contribution to ensuring product quality, and among the stimulus dominated by fines for the appearance of the goods of improper quality (or defective) [12].

Z. K. Samaybekova wrote that an interaction of organizational culture motivation of staff, identifies the following measures to improve the level of organizational culture: improvement of the system of remuneration, promotion, incentive systems [13, p. 12]. Building a system of motivation based on the organizational culture of the company, approval of traditional (tangible and intangible) funds incentives with specific tools – the values, norms, mission companies not only have a significant impact on the economic results of the company, but help run the internal mechanism of motivation – motivation in the work itself, which ultimately ensures the quality of working life.

Mission, goals and strategic priorities of the company can effectively be performed only in the context of value-oriented management. American scientists N. Huczlar, W. Becker and G. Beattie notice "...strategic thinking (...the degree of understanding by staff of the strategy of the firm, the understanding of the strategy and the level of availability of relevant competences and the desire to implement this strategy)... has a significant impact on the quality of the strategy" [14, p. 141]. As noted by O. V. Harchishina, the motivating function of organizational culture is very closely linked to the mechanism of implementation of management decisions, therefore, it also provides the impact of culture on the success of the company. Motivational function reflects the practical value of the concept of organizational culture as it indicates the possibility of achieving a particular economic result, and therefore creates conditions for quantitative measurement of indicators that illustrate the effectiveness of the organizational culture [15, p. 152]. Generally, the quality management system of labor at the enterprise – is a set of actions and activities to improve the functions of planning, organizing and controlling the process of improving the quality of work and staff motivation to implement it with the aim of increasing the efficiency and competitiveness of the enterprise [16]. Thus, for any enterprise is necessary to develop and implement a clear system of quality management of labor that will ensure its competitiveness [17]. So then, the motivational function of the organizational culture becomes as a standard focus, the effectiveness of the company, offers the opportunity to build long-term results achieved, to ensure the quality of work life of staff. The multiple using of complex of values and goals management, as well as traditional means of motivation, and specific funds of the organizational culture is important for realization of motivational function.

REFERENCES

1. Решміділова С. Л. Забезпечення якості продукції на основі соціального управління якістю роботи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами» / С. Л. Решміділова. – Луганськ, 2002. – 19 с.
2. Муромець Н. Є. Інвестиційна підтримка якості персоналу підприємства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами» / Н. Є. Муромець. – Луганськ, 2001. – 20 с.
3. Сімченко Н. О. Критерії оцінки якості управління / Н. О. Сімченко // Економіка: проблеми теорії та практики. Зб. наук. праць Дніпропетровського національного університету. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2003. – С. 455-463.
4. Шуляр Р. В. Управління якістю : [навч. посібник] / Р. В. Шуляр, Н. В. Шуляр. – Львів : Вид-во НУ «Львівська Політехніка», 2009. – С. 160.
5. Дафт Р. Л. Менеджмент: [учебник] / Р. Л. Дафт, [пер. с англ.]. – 6-е изд. – СПб. : Питер, 2006. – 864 с.
6. Роббинс С. Менеджмент / С. Роббинс, М. Коултер; [6-е изд. : пер. с англ.]. – М. : Издательский дом «Вильямс», 2002. – 880 с.
7. Тимцуник В. І. Корпоративна культура як основа формування мотиваційного механізму у стратегічному управлінні підприємством / В. І. Тимцуник, О. І. Белова // Науковий вісник академії муніципального управління. – 2011. – №2. – С. 31-39.
8. Койчева Т. І. Експериментальне дослідження оцінки докторами наук організаційної культури педагогічного університету [Електронний ресурс] / Т. І. Койчева // Електронне наукове фахове видання «Науковий вісник Донбасу». – 2014. – № 1 (25). – Режим доступу: <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN25/8.pdf>.
9. Дряхлов Н. И. Эффективность деятельности сотрудников и их вознаграждение на Западе / Н. И. Дряхлов, Е. А. Куприянов // Социологические исследования. – 2002. – № 12. – С. 87–92.

СЕКЦІЯ: ІСТОРІЯ

*Віктор Верьовкін
(Рівне)*

**АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА ПРО ПОЛІТИЧНІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ У БОРОТБІ
ЗА СОЦІАЛЬНЕ І НАЦІОНАЛЬНЕ ВИЗВОЛЕННЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ
У 20-Х – 30-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ**

Під час польської окупації західноукраїнських земель активну організаційну роботу проводили різні політичні організації, робота яких була спрямована, передусім, на національно-визвольну боротьбу. Такими політичними організаціями були як націоналістичного так і комуністичного спрямування.

Як історики, так і історики права у своїх дослідженнях приділяли велику увагу цій боротьбі. Правда, радянська історіографія особливо виділяла діяльність комуністичних організацій і в меншій мірі – діяльності націоналістичних. Так, майже до часу розпаду Радянського Союзу і до створення України як незалежної держави, дослідники орієнтувалися на класовий підхід, існувала позиція засудження українського націоналізму як буржуазного. Такої точки зору, наприклад, дотримувалися М.М.Кравець [1], Є.М.Галушко [2], М.М.Теслюк [3], Ю.Ю.Сливка [4], історик права В.І.Калинович [5]. Але сьогодні деякі історики дотримуються іншої крайності. Показують, що основну боротьбу проводили тільки націоналістичні організації і, практично, замовчують про діяльність комуністичного спрямування.

Предметом дослідження є архівні джерела, які висвітлюють діяльність політичних організацій Західної України у боротьбі за соціальне і національне визволення у міжвоєнний період. До цих джерел належать насамперед документи і матеріали Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Державного архіву Волинської області, Державного архіву Рівненської області, Державного архіву Львівської області, Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Російського центру вивчення та зберігання документів новітньої історії.

У свій час цієї проблеми торкалися праці українських істориків Б.Дудикевича, М.Івасюти, І.Кошарного, І.Крип'якевича, С.Макарчука, В.Осечинського, Ю.Сливки, П.Челака, О.Цибка та інших. Питання діяльності політичних організацій розглядалися також істориками права: Б.Бабійом, В.Кульчицьким, Б.Тищиком, В.Калиновичем та іншими. Розглядалися ці питання і зарубіжними авторами, наприклад у працях дослідників: Ю.Бардаха, Б.Леснодорського, М.Пістрчака, М.Калляса та інших.

В деякій мірі Я.П.Цецик [6] у своїй статті: «Боротьба українського населення за збереження національної освіти на Волині у 1920-х роках» розглядає проблему захисту української державної освіти від полонізації у 1920-х – 1930-х роках та роль у цьому процесі українських політичних партій УНДО (Українське Національно-Демократичне Об'єднання та УСРП (Українська Соціал-Радикальна Партія) на Волині.

Необхідно підкреслити, що до сьогодення часу у вітчизняній літературі практично відсутні спеціальні комплексні дослідження архівних джерел, які досліджували б діяльність політичних організацій у міжвоєнний період на західноукраїнських землях.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що здійснено аналіз раніше не вивчених архівних документів і матеріалів міжвоєнного часу, особливо Російського центру вивчення та зберігання документів новітньої історії.

Практично з перших днів окупації, політичні організації чинили опір польській владі. Це проявилось, наприклад, у бойкоті польським виборам 1922 року, коли всі українські партії заявили про бойкот, правда, крім Волині. На Волині українці взяли участь у польських виборах 1922 року (бо ця територія вже офіційно належала до польської держави). Але результати виборів були досить несподіваними для польської влади. Українці Волині обрали до польського парламенту 20 послів і 5 сенаторів – і серед них жодного поляка. Всі обрані були українцями. Вони відразу сформували українську парламентську фракцію і заявили, що виступають за необхідність української державності на Волині. Разом з тим вони заявили навіть про лояльність до існуючої польської влади, при умові, що вона надасть українцям елементарні політичні свободи. Але як показали подальші події, польська влада і не збиралася надавати західноукраїнському населенню ні політичні, ні соціально-економічні свободи, а навпаки, з кожним роком окупації тиск на населення збільшувався.

Опозиція до польської влади існувала не лише на офіційно-парламентському рівні. Була вона і в площині підпілля. Великий вплив мали на Західній Україні нелегальні організації націоналістичного спрямування. З ініціативи колишніх січовиків та старшин Армії УНР (Євгена Коновальця, Василя Кучабського, Івана Андруха, Михайла Матчака, Ярослава Чижя) у 1920 році було створено Українську Військову Організацію (УВО) з метою продовження збройної боротьби за незалежність України. Поряд із організаційною та пропагандистською діяльністю, УВО здійснювала акції бойкоту польської влади та замаху на її представників і тих українців, яких вважали зрадниками [7, с. 25]. Так, у 1921 році львівський студент Федак вчинив замах на Ю.Пілуцького та львівського воеводу С.Габського, що супроводжував його (потерпів фізично С.Габський) [8, с. 26,].

На 1 Конгресі українських націоналістів, що відбувся у Відні (28 січня – 3 лютого 1929 року) УВО об'єдналася з іншими націоналістичними групами в єдину Організацію Українських Націоналістів (ОУН), яку

очолив Євген Коновалець. До тодішнього Проводу Українських Націоналістів (ПУН) увійшли також: Д. Андрієвський, Ю. Вассіян, Д. Димчук, Я. Дуб, М. Капустянський, П. Кожевников, Л. Костарів, В. Мартинець, Я. Моралевич, М. Сціборський. Наймогутнішою акцією ОУН стало вбивство у Львові 15 червня 1934 року польського міністра внутрішніх справ Броніслава Перацького [11], який був особисто відповідальний за так звану «пацифікацію», що призвела до масових арештів та звинувачень над українцями [12].

Частина націоналістичних діячів, які не погоджувались з радикальними формами боротьби, утворила у 1936 році легальну політичну організацію «Фронт Національної Єдності», яку очолив Дмитро Паліїв.

Серед цих політичних подій неможливо не згадати про створення УНДО (Українське Національно-Демократичне Об'єднання). Сформувалось воно у 1925 році. Був це блок правих, консервативних українських груп; в основному сюди увійшли колишні націонал-демократи. Керівником об'єднання став відомий український політик австрійського періоду Дмитро Левицький (до 1935 р.), пізніше очолив Василь Мудрий. До провідних діячів об'єднання належали також Михайло Галушинський, Мілена Рудницька, Іван Німчук, Зіновій Пеленський, Юліан Павликовський, Степан Витвицький, Михайло Волошин, Антон Горбачівський, Володимир Зайкевич [11].

В своїй політиці УНДО базувалося на ідеології української соборності та державності. Хоча часом її діячі намагалися шукати порозуміння з польськими урядовцями (політика «нормалізації» у 1935 р.). УНДО відразу завоювало широкий вплив серед українського населення. Наприклад, в Галичині – це була партія номер один. Активну роботу ця партія проводила не тільки в Галичині, але і на Волині, особливо по проблемі збереження української державної освіти, діяльності «Просвіт». Так, певна інформація стосовно тиску польської влади на діяльність українських «Просвіт» відображена серед документів Центрального державного архіву громадських об'єднань України.

Документи цього архіву підкреслюють, що тільки на Волині в 1933 році було ліквідовано 500 «Просвіт». Тільки в Луцькому повіті закрито 146 «Просвіт». У 1927 році була припинена діяльність Дубенського повітового товариства «Просвіта» [13, арк. 51].

Певна інформація про тиск польської влади на освітні заклади Західної України свідчать і матеріали Російського центру вивчення та зберігання документів новітньої історії. У фонді 533 цього архіву зберігається один з польських документів того часу, який свідчить про антинародну політику того часу з боку польської влади: «Зараз на Волині немає ні одного культурно-освітнього закладу» [18, арк. 155]. Ще у 1920-х роках, крім відстоювання функціонування українських державних шкіл, УНДО добивалося відкриття українського університету у Львові. Про це неодноразово писалося в партійній пресі [9].

Однією з форм захисту освіти, яку проводило УНДО було проведення народних віч та шкільних плебісцитів [10, арк. 97-98]. Позитивними були дії УНДО і на виборах до Польського сейму у 1928 році. УНДО здобуло 26 мандатів до Сейму і 9 – до Сенату Другої Речі Посполитої. Схожу політику з УНДО проводила і УСРП (Українська Соціал-Радикальна Партія) довголітнім керівником якої був Лев Бачинський.

Крім політичних організацій націоналістичного спрямування, а їх було чимало, на західноукраїнських землях діяли також організації комуністичного напрямку. Серед них найбільш активною була Комуністична Партія Східної Галичини, яка була утворена в лютому 1919 року в Станіславові (сучасний Івано-Франківськ), а з жовтня 1923 року отримала назву КПЗУ (Комуністична Партія Західної України). На протязі свого існування до 1938 року, вона перебувала на нелегальному положенні. Хоча формально КПЗУ стала автономною філією КПП (Комуністичної Партії Польщі), її діяльність скеровувалася більшовицькими центрами з Москви (Комінтерном) та Харкова (ЦК КП(б)У). У 1924 році членами КПЗУ було 1326 українців, 227 євреїв, 146 поляків. Для керівництва КПЗУ прислали емісарів з Радянської України, натомість неугодних комуністів галичан і волинян викликали до УСРР, де більшість з них була знищена енкаведистами. Голодомор 1932-1933 рр. та більшовицький терор розвіяв радянофільські ілюзії серед західноукраїнського населення, і в середині 1930-х років провід у КПЗУ перейшов до євреїв і поляків. Врешті-решт у 1938 році Комінтерн ліквідував КПЗУ, бо керівництво в ній «захопила ворожа агентура» [11].

Польська влада жорстоко ставилася до діяльності політичних організацій. При арештах польська поліція відзначалася брутальністю та застосуванням фізичних тортур щодо арештованих українців. Зокрема, вночі з 12 на 13 лютого 1924 року у львівській тюрмі було вбито під час слідства учасницю української національно-визвольної боротьби Ольгу Басараб. Офіційна версія: самогубство. [13, арк. 10-21]. Одним з перших судових процесів над представниками політичних організацій, був судовий процес у так званій «святоюрській» справі, коли на початку 1922 року у Львівській тюрмі «Бригідки» знаходилось до 150 політичних в'язнів. Це був судовий процес над 39 комуністами, у тому числі над 26 учасниками конференції представників Комуністичної Партії Польщі і Комуністичної Партії Східної Галичини, яка відбувалася конспіративно 30 жовтня 1921 року в одному з будинків собору святого Юра у Львові. Сам судовий процес підсудні перетворили в суд над окупаційним режимом. Після придушення першотравневої демонстрації в 1924 році в Заболотіві Станіславського воєводства, 130 стало перед судом у Коломиї [15, с. 25].

Польська влада йшла на різні провокації відносно українського населення. Так, сенатор А. Карпінський у своєму запиті від 19 травня 1924 року до міністра юстиції і міністерства внутрішніх справ Польщі наводить приклади, коли поліція під час обшуку у населених пунктах Хорів, Вельбівно Острозького повіту; Стадники Рівненського повіту для того щоб звинуватити у бандитизмі, підклала зброю, листівки [16, арк. 23]. Процес

проти Біласа та Данилишина 1932 року (судовий процес над українськими націоналістами, учасниками збройного нападу на пошту в Городку). Варшавський та Львівський процеси проти С.Бандери та інших керівників ОУН у 1935-1936 роках. Всі вони відбувалися, як свідчать документи, із застосуванням механізмів політичних провокацій, фальсифікацій, проведення безпідставних арештів та ув'язнень [14, с. 39].

Таким чином, для того щоб у повній мірі розкрити діяльність політичних організацій Західної України у боротьбі за соціальне і національне визволення західноукраїнських земель у міжвоєнний період, необхідно досліджувати документи і матеріали насамперед архівних установ, звертатися до мемуарної літератури, співставляти факти і події, орієнтуватись не тільки і не стільки на діяльність націоналістичних організацій, але і на діяльність інших політичних спрямувань.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Кравець М.М. Нариси робітничого руху в Західній Україні в 1921 – 1939 рр. – К., 1959.
2. Галушко С.М. Нариси історії ідеологічної та організаційної діяльності КПЗУ в 1919 – 1928 рр. – Львів, 1965.
3. Теслюк М.М. У боротьбі за возз'єднання (Сторінки спогадів). – Львів, 1976.
4. Сливка Ю.Ю. Боротьба трудящих Східної Галичини проти іноземного поневолення. – К., 1973; його ж. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920 – 1939). – К., 1985.
5. Калинович В.И. Колониальний режим управління западноукраїнськими землями в панській Польщі (1918 – 1939 гг.- Автореф. дис. к.ю.н. – Львів, 1955; його ж. Органи місцевого «самоврядування» панської Польщі в Західній Україні (1918 – 1939 рр.) – апарат соціального і національного поневолення трудящих // Вісник Львівського університету. Серія юридична.- Львів, 1956; його ж. Органи юстиції панської Польщі в Західній Україні (1918 – 1939 рр.) – апарат соціального і національного поневолення трудящих // Питання теорії і практики радянського права. – Львів, 1958.
6. Цецик Я.П. Боротьба українського населення за збереження національної освіти на Волині у 1930-х роках [Електронний ресурс] Я.П.Цецик. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-10246.html>.
7. Марганець В. Українське підпілля. Від УВО до ОУН. – 1949. – С. 25.
8. Там само, С. 26.
9. Мудрий В. Змагання за українські університети в Галичині. – Львів – Нью-Йорк, 1999.
10. Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО), ф. 113, оп. 1, спр. 241, арк. 97-98.
11. Мельник І. Галицькі партії в минулому [Електронний ресурс] І.Мельник. – Режим доступу:<http://zbrue.eu/node/2211>
12. Організація українських націоналістів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>
13. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО), ф. 1, оп. 52, спр. 100, арк. 10-21.
14. Білецька О. Правовий статус судової поліції на західноукраїнських землях в складі республіки Польща 1921 – 1939 рр. // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2012. – Вип.55. – С. 39.
15. Нариси історії Івано-Франківської обласної партійної організації /Авт. В.Й.Гараць, П.А.Корольов, М.К.Кучеров та ін.; Редкол. П.Д.Сардачук та ін. – Ужгород: Карпати, 1979. – С. 25.
16. ДАРО, ф. 30, оп. 18, спр. 845, арк. 23.
17. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ), ф. 6, оп. 6-1, спр. 533, арк. 51.
18. Російський центр вивчення та зберігання документів новітньої історії (далі – РЦВЗДНІ), ф. 533, оп. 8, спр.214, арк. 15.

*Микола Скидан
(Остер)*

ОСТЕР ТА ОСТЕРЩИНА В ХІХ СТОЛІТТІ

В 1802р. Малоросійська губернія була розділена на дві самостійні губернії – Чернігівську і Полтавську. До складу Чернігівської губернії увійшло 12 повітів. А 27 березня 1803р. було утворено ще три повіти: Кролевецький, Суральський і Остерський. Остерський повіт займав важливе значення в історії Чернігівської губернії впродовж ХІХ ст. Він розміщався в південно-західній частині губернії, тобто це пониззя р. Десни та побережжя Дніпра. Площа 3991,4кв. версти. До Остерського повіту входили всі землі в межиріччі Дніпра та Десни. На Занесенні було створено волосні управління. Волосними центрами Занесення стали Мороськ та Сорокошочі, саме вони були в ХІХ ст. найбільшими волосними центрами, крім Остерської волості в Остерському повіті.

Землями в остерській місцевості володіли князі, пани. Село Старогородка (зараз вул. Старогородська м. Остра) було у володінні таємного радника, графа Іллі Андрійовича Безбородька. Кількість жителів села Старогородки становила 185 чоловік. Є відомості, що земельні володіння навколо Остра ще з ХVІІІ ст. стали

власністю князя О.А.Безбородька [4,с.584]. Землями невеличкою по кількості жителів села Крива Гребля при слобідці Татаровщина в Острі володіли радники Андрій та Ілля Солонини [7,с.240].

В селі Юськова Гребля, що вважалася "казенною деревнею" [7,с.241] проживало 52 селян. Також при Острі був ще й хутір Жуковщина, де проживало 7 селян.

У селі Вовча Гора, що ймовірно було у власності Безбородьків проживало 69 жителів.

До м. Остра входили такі передмістя: Поповка, Перещовка (з винокурним заводом майорши Тетяни Псіоловой), Друцькі (з винокурними заводами Петра Смоловича та Афанасія Слухаєвського). Згідно з документом відомого краєзнавця, історика Чернігівщини М.Маркова, кількість жителів в Острі на 1804-1805р.р. була така [2,с.5-8]:

- купці (християни) - 41 чол.;
- міщани (християни) - 292 чол.;
- міщани (євреї) - 55 чол.;
- козаки і різночинці - 387 чол.;
- державні селяни - 10 чол.;
- поміщицькі селяни - 107 чол.;
- ті, хто не сплачував жодних податків (духовенство) - 10 чол.;
- "состоящие на шестилетней льготе" - 1 чол.

Разом усіх 903 чоловіки

Слід зазначити, що в Острі діяло три цегельних заводи, винокурні заводи, розвивалась медова, рибацька промисловості, що приносило значні прибутки.

Так у період з 1807 по 1811р.р. поступало у державну казну викупної суми в рік:

- за продаж вина - 1365 руб.;
- за продаж пива і меду - 220 руб.;

Разом - 1585 руб.

Демографічні повідомлення свідчать про те, що Остер був одним з найбільших торговельно-економічних центрів на лівобережжі України. Ще його називали "купеческим" містом. Один раз на тиждень в понеділок тут відбувалися "торги" (базар), чотири рази на рік проходили ярмарки:

1. Василієвська (розпочиналась 31 грудня і тривала 3 дні);
2. Георгієвська (розпочиналась 22 квітня і тривала 2 дні);
3. Десятинна (розпочиналась в червні і тривала 4 дні);
4. Воздвиженська (розпочиналась 13 вересня і тривала 2 дні).

На всі ярмарки, "торги" з'їжджалися купці з Києва, Чернігова,

Ніжина, Козельця, і, звичайно, місцеві жителі для продажу та придбання необхідних речей. В місті було два центри торгівлі:

1. ярмарковище (неподалік від с. Старогордка), де проходили ярмарки;
2. величезна площа біля Михайлівського храму (ймовірно тут проходили "торги").

На початку XIX ст. прибуткові статті м. Остра складала 2492 крб. за рік; серед них найбільші числа орендної платні були за ярмарковий майдан (793 крб.), за міську переправу через Десну біля м. Остра (503 крб.), за два млини на Кривій Греблі (500 крб.). Оренда цих більш прибуткових місць, як і менш прибуткових була, головним чином, в руках жидів – міщан та купців. Менші прибутки давали оренди трактирів (152 крб.) і сіножатей та плеців навколо Остра (160 крб.). Окрема прибуткова стаття був оброк з "магистратских" селян – 384 крб.

В XIX ст. в краї як і по всій губернії переважала панщина, поміщики експлуатували селян, 99,8% кріпаків відбували панщину і тільки 0,2% перебували на оброці. В середньому панщина тривала три дні, або 135-140 днів на рік. все ж більша частина селян були державними. Державні селяни брали земельні наділи і, володіючи ними, платили податки, як владі, так і поміщикам за користування сіножатями, ставками, лісами, дорогами, випасами. Велика кількість державних селян пояснюється тим, що в середині XVIII ст. пройшла секуляризація церковних-монастирських земель і більшість монастирів втратила свої землеволодіння. Саме тому селяни, які належали до рангу монастирських селян, перейшли в ранг державних. До державних селян були віднесені також і колоністи та козаки.

Селяни, займаючись землеробством, обробляли землю дерев'яною сохою, або тризубим ралом, молотили в основному ціпами, або розстиляли на току снопи і ганяли по них коней, волів, нерідко поміщики ганяли своїх кріпаків. Міська техніка обробки ґрунту зумовила низьку врожайність. Кількість неврожайних років тільки в першій половині XIX ст. нараховували більше 10. Тому в ці роки населення постійно голодувало. А державні селяни часто залазили в борги і потрапляли в стан кріпаків. Але, якщо порівняти показники економічного стану Остерщини, то можна визначити, що в порівнянні з північними землями Чернігівської губернії вона завжди забезпечувала себе хлібом і надлишок вивозила на продаж. На початку XIX ст. в краї почали більше засівати технічних культур: льон, тютюн, цукровий буряк. Почали більше насаджувати картоплі. Є відомості, що в Сорочинцях, Мороську, Глибові Новому, Косачівці використовувалась для вирощування технічних культур праця жінок та малолітніх дітей віком від 7 до 10 років. З розвитком цукрової промисловості на Київщині та Переяславщині, поміщики, які володіли землями на Остерщині, почали скорочувати посіви льону та тютюну, а

насаджувати звільнені площі цукровим бурякам. Для перевезення вантажів в 1835 році по Дніпру та Десні почали подорожувати пароплави. А в Чернігові і Острі виникли великі пристані, невеликі причали були збудовані в Мороську та Максимі, Дубешні.

І так слабкий економічний розвиток краю взагалі був призупинений подіями в Європі. Року 1804 Французька Республіка перетворилась на імперію на чолі з Наполеоном. Російський імператор Олександр I не визнав Наполеона. І саме тому в 1805-1807 р.р. Росія виступила в складі коаліції з Англією та Австрією. Всі війни закінчувалися перемогою Франції, і саме ці перемоги збільшували славу Наполеона. Тільзіцький мир засвідчив, що з усіх противників Наполеона непереможеними залишилися тільки Росія та Англія. Тоді Наполеон розпочав проти Англії економічну блокаду. Жодна країна не повинна була вести торгові стосунки з Англією і не впускати до своїх портів англійські кораблі. Для Росії питання експорту було дуже важливе і саме тому Олександр I відмовився провести континентальну блокаду. Тоді Наполеон із 600-тисячною армією пішов на Російську імперію. Більшість поміщиків Остерського повіту, що мали землі на Задесенні, змінили своє ставлення до царського уряду Олександра I, тому що саме він міг охороняти громадський спокій. Налякала українських дворян і політика Наполеона щодо відновлення Польщі. Вони боялися втрати своїх земельних наділів. Але ще більше їх налякало те, що Наполеон своїми законами відміняв кріпацький стан. Тому значна частина поміщиків та дворян краю охоче пішла на допомогу російському царизму в боротьбі проти Наполеона. Вони почали відправляти рекрутів, робити пожертвування на провіант. Найбільші землевласники краю: Дворецькі, Солонини, Забіли, Закревські, разом з іншими поміщиками відправляли в армію більше 345 кріпаків. Всього на території повіту було зібрано до ополчення та козацьких полків близько 1350 чоловік. Близько 400 чоловік були вихідцями з

Сорокошич, Мороська, Глибова Старого, Глибова Нового, Косачівки, Карпилівки та інших сіл та хуторів Остерщини. Крім того в кожному дворі Занесення було зібрано по пуду сухарів для ополченців. Фактично Остерський повіт сформував цілий полк з шести козацьких полків, які були сформовані на Чернігівщині. До армії охоче йшли селяни, сподіваючись на поліпшення своєї долі. Інші вірили в відродження українського козацтва. Козачі полки з Чернігівщини брали участь у Бородинській битві під Красним. В жовтні 1812 року знаходились ополчення з Задесення в "Кордонному цеху" і утримували лінію оборони від Остерського до Городнянського повітів. У вересні 1814 року полки повернулися з перемогою. Селяни, які приймали участь в війні з Наполеоном, чекали поліпшення свого становища, але всі козацькі привілеї від них відбирали, а їх самих повернули до карпатського стану, тобто вони знову стали кріпаками та державними селянами. І в роки тяжкого Миколаївського жандармсько-кріпосного гніту, селянство знову гнуло спину на панщині. Кріпосний непосильний гніт викликав протест серед українського селянства.

Провідне місце в організації визвольного руху на Україні та в Остерському повіті займає постать С.М.Олійничука (1788-1852). Саме він гнівно осуджував самодержавно-кріпосницький лад, як і Т.Г.Шевченко та інші революціонери-демократи. Народився на Вінничині. Закінчив гімназію. Після її закінчення повернувся в село. Але поміщик вирішив віддати його в солдати. Олійничук С.М. дістав фальшиві документи і почав вести нове кочове життя. Під чужим ім'ям мандрував по Україні. У період своїх мандрювань Олійничук від імені селян писав скарги, вказуючи на утиск і сваволлю поміщиків. У прошеннях царю розповідав про злиденне становище селян. Збагатившись особистими спостереженнями й зібравши величезний фактичний матеріал, С.Олійничук задумав написати вір під назвою "Історична розповідь природних жителів Малоросії". Саме для цього він переселяється в Остерський повіт в Микольську слобідку. На його думку, це було зручне місце в тому відношенні, що було приховане від цікавих очей та поліції. Проте закінчити свою роботу так і не зміг. Ведучи активну роботу серед селянства Остерського повіту, він звернув увагу поліції на себе. У нього зробили обшук і виявили рукопис обсягом 158 аркушів. Без суду, за особливим розпорядженням Миколи I, заарештованого заточили в Шлісельбургську фортецю, де він і помер від тривалої хвороби. Ось такий вирок виніс царизм борцю за звільнення українського селянства від рабства. В своєму творі борець заявив, що дворяни торгують селянами, обмінюють їх на худобу, розділяють кріпацькі сім'ї. Саме цим і займалися поміщики продаючи кріпаків з Мороська, Сорокошич, Карпилівки в інші села Остерського повіту та в райони Київської губернії. Діяльність С.Олійничука мала свої наслідки на Остерщині. У листопаді 1853 року 67 кріпаків села Соколівка скаржилися на жорстоку експлуатацію. Це був виступ селян-кріпаків, тому в село була направлена поліція. Вона жорстоко придушила виступ, а 14 селін кріпаків були відправлені до в'язниці. В жовтні 1859 року селяни села Смолина відмовилися виконувати повинності на користь поміщика. Переляканий поміщик викликав в село Смолин військову команду, яка жорстоко придушила виступ селян. Як бачимо у період революційної ситуації 1850-1861р.р. селянські виступи на Чернігівщині та в Остерському повіті були дуже активними, саме вони привели до ненависного всім селянам кріпосного права.

19 лютого 1861 року проголошено маніфест, підписаний Олександром II про скасування кріпацтва, але звільнення селян мало відбутися тільки через два роки. У маніфесті селян названо "тимчасово зобов'язаними" а самий їхній стан перехідним. Селяни дістали персональну свободу, але орну землю мали отримувати тільки через 20 років, після викупу її у пана. Саме це спонукало жителів Остерщини, які опинилися в стані малоземельних селян, шукати заробіток на цукрових підприємствах Київщини, або йти в далекі таврійські степи на заробітки, працювати на німців-колоністів та інших поміщиків півдня України. Від непосильної на

підприємствах Київщини та Чернігівщини не один Острянин помер від виснаження сил. Справник Остерського повіту в своєму рапорті писав, що "Селянин П.М.Пономаренко 40 років від народження, повертався з заробітків на цукрових заводах Київщини, настільки ослаб, що далі не міг іти. Його наздогнала підвода, візник якої Г.Петренко взяв його підвезти. Біля села Рудні П.Пономаренко помер". Подібні наведені факти смерті від жорстокої непосильної експлуатації поміщиків та власників підприємств були в краї непоодинокими. Але все ж селянам Остерщини дуже хотілося крім особистої свободи мати також і економічну свободу, а селянину таку свободу міг дати тільки викуплений земельний наділ. Тому сотні безземельних селян йшли з Чернігівщини на заробітки в далекі краї. За даними губернського статистичного бюро, тільки за 5 років - з 1893 по 1897 з Чернігівщини на далеких заробітках побувало 667008 чоловік, тобто в середньому по 133 тисячі чоловік щороку. Селяни Остерщини йшли на заробітки в міста і економії і, головним чином, у Катеринославську, Херсонську і Таврійську губернії.

Мешканці сіл Моровська, Сорокошич, Косанівки, Карпилівки, Лутави, Виповзова, Максима та інших поселень та хуторів Занесення, відсвяткувавши великодні свята, вирушили по весні в дорогу. Добиралися до південних районів приблизно 17 днів. В торбах несли сухарі, хліб, сіль, сухі в'юнці, цибулю, рідко в кого були невеликі шматки сала. Ішли пішки і зовсім босі. До сходу сонця, поспідавши пшеничних галушок, йшли на різні роботи. Чекали доки доспіє хліб, але щоб не втрачати час, працювали на цегельнях, стригли овечок, яких тут паслося великі табуни. Як тільки достигав хліб, всі йшли на збір врожаю. Умови роботи були різні, хто на зерно під мішки - платили добре, але робота була дуже важка, бо працювали від темна до темна. Важко було переносити степову спеку, часто не вистачало води. А прикажчики ще й підганяли приказуючи: "Найнявся - продався, кості твої, а шкура моя". І справді, в тих, хто ставав під зерно, тобто носив мішки, трічі за сезон шкіра злазила. Але кожен селянин віддавав останні сили, щоб дотягнути до "покрови". За таку тяжку працю селяни отримували 30-35 крб. Додому верталися також пішки, щоб не витратити грошей. За 5 років кожен селянин на таких заробітках міг заробити грошей для того, щоб викупити свій наділ у поміщика. І тоді він самостійно починав господарювати на своїй землі.

За другу половину XIX століття населення на Задесенні та кількість селянських дворів починає постійно збільшуватися. Причина полягала в тому, що сільськогосподарське господарювання вимагало сильних селянських родин. Як доказ можна навести данні населення Занесення на початку XX століття:

Соколівка - 201 двір, 1191 чол., Бондарі - 191 двір, 1221 чол., Отрохи - 66 дворів, 475 чол., Потебнева Гута - 78 дворів, 526 чол., Лошакова Гута - 86 дворів, 639 чол., Старе Короп'є - 22 двори, 144 чол., Сорокошичі - 570 дворів, 2860 чол., Карпиловка - 3491 двір, 2332 чол., Виползово - 264 двори, 1638 чол., Нове Коропе - 255 дворів, 1403 чол., Лутава - 181 двір, 1115 чол., Сивки - 230 дворів, 1874 чол., Максим - 296 дворів, 1667 чол.

у містечку Моровськ поживало також до трьох тисяч чоловік. Кількість населення показує, що густина населення на Задесенні була досить значною. І тому саме дві волості Моровська та Сорокошинська давали значну частину прибутків Остерського повіту. Особливо під час розвитку капіталістичних підприємств. З цих підприємств вражає щільність розміщення гутництва на території Занесення (Василева Гута, Ново-угнинська Гута, Сапонова Гута, Старо-Моровська Гута, Новий завод [Новозаводська Гута], Старо-Карпилівська Гута [Потебнева Гута]...). Після реформи 1861 року ішов процес переходу виробництва з рук поміщиків - великих землевласників, до рук фабрикантів та купців. З розвитком будівництва в краї та в Чернігові та Києві на Задесенні виникає декілька невеликих цегельних підприємств (Моровськ, Сорокошичі, Глибів Новий). Розвитку набуло лозоплетіння та виготовлення меблів з лози, які користувалися попитом на Чернігівщині та за її межами. Також із червоної лози випліталися спеціальні гатки для укріплення берегів Десни біля Соколівки, Максима, Моровська, Короп'я. Значних прибутків великим землевласникам та купцям давала продаж лісу. З розвитком будівництва потреба в дубі та інших породах значно зросла. Тому за вікові дуби купці сплавляли поміщикам шалені гроші, сплавляли по Десні до великих міст і отримували значний прибуток. Це привело до масового знищення дубових насаджень на території Задесення. Інші породи лісу також вирубувалися на паливо. З 1854 по 1896 роки площі лісів скоротилися в Чернігівській губернії майже на половину. Причому такі вирубки привели до того, що багато родючих ґрунтів стало засипатися піском. З розвитком залізничного транспорту на Україні шляхи, які пролягали Задесенням, втрачають своє першочергове значення, але для Чернігівщини та Остерського повіту вони відіграють важливе значення. По Десні проходило 800-1000 вантажних суден на рік.

Важливу роль в соціально-економічному житті краю та в розвитку освіти та культури відіграла земська реформа 1864 року. По території Остерського повіту спроваджувалося земське самоврядування. Діяльність земств в Остерському повіті та на території Задесення набула активної форми і значно вплинула на соціальний та культурний розвиток краю. Земське самоврядування охоплювало всі волосні центри Остерського повіту, в тому числі Сорокошинську та Моровську волості. В ньому брало участь все населення, що мало земельну власність: дворянство, духівництво, міщанство та селяни. Раз на рік на загальних зборах Остерського земства обирали земську повітову управу, яка діяла постійно і давала вказівки на місця. До повітового земського управління входили представники Молдовської та Сорокошинської волостей. Земства Остерщини дбали про санітарну гігієну, утримували лікарні, аптеки та фельдшерські пункти. Медична допомога була безоплатна для всіх мешканців краю незалежно від того, чи платив мешканець податки чи ні. Згідно документальних даних [5,с.260] у 1866 році в Острі було 498 дворів, 4846 жителів, поштова станція, повітове училище, парафіяльне

училище, бібліотека, в якій містилося 1,5 тисяч книг, лікарня. Діяли Предтеченська (заснована в 1746р., збудовано нову в 1883 р.), Воскресенська (заснована в 1790 р., нова - 1845р.), Михайлівська (заснована в 1814 р., нова - 1859р.), Старгородська [8,с.63] (заснована в 1697 р.), Успенська (заснована в 1746 р.) церкви.

Слід зазначити, що в Острі одним з найперших середніх учбових закладів, звичайно, крім шкіл, було Остерське повітове училище, засноване від Харківського Університету в 1815 році. Потреба освічених людей зростала і саме в зв'язку з цим: "По предписанию Императорского Харьковского Университета на основании Устава учебных заведений подведомственных университетамъ Господиномъ Статскимъ советникомъ Черниговскимъ Губернскимъ Директоромъ открыто в городе Остре поветовое училище [1,с.278]. Цей навчальний заклад засновувався як приватний, на кошти ос терців: "штатний смотритель", тобто директор Роменський вніс 16 крб. 30 коп., остерський городничих Ціммерберг -6 крб. 60 коп., губерньський секретар Бобруйко - 5 крб., козелець кий радник Солонина - 15 крб., колезький регістратор Данилов - 20 крб. А вже у 1818 р. на потреби училища від "разных лиц" надійшло 85 крб. [2,с.5-8]. Училище було двокласним, у 1818 році в ньому навчалось 59 хлопців та 5 дівчат, їх вчили чотири вчителі. Студент, а згодом випускник Харківського університету Євген Слав'ятинський читав юним остерцям фізико-математичні науки, Петро Скубенков викладав "всемирную русскую и естественную историю", історію біблійну та "рисовальное искусство", Іван Гринь був філологом, отож займав учнів із російським, латинським та німецьким "букварями", вчив "літописанню", а місцевий священник Артем Корнух мав особливий і обов'язковий предмет – "Закон Божий".

Багато відомих людей, вчених були випускниками цього училища: Іван Солонина, виходець з дворянської сім'ї, професор-анатом В.О.Бец, основоположник вивчення центральної нервової системи, відкрив рухому зону кори головного мозку; Михайло Птаха, – академік, визначний статистик і демограф, біолог А.І.Барбарич та Г.С.Неводовська та ін. Слід зазначити, що з 1913 року училище на честь великого попечителя освіти Олександра І названо Остерський Олександрівським вищим початковим училищем [4,с.584].

На кошти земства в Острі в 1908 році було засновано музей шкільних посібників. В 1912 році заснована приватна гімназія для жінок. На кошти земства утримувались і інші навчальні заклади Остерського повіту. Навіть приватні гімназі користувалися його допомогою. На кошти земства відкриті були земські школи на Задесенні (Моровськ, Сорокошичі, Глибів Новий та інших селах). В основному це були чотирьохрічні школи, які значно підвищили якість навчання в краї, адже до заснування цих шкіл населення мало змогу отримувати початкову освіту тільки в церковно-приходських школах при сільських церквах. Активними діячами земств на території Чернігівської області та Остерського повіту були дворянські роди Константиновичей, Александровичей, Дворецьких. Одними з найвизначніших діячів Остерського повіту були брати Микола та Митрофан Константиновичі. Микола Константинович – педагог, громадський діяч Чернігівщини, голова Чернігівської земської губерньської управи, редактор обласної газети "Черниговские губернские ведомости" 1877р., автор праці "Образование Румянцева описи" 1866 - 1875 р. р. Митрофан Константинович проживав у Острі, мав земельні наділи на Задесенні, активний керівник Остерського повітового земства, автор статей з історії Остерщини та Задесення в "Киевской старине" та інших виданнях. М.Александрович – активний діяч земства на Остерщині, багато вкладав грошей в розбудову земських навчальних закладів.

Саме М.Александрович фактично започаткував історичне краєзнавство в краї, оскільки в 1881 році в Києві вийшла його книжка "Остерський уезд". В цій праці М.Александрович подав фактичні дані та краєзнавчий матеріал по історії Остерського повіту, значна частина цієї праці присвячена історії сіл Задесення.

Земські діячі для збереження духовності в краї зуміли організувати громади на будівництво основних культурних та духовних закладів – християнських храмів. В кожному населеному пункті, де було більше тисячі населення, будувалися при підтримці земств християнські храми. Вони були збудовані на кошти, зібрані селянами та при підтримці багатих землевласників.

Саме м. Остер було осередком зародження єврейської територіальної громади (з XVI ст.). Єврейська община в м. Острі займала третє місце в області після Чернігова та Прилук. Рід занять євреїв був різний. Можна припустити, що займалися вони лікарською справою; серед ремесел слід відзначити чоботарство, швецьку справу. Серед євреїв було багато освічених людей, які прислужувалися панам, щоб заробити кусок хліба. Звідси у місцевого населення з'являється неприязнь до єврейської общини. Багато остерських купців єврейського походження торгували в різних містах України: в Києві, Бердичеві, Глухові та ін. містах. Основним товаром, який вони продавали, була продукція цехів (ткацьких, чоботарських та ін.), сільськогосподарська продукція. Купці-євреї везли на продаж залізо, рогожі, тканини, мило, вапно тощо.

Слід зазначити, що з 1861 року починається новий етап у формуванні єврейської общини в м. Острі. Саме в період з 1861 по 1897 р. р. в місто приїздить багато єврейської людності і створюється свій територіальний осередок. Це були території сучасних вулиць Першого Травня та Фрунзе. Єврейські купці та ремісники мешкали в найкращих будинках міста. Адже, фактично саме вони тримали в руках 80% торгівлі. Крім торгівлі, євреї ще займалися й лихварством, що викликало велике незадоволення місцевого населення.

Купці I та II гільдій займалися торгівлею деревиною, продаючи її в місто Київ, яке розбудовувалося на той час і потребувало якісного дерева. Також купці продавали хутро, скупляючи його у місцевого населення. Найзаможніші купці скуповували у місцевих жителів зерно, яке везли на продаж у великі міста України. Ось деякі прізвища сімей єврейської общини, що проживали в Острі: Сереброви, Лібанови, Ліпп, Заречанські, Манілови, Єлісеєвські, Айзенберги, Перцовські, Грабовські, Радовільські, Гуляніцкі, Борщевські, Чернявські,

Мордвінцєви і т.д. Також збереглося цікаве антропонімічне прізвище, як Жидак, або така назва єврейського кладовища, як "Жидівське кладовище". До нашого часу одне з приміщень єврейської общини називають "Синагога" ("Жидів круг").

Отже, XIX століття для України та й для Остерщини характеризується посиленням розкладом феодально-кріпосницької системи і формуванням капіталістичних відносин. Проте на Остерщині переважала ще феодально-кріпосницька система господарства. Розвивалися такі галузі виробництва, як землеробство, тютюнництво, збільшувалось вирощування цукрових буряків. Товарно-грошові відносини, що невинно розвивалися, спонукали поміщиків влаштовувати в своїх маєтках промислові підприємства для виготовлення на продаж горілки, сукна, цукру. В зв'язку з цим особливого розвитку набуло гуральництво, цукрова й текстильна промисловості. Також, слід зазначити, що на Остерщині розвивається такий промисел як в'язання риболовецьких сіток і неводів. Кустарно-ремісничі промисли становили характерну рису всього промислового обличчя краю.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Архів Остерського краєзнавчого музею. "Ведомости ежемесячные". Кн №3. – 278 с.
2. Бережков М. Н. Михаила Егоровича Маркова разные сочинения к пояснению истории Чернигова / М. Н. Бережков // Труды XIV Археологического съезда в Чернигове. – М.: Типография Общества распространения полезных книг, 1911. – Т. III. – 272 с.
3. Дерев'янкін Т.І. Мануфактура на Україні в кінці XVIII – першій половині XIXст.: Текстильне виробництво. – К.: Вид-во АНУРСР, 1960. – 320 с.
4. Енциклопедичний довідник. За редакцією А.В. Кудрицького. – Київ: «Українська Радянська Енциклопедія» імені М. П. Бажана, 1990. – 1005 с.
5. Календарь Черниговской губернии на 1886 г. / Сост. К. В. Корвин - Пиотровский. – Чернигов: Тип. Губ. Правления, 1885. – 260 с.
6. Нестеренко О. Розвиток промисловості на Україні.: 4.1. Ремесло і мануфактура. – К.: Держполітвидавництво УРСР, 1959. – 496 с.
7. Описи Лівобережної України кінця XVIII – початку XIX ст., упорядник Т.Б. Ананьєва – К., 1997. – 325 с.
8. Черниговские епархиальные известия. Прибавление. 1863г. – Чернигов: Тип. Ильинского монастыря, 1863г. – 80 с.

СЕКЦІЯ: МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Інна Калініна
(Київ)

ОБРАЗ ЛЮДИНИ В ОБ'ЄКТИВІ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ДОКУМЕНТАЛІТІВ

Світовий кінематограф дуже різний за своїми формами показу світу. І форми ці залежать від того, як та чи інша культура, та чи інша епоха розуміє і бачить людину. Особливо це проявляється на документальному екрані. Цікаво поглянути на історію нашого українського кінематографа з точки зору того, як вона пов'язана із зміною уявлень про людину. Взагалі, документалістика була завжди активно інтегрована не тільки в простір художнього відображення реальності, але й в контекст соціально-політичних обставин історичного розвитку суспільства. Саме історія кінодокументалістики дає найбільш очевидну картину еволюційних процесів екранного відображення образу світу людьми певної епохи та історичного руху суспільства. Мистецтво документального екрану, наводячи об'єктив на людське обличчя, в змозі досягти через портрет героя його долю, біографію, характер. Проте наскільки ця функція дається нашому кінематографу? Як співвідносяться наскрізний персонаж всієї історії документалістики «Ми» з життям окремою людиною у кадрі? Чи помітна людська особистість крізь жорсткі рамки політичної ситуації і моральних підвалин? Це важливе питання для сучасної кінокритики.

Треба зауважити, що використання документалістики в ідеологічних зіткненнях і маніпулятивних акціях, адресованих масовій свідомості, освоєній у практиці кіно, незмірно зросла наприкінці ХХ століття та на початку ХХІ століття з появою більш ефективних інструментів ідеологічного впливу на людину. Все це привертало увагу фахівців-кінознавців та істориків для сполучення фактів життя країни і людини та їх екранних аналогів у вигляді кінохроніки та документальної кінематографії. Проблемам специфіки відображення особистості в документальних кінотворках були присвячені наукові роботи різних років Л. Рошалья, І. Беляєва, С. Дробашенка, С. Муратова, Г. Долматовського, Л. Джулай, М. Ямпольського. Досвід вітчизняної кінодокументалістики був активно досліджений істориками і теоретиками українського кіно М. Слободяном, І.Зубавіною. Значне місце в теоретичній літературі займають праці режисерів-документалістів: Дз. Вертова, Е. Шуб, В. Єрофєєва, М. Кауфмана, Р. Кармена, Г. Франка, М.Ромма, А. Пелешяна, Г. Шкляревського, Ю. Терещенка, Р. Ширмана, М. Рабигера, В. Манського, В. Косаковського та інші. Отже, зараз дуже важливо підсумувати все що було написано цими видатними фахівцями, та проаналізувати те нове, що формує український кінопростір з метою визначити специфіку відображення особистості в сучасному українському документальному кіно.

Якщо дуже стисло охарактеризувати історію відображення особистості на документальному екрані: 20-ті роки: людина «монтажна», 30-ті роки: «билинна», героїчна, коли головним мірилом людини була її суспільно-корисна праця, 40-ві роки: досвід війни дав зразки масового героїзму, патріотичної переконаності, соціальної єдності, величчя подвигів - в більшості своїй колективних. Проте психології індивідуального, особистого подвигу документальне кіно не вловило. 60-ті роки: новаторство відлиги вплинуло на екранну публіцистику, це був досвід самоствердження людської особистості, повернення до реальних доль реальних людей.

Один з важливих етапів документального українського кіно – кінець 80-х – початок 90-х років - дуже цікавий, складний, неоднозначний період як для України взагалі, так і для розвитку документального українського кіно. Саме з нього можна відрахувувати початок сучасної документалістики України. Це були переломні роки в нашій історії. Переосмислення країни, переосмислення себе в країні. Людина на зламі епох – головна тема документалістики цього періоду. Дивовижні фільми Олександра Коваля «Дім. Рідна земля», Мурата Мамедова «У неділю рано», Сергія Буковського «Завтра свято», «Дах», О. Роднянського «Стомленні міста» та інші – це справжнє дослідження людських доль і характерів.

З цього приводу можна згадати стрічку Георгія Шкляревського «Мі-кро-фон!» Це не просто 20 хв 05 сек розповіді про наслідки Чорнобильської катастрофи, це 20 хв 05 сек розповіді посеред 1989 року! Щоб зняти цю стрічку, окрім таланту та професіоналізму, потрібна була сміливість. Сміливість поїхати в зону, де від сильного радіаційного фону зашкалювало навіть військовий дозиметр, сміливість поставити сигнал тривоги цього дозиметру фоном на відеоряд з кадрами першотравневого параду. Відверті синхрони мешканців Народицького району Житомирської області: «...нас залишили для експерименту: виживимо чи ні?», «... нам заборонили народжувати... сказали робити аборти... ставити спіралі...» В кадрі людина, її біль і... мікрофон. Метафоричного сенсу набуває звичайний для нас прибор для запису звуку... Це можливість висловитися, докритися і буди почутим. Режисер начебто надає право голосу звичайній людині. Що само по собі у 1989 році для нашого суспільства було ще не реально. Показаний на початку фільму молодий робочий з пафосним синхронем про те, які «ми молодці», «Скільки ми створили... скільки зроблено для людей...» на фоні щойно побудованої Чорнобильської АЕС – наче персонаж з документальних фільмів 30-х років – якийсь узагальнений образ людини праці, що буде щасливе майбутнє у щасливій могутній державі. Він йде яскравим контрастом до всього фільму, створеного з розповіді про долі окремих людей, до яких саме цій могутній державі байдуже. Тоталітарна брехня намагається вимкнути мікрофон: наприкінці стрічки на величезному мітингу, що зібрав представників постраждалих територій, несподівано зникає звук. Проте перед нами вже не просто натовп, яким

можна маніпулювати, перед нами люди, що відстоюють своє право знати правду та говорити цю правду вголос. Розлючене скандування «Мі-кро-фон!» – не тільки вміщує в себе головний заклик стрічки, а й робить цю стрічку дуже знаковою для усього документального кінематографу України, що наприкінці 80-х років почав розвертатися до проблем людей і перестав підігрувати державі.

Хто ми є: Люди чи масовка? – це питання доволі чітко характеризує суть кінопошуку документалістів того періоду. Який би не був фон розповіді у стрічках режисерів – соціальна криза, жах війни, трагедія голодомору, чорнобильська катастрофа, це лише фон. Головне – людина, її гідність та її самотність скрізь спогади, надію, сум, посмішку.

Певні трансформації в зображенні особистості на екрані продовжили відбуватися і у 2000-х роках – на своєрідному перехресті минулого і майбутнього країни. Маса – надіндивідуальний персонаж історії – відходить на задній план, інколи взагалі зникає, і камера намагається-таки показати світ окремого персонажу. (Фільми С. Буковського «Живі», «Назви своє ім'я», І. Стрембицького «Подорожні» та інші.) Крупний план людини стає не тільки масштабом у кадрі, а глибиною проникнення у цю людину. Стрічка Максима Васяновича «Мама померла на кухні у суботу» – один із яскравих тому прикладів. Цей фільм є історією життя самого режисера. Батько Максима Васяновича – працівник провінційної філармонії – замолоду над усе прагнув стати диригентом симфонічного оркестру, але відмовився від кар'єри заради добробуту своєї родини. Коли померла мати Максима – батьку довелося самому виховувати сина. Це стрічка про вибір людини між життям і мистецтвом, про вибір шляху. Схожим за щирістю розповіді є документальне філософське есе Олександра Ратія «Повернення». Герой фільму, незважаючи на те, що одного разу твердо вирішив податися кудись на захід і рішення виконав, повертається в це місто – до друзів, близьких, могили батька. Автор знову і знову повертається до своєї пам'яті: епізодами з дитинства і юності, дбайливо збереженим, незалежно від їх фактичної цінності. Ось універмаг на базарі – сюди батьки героя приходили ... дивитися телевізор, свого не було. А ось і сам базар – лихоліття 90-х: герой разом з батьком продавав електроплити, спіралі для них робили самі – з дроту. А ось цех заводу, в ньому працював подорослішав герой, тут же дізнався про смерть батька.

Фільм, без сумніву, автобіографічний. Що ж стосується місця дії, то незважаючи на цілком пізнавані алчевські види: вокзал і тунель, завод, центральний базар, – Олександр Ратій наполягає: фільм не про Алчевськ. Звичайно, не про Алчевськ. Цей фільм теж про вибір людиною шляху. Це дуже спільне у цих двох стрічках. А ще і у Васяновича, і у Ратія герой представлений лише голосом за а кадром. Проте і це не найголовніше, що їх об'єднує. Основна спільна риса картин «Мама померла на кухні у суботу» і «Повернення» – сповідальний характер розповіді. Звідси, мабуть, і вибір прийому «закадрового голосу» – коли того, хто сповідається – зазвичай можна тільки чути...

2013 р. – 2014 р. – найдраматичніші роки в історії незалежної України. Кожен кадр, відзнятий на Євромайдані – це безцінна сторінка в літопису нашої країни. Завдяки доступності цифрової апаратури зафіксовано багато фактологічного матеріалу. А завдяки інтернету з перших днів протесту народне протистояння бачив увесь світ. Знаменита декларація 30-років «Сьогодні знімаємо, показуємо завтра», що належить видатному документалісту О. Медведкіну, трансформувалася у «Знімаємо сьогодні, сьогодні показуємо».

Проте за два останні роки саме мистецького осмислення революції було не багато. Безліч яскравих хроніки, найцінніших кадрів з точки зору фіксації події – і дуже мало того, що можна назвати мистецтвом. Однак спроби є. І в кожній з них – дивовижне антропологічне дослідження: процес перетворення людини з простої державної гайки в «персоналію». Навіть коли документалісти показують силу народу – а це головна тема документалістики останніх двох років – в цій лавині видно особистість кожного. У цьому «ми» – є «я». Дуже індивідуальне «я». І в цьому принципова різниця між поглядом на людину у документальному кіно сьогодення і кінематографом інших періодів. («Євромайдан. Черновой монтаж» – колективна робота молодих документалістів: Р. Бондарчука, Ю. Гонтарук, К. Горностай, А. Кисельова, А. Літвиненка, Р. Любого, О. Солодунова, Д. Стойкова, О. Течинського, В. Тихого. Робота об'єднання «Вавилон-13» «Сильніше, ніж зброя», Стрічка О. Течинського, О. Солодунова та Д. Стойкова «Все палає», фільм Н. Романенка та А. Лисенко «Обличчя» та «Зима у вогні» Євгена Афінеєвського).

Сьогодні українське документальне кіно переживає свій новий сплеск. З одного боку це пов'язано з історичними подіями (Євромайдан, війна на Сході України) а з другого – з надзвичайним розвитком цифрових технологій, що дають документалістам можливість одразу відгукуватися на ці події та впливають на поетику фільмів. Маленькі камери створюють меншу дистанцію між автором фільму та його персонажем. А це, звичайно, впливає на глибину проникнення у життя героїв. І якщо ідеальна мета демократії – виділення людини із натовпу, то таке ж саме завдання і у документалістики. Історія освоєння українським Екраном крупного плану особистості – і є реальна історія демократизації самого кіно, дуже цікава в своїх подробицях і суперечностях і ще не дописана. «МИ – один з НАС – Я» – є основна формула пошуків кінодокументалізму від самих витоків до наших днів» – пише Людмила Джулай в своєму дослідженні «Документальний ілюзійон» [1. с. 132] Це спільний шлях і героїв, які потрапляють у поле зору кінокамери, і самого документаліста, який освоює ці ж ступені виховання себе як митця. Зараз на цьому шляху багато питань. Завдання кінознавців – сьогодні, як ніколи! – постійно нагадувати і глядачеві, і режисерам, що документальне кіно – це вид мистецтва! Тому дуже важлива не тільки інформаційна сторона документального екрану, але і художні виразні засоби, драматургія,

методи монтажу, роль звуку – тобто усі компоненти, що роблять естетку цього виду кінематографу. Щоб відкриваючи каталог фільмів документального фестивалю, підпис «мистецький документальний фільм» можна було прочитати не лише біля роботи О. Костюка «Жива ватра» – до речі дивовижного за своєю екранною пластикою фільму, за своєю ювелірною операторською роботою, про життя вівчарів українських Карпат. Щоб слово «мистецький» взагалі було не потрібно, тому що сам термін «документальний фільм» вбирав би в себе цю ознаку!

Гідну, сильну документалістику – можна назвати наукою «Людинознавство». Добре, що сучасне українське кіно крокує в саме в цьому напрямку.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Джулай Л. Документальний ілюзій: Вітчизняний кінодокументалізм – досліди соціальної творчості. 2-е вид. доп. і перероб. – М.: Материк, 2005. – 240 с.
2. Ямпольский М. Образ людини і кіномова. Журнал «Сеанс», 19 июля, 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://seance.ru/blog/image-of-human/>

*Олена Литвинчук
(Коростишів)*

ДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ФАХОВИХ ЗНАТЬ ТА ВМІНЬ З ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

У нинішній час розбудови вищої школи з усією очевидністю постала проблема використання новітніх технологій у підготовці майбутніх учителів образотворчого мистецтва. Наукові підходи до реформування освіти – створення навчально-виховних закладів нового типу, удосконалення технології підготовки вчителя образотворчого мистецтва мають забезпечувати ефективне формування фахової свідомості, розвиток фахового мислення особистості майбутнього педагога.

В час культурного і духовного відродження пріоритетна роль належить використанню принципів системного підходу до вивчення педагогічних процесів і явищ. Нова парадигма вищої освіти заснована на створенні теоретичної моделі, згідно з якою фундаментальною є пізнавальна діяльність на ґрунті гуманізації та диференціації освіти. Оновлена система загальної освіти потребує теоретичного і дидактичного обґрунтування цілей, змісту і форм організації фахової підготовки вчителів нової генерації, здатних авторитарну педагогіку замінити педагогікою співробітництва.

Соціальна роль творчої особистості, вчителя-професіонала непинно зростає в міру гуманізації та демократизації суспільства. Викладання в вищих закладах освіти висуває на передній план проблему формування особистості майбутнього педагога, здатного не лише активно засвоювати фахові знання, але вміти свідомо і творчо їх використовувати в майбутній професійній діяльності.

В умовах зростання соціальної ролі учителя підготовка педагогічних кадрів повинна ґрунтуватись на поєднанні глибокого засвоєння основ теоретичних фахових знань з формуванням практичних умінь та навичок студентів застосовувати ці знання в майбутній педагогічній діяльності. Це покладає нові завдання на процес професійної підготовки майбутнього вчителя у вищих закладах різних рівнів акредитації. Зокрема, майбутній художник-педагог, досконало оволодівши сформованими фаховими знаннями, повинен навчитися трансформувати матеріал науки в дидактичний матеріал. У вищій освіті ці завдання вирішуються переходом на суб'єкт-суб'єктні стосунки у системі „викладач-студент”, що, відповідно, потребує розробки нових шляхів конструювання процесу навчання.

Вияткової уваги потребує теоретичне обґрунтування технології формування професійних знань у контексті фахової підготовки особистості майбутнього вчителя на ґрунті наповнення культурологічним змістом всіх складових педагогічного фундаменту, актуальних для сьогодення.

Дослідження сучасних аспектів дидактичних засад підготовки студентів у процесі розвитку професійно-педагогічної освіти спонукали нас до розв'язання цілої низки проблем, пов'язаних з підвищенням наукового інтересу до розвиваючих моделей навчання, які забезпечуватимуть ефективні результати у формуванні фахових знань майбутніх учителів та реалізації їх інтелектуального і творчого потенціалу на різних етапах навчального процесу.

Науково-дослідна робота, що проводиться вже протягом тривалого часу вченими та педагогами, не повністю розкриває питання дидактичних засад формування фахових знань, зокрема у галузі підготовки вчителів образотворчого мистецтва. Не зважаючи на наявність дисертаційних досліджень, посібників, методичних рекомендацій з питань формування художньо-естетичних інтересів майбутніх художників-педагогів, багато теоретичних та практичних положень, які мають сприяти підвищенню ефективності засвоєння художньо-педагогічних знань розроблені ще недостатньо.

У процесі дослідження нами виявлено, що існують суперечності між застарілими методами, засобами формування фахових знань, їх змістом, та вимогами сучасної освіти до якісного наповнення знань виховним

потенціалом, їх ефективного формування шляхом упровадження в навчально-виховний процес нових технологій навчання. Саме останні зможуть значно підвищити ефективність засвоєння фахових знань, активізувати процес осмислення цілей і завдань навчання, професійний та духовний розвиток особистості майбутнього вчителя.

Діяльність викладачів вищих закладів освіти повинна бути спрямована на формування гуманістичного світогляду, на розвиток художніх і педагогічних здібностей та активізацію навчально-пізнавальної діяльності студента в процесі навчання і у поза навчальний час, спираючись на особистісно-орієнтовані технології.

Навчальними планами вищих закладів освіти передбачений певний обсяг загальнотеоретичних, психолого-педагогічних, спеціальних і методичних знань для підготовки майбутнього вчителя. Проте їх зміст, форми і методи викладу недостатньо ефективні для досягнення високих показників сформованості фахової компетентності у більшості випускників. Внаслідок цього, володіючи достатнім обсягом знань, випускники відчують труднощі в їх дидактичному втіленні. Зміна освітніх орієнтирів полягає не в накопиченні, а в формуванні осмислених знань, що вимагає відповідного дидактичного перегляду методологічних основ сучасної освіти.

Дидактичні засади формування фахових знань повинні бути важливим чинником гармонізації особистих, професійних і громадянських інтересів особистості, реалізації глибокого і всебічного пізнання культури свого народу, його історії, духовності, і, на цій основі, усвідомлення кожним студентом самого себе як індивідуальності, як частки своєї нації.

Теоретичні засади фахової підготовки учителів, за умов нерозривності професійного та соціального компоненту у вивченні навчальних предметів у вищих закладах освіти, спираються на психологічні та педагогічні дослідження В.Роменця, Г.Троцько, Д.Узнадзе, Г.Костюка, О.Леонтєва, А.Алексюка, В.Бондаря, І.Зязюна та інших вчених.

Обрання теми виступу викликане необхідністю розв'язання дидактичних проблем сучасної вищої школи, підвищенням ролі професійно-педагогічної освіти як людино-творчої науки у фаховій підготовці особистості майбутнього педагога, що передбачає формування фахових знань та вмінь як освітнього засобу збереження і передачі науково-педагогічної інформації.

За результатами проведеної роботи було розроблено комплекс засобів навчально-методичного забезпечення курсу "Образотворчого мистецтва з методикою навчання", до якого увійшли: система завдань, спрямованих на формування в майбутніх педагогів основних теоретичних понять образотворчого мистецтва та методики навчання цієї дисципліни молодших школярів у процесі активної практичної діяльності; система засобів наочності; та система контролю і оцінювання навчальних досягнень студентів.

Мета курсу "Образотворчого мистецтва з методикою навчання" визначена нами, як підготовка майбутніх вчителів до викладання образотворчого мистецтва у початкових класах загальноосвітньої школи, формування у майбутніх учнів особистісно-ціннісного ставлення до мистецтва та дійсності.

Завданнями курсу визначені:

- формування у студентів естетичного ставлення до мистецтва та дійсності;
- формування ціннісного ставлення до дитячої творчості та розуміння закономірностей дитячої образотворчої діяльності;
- оволодіння студентами основними теоретичними поняттями в галузі образотворчого мистецтва;
- оволодіння практичними вміннями у галузі художньої діяльності, зокрема зображення, вираження, сприйняття, оцінювання художніх образів;
- оволодіння студентами методикою навчання школярів основ образотворчого мистецтва з урахуванням вікових та психологічних особливостей учнів;
- знайомство студентів з особливостями дитячої образотворчої діяльності та шляхами її організації.

Згідно визначеної мети та завдань до змісту курсу "Образотворче мистецтво з методикою навчання" були включені розділи, що структуровані за такими напрямками:

- естетичне сприймання творів образотворчого мистецтва, яке передбачає ознайомлення, осмислення та оцінювання їх змісту і форми;
- навчальна та творча діяльність, яка охоплює наступну тематику: виразальні засоби образотворчого мистецтва, основи зображення на площині (форма, об'єм, простір, композиція, колір) та в об'ємі; основи живопису та графіки; основи декоративної та конструктивної діяльності.

До розділу "Методика навчання образотворчого мистецтва у початкових класах" включено такі теми як:

- зміст дисципліни, мета та завдання її навчання, методи і прийоми організації навчальної діяльності молодших школярів;
- форми організації образотворчої діяльності у початковій школі;
- планування навчальної діяльності з образотворчого мистецтва;
- урок образотворчого мистецтва.
- вікові та психологічні особливості образотворчої діяльності молодших школярів;
- основи сприймання та практичної образотворчої діяльності молодших школярів (зображальної, декоративної, конструктивної);
- оцінювання навчальних досягнень молодших школярів з образотворчого мистецтва.

Основні теоретичні положення методики навчання образотворчого мистецтва розкриваються у лекційному матеріалі та опрацьовуються на семінарських заняттях. Опанування практичного матеріалу, що передбачає формування базових знань та вмінь у різних видах образотворчої діяльності та організації образотворчої діяльності молодших школярів, відбувається на лабораторних заняттях та закріплюється у процесі педагогічної практики по завершенні вивчення курсу. Завдяки побудові програми процес формування базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва в майбутніх учителів початкових класів проходить складний шлях від елементарного уявлення про поняття, тлумачення його на основі життєвого досвіду, через практичну діяльність до усвідомлення наукового визначення та формування вміння його застосовувати як у власній образотворчій діяльності, так і у процесі організації образотворчої діяльності молодших школярів.

До комплексу засобів навчально-методичного забезпечення курсу "Образотворчого мистецтва з методикою навчання" включена система завдань, спрямованих на формування у майбутніх вчителів художнього та педагогічного компонентів базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва.

Зміст кожного завдання, спрямованого на формування художнього компонента і побудованого таким чином, щоб створити умови для його раціонального засвоєння, передбачає: ознайомлення із основними поняттями певної теми; ознайомлення із творами відповідного виду образотворчого мистецтва; практичну роботу по створенню власного художнього образу згідно до завдання із використанням способів зображення, виражальних засобів та техніки виконання; розробку навчальної теми, яка може бути використана на уроках образотворчого мистецтва у початкових класах під час педагогічної практики чи у самостійній діяльності майбутнього вчителя; аналіз та оцінювання дитячих робіт з даної теми різних рівнів якості.

Ми надаємо значення орієнтації на виразність створюваного у практичних роботах образу, що, на нашу думку, сприяє більш швидкому усвідомленню студентами потреби освоєння, зображальної грамоти, відчуття нерозривного зв'язку між відображенням і вираженням, художнього бачення одного через інше. З метою підвищення ефективності процесу навчання на заняттях пропонується встановлення емоційно-довірливої атмосфери.

Реалізуючи ідеї особистісно-орієнтованого підходу до навчання, ми пропонуємо внутрішньо диференціювати навчальний процес, що передбачає розробку завдань, різних за ступенем складності і самостійності виконання. Студентам надається можливість вибору варіанту вирішення завдання стосовно виражальних засобів, стилю та техніки зображення; шляхів розробки навчальної теми; виявлення власного ставлення до творів образотворчого мистецтва та дитячих малюнків.

Дидактичні засади формування фахових знань повинні бути важливим чинником гармонізації особистих, професійних і громадянських інтересів особистості, глибокого і всебічного пізнання культури свого народу, його історії, і, на цій основі, усвідомлення кожним студентом себе як індивідуальності, як частки своєї нації.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Антонова Є.О. Формування у майбутніх вчителів базових знань з педагогіки: Дис. канд. пед. наук. – Житомир, 2000. – 247 с.
2. Антонович Є.А., Свид С.П., Шпільчак В.А. Поглиблене вивчення образотворчого мистецтва в 1-6 класах. Методичні рекомендації. – К.: Радянська школа, 1990. – 53 с.
3. Бичкова Л.В. Образотворче мистецтво як навчальна дисципліна загальноосвітньої школи. Методичні рекомендації. – Полтава: ПДПУ, 2000. – 31 с.
4. Мухина В.С. Изобразительная деятельность ребенка как форма усвоения социального опыта. – М.: Педагогика, 1981. – 239 с.
5. Основи викладання мистецьких дисциплін / За ред. Рудницької О.П. – К., 1998. – 84 с.
6. Терентьев А.Е. Рисунок в педагогической практике учителя изобразительного искусства: Пособие для учителей. – М.: Просвещение, 1981. – 175 с.
7. Хомич Л.О. Професійно-педагогічна підготовка вчителя початкових класів. – К. "Magіstr-S", 1998. – 200 с.

*Даніель Ріос Соліс
(Київ)*

ВІДМІННОСТІ У МЕНЕДЖМЕНТІ НЕПРИБУТКОВИХ ТА КОМЕРЦІЙНИХ ТЕАТРІВ США

Постановка проблеми. Розкриття вимог керівних кадрів комерційних та неприбуткових театрів, необхідних навичок та знань для ефективного управління та контролю всіх організаційних та координаційних процесів у театральному закладі.

Стан дослідження. Питання менеджменту у театральному житті України стало актуальним завдяки академіку І.Д. Безгіну, який у книзі «Мистецтво і ринок» висвітлює складну театральну систему, та особливості її управління, і визначає менеджмент, як «цілеспрямований вплив на театральний колектив, координацію діяльності всіх учасників художньо-виробничого процесу, спрямування їх спільних зусиль на здійснення

поставленої мети» [1]. Слід зазначити, що кафедра Організація Театральної Справи ім. І.Д. Безгіна сьогодні якраз готує менеджерські кадри для сфери мистецтва.

Вивченням та розвитком театрального менеджменту в США займаються, як театральні діячі (С. Ленглі, Р. Кушнір, Р. Коен), так і неприбуткові організації та федеральні проекти, такі як Національна фундація мистецтв.

Актуальність теми. Розуміння основних відмінностей у керуванні закладів в основі яких фінансова вигідність, і театрів, які надають основну увагу творчому аспекту своєї діяльності, надасть можливість більш якісного підбору керівних кадрів.

Сьогодні фраза «кадри вирішують все» стає популярною навіть у реформуванні державних установ, і, насправді, кадрова політика є не менш важливим фактором ефективного управління, ніж інші аспекти. Цей фактор не оминув і театральну сферу.

Загальні риси менеджменту в обох сферах. Незважаючи на статус закладу, менеджер, який керує театральньо-виробничим процесом, повинен мати набір навичок, який включає в себе як знання у мистецькій галузі, так і економічні, юридичні та менеджерські навички. Класичні функції (планування, організація, мотивація, контроль, регулювання) актуальні для всіх закладів, але їх остаточна ціль і методи відрізняються в залежності від статуту закладу.

Відмінності в управлінні театральньо-виробничим процесом в обох сферах. Першою відмінністю, яку можна помітити, є назва посади керівного кадру, який призначає менеджерів. У комерційних проектах на цій посаді знаходяться імпресаріо або продюсер, у неприбутковому ж секторі, як правило, замість однієї людини, виступає рада піклувальників.

За допомогою класичних функцій менеджменту більш чітко можна окреслити та зрозуміти відмінності між закладами. Розглянемо їх детальніше.

Планування. Планування відоме як перша функція менеджменту, під час цього процесу менеджмент комерційного театру зайнятий аналізом потреб платоспроможної потенційної аудиторії, залученням інвесторів за допомогою презентації їм фінансової привабливості майбутнього театрального продукту, розробкою маркетингових стратегій на основі рекламних акцій із залученням іміджмейкерів та залученням відомих імен до складу театру, треба також юридично отримати право на використання інтелектуальної власності а саме: отримання ліцензії на музику, драматургію та готові вистави (ці театри часто запозичують вистави неприбуткових експериментальних театрів, які мають успіх серед цільової аудиторії), не менш важливим є вибір чи добудова глядацького залу згідно із фінансовими прогнозами на наступний сезон.

Менеджмент неприбуткового театру зайнятий оформленням документів для отримання статусу неприбуткового закладу. Залучення коштів від меценатів вказуючи на користь проекту для суспільства (для покращення їх іміджу, суспільного відношення до компанії) та заповнення заявок для здобуття гранту від федеральних (Національна Фундація Мистецтв) та незалежних (фонд Форда) фундацій, вирішення питань щодо глядацького залу (оренда, спільне використання з іншими неприбутковими колективами, чи на певних взаємовигідних не фінансових умовах із комерційними закладами).

Організація – це процес формування структури організації, та забезпечення всім необхідним для цієї структури. Функція організації є втіленням тих проектів та питань, які були поставлені у процесі планування.

Керівник прибуткового закладу повинен забезпечити, незалежно від методів, запланований прибуток, який був вказаний у презентації для інвесторів, у той час коли менеджер неприбуткового закладу повинен дотримуватись у створенні структури закладу та визначенні його політики інтересів публіки, художньої цінності, яку втілює заклад, та вимог, поставлених різними федеральними, муніципальними та незалежними фундаціями.

Мотивація – якщо у комерційних закладах основою у мотивуванні штату є його фінансова забезпеченість, то у неприбуткових закладах персонал театру отримує додаткову мотивацію від втілення новаторських художніх задумів, певної соціальної місії та більш індивідуального підходу до театрально-виробничого процесу. Неприбутковим закладам важко утримати талановитих акторів, тому що скаути Бродвейських театрів одразу надсилають їм фінансово вигідні пропозиції (часто актори працюють одночасно на два театри), тому неприбуткові заклади обов'язково повинні мати певну творчу ідеологію яка буде підтримуватись колективом.

Регулювання і координація – функції які тісно пов'язані з плануванням, основна мета яких стеження та контроль за виконанням дій, які направлені на виконання плану. Керівник закладу повинен слідкувати за будь-яким відхиленням від плану та нормативів, та узгоджувати дії всіх сторін які беруть участь у житті театрального закладу, для розуміння функції керівника, який координує, часто порівнюють із диригентом в оркестрі, завдяки якому забезпечується необхідний динамізм та створюється гармонія між всіма підрозділами.

У неприбуткових театральних закладах треба контролювати витрати надходжень – не цільове використання може коштувати театру порушенням закону та втратою статусу «неприбуткового». Тому повинен бути суворий контроль за використанням зароблених коштів тільки у цільовому призначенні для покриття витрат та у проектах згідно із поданим статутом, який був зареєстрований у процесі заснування закладу.

Треба розуміти, що коли театральний заклад комерційно орієнтований, весь процес від планування до регулювання діяльності театру має складову, яка орієнтована на максимальне отримання прибутку, у таких закладах погляди керівництва закладу повинні збігатися із акціонерами-інвесторами та корегувати свою діяльність під ринкові умови та економічні виклики.

Щодо ситуації із неприбутковими театрами, спочатку треба зауважити, що поняття «неприбуткового» театру не означає, що цей заклад не заробляє кошти і відмовляється від прибутковості, насправді такий театр просто направляє зароблені кошти на потреби громади, розвитку мистецького напрямку та інших пунктів, які були визначені в його статуті під час створення закладу, а в обмін отримує статус неприбуткового під кодом 501 (с) (3) який визначає звільнену від податку, не комерційну організацію та певні можливі преференції в федеральних і меценатських проектах.

Висновок. Підсумовуючи, можна визначити, що основними завданнями менеджера у комерційному закладі є залучення інвесторів, максимальна прибутковість при ефективному творчому процесі, ведення театру як стандартної комерційної організації. У той же час неприбуткові театри повинні займати певну соціальну чи культурну позицію (корисну для громади), яку театр не має право змінювати в залежності від трендів для збереження статусу і тим самим джерел надходження коштів.

Потрібно зрозуміти, що не кожен театр має можливість стати неприбутковим, отримання статусу неприбуткового театру проходить через регуляторні органи, не говорячи про отримання грантів від фондаций. Одночасно статус «неприбуткового» не означає, що театр не бажає отримувати прибуток, скоріше це означає що той жанр у якому театр працює на сьогодні не є мейнстрімом, а отже не генерує необхідний прибуток для існування у сьогоднішньому фінансовому кліматі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Безгін І.Д. Мистецтво і ринок. – К.: ВВП «Компас», 2005.
2. Langley S., David M. Conte. Theater Management. – EntertainmentPro, 2007.
3. Mintzberg, H. Covert leadership: Notes on managing professionals. – Harvard Business Review, 1998.
4. NPower's technology guide for nonprofit leaders: A mission support tool for arts and culture. Retrieved from: [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документу: www.npower.org/files/page/techguide_arts.pdf

СЕКЦІЯ: ПЕДАГОГІКА

Володимир Бистрицький
(Новоград-Волинський)

СУЧАСНІ ПРИНЦИПИ, ФОРМИ ТА МЕТОДИ ВИКЛАДАННЯ АНАТОМІЇ:
АНАЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми. Процеси модернізації, що відбуваються на даному етапі в нашій державі мають за мету підвищення життя людини. Медицина є однією з перших галузей народного господарства, діяльність якої виявляє ступінь розвитку економіки та суспільства. Підготовка висококваліфікованих медичних працівників є невід'ємною та основною метою вищих навчальних закладів медичного профілю. Серед низки профільних навчальних дисциплін, що вивчають студенти – майбутні медики, є предмети, які формують теоретичну базу подальшого навчання. До таких належить предмет «Анатомія людини».

Навчальним планом підготовки молодшого спеціаліста передбачено вивчення цієї дисципліни на II курсі, яке завершується складанням студентами екзамену. Кінцевий результат вивчення анатомії залежить від таких чинників:

- якість поданого викладачем матеріалу;
- рівень пізнавального інтересу у студентів;
- різноманіття застосовуваних форм та методів навчання;
- якість виконання студентами самостійної роботи та рівень контролю викладача за цією роботою та ін.

Реформування системи вищої освіти та сфери охорони здоров'я зумовлюють необхідність застосування сучасних методів та форм викладання у медичних закладах. При цьому не варто повністю відкидати традиційні методи роботи зі студентами. Важливо для викладача анатомії розуміти та усвідомлювати принципи навчальної діяльності та потребу їх дотримання.

Основна частина. Анатомія – це навчальна дисципліна, що має у системі медичної освіти фундаментальне та важливе клінічне значення. Тому її викладання повинно базуватися на основоположних засадах здобуття та засвоєння знань студентами.

На сучасному етапі визначальним у педагогічній діяльності викладача анатомії є дотримання принципів:

- компетентності;
- свідомості та активності навчання;
- міцності засвоєння знань;
- науковості;
- зв'язку теоретичного навчання з методичною практикою;
- емоційності та інтерактивності навчання.

Ці принципи визначені найвідомішими вченими-педагогами та вченими-лікарями: Я.А. Коменським, В.О. Сухомлинським, Ю.К. Бабанським, М.І. Пироговим. Розглянемо детальніше кожен із вищезазначених принципів.

Принцип компетентності на сучасному етапі викладацької діяльності є одним з основних, оскільки передбачає обов'язкове практичне застосування набутих теоретичних знань, вмінь та навичок. Студенти, згідно реалізації цього принципу навчальної діяльності оволодівають предметними компетенціями. Однією з умов досягнення успіху в навчальній діяльності є активність студентів, в основі якої лежить змістовна мотивація, спрямована на участь у навчально-пізнавальній діяльності.

Принцип свідомості у навчанні – це розуміння необхідності сприйняття, засвоєння та застосування знань у певному обсязі, з певним ступенем глибини. В цьому полягає реалізація принципу свідомості та активності навчання [2].

Обов'язковим елементом опанування анатомії є принцип міцності засвоєння знань, головною ознакою якого є свідоме та ґрунтовне оволодіння суттєвими фактами, визначеннями та правилами анатомічної науки [4].

Завдання викладача, які базуються на принципі науковості – дати студентам при вивченні анатомії об'єктивно правильні знання про форму, будову людського організму та окремих його органів і систем. Це означає, що засвоєвані студентами знання мають викладатися в інтерпретації сучасної науки та не суперечити їм даним [4].

Принцип зв'язку навчання з медичною практикою реалізується у використанні на заняттях особистого досвіду викладачів, розкритті практичної значимості знань, застосуванні їх у клінічній діяльності лікаря. Відповідно до цього принципу, наукові положення в навчальному процесі підтверджуються конкретними медичними прикладами.

Ще один важливий принцип – це принцип емоційності навчання, при якому викладач керує формуванням емоцій, що активізують навчально-пізнавальну діяльність, і запобігає появі тих, які негативно позначаються на ній. У процесі пізнавальної діяльності у студентів виникає певний емоційний стан, почуття, які можуть стимулювати успішне засвоєння знань або заважати цьому. Успішність навчання більшою мірою зумовлюється

почуттям впевненості студентів у своїх силах, прагненням подолати труднощі, задоволенням від досягнення поставленої мети.

Дотриматися вищезазначених принципів особливо важливо під час лекцій, практичних занять та самостійної роботи студентів.

Лекція залишається основною ланкою навчального процесу, їй належить пріоритетна роль у передачі знань. Лекції формують загальну картину наукових знань з предмету «Анатомія людини», а детальний аналіз навчального матеріалу здійснюється студентами на практичних заняттях під керівництвом викладача. Основна мета практичних занять полягає в тому, щоб забезпечити набуття студентами якнайбільшої кількості практичних навичок по препаруванню, голотопії та скелетопії органів, частин тіла людини; дати інтегровану уяву про мікро- та макробудову кожного органа. Також невід'ємною складовою навчального процесу залишається самостійна робота студентів, яка повинна здійснюватися під керівництвом викладача. Тільки тоді вона буде результативною [1].

Серед багатьох методичних та педагогічних нововведень, які встигли позитивно себе зарекомендувати можна виділити системний підхід до викладання анатомії людини навчання, який включає в себе такі технології: прижиттєва анатомія, поверхнева анатомія, медична візуалізація та ін.

Суть технології прижиттєвої анатомії полягає у вивченні анатомії на живих людях. Подекуди дана технологія вважається альтернативою вивченню анатомії на трупах. Проте завжди варто в повному обсязі вивчати доцільність застосування подібного методу, адже він має свої позитивні та негативні сторони. З одного боку прижиттєва анатомія дає можливість досліджувати живий організм людини і виявляти всі найелементарніші його структурні елементи. З іншої сторони вивчення анатомії на живих людях може привносити певний психологічний дискомфорт у досліджуваних. Поряд з цим можна зазначити, що трупи при вивченні анатомії можуть мати низку недоліків, таких як колір, запах, текстура, їх не можна пропальпувати чи прослухати як у реальному житті [3].

Поверхнева анатомія набуває все більшого значення у вивченні анатомії протягом останнього десятиліття. Основною причиною є те, що поверхнева анатомія формує очевидний зв'язок між основною анатомією та клінічною практикою, оскільки вона є базою фізичного обстеження. Також під поверхнею анатомією розуміють техніку проектування і фарбування тіла. Обидві використовують поверхню тіла як середовище для відображення образів внутрішньої анатомії. Вони використовують закуплені або рукописні зображення для підвищення якості навчання студентів поверхневої анатомії. Даний метод є інноваційним і поступово впроваджується у навчальний процес медичних закладів.

Медична візуалізація є однією з найпотужніших форм навчання анатомії, оскільки дають можливість студентам максимально оволодіти практичними навичками та технічними засобами. Окрім медичних пристроїв таких як флюорографія, МРТ, УЗД, які відтворюють будову людського тіла на моніторі у нормі та патології, при вивченні анатомії можна застосовувати CD диски, гістологічні слайди, кістки, анатомічні 3D атласи, повномірні моделі кістяку людського скелету та інше навчальне обладнання.

Попри прогресивність вищевказаних технологій та форм навчання анатомії людини, для більшості вищих навчальних закладів вони поки що залишаються складними в плані упровадження, оскільки вимагають значних фінансових витрат. А в умовах кризових явищ в економіці нашої держави, фінансування медичної та освітньої галузей залишається неповним.

Висновок. Викладання навчальної дисципліни «Анатомія людини» на сучасному етапі переживає глибокі структурні зміни. Поряд із традиційними формами організації навчання даній дисципліни, такими як лекція, практичне заняття, самостійна робота, все частіше і частіше впроваджуються нові технології навчання: прижиттєва анатомія, поверхнева анатомія, медична візуалізація. Остання з перелічених технологій є найпотужнішою в інформаційному форматі, оскільки дає можливість за допомогою сучасної комп'ютерної техніки навчати студентів анатомії людини.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Князевич-Чорна Т. В. Основні методичні підходи до викладання анатомії студентам факультету підготовки іноземних громадян у медичних вузах / Т. В. Князевич-Чорна // Світ медицини та біології. – 2012. – № 3. – С. 166-168.
2. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості / С.Д. Максименко. – К.: Видавництво ТОВ КММ, 2006. – 204 с.
3. Тимошенко І.О. Технології вивчення анатомії людини / І.О. Тимошенко, М.І. Андрієнко, А.О. Дуднік, О.О. Самборська, В.В. Філаретова // Український науково-медичний молодіжний журнал. – 2015. – № 3. – С. 55-57.
4. Черкасов В.Г. Сучасна організація педагогічного процесу на кафедрі анатомії людини / В.Г.Черкасов, А.С. Головацький, І.В. Дзевульська, О.І. Ковальчук, Н.О. Шпаченко, К.О. Хоренженко // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія.: Медицина. – 2011. – Вип. 2. – С. 365 -369.

САМОСТІЙНІСТЬ УЧНІВ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Одним із головних завдань сучасної освіти визначено виховання громадян, що мають власну позицію, вміння та навички самостійного життя. Тому самостійність як базова якість набуває важливого значення в психолого-педагогічних дослідженнях.

Багатогранність самостійності як суспільного явища робить її об'єктом вивчення багатьох наук. Теоретичні основи виховання у дітей самостійності, її сутність та умови становлення розкрито у працях Н.Г. Алексєєва, Н.В. Бочкіної, О.І. Ігнатової, Б.С. Кобзаря, І.С.Кона, П.І. Підкасистого, Т.С. Піддубської, С.Л. Рубінштейна, О.Я. Савченко та інших дослідників.

Однак цілісного аналізу сутності поняття “самостійності” особистості учнів наразі немає. Тому метою статті є цілісний аналіз сутності поняття “самостійність” особистості у психолого-педагогічній та довідковій літературі.

У Сучасному тлумачному психологічному словнику поняття “самостійність” визначається як “узагальнена властивість особистості, що проявляється в ініціативності, критичності, адекватній самооцінці й почутті особистої відповідальності за свою діяльність і поведінку” [8, с.340].

Інші джерела з психології подають таке розуміння сутності поняття “самостійність”: “вольова якість особистості, здатність систематизувати, планувати, регулювати і активно реалізовувати свою діяльність без постійного керівництва і практичної допомоги зовні” [4, с.126].

Характеристику самостійності як вольової риси особистості знаходимо у відомого сучасного російського психолога Є. Ільїна. У обґрунтуванні сутності самостійності психолог звертається до праць К.Н. Корнілова та В.І. Селіванова. Зокрема, В.І. Селіванов розглядає самостійність як “підпорядкування своєї поведінки власним переконанням і вміння самостійно здійснювати свої дії і вчинки... Самостійність, – писав він, – включає завзятість, стійкість у подоланні труднощів. Але вона, як і наполегливість, за своєю суттю протилежна упертості ...”. Під самостійністю він розуміє: “Бажання і здатність здійснювати будь-яку діяльність без сторонньої допомоги. Вона проявляється в самостійному прийнятті рішень, здійсненні наміченого, самоконтролі, у відповідальності за свої справи і вчинки. Самостійність як вольова риса особистості властива вже дошкільнятам, проте її прояви у дітей різного віку різні [7, с.98-99].

Молодші діти використовують її як засіб досягнення особистих цілей. У підлітків самостійні вчинки і дії відбуваються для того, щоб підкреслити своє право на самостійність. При цьому підлітки проявляють позицію максималізму: прагнуть максимально затвердити свою самостійність. У старших школярів мотивом прояву самостійності є прагнення випробувати себе, перевірити свої можливості. Однак від дітей очікується, особливо під час вступу до школи, не самостійність взагалі (вона може виражатися і в свавіллі, порушенні дисципліни, тим більше що багато дітей розуміють її як безконтрольність), а організована самостійність, спрямована на вирішення педагогічних завдань, зокрема на подолання психологічного бар'єру, пов'язаного з острахом, невпевненістю в своїх силах [3, с.162 – 163].

Самостійність – це свідоме мотивування дій та їх обґрунтованість, незалежність від чужих впливів, прагнення і здатність діяти відповідно до власних переконань (С.Л. Рубінштейн). Вона виявляється по-різному і специфічна у різних видах діяльності.

Н.Г. Алексєєв визначає самостійність як властивість особистості, що характеризується двома взаємопов'язаними чинниками: сукупністю знань, умінь і навичок, які має особистість, і її ставленням до процесу діяльності, її результатів й умов здійснення, і навіть до зв'язків з іншими людьми [3, с. 65].

Самостійність як “узагальнена властивість особистості, що виявляється в ініціативності, критичності, адекватній самооцінці і почутті особистої відповідальності за свою діяльність і поведінку” пов'язується С.Ю. Головіним з активною роботою думки, почуттів та волі учнів. У цьому двосторонньому процесі розвиток розумових і емоційно-вольових процесів виступає необхідною передумовою становлення самостійних суджень і безкомпромісність дій учня, а складаються під час самостійної діяльності судження і дії зміцнюють і формують здатність як приймати свідомо мотивовані дії, а й домагатися успішного виконання прийнятих рішень, у супереч можливим труднощам.

І. Кон констатує, що вона безпосередньо пов'язана із такими психічними явищами, як самоконтроль, здатність до самоствердження, здатність підтримувати стабільність власного “Я”, вміння регулювати власні емоційні реакції та поведінку, емоційну стійкість та здатність чинити опір зовнішньому тиску, здатність приймати відповідальність за результати своєї життєдіяльності на себе [5, с.268]. Вважаючи самостійність одною з найбільш цінних якостей особистості, вчений характеризує це поняття, як наповнене внутрішньою свободою, самобутністю, нестандартністю та оригінальністю.

Самостійність особистості І. Кон пов'язує зі змістом життєдіяльності людини, соціальними умовами та конкретною діяльністю. Чим частіше у дитинстві виникають ситуації вибору, які потребують відповідальних рішень, тим швидше формуються навички самостійної поведінки.

Окрім того І. Коном був проаналізований так званий “європейський” канон самостійності і виокремлено основні його складові: розвинене почуття відповідальності, висока соціальна активність, розвинена потреба у досягненні кінцевої мети. Одночасно І. Кон констатує, що самостійність є дуже складним феноменом, і при її вихованні особливо потрібним є почуття педагогічної міри, адже найменше порушення пропорцій може призвести до того, що позитивна особистісна риса може трансформуватися на негативну. Він пише, що самостійність, як і свобода, має два виміри: “Перший, що описує об’єктивне становище, життєву ситуацію індивіда, передбачає незалежність, свободу від зовнішнього примусу і контролю, право і можливість самому приймати рішення, керуватись у житті своїми власними стимулами. Другий вимір, який відноситься до суб’єктивної реальності, означає здатність розумно користуватися своїм правом вибору (самостійність, але не свавілля) і передбачає цілеспрямованість, послідовність і волю до досягнення цілей. Самостійна людина усвідомлює і вміє ієрархізувати свої цілі, здатна успішно контролювати не тільки зовнішні обставини, але і власні пориви” [5, с.269].

Дослідник включає в поняття “самостійність” три взаємозалежних якості:

- 1) незалежність як здатність самому, без підказки ззовні, ухвалювати й здійснювати рішення;
- 2) відповідальність, готовність відповідати за наслідки своїх дій;
- 3) переконання у реальному соціальної можливості й моральній правильності такої поведінки [5, с. 270].

З вольовими якостями особистості, що виявляються у спроможності “систематизувати, планувати, регулювати й активно здійснювати своєї діяльності без постійного керівництва та надання практичної допомоги ззовні”, співвідносить феномен самостійності К.К. Платонов [6, с.98].

Таким чином, у ряді психологічних праць самостійність пов’язується зі здатністю успішно вирішувати проблеми. Підкреслюється, що у процесі формування самостійності важливу роль відіграє саморегуляція, яка дозволяє свідомо діяти та обирати найбільш прийнятний для кожного окремого випадку спосіб поведінки. Вказується на прямий взаємозв’язок між самостійністю та волею, який зумовлений тим, що воля є інструментом мотивацій найвищого рівня при реалізації життєвих цінностей. Воля також виконує функцію свідомої регуляції поведінки у ситуаціях, коли виникає необхідність долати довготривалі негативні впливи, співдіючи при цьому розвиткові здатності до тривалих зусиль на шляху подолань труднощів – наполегливості.

Можна говорити, що самостійність школяра, розуміється як прагнення й уміння дитини наполегливо виконувати завдання діяльності, щодо незалежності від дорослого, мобілізуючи наявний досвід, знання, використовуючи пошукові дії, є значимим чинником соціально – особистісного дозрівання.

Психологи пов’язують самостійність школярів з навчальною та трудовою діяльністю, повсякденною поведінкою. Це дає підстави відзначити деякі суттєві положення. По-перше, самостійна поведінка дитини будь-якого віку принципово відрізняється від її стихійної поведінки. За самостійністю дитини завжди стоять керівна позиція та вимоги з боку дорослих. У міру розвитку дитини ця позиція стає дедалі менш відкритою, а дитина, звикаючи виконувати вимоги дорослих, починає орієнтуватися на останніх як на певні зразки поведінки. Лише на основі вироблених умінь та навичок, що відповідають вимогам дорослих, може бути вихована самостійність як найцінніша риса особистості. Якщо такі вміння та навички не сформовані, то надання дитині самостійності призводить лише до стихійної поведінки, порушення суспільних вимог. По-друге, рівень самостійності дітей (і, відповідно, вимоги, до неї) зростає в міру розвитку їх можливостей [3, с.234].

У розвитку самостійності виділяють три ступені: перший – дитина самостійно діє у звичних для неї умовах, в яких вироблялися звички, без нагадувань, спонукань та допомоги з боку дорослого; другий – дитина самостійно використовує звичні способи поведінки у нових, однак близьких до звичних, ситуаціях; третій – дитина визначає свою поведінку у будь-яких умовах на основі засвоєного правила, яке набуло генералізуючого характеру [2, с.76].

Діяльнісний бік самостійності підкреслюють І.В. Гребенников і Л.В. Ковинько, визначаючи її як “одну з чільних якостей особистості, що виражається у вмінні поставити певну мету; наполегливо домагатися виконання самотужки, відповідально ставитися до своєї діяльності” [3, ст.103].

В “Педагогічному енциклопедичному словнику”: “Самостійність – одна з ведучих якостей особистості, що виявляється в умінні ставити перед собою конкретні цілі, досягати їх власними силами; відповідальне ставлення людини до своїх вчинків, здатність діяти свідомо в будь-яких умовах, приймати нестандартні рішення” [4, с.332].

О.Я. Савченко, зазначала, що самостійність – це реалізація відношення школяра до змісту діяльності, при цьому це відношення може виникнути лише при наявності пізнавальної мотивації, яка містить в собі всі види спонукань: потреби, мотиви, інтереси, цілі, прагнення, мотиваційні установки та ін. [6, с.134].

Тлумачення поняття “самостійність” дав С. Гончаренко в “Українському педагогічному енциклопедичному словнику”: “Самостійність – одна з властивостей особистості. Характеризується двома факторами:

- 1) по-перше, сукупністю засобів – знань, умінь і навичок, якими володіє особистість;
- 2) по-друге, ставленням особистості до процесу діяльності, її результатів і умов здійснення, а також зв’язками з іншими людьми, які складаються в процесі діяльності” [1, с.443].

На думку С. Степанова, самостійність не є вродженою якістю, вона формується по мірі дорослішання дитини, і на кожному віковому етапі має свої особливості [3, с.102]. Так, у молодших школярів, самостійність

розвивається у процесі індивідуальної навчальної та рухливої ігрової діяльності, під час якої формуються еталони самостійного мислення; в учнів середніх класів цю функцію бере на себе діяльність групова, коли реалізується ініціатива та розвиваються критичність і логіка; а у старшому шкільному віці підлітки, під час перетворювальної та практико-орієнтованої діяльності, закріплюють навички самоконтролю.

Отже, здійснений науковий пошук дає змогу зробити висновок, що самостійність – одна з провідних якостей особистості, що виражається у вмінні ставити собі певні цілі і домагатися їхнього досягнення самотужки. Самостійність передбачає відповідальне ставлення людини до своєї поведінки, здатність діяти свідомо та ініціативно не лише у знайомій обстановці, а й в умовах, зокрема, які потребують нестандартних рішень. Вона стає результатом залучення учнів до різних видів діяльності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник / С. У. Гончаренко. – 2-ге вид., доповн. й виправл. – Рівне: Волинські обереги, 2011. – 552 с.
2. Жарова Л.В. Вчити самостійності: кн. для вчителя. / Л.В. Жарова. – М.: Просвещение, 1993. – 205 с.
3. Культурно-психологічні закономірності соціального розвитку особистості в онтогенезі / Білорус. держ.пед. ун-т ім. М.Танка; редкол.: Л. А.Кандилович [та інших.]; відп. ред.: Є. І.Комкова [та інших.]. –Мн.: БГПУ, 2009. - 139 с.
4. Педагогический энциклопедический словарь / гл.ред. Б.М. Бим-Бад. – М.: Большая рос. энцикл., 2002. – 528с.
5. Рогов Є.І. Настільна книга практичного психолога освіти. / Є.І Рогов. – М., 1996. – 425 с.
6. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи. / О.Я. Савченко – К.: Абрис, 1997. – 256с.
7. Селиванов, В.И. Избранные психологические труды / В.И. Селиванов. –Рязань, 1992. – 194 с.
8. Шапар В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник / В.Б. Шапар –Х.: Прапор, 2005 – 640 с.

Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, старший викладач Ж.Г.Стельмашук

*Віталія Веселова
(Дубно)*

ЯК ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ВПЛИВАЮТЬ НА СОЦІАЛІЗАЦІЮ ЛЮДИНИ

*«Дайте мені засоби масової інформації,
і я з будь-якого народу зроблю стадо свиней!»
Й.Геббельс*

Живучи в сучасному світі ми постійно стикаємося із засобами масової інформації. Вони настільки міцно заснувалися в нашій повсякденності, що ми навіть уявити собі не можемо свого існування без них. Для нас стало досить повсякденним дивитися останні новини на улюбленому телеканалі, дивитись новинки через Інтернет, слухати прогноз погоди на день на хвилях FM - радіостанції. Значення засобів масової інформації в житті сучасного суспільства важко переоцінити.

Всередині 20-го сторіччя відбувся бурхливий розвиток інформаційних технологій, що заклало основу формування суспільства абсолютно нового типу – інформаційного. Засоби масової інформації розпочали займати у розвитку суспільства особливе місце. Їх вплив на людину починається в самому ранньому віці і продовжується все життя. По суті справи в сучасному світі засоби масової інформації взяли на себе значну частину функцій з формування свідомості людей, виховання їх смаків, поглядів, звичок, уподобань.

Особливо сильний вплив засоби масової інформації здатні надати на соціалізацію неповнолітнього. Варто нагадати, що **соціалізація** – це комплексний процес засвоєння індивідом певної системи знань, норм і цінностей, які дозволяють йому бути повноправним членом суспільства [3; 34].

Соціалізація виступає одним із основоположних соціальних процесів, що забезпечує існування людини в середині суспільства. Соціалізація являє собою процес входження людини в суспільство, включення її в соціальні зв'язки та інтеграції з метою встановлення її соціальності. Також вона включає в себе як цілеспрямований вплив на особистість (виховання), так і стихійні, спонтанні процеси, що впливають на її формування.

Отже, виходячи з вищесказаного, можна стверджувати, що під час соціалізації людина набуває досвіду, формує свій світогляд. Тобто, сьогодні в процесі соціалізації ЗМІ відіграє так звану програмуючу функцію для сучасних дітей та підлітків, стає таким собі елементом пропаганди того, як потрібно жити та ким бути. Хочеться також зауважити, що процес соціалізації триває все життя, то ж ЗМІ може змінювати русло даного процесу навіть у людей зрілого віку. Тому ми вважаємо, що ЗМІ і їх роль в соціалізації варто розглядати у плані пропаганди та певного зомбування людини, впливу на її поведінку, цінності, погляди та переконання.

Йозеф Геббельс виділив декілька обов'язкових правил, яких потрібно дотримуватись при пропаганді, яка в

свою чергу, направлена на зміну поведінки людини. Ось деякі з них:

- ✓ допустимість використання в політичній пропаганді та комерційній рекламі одних і тих же прийомів;
- ✓ використання білої, сірої та чорної пропаганди;
- ✓ упаковка пропаганди в привабливу для людей оболонку;
- ✓ особлива роль масових комунікацій (радіо, телебачення, газет) в контролі над свідомістю;
- ✓ масоване використання фальсифікацій (те, що зараз називають «чорним піаром») [1].

Засоби масової інформації на сьогодні стали головним інструментом поширення повідомлень, що впливають на суспільну свідомість. Н.С. Леонов справедливо зазначає, що інформація стала інструментом влади, коли було виявлено сприйнятливості людської психіки до навіювання, інформація у формі пропаганди й агітації стала головним важелем управління людьми [2; с. 211].

Вона поступово замінила собою грубу силу, насильство, яке довгий час вважалося єдиним і неодмінним знаряддям управління. Покійний президент США Річард Ніксон виступаючи одного разу у Раді Національної Безпеки з питання бюджетних витрат, сказав, що він вважає один долар вкладений в інформацію і пропаганду більш цінним, ніж десять доларів вкладених у створення систем зброї, бо останнє навряд чи буде коли-небудь вжито у справу, в той час як інформація працює щогодини і повсюдно.

Як свідчить еволюція розвитку засобів масової інформації, одним із головних напрямків її розвитку було найбільш повне задоволення потреб людини в комунікації, тобто необхідній їй соціально значимій інформації. Вже в доісторичні часи людина сама виступала як засіб комунікації: різні відомості поширювали шамани, провісники, оракули, а засобом консервації її був наскальний живопис, пергамент, глиняні дощечки.

На сьогодні, більшість дослідників єдині в думці, щодо виокремлення основних етапів розвитку ЗМІ:

- 1) До початку нашої ери – прагазетні явища;
- 2) з початку нашої ери до XV ст. н. е. – епоха рукописних видань;
- 3) з XV ст. до XVII ст. – винахід і розвиток друкарства, становлення газетно-журнальної справи;
- 4) з XVIII ст. до початку XX ст. – розвиток журналістики як суспільного інституту, вдосконалення поліграфічної бази, становлення преси як основи демократії;
- 5) 1900-1945 рр. – набуття пресою функцій «четвертої влади»;
- 6) 1945-1955 рр. – процес концентрації та монополізації ЗМІ;
- 7) 1955-1990 рр. – епоха становлення електронних засобів комунікації;
- 8) з 1990 р. і до сьогодні – становлення нового інформаційного порядку у світі.

Таким чином, засоби масової інформації – поняття, що об'єднує всі канали доведення інформації до широкого загалу (преса, книжкові видавництва, агентства друку, радіо, телебачення тощо). Під ними слід розуміти - соціальні інститути, що забезпечують збір, обробку та розповсюдження інформації в масовому масштабі.

Засоби масової інформацію виконують ряд функцій в житті людини та суспільства в цілому:

- суспільно-політичний вплив (рішення певних політичних завдань);
- виховання (ідеологія, цінності, патріотизм та ін.)
- інформаційна (від лат. ТГогтайо – роз'яснення): освідомлення про що-небудь, збір, обробка, поширення та зберігання інформації;
- навчання і просвітництво: професійно - зацікавлена аудиторія, розширення кругозору;
- художньо-репродуктивна: трансформування твори мистецтва, який зберіг свої суттєві соціокультурні ознаки;
- художньо-продуктивна: розповсюдження творів особливого виду мистецтва – реклами, телешоу, радіодрами, телефільмів при цьому має місце доставка інформації на будинок в оригіналі;
- розвага: заповнення дозвілля приємним відпочинком, розвагою (музика, кіно і т.д.) [4; 136].

Дослідження впливу ЗМІ на особистість і групу (маси) споживачів здійснюється соціологією, психологією і педагогікою. Психологія вивчає більшою мірою механізми впливу на аудиторію, а педагогіка – способи досягнення прогнозованого впливу, в тому числі: шляхи, методи і засоби інформаційного впливу, а також умови, що забезпечують ефективність використання різних програм.

До основних видів ЗМІ належать:

- радіо - акустичний, словесно-звуковий вплив;
- друк - словесний і графічний вплив;
- кіно - художньо-образний вплив;
- телебачення – інтегрований акустичний та художньо-творчий вплив;
- комп'ютерні технології (Інтернет) – оперативна самостійно-творча взаємодія споживача з інформаційними потоками з використанням можливостей словесного, акустичного, художньо-творчого та іншого впливу [5; 2].

Найбільшими можливостями впливу володіють телебачення, кіно та комп'ютерні технології. Телебачення дозволяє забезпечувати «доставку додому» готової програми, репортажу в момент звершення події (маленький екран не тисне, а непомітно вирішує свої завдання), домашній перегляд (відсутній психологічна налаштованість сприйняття видовища, яка є в кінематографі) дозволяє мимоволі і природно поглинати запропоновану інформацію. Кіно – сильнодіючий засіб впливу і, залежно від того, в чийх руках перебуває, воно може

приносити добро і користь, а може бути злом і завдавати шкоди. Кіно, а вслід за ним і телебачення, можна порівняти з добровільним полоном, у який потрапило людство на сучасному етапі. Якість того екранного життя – питання окреме, яке також потребує вивчення.

Комп'ютерні технології володіють ще більшим впливом, так як вони ставлять споживача в положення активного співучасника інформаційного матеріалу. Споживач сам виходить на відповідну інформацію і взаємодіє з нею. Комп'ютерні технології дозволяють активізувати участь користувача, мотивувати активність, розвивати інтерес і т.д.

Варто зауважити, що преса є найпершою гілкою ЗМІ. Інтерес до газет і журналів, призначених не тільки спеціально для дітей, а й для дорослих починає проявлятися ще з підліткового віку. І тут важливі, кількість і якість тієї інформації, яка розміщена на сторінках періодичних видань, яка повинна враховувати потреби зростаючої особистості, допомагати формувати загальнолюдські цінності, мораль і базові компоненти культури.

Якщо говорити про радіо та кіно, то як засоби впливу на процес соціалізації людини, на зміну поведінки людини вони стали активно використовуватись у 30-х роках минулого століття, у період найбільшого розвитку даної сфери.

Незважаючи на те, що сьогодні кіно, інтернет та телебачення істотно потіснило радіо, воно продовжує залишатися не менш важливим способом впливу на свідомість та поведінку людини. Скільки разів люди займаючись приготуванням їжі на кухні паралельно слухають радіо. Це робить майже кожен. В даному випадку ми не прислуховуємось уважно до слів, не фільтруємо їх. Але вже така психологія людини, саме інформація яка повторюється часто і подається в ситуації коли людина немає сил чи можливостей її обдумувати є найбільш зомбуючою, і найбільше впливає на особу.

Ну і зупинимось на інтернеті. Інтернет вже давно взяв коло тисячі підлітків, він дає багато позитиву, полегшує життя, але натомість приносить безліч проблем. Одним з негативних ефектів глобальної комп'ютерної мережі є широке розповсюдження різної інформації сумнівного змісту.

Слід, відзначити, що існують інформаційні дії, які прямо загрожують психічному або фізичному здоров'ю людини. Досить часто вони формують морально-психологічну атмосферу в суспільстві, живлять кримінальне середовище і сприяють зростанню психічних захворювань. Найбільш вразливими і незахищеними виявляються наші діти, адже вони не бачать загрози, яку несе в собі глобальна мережа. Дитина може випадково зайти на сайт, де йому в фарбах розпишуть, наскільки приємні на смак наркотики, які чудеса творить з організмом алкоголь або як в домашніх умовах з підручних засобів виготовити справжню вибухівку. Навіть на доброзичливих на перший погляд мережевих ресурсах у спливаючому рекламному вікні може з'явитися фотографія оголеного тіла. Все більш розповсюдженими стають випадки, коли діти під впливом інтернету чинять самогубство, чи стають наркоманами.

Інтернет – це великий смітник, який забруднює наші мізки. Під впливом публікацій, статей в мережі підлітки особливо легко піддаються впливу, часто не бажаному. Вони діють за принципом стада – те, що модно те, що роблять всі потрібно робити і мені.

Таким чином, вплив засобів масової інформації на соціалізацію людини і особливо дітей є досить суттєвим. Саме вони найбільш схильні піддаватися впливу мас-медіа, не вміючи аналізувати їх позитивний та негативний вплив. Засоби масової інформації – це те, що оточує нас кожен день те, що прямо нав'язує нам певний тип поведінки, якому ми часто не можемо протистояти. І навіть якщо хтось каже, що він не піддається цьому впливу, то він помиляється. Адже, якщо говорити неправду досить довго, досить голосно і досить часто, люди почнуть вірити і саме за цим принципом діє ЗМІ, яке стало на сьогодні тим, хто керує нами і нашими поглядами.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Йозеф Геббельс – теоретик ЗМІ [Електронний ресурс]: [Веб-сайт]. – Електронні дані. – Режим доступу: http://www.historicus.ru/joseph_Gebbels_teoritik_SMI_Tretyego_Reiha/
2. Мардахаев Л.В. Соціальна педагогіка: Підручник. – М.: Гардаріки, 2005. – 269 с. – с. 211-217.
3. Мудрик А. В. Социальная педагогика: Учеб. для студ. пед. вузов / Под ред. В.А. Сластенина. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Издательский центр «Академия», 2000. – 200 с. – С. 34-36.
4. Сейко Н.А. Соціальна педагогіка: Курс лекцій. – Житомир: Житомир. держ. пед. ун-тет, 2002. – 260 с. – С. 136-138.
5. Социальная педагогика: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Под. ред. В.А. Никитина. – М.: Гуманит. изд. Центр ВЛАДОС, 2002. – 272 с.

Науковий керівник – І.А. Стець

ВИХОВАННЯ У СТУДЕНТІВ ПОЗИТИВНОЇ МОТИВАЦІЇ ДО НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ВАЖЛИВИЙ ФАКТОР ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

*«Якщо ви вдало оберете працю і вкложите в неї всю свою душу, то щастя само вас знайде»
К,Д, Ушинський*

Проблема кардинальних змін у сестринській освіті назріла вже давно, на сьогоднішній день пріоритетною думкою лікарів та більшості населення є те, що медична сестра – це малоосвічена людина, яка зобов'язана професійно виконувати лише ряд медичних маніпуляцій. Це призвело до зниження престижності професії медичної сестри. Потреба в реформуванні системи молодших медичних спеціалістів і бакалаврів, проведення відповідних змін пояснюється реальними соціально-економічними процесами, зокрема, демократизацією суспільства, інтеграцією України у світове співтовариство, необхідністю підвищення ефективності використання ресурсів охорони здоров'я і покращення медичного обслуговування. Будь-яке реформування – складний і болісний процес. Отже, переформатування медичної освіти відповідно до стандартів ЄС – єдиний шлях нашої держави, щоб надавати кожному громадянину сучасну медичну допомогу, а для студентів – здобути освіту світового рівня, стати конкурентоспроможним фахівцем та мати можливість вибору праці у будь-якій країні. Підвищуються вимоги суспільства до якості професійної освіти, постійно оновлюються технології навчання, змінюються економічні умови, у яких працюють навчальні заклади, загострюється конкурентна боротьба на ринку освітніх і наукових послуг, змінюється позиція держави по відношенню до освіти.

Необхідність інтеграції медичної освіти у європейський простір вимагає підвищення рівня як теоретичної, так і практичної підготовки майбутніх медичних сестер, а сучасна модель фахівця покликана довести відповідність професійних навичок і вмінь до професійної кваліфікаційної майстерності. Перші кроки для досягнення цієї мети закладаються в шкільному віці, тому випускник повинен мати внутрішню спрямованість «Я можу вчитися» та внутрішню мотивацію «Я хочу вчитися». Це необхідні умови для продовження освіти. Чим вищим є рівень мотивації, чим більше чинників спонукають студента до діяльності, тим більших результатів він може досягти. Мотив – це те, що спонукає людину до дії, те, заради чого вона її здійснює. Цим терміном позначають низку факторів, що збуджують активність індивіда через його інтерес, цільові настанови, емоції, потреби, серед яких слід зазначити такі:

- ✓ потреба у пізнанні: бажання людини ставити питання й шукати на них відповіді;
- ✓ потреба у самовираженні, реалізація якої ґрунтується на знаннях, вміннях, навичках;
- ✓ потреба у самооцінюванні: порівняння себе з іншими та прагнення до самовдосконалення;
- ✓ потреба у соціальних зв'язках.

Навчальна мотивація визначається такими специфічними для цієї діяльності факторами:

- ✓ самою освітньою системою; освітнім закладом, де здійснюється навчальна діяльність;
- ✓ організацією освітнього процесу;
- ✓ суб'єктивними особливостями студента (вік, стать, інтелектуальний розвиток, здібності, самооцінка, взаємодія з іншими учнями);
- ✓ суб'єктивними особливостями педагога і, насамперед, системою його ставлення до студента;
- ✓ специфікою навчального предмета.

У Кремінському обласному медичному училищі велика увага приділяється індивідуалізації практичного навчання з метою виховання позитивної мотивації. Створені навчально-практичні тренінгові кабінети, де студенти відпрацьовують практичні навички та вдосконалюють свої практичні вміння. У перелік навичок включені медсестринські процедури з догляду за пацієнтом (інфекційна безпека, приймання пацієнта, антропометрія, підтримування, переміщення та розміщення пацієнта, допомога в підтриманні пацієнтом особистої гігієни, оцінка функціонального стану пацієнта, годування пацієнта), медсестринські маніпуляції (найпростіші фізіотерапевтичні процедури, зондові процедури, застосування лікарських засобів, клізма та газовивідна трубка, катетеризація сечового міхура), стандартизовані плани медсестринського догляду і навчання, проведення реанімаційних заходів, та надання невідкладної допомоги при різних критичних станах, невідкладної допомоги у військово-польових умовах.

Основною умовою якісної підготовки студентів є дотримання єдиних вимог до техніки виконання маніпуляцій. З цією метою розроблені алгоритми виконання навичок згідно з сучасними нормативними документами Міністерства охорони здоров'я України. Для покращення засвоєння навичок та вмінь і контролю їх рівня розроблено універсальний щоденник обліку засвоєння практичних навичок. У даному щоденнику зібрано перелік практичних навичок, передбачених типовими навчальними програмами з основних клінічних дисциплін. Усі практичні навички відповідають вимогам складових галузевих стандартів вищої освіти – ОКХ і ОПП, затверджених МОН України і МОЗ України в 2011 р., та навчальних планів 2011 р. Ведення щоденника, засвоєння практичних навичок – це самостійна аудиторна робота студента. Студент отримує щоденник уже на 2

курсі свого навчання і веде його до завершення навчання в медичному училищі, постійно заповнюючи його на відповідних дисциплінах. На кожному занятті студент оволодіває певними навичками із даної дисципліни. У щоденнику відображено 19 розділів, що відповідають 19 основним дисциплінам, навичками яких студент повинен вміти досконало володіти. У кожному розділі є 2 підрозділи. I-ий – перелік навичок, зображених у вигляді таблиці, і ступінь оволодіння ними (+ – вміти виконувати практичні навички, ++ – володіти практичними навичками та самостійно їх застосовувати) по завершенню вивчення даної дисципліни. У даному підрозділі ні викладач, ні студент нічого не заповнює. II-ий підрозділ передбачає самостійну аудиторну роботу студента, де він коротко описує навички, заповнюючи готову табличку. Студент повинен назвати показання, протипоказання, відповідне оснащення для демонстрації даного навичку. Крім того, студент заповнює графу про свій рівень засвоєння навичок, користуючись умовними позначками, відмітку про виконання та оцінювання викладачем рівня засвоєння того чи іншого навичку:

A- маніпуляція чи навик, виконаний самостійно;

B- маніпуляція чи навик, виконаний під контролем;

C- маніпуляція чи навик, за виконанням студент якого спостерігав.

Викладач на кожному занятті заповнює графу, оцінює рівень засвоєння навичок відповідно до критеріїв «2», «3», «4», «5» та ставить свій підпис.

Оцінка	Опис
«5»	Навик виконано точно, згідно алгоритму, бездоганно, впевнено
«4»	Навик виконано повністю, згідно алгоритму, але допущено 1-2 помилки.
«3»	Навик виконано не точно, не впевнено, не дотримано алгоритму, допущено 3- 4 помилки.
«2»	Навик виконано непослідовно, хаотично, зовсім не дотримано алгоритму, відсутня орієнтація в проведенні та виконанні навички.

До підсумкового контролю (іспиту чи диференційованого заліку) по завершенню вивчення дисципліни студент може бути допущений тільки тоді, коли засвоїв усі практичні навички з даної дисципліни й і отримав про це відповідну оцінку в щоденнику.

При веденні щоденника, як видно з досвіду, студент ретельно вивчає навик та відпрацьовує його в навчально-практичних тренінгових кабінетах і відповідальніше ставиться до навчання. Навчання й виховання майбутньої медичної сестри неможливо уявити без упровадження в структуру занять елементів ігрових технологій. Це один із найефективніших методів навчання, що максимально активізує інтелектуально-практичні й творчі можливості індивіда. Уміння грати умовні ролі в умовних ситуаціях з умовними предметами та умовними конструкціями стимулює розвиток уяви й уявлення, уваги й уважності, творчого мислення, сприяє опануванню абстракцій і узагальнень. Головний позитивний чинник моделювання ситуацій — спроможність стимулювати пізнавальну активність і викликати потребу вчитися, дізнаватися, досліджувати через чітко сформульовані мету та усвідомлену кожним студентом мотивацію. У процесі творчо-перетворювальної діяльності студент формує досвід соціальних відносин, накопичує знання, збагачує своє духовне життя, розвиває моральну та естетичну культуру. Позитивна мотивація, як і позитивне мислення, характерне тим, що студент свідомо контролює свої думки і не дозволяє укорінюватися негативним думкам, емоціям (запобігає конкретними діями виникненню негативних емоцій). При цьому вірить у себе, вірить у кінцевий успіх, залишається за будь-яких обставин оптимістом. Оволодіння позитивним мисленням допомагає людині максимально реалізувати свій потенціал, будувати власне життя з користю для держави.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Галузевий стандарт вищої освіти України, Освітньо-кваліфікаційна характеристика «Молодший спеціаліст» за спеціальністю 5.120102 «Сестринська справа». - Міністерство освіти та науки України. – Київ, 2011.
2. Губенко І.Я., Радзівська І.В. Галузеві стандарти вищої освіти як складова системи підготовки медичних сестер // Медсестринство. – 2014. – №1.
3. Реформування системи підготовки медичних сестер в Україні // Медсестринство. – 2014. – №1. – С. 20-24.
4. Сабадашин Р.О., Маркевич О.В., Рижковський В.О. Методологія застосування алгоритмів при підготовці майбутньої медичної сестри // Медсестринство. – 2014. – №2. – С. 18-21.
5. Шегедин М.Б., Окс Н.Л. Навчальному процесу – нові форми організації. Досвід застосування традиційних і активних форм навчання у Львівському державному медичному коледжі імені Андрея Крушинського // Медсестринство. – 2013. – №1. – С. 31-34.
6. Закон України “Про вищу освіту” 01.07.2014 р. // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 26,37,38,46,50,51,52,58,62.

СПЕЦИФІКА РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА З ВИХОВАНЦЯМИ ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДІВ

За останні роки, значно збільшилася кількість досліджень з питань сирітства. Число дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування збільшується через падіння соціального престижу сім'ї, житлових та матеріальних труднощів, зниження стабільності шлюбу, підвищення позашлюбної народжуваності.

За даними Державного комітету статистики України, загальна кількість дітей-сиріт, та дітей позбавлених батьківського піклування, в Україні на 2015 рік 100 678 осіб. Кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються і навчаються в школах-інтернатах збільшилася в 1,4 рази.

На сьогоднішній день, в Україні прослідковується тенденція збільшення чисельності дітей, над якими немає можливості оформити опіку, усиновити їх або направити на виховання до прийомної сім'ї. Цьому перешкоджають психологічні та соціально-економічні фактори. Попри все це, основною формою опіки залишається державна система інтернатного виховання.

Дитячі будинки та загальноосвітні школи-інтернати всіх типів і форм власності для дітей сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування покликані забезпечувати умови для проживання, різнобічного розвитку, виховання, здобуття певного рівня освіти, професійної орієнтації та підготовки, готувати дітей до самостійного життя. Однак, як свідчать наукові дослідження (І. В. Дубровина, М. К. Акімова, Е. М. Борисова), діти, які перебувають у закладах інтернатного типу, з ряду істотних психологічних характеристик, відрізняються від дітей, які виховуються в сім'ї. Діти, котрі виховуються у закладах інтернатного типу, відірвані від реального життя, об'єднані за принципом соціально-психологічного неблагополуччя, знаходяться в соціальній ізоляції. Досить часто, ці діти перебувають у стані соціально-педагогічної занедбаності, мають комплекс кинutoї, неповноцінної дитини. Аналізуючи психолого-педагогічні джерела зазначимо, що: умови суспільного виховання, відсутність природних зразків статево-рольової поведінки, слабкість емоційно-особистісних зв'язків породжують соціальний інфантилізм, комунікативні проблеми.

Приймаючи це до уваги, школи-інтернати мають також сприяти відповідній соціалізації дитини, виправляти недоліки розвитку, гарантувати правову і психологічну захищеність вихованців та випускників.

Загальна проблема особливостей соціально-педагогічної роботи у закладах інтернатного типу розглядалася в працях Ю.В. Василькової, Т. І. Шульги, Н. А. Аблятипова, І. В. Дубровиної, М. І. Лисиної, Р. В. Овчарової та ін. Питання соціально-психологічної та соціально-педагогічної допомоги дітям, які виховуються в установах інтернатного типу, представлені в роботах Г. Д. Хархан, Л. Я. Олиференко, А. В. Бикова та ін.

Для дітей сиріт, які виховуються поза родиною, у відриві від суспільства, в умовах закладів інтернатного типу, формування системи соціальних цінностей набуває особливої важливості, саме тому істотного значення тут набуває роль педагога-соціального працівника. Теорія цінностей, що втілила принцип аксіологічного підходу, в науці і практиці виховання та освіти, стала значним внеском у розвиток сучасної соціальної педагогіки та була досліджена у роботах А. В. Мудрика, І. С. Кона, В. М. Кузнецова, І. С. Артюховій, Є. К. Кіпріянова, Н. А. Кирилової, А. С. Шарова та ін.

Опрацювання літератури та наукових робіт, нами було розпочато за характеристики закладів інтернатного типу.

Загальноосвітня санаторна школа-інтернат – це загальноосвітній навчальний заклад 1-2,1-3 ступенів з відповідним медичним профілем, що забезпечує реалізацію права дітей, які потребують тривалого лікування та реабілітації, та мають право на загальну середню освіту. Головним завданням санаторної школи-інтернату є відновлення і зміцнення здоров'я дітей в об'єднанні з загальноосвітньою підготовкою, наданням їм кваліфікованої медико-педагогічної допомоги, їх самовизначення.

Наступним видом інтернатних закладів є дитячий будинок сімейного типу. Це окрема сім'я, яка створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі. Така сім'я бере на виховання і спільне проживання не менше 5 дітей-сиріт або дітей позбавлених батьківського піклування.

Будинок дитини – дитячий заклад для утримання та виховання дітей віком від 1 місяця до 3 років, від яких відмовилися батьки в пологовому будинку або покинули їх напризволяще. Ці будинки знаходяться у відомстві Міністерства охорони здоров'я.

Дитячий будинок – державне виховний заклад для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Існує 3 типи дитячих будинків: дошкільні - для дітей 3-7 років; шкільні – для дітей 7-17 років; змішаного типу для дітей дошкільного та шкільного віку.

Школа-інтернат для дітей-сиріт – державний виховний заклад для дітей-сиріт, дітей з неповних сімей, а також дітей, які потребують допомоги від держави внаслідок хвороби батьків, втрати з ними зв'язку, позбавлення батьківських прав, в якому діти можуть виховуватися і навчатися від 3 до 17 років.

Спеціальна школа – інтернат для дітей з відхиленнями у розвитку – це загальноосвітній навчальний заклад 1-2, 1-3 ступенів з відповідним медичним профілем, що забезпечує реалізацію права дітей, які потребують тривалого лікування та реабілітації, а також отримують загальну середню освіту.

Притулок – соціальна установа, де дитина може перебувати цілодобово, забезпечується харчуванням і необхідною допомогою. Вид соціально-педагогічної допомоги, яку отримують вихованці залежить від типу притулку.

Розглянувши соціально-педагогічну діяльність соціального педагога в закладах інтернатного типу, метою яких є соціалізація вихованців, нами було виокремлено основні шляхи досягнення цієї мети.

По-перше, діяльність соціального педагога починається з визначення соціального статусу дитини. Шляхом вивчення документів, бесід, тестування, соціальний педагог отримує інформацію про дитину, визначає проблеми, що мають бути вирішені.

Соціальний педагог ознайомлюється з відомостями про стан фізичного і психічного здоров'я, умови життя дитини до надходження його в інтернатний заклад, батьків дитини, спостерігає за його успішністю, надає допомогу в навчанні вихованця тощо. Чим точніше визначається «діагноз соціального захворювання» дитини, тим легше визначити види допомоги, що може надати соціальний педагог вихованцю.

Наступним шляхом соціального педагога є складання індивідуальної програми розвитку вихованця, тобто фактично представити, яким повинен бути випускник інтернатного закладу. Для цього соціальний педагог разом з вихователем аналізує всі документи, що є у дитини, його проблеми, шукає шляхи виходу із ситуації.

Ще одним з важливих завдань, що виконує соціальний педагог в інтернатному закладі є представлення інтересів дитини в правозахисних і адміністративних органах. Реалізуючи цю посередницьку функцію, соціальний педагог охороняє і захищає права вихованця (житлові проблеми дитини, її працевлаштування, продовження подальшого навчання тощо)

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у розробленні тренінгів для роботи соціального педагога в інтернатних закладах з вихованцями старших класів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Артюшкіна Л. М. Специфіка професійної діяльності соціального педагога загальноосвітньої школи-інтернату для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування / Л. М. Артюшкіна, А. О. Полянничко // Практична психологія та соціальна робота. – 2004. – № 2. – С. 42-47.
2. Василькова Ю. В. Методика й досвід роботи соціального педагога: [Учеб. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Ю. В. Василькова; [2-е вид., испр.]. – М.: Изд-во «Академия», 2004. – 160 с.
3. Закон України «Про охорону дитинства» // Голос України. – 2001. – 6 червня. – № 98 (2598).
4. Овчарова Р. В. Справочная книга соціального педагога / Р. В. Овчарова. – М.: ТЦ Сфера, 2002. – 480 с.
5. Основи соціальної роботи: [Підруч.] / Відп. ред. П. Д. Павленок. – М.: Изд-во «Инфра-М», 2002. – 393 с.
6. Соціальна педагогіка: навч. посіб. / [О. В. Безпалько, І. Д. Зверева, Т. Г. Веретенко]; за ред. О. В. Безпалько. – К.: Академвидав, 2013. – 312 с.
7. Енциклопедія для фахівця соціальної сфери. – 2-ге видання / За заг. ред. проф. І. Д. Звереві. – Київ, Сімферополь: Універсум, 2013. – 536 с.

Науковий керівник – Л. С. Єршоміна

*Ірина Гуліна, Анастасія Мажуренко
(Мелітополь)*

СОЦІАЛЬНИЙ ПЕДАГОГ, ПРАКТИЧНИЙ ПСИХОЛОГ ТА СОЦІАЛЬНИЙ ВИХОВАТЕЛЬ: ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

З кожним роком у сучасних закладах відбувається наповнення навчально-виховного процесу новим змістом. Це зумовлює підвищення інтересу до розробки теоретичних основ з питань формування особистості, розвитку колективу, закономірностей розвитку пізнавальних процесів учнів та вміння виявити умови і специфіку цих процесів. Допомогти вирішити ці задачі покликані психолого-педагогічні служби закладів. Соціальний педагог, практичний психолог та соціальний вихователь мають організувати свою роботу так, щоб вчителі, адміністрація, батьки змогли отримати точне уявлення про потенційні можливості, психологічні ресурси навчально-виховного процесу і вміти реалізувати ці знання в організації процесу розвитку та виховання дітей [1].

Метою нашого дослідження є визначення спільних і відмінних рис професій соціального педагога, практичного психолога та соціального вихователя.

Соціальний педагог – спеціаліст, що здійснює соціально-педагогічну діяльність у соціумі, виступає посередником між особистістю і державно-громадськими соціальними службами, захисником інтересів і законних прав людини, помічником у сприянні соціальних ініціативі пошуку виходу з проблемної ситуації, тощо. Тому для нього актуальні традиційні педагогічні й виховні методи роботи: переконання, роз'яснення, порада, позитивний приклад, він навчає та виховує дітей. Цілі діяльності соціального педагога – сприяння саморозвитку особистості, організація профілактичної роботи й захист прав дитини [2, с. 180].

Практичний психолог – це фахівець з практичної психології, який знається на характерах, переживаннях, поведінці людини. Призначення практичного психолога – сприяти підвищенню ефективності навчально-виховного процесу, розв'язувати конфліктні ситуації, відбирати дітей до спеціалізованих класів, організувати роботу з профілактики правопорушень та неуспішності, діагностувати відхилення в психічному розвитку та складати програми для їх корекції [4].

Соціальний вихователь – посадова особа, яка займається вихованням дітей в навчально-виховних закладах. Вихователь займається організацією позакласної та позашкільної виховної роботи і дозвілля дітей. Організовує та координує художню самодіяльність, туристичну та краєзнавчу роботи [3].

Принципова відмінність професійної діяльності соціальних педагогів та вихователів від роботи психолога полягає в активній позиції перших стосовно дитини, яка опинилася в складній життєвій ситуації.

Усі ці фахівці (соціальні педагоги, соціальні вихователі та практичні психологи) займаються розв'язанням схожих проблем, їхні завдання реалізуються в одній площині, однак шляхи вирішення будь-якої з проблем у кожного з цих спеціалістів різні. Різною також є специфіка діяльності.

Соціальний педагог здійснює соціально-педагогічний патронаж; забезпечує реалізацію виховної функції, функції соціальної допомоги та захисту; організовує взаємодію між освітніми установами, сім'єю тощо; проводить соціально необхідну роботу щодо організації спілкування дітей, молоді, дорослих у громаді, за місцем проживання тощо; сприяє участі вихованців у науковій, технічній, художній творчості тощо; впливає на подолання особистих, міжособистісних, внутрішньосімейних конфліктів [5].

Соціальний вихователь організовує виховну роботу, здійснює адміністративно-організаційну роботу; займається плануванням й організацією позаурочної навчально-виховної роботи з дітьми, підлітками в освітніх установах; розвиває мережі гуртків, секцій, клубів, об'єднань за інтересами дітей, підлітків; здійснює зв'язок педагогічного колективу ЗНЗ з дитячими, молодіжними організаціями, об'єднаннями; приймає участь в організації літнього відпочинку, оздоровлення учнів, вихованців в освітніх установах, за місцем проживання; контролює за станом позаурочної роботи, діяльністю педагогів, що її здійснюють; аналізує результативність виховної роботи школи, окремих педпрацівників [3].

Практичний психолог займається роботою з внутрішнім світом учня, з його душею; приймає участь в організації психологічного супроводу освітньо-виховного процесу; сприяє зміцненню психічного та психологічного здоров'я учнів; виявляє причини, що ускладнюють розвиток особистості дитини; займається плануванням, розробкою та впровадженням в практику розвиваючих, корекційно-відновлювальних програм; виявляє і обстежує учнів, які потребують психічної корекції та психорегуляції, надає їм психолого-педагогічну підтримку; проводить психологічну експертизу, психолого-педагогічну корекцію девіантної поведінки [4].

Щодо спільного у роботі цих фахівців, можемо виокремити взаємостосунки з учнями, працівниками школи, батьками; створення соціального середовища, умов для всебічного розвитку дітей, підлітків, молоді. Представники даних посад керуються правовими актами України, міжнародними правовими актами, Загальною Декларацією прав людини, Декларацією прав дитини та Конвенцією прав дитини, Законом України «Про освіту», нормативними документами Міністерства освіти і науки України, органів освіти. Соціальні педагоги, соціальні вихователі та практичні психологи виявляють задатки, обдарованості, розкривають здібності, таланти вихованців; дбають про професійне самовизначення молоді, допомагають у виборі освітньої установи; утверджують повагу до принципів загальнолюдської моралі: правди, справедливості, гуманізму, доброти, тощо; здійснюють первинну профілактику та запобігають вживанню дітьми алкоголю, наркотиків, іншим шкідливим звичкам, пропагують здоровий спосіб життя; займаються створенням системи заходів щодо профілактики правопорушень серед учнів ЗНЗ; сприяють соціалізації, соціальній адаптації дітей, підлітків, молоді [6].

Отже, діяльність соціального педагога, практичного психолога та соціального вихователя має багато спільних моментів, але вона не є взаємозамінною. У кожного з них відповідно до фаху підготовки є своя методологія роботи, інструментарій, напрями та зміст роботи, права та обов'язки. Відмінності у діяльності соціального педагога, вихователя та практичного психолога наочно демонструють, що поєднувати ці посади в одній людині не варто, вони вимагають різних підходів, ділових та особистісних якостей.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Аспекти аналітичної діяльності як складова професійного становлення працівника соціально-психологічної служби системи освіти: Методичні рекомендації. – Харків: ХОНМІБО, 2006.
2. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери: [2-ге вид.; за заг. ред. проф. І. Д. Звереві]. – Київ, Сімферополь: Універсум, 2013. – 536 с.
3. Діяльність психологічної служби: методичні та етичні акценти. Методичний посібник / Упорядник К. М. Муліка. – Полтава: ПОППО, 2007. – 156 с.
4. Бітянова М. Психолог у школі: зміст діяльності й технології. – К: Главник, 2007. – с.160. (Серія «Психол. інструментарій»).
5. Моїсеєнко К. Професійна діяльність соціального педагога : метод. посіб. [Текст] / К. Моїсеєнко. – К. : Шк. світ, 2009. – 120 с.
6. Збірник нормативно-правових документів психологічної служби та ПМПК системи освіти України. / Упоряд. В. Г. Панок, І. І. Цушко, А. Г. Обухівська – К. : Шк. світ, 2008. – 256 с.

ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ПОСІБНИКІВ У НАВЧАННІ БІОЛОГІЇ ТА ХІМІЇ

Електронні посібники, що застосовуються у Харківському машинобудівному коледжі під час навчання біології та хімії, можна розділити за призначенням:

1. Електронні навчальні посібники для самостійної роботи з окремих розділів дисциплін [1, 2, 3], у тому числі з розв'язування задач та самоконтролю знань за модулями.
2. Методичні вказівки до лабораторних робіт і практичних занять [5].
3. Збірники завдань домашньої контрольної роботи з методичними вказівками для студентів заочної форми навчання [4].

Так, з дисципліни «Біологія» у навчальному процесі використовуються:

- електронні навчальні посібники з розділів: «Молекулярний рівень організації життя», «Клітинний рівень організації життя», «Організмний рівень організації життя»;
- методичні вказівки до самостійної роботи з розв'язання задач з молекулярної біології, генетики та екології;
- методичні вказівки до лабораторних і практичних робіт.

З дисципліни «Хімія»:

- збірники завдань для домашньої контрольної роботи для студентів заочної форми навчання;
- збірники завдань для самоконтролю знань з розділів: «Основні поняття і закони хімії. Будова речовини», «Хімія металургійних процесів. Теорія сплавів. Корозія металів», «Закономірності хімічних процесів», «Теорія розчинів та основи електрохімії», «Хімія інструментальних матеріалів. Хіміко-термічна обробка деталей. Зносостійкі покриття», «Хімічні речовини, що використовуються при зварюванні»;
- методичні вказівки до лабораторних робіт і практичних занять.

Використання електронних навчальних посібників порівняно з традиційними має низку переваг. Їх можливості значно розширені за рахунок використання комп'ютерної графіки, включення елементів мультимедіа (рис. 1), можливості повнотекстового пошуку та словника термінів. Процеси, що недоступні безпосередньому спостереженню, досліди, що є небезпечними, або такими, що виконуються з речовинами, відсутніми в хімічній лабораторії навчального закладу, можна спостерігати на відео. Відеозаписи хімічних реакцій можна зупинити в будь-який час, обговорити зі студентами припущення щодо їх подальшого протікання, пересвідчитися у вірності припущень.

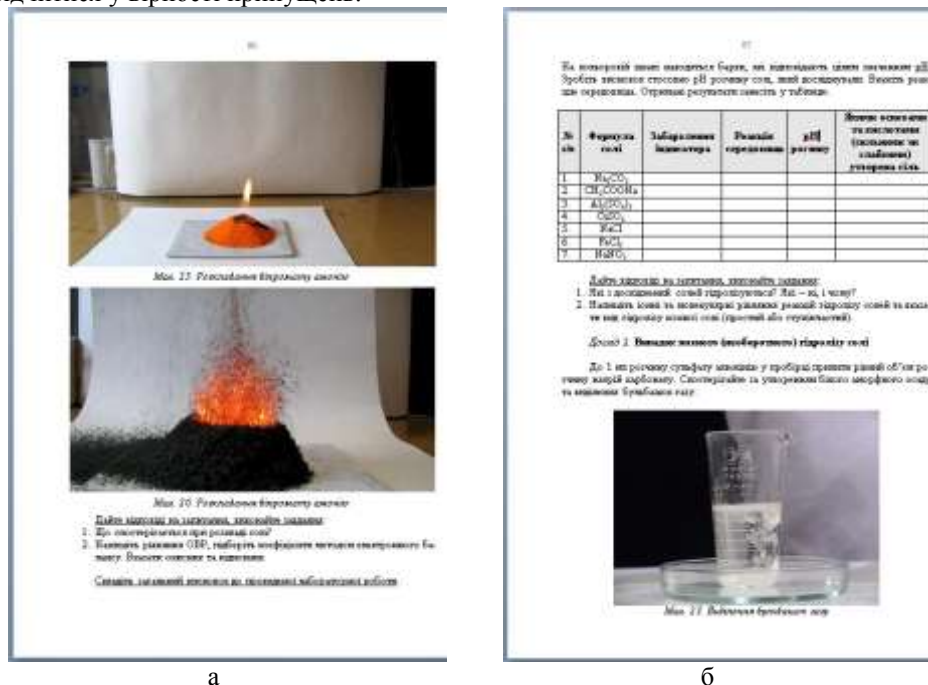

Рис. 1. Використання відеозаписів реакцій: термічне розкладання амоній дихромату (а), повний гідроліз солі (б).

Текстова частина містить перехресні посилання між розділами посібника, додатками та словником термінів, що дозволяє скоротити час пошуку необхідної інформації. А також посилання на файли мультимедіа. Особливості електронних посібників є такими, що їх можна використовувати і для навчання, і для перевірки

знань, і для підготовки до лабораторних практичних робіт, і для підготовки до складання завдань тематичного контролю – як безпосередньо під час занять, так і вдома. Є також можливість дистанційної роботи.

Кількість годин, які припадають на самостійну роботу студентів досить значна і в деяких випадках перевищує години на аудиторну роботу. Тому доцільним є створення і використання електронних посібників з самостійної роботи студентів, особливо на 1 курсі, який є адаптаційним до особливостей навчання у вищому навчальному закладі.

В посібниках з самостійної роботи стисло подано теоретичний матеріал, кожному новому типу завдань передують роз'яснення щодо їх виконання. Наведені приклади розв'язання завдань, задачі для самостійного розв'язування.

Рис. 2. Використання ілюстрацій у електронних посібниках з розв'язання задач з генетики (а) та екології (б).

Електронні навчальні посібники з біології та хімії містять численні ілюстрації (рис. 2). Подання інформації в них є більш яскравим і наочним. Таблиці та схеми, що наведені у додатках, а також перелік рекомендованої літератури сприяють більш глибокому засвоєнню навчального матеріалу.

До електронних посібників з метою підвищення ефективності перевірки знань студентів включені закриті тести різних типів:

- завдання з вибором однієї правильної відповіді;
- завдання з вибором однієї неправильної відповіді;
- завдання на підстановки;
- завдання на встановлення відповідності;
- завдання на встановлення правильної послідовності;
- завдання з розв'язання задач і вибором правильної відповіді.

Кількість варіантів відповідей в кожному з завдань – п'ять, що є оптимальним як з точки зору запобігання надмірного ускладнення тестів, так і з точки зору вірогідності вгадування правильної відповіді.

Окрім вже зазначених переваг електронних навчальних посібників порівняно з традиційними, слід додати зручність пересилання електронною поштою, компактність збереження на цифрових носіях, простий спосіб копіювання.

Таким чином, електронні навчальні посібники можна використовувати на заняттях різного типу (лабораторних, практичних, лекційних, комбінованих і заняттях тематичного контролю) – як окремо, так і в поєднанні з традиційними, а також супроводжуючи біологічними дослідженнями або хімічними експериментами.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Євсєєв Р.С. Біологія. Електронний навчальний посібник для самостійної роботи студентів 1 курсу всіх спеціальностей. Розділ «Молекулярний рівень організації життя» / Р.С.Євсєєв – Харків: ХМК, 2014. – 48 с.
2. Євсєєв Р.С. Біологія. Електронний навчальний посібник для самостійної роботи студентів 1 курсу всіх спеціальностей. Розділ «Клітинний рівень організації життя» / Р.С. Євсєєв. – Харків: ХМК, 2015. – 51 с.

3. Євсєєв Р.С. Біологія. Електронний навчальний посібник для самостійної роботи студентів 1 курсу всіх спеціальностей. Розділ «Організмний рівень організації життя» / Р.С. Євсєєв. – Харків: ХМК, 2016. – 52 с.

4. Євсєєв Р.С. Хімія. Загальна хімія. Збірник завдань для домашньої контрольної роботи із методичними вказівками з дисципліни для студентів 1 курсу заочної форми навчання спеціальностей 5.05050401 «Зварювальне виробництво», 5.05070104 «Монтаж і експлуатація електроустановок підприємств і цивільних споруд», 5.05050302 «Технологія обробки матеріалів на верстатах і автоматичних лініях», 5.07010601 «Обслуговування транспортних засобів високої прохідності», 5.05100103 «Механічні вимірювання» / Р.С. Євсєєв Р.С. – Харків: ХМК, 2013. – 72 с.

5. Євсєєв Р.С. Хімія. Методичні вказівки до лабораторних робіт і практичних занять з дисципліни для студентів 1 курсу спеціальностей 5.05050401 «Зварювальне виробництво», 5.05070104 «Монтаж і експлуатація електроустановок підприємств і цивільних споруд», 5.05050302 «Технологія обробки матеріалів на верстатах і автоматичних лініях» / Р.С.Євсєєв. – Харків: ХМК, 2012. – 110 с.

*Лілія Єрьоміна, Віктор Сліпчук
(Мелітополь)*

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ ПАТРОНАТУ СІМЕЙ, ЯКІ ОПИЛИСЯ У КРИЗОВИХ СИТУАЦІЯХ

Сучасна ситуація розвитку суспільства характеризується дестабілізацією цінностей сімейного виховання, дезорієнтацією в різних моделях поведінки, погіршенням стану дитинства в цілому і соціально-психологічного благополуччя дітей та батьків, поширенням шкідливих звичок, станів залежності, різних видів насилля над особистістю, тощо.

Проблема формування сімейних цінностей особливого розвитку набула серед вихованців інтернатних закладів та їх сімей. Аналіз психолого-педагогічних джерел дозволяє стверджувати про актуальність теми, що характеризується привертанням уваги громади до соціальних проблем вихованців інтернатних закладів та їх сімей, спільного пошуку та реалізації шляхів їх вирішення, спонукає до розвитку педагогічних властивостей середовища, спеціально-організованої роботи з сім'ями в умовах інтернатного закладу.

Модель здійснення патронату сім'ї в Україні включає в себе три основні етапи: підготовчий, практичний та узагальнюючий. Підготовчий етап включає вивчення сімей мікрорайону, умов для життя, навчання і розвитку дитини, стилю виховання дитини в сім'ї. Завдання підготовчого етапу полягає в: аналізі умов проживання дитини, визначенні потреб сім'ї, створення умов, які б сприяли ефективній комунікації батьків між собою та з дитиною, наданні батькам професійної консультації, за необхідності організації зустрічі з іншими спеціалістами [3, с.122-123].

Практичний етап включає діагностику умов проживання і виховання дитини в сім'ї, рівня сформованості соціальної компетентності дітей; організації розвивальних занять з метою формування соціальної компетентності; надання консультативної допомоги батькам та (або) опікунам [3, с.205-206].

Узагальнюючий етап полягає у проведенні роботи з виявлення рівня соціального розвитку, педагогічної грамотності батьків, розробки рекомендацій для батьків. Етап передбачає підготовку висновків, рекомендацій, звітів щодо організації соціально-педагогічного супроводу та оцінки його ефективності [4].

Патронатна форма виховання дітей визначається главою 20 Сімейного кодексу України як система передачі дітей-сиріт на утримання та виховання в сім'ю патронатного вихователя на підставі договору за обумовлену з органом опіки та піклування плату. Нині така форма влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, належно не реалізується, хоча й може реально пом'якшити вплив несприятливих чинників на цю категорію дітей. Стримує розвиток патронатної форми невизначеність відповідної нормативно-правової бази та недостатнє розуміння природи патронату й доцільності його застосування в Україні [1].

Соціально-педагогічний патронат сім'ї – це система гуманітарних послуг і соціально-педагогічної роботи з батьками та дітьми, спрямованих на підтримку різних форм сімейного виховання, захист дитинства, пропаганду здорового способу життя і активізацію громади у створенні оптимальних умов для профілактики соціального сирітства, девіантної поведінки, бездоглядності й безпритульності дітей, насилля і злочинності, підвищення функції соціального контролю суспільства та виховного потенціалу сімей групи ризику і середовища їх проживання [3, с.11-12].

Принципами, на яких базується сімейний патронат в Україні виступають гуманізм, компетентність, етичність, відповідальність, міжсекторна і міжвідомча взаємодія; партнерство; позитивізм [1].

Окрім функцій допомоги родині у різноманітних сферах, патронат сім'ї має на меті якомога більше задовольнити потреби дитини, сім'я якої опинилася в складних життєвих обставинах.

Патронат поділяється на: короткостроковий (до 6 місяців), довгостроковий (до 2-х років чи на термін, що визначається інтересами конкретної дитини). Він може бути застосований не лише у випадках, коли дитина з певних причин залишилася без піклування батьків (якщо останні загинули, перебувають у лікарні тощо), а й

опинилася в соціально небезпечному оточенні. Зокрема, найпоширенішими ситуаціями, коли виникає потреба в патронатній сім'ї, є внутрішньосімейні конфлікти, тимчасова асоціальна поведінка батьків тощо [1].

На основі вивчення теоретичних положень і аналізу результатів наукових досліджень можемо констатувати, що працюючи з родинами, соціальний педагог виступає у відповідних соціальних ролях: радник – інформує родину про важливість і можливість взаємодії батьків і дітей у родині; розповідає про розвиток дитини; дає педагогічні поради щодо виховання дітей; консультант – консультує з питань сімейного законодавства; міжособистісної взаємодії в родині; інформує про існуючі методи виховання, орієнтовані на конкретну родину; роз'яснює батькам способи створення умов, необхідних для нормального розвитку і виховання дитини в родині; захисник – захищає права дитини у випадку, коли доводиться зіштовхуватися з повною деградацією особистості батьків (алкоголізм, наркоманія, жорстоке ставлення до дітей) [2, с.11-12].

Соціально-педагогічна робота у родині вимагає від фахівця здатності успішно функціонувати в системі міжособистісних відносин, а патронат сім'ї є однією із сучасних і пріоритетних форм взаємодії з різними типами родин.

Інтернатний заклад, залишаючись досить закритою соціальною системою, породжує явище депривації, що негативно впливає на фізичний та психічний розвиток вихованців.

Згідно законодавчих документів, загальноосвітні школи-інтернати всіх типів і форм власності для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, навчально-виховні або виховні заклади, що забезпечують дітям-сиротам, дітям, позбавленим батьківського піклування, умови для проживання, різнобічного розвитку, виховання, здобуття певного рівня освіти, професійної орієнтації та підготовки, готують дітей до самостійного життя [5]. Інтернатні заклади створюються для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, у яких вони перебувають від трьох років до здобуття базової чи повної загальної середньої освіти, а в разі необхідності – до повноліття, на повному державному утриманні за рахунок коштів відповідних бюджетів та інших, не заборонених законодавством, джерел фінансування. Головними завданнями інтернатних закладів є забезпечення утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування; забезпечення всебічного розвитку, фізичного, соціального та психічного здоров'я вихованців; створення умов, сприятливих для проживання дітей, їх навчання та виховання; забезпечення соціального захисту, медико-психолого-педагогічної реабілітації та соціальної адаптації вихованців; реалізація прав дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, на належні умови проживання, різнобічного розвитку, виховання, здобуття певного рівня освіти, професійної орієнтації та підготовки їх до самостійного життя та праці.

Сучасна соціально-економічна ситуація характеризується наявністю вихованців в інтернатних закладах, які мають батьків, але за якихось причин виникає необхідність отримання соціально-педагогічної допомоги.

Сімейні проблеми (порушення сімейних зв'язків, патологічність взаємин подружжя, між батьками та дітьми) частіше не залежать від соціального статусу родини та можуть траплятися як у матеріально забезпеченій, інтелігентній, так і в малозабезпеченій, малоосвіченій родині.

Деякі категорії сімей потребують постійного фахового консультування та супроводу спеціалістами психологічних служб для успішної адаптації, розвитку в них дітей. Особливо доречною така робота є тоді, коли сім'я перебуває у кризовому стані. Частіше, прагнучи стабільності, батьки переймаються пошуками матеріального, але більше за злидні, дитину може травмувати нездоровий психологічний клімат сім'ї.

Велика перевага роботи соціального педагога у школі в тому, що він має змогу допомагати таким сім'ям як на етапі їхньої кризи, конфлікту або розпаду, так і дбати про профілактику сімейних дисфункцій, налагодження сімейних комунікацій у передкризовому стані.

Під час співбесіди із соціальним педагогом загальноосвітньої школи-інтернату с. Терпіння, нами було виокремлено такі причини, що спричиняють дисфункцію сімейних взаємин: економічні: низький прожитковий рівень (багатодітні сім'ї; сім'ї, у складі яких є інваліди (дорослі або діти); низький рівень заробітної плати або її невиплата; безробіття; сім'ї пенсіонерів; асоціальні: алкоголізм, наркоманія, проституція; психологічно-етичні: жорстокість, агресивність, грубість, конфліктність, ревності, подружжя зрада, егоїзм, жадібність, невірноваженість; медичні: хронічні інфекційні (наприклад туберкульоз) і венеричні хвороби, психічні та сексуальні відхилення тощо.

Основні труднощі сім'ї та її потреби у професійній соціально-психологічній допомозі зумовлені її типом. Вважаємо доречним зазначити окремі категорії сімей, що мають певні соціальні та психологічні проблеми. Неповні сім'ї – сім'ї, причиною виникнення яких є наявність соціальних проблем, а саме – малозабезпеченість, оскільки сім'я має лише один трудовий прибуток (іноді не маючи його взагалі, родина вимушена жити на виплати безробітним або дітям).

Багатодітні сім'ї всіх типів мають спільну соціальну проблему, що специфічно пов'язана з багатодітністю: діти з таких сімей порівняно з однолітками з малодітних сімей частіше демонструють занижену самооцінку, їм притаманні неадекватні уявлення про власну значущість, що може негативно вплинути на їхнє подальше життя. Крім того, характерні для багатодітних сімей малі інтервали між народженням дітей призводять до великої кількості малолітніх братиків і сестричок. Це об'єктивна закономірність, що спостерігається в різних типах багатодітних сімей і не залежить від матеріального чи освітнього статусу батьків.

Сім'ї інвалідів. Сім'ї інвалідів вимушені долати економічні труднощі спричинені руйнуванням виробничо-реабілітаційної системи, що давала роботу інвалідам, обмеженням працездатності та адаптаційних

можливостей. Інваліди досить обмежені у своїй життєдіяльності. Впровадженню програм, спрямованих на пристосування суспільства до потреб і можливостей інвалідів, перешкоджають брак коштів та організаційні труднощі. Реалізації права інвалідів на працю, самозабезпечення – одна з головних проблем їх соціальної реабілітації.

Дослідження свідчать, що усіх інвалідів можна поділити на чотири категорії: той, хто не працює, але хоче працювати; той, хто не хоче працювати, але змушений це робити (обидві ці категорії відчувають незадоволення); той, хто не працює й не хоче працювати; той, хто має роботу й хоче працювати (ці категорії більш задоволені, тому що тут є баланс потреб і змоги їх задовольнити).

Сім'ї, які виховують дітей-інвалідів. Такі родини змушені розв'язувати всі проблеми, пов'язані з інвалідністю (малозабезпеченість, обмеженість життєдіяльності тощо), але частіше добровільно погоджуються на це, відмовляючись віддати дитину інваліда з невиправною природною патологією до спеціалізованого інтернату. Під час виховання такої дитини виникають великі труднощі: дуже мало установ, які надавали б батькам допомогу у вихованні таких дітей; догляд за дитиною-інвалідом від народження часто не можна сумістити з іншою діяльністю.

Одним із найскладніших випробувань для будь-якої сім'ї є сімейні конфлікти. Однак конфлікт, загнаний усередину, руйнує психічний стан та фізичне здоров'я подружжя. Конфліктна зорієнтованість, відсутність культури компромісу, невдалий збіг обставин можуть вивести ситуацію з-під контролю та надати їй руйнівного характеру.

Для соціального педагога важливо володіти дієвими технологіями сімейної терапії, технікою консультування, основами конфліктології та навичками посередництва у врегулюванні конфліктів. Робота соціального педагога, який здійснює соціальний патронаж сім'ї, обов'язково має бути пов'язана з відповідним вивченням поведінки дитини, умов її перебування у сім'ї, дослідженням сімейних взаємин та наданням кваліфікованої соціальної допомоги.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Макійчук Т. Патронат як одна з форм сучасного підходу до розв'язання проблем улаштування дітей, що залишилися без піклування батьків / Т. Макійчук // Віче. – 2009. – № 6.
2. Психологічні аспекти колекційної роботи з дітьми-сиротами в умовах інтернатного закладу: науково-методичний посібник / За заг.ред. Л. Д. Покроєвої. – Харків: Хонмібо, 2008. – 84 с.
3. Сімейне право України: Навч. посіб. / Баранова М. А., Жилінкова У. В. та ін. ; За заг.ред. В. І. Борисової та І. В. Жилінкової. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 264 с.
4. Сімейний патронат інноваційна соціальна послуга [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Київської міської державної адміністрації. – Режим доступу : 20.01.2014 [http // www.patronat.in.ua/about/ hto-mi](http://www.patronat.in.ua/about/hto-mi)
5. Соціальний супровід сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах: методичний посібник / І. Д. Зверєвої. – К.: Держсоцслужба, 2006. – 104 с.

*Юлія Карнович
(Рівне)*

КРИТЕРІЇ ТА РІВНІ ВИХОВАННЯ ДИСЦИПЛІНОВАНІСТІ УЧНІВ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

На сучасному етапі культурного й духовного оновлення суспільства в Україні суттєвою характеристикою освіти є її перехід до гуманістичної парадигми, згідно з якою в центрі процесів навчання та виховання стоїть особистість, її духовність, моральність, здатність до самовиховання, самодисципліни, самовдосконалення протягом усього життя. У цьому контексті особливого значення набуває дисциплінованість як риса особистості. Дисциплінованість учнів як моральна категорія є важливим фактором успішного навчання і виховання особистості.

Найбільш сприятливим періодом у вихованні дисциплінованості особистості є молодший шкільний вік.

Аналіз літературних джерел показав, що на різних етапах розвитку вітчизняної педагогічної науки і практики науковці досліджували проблему виховання дисциплінованості учнів. Спроби здійснити аналіз окремих аспектів проблеми формування дисциплінованості особистості учнів за останні кілька років знаходимо у працях вітчизняних дослідників О. Гончарової [4], О. Капітан [5], С. Самаріної [7], Ж. Стельмашук [8] та ін. Частково особливості виховання дисциплінованості у молодшому шкільному віці розглянуто у статті А. Яворського [9].

Аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури дав можливість з'ясувати сутність поняття “дисциплінованість”, яке на сучасному етапі розвитку суспільства трактується як інтегральна морально-вольова якість особистості, що стає результатом виховання свідомої дисципліни і визначається як дія стримувального начала у вчинках особистості [4].

С. Гончаренко в “Українському педагогічному енциклопедичному словнику” дав таке тлумачення: “Дисциплінованість – якість особистості, яка включає звичку до дисципліни, витримку, внутрішню організованість, відповідальність, готовність і звичку підкорятися власним цілям (самодисципліна) і соціальним установкам” [3, с. 127]. Учений зазначив, що “виховання дисциплінованості як однієї з моральних рис особистості включає: усвідомлення учнями норм і правил дисципліни; виховання навичок і звичок дисциплінованої поведінки; організацію їхньої щоденної практичної дисциплінованої поведінки (чіткий режим і педагогічно грамотна організація навчання, праці, дозвілля); формування вольових рис” [3, с. 126].

Оскільки дисциплінованість є морально-вольовою якістю особистості і одним із показників моральної вихованості, то значний інтерес викликає перелік критеріїв для визначення моральної вихованості молодших школярів, запропонований О. Вороновою. Зокрема: інтелектуальний критерій, показниками якого є усвідомлення змісту загальнолюдських цінностей, розуміння їхньої значущості для себе, оволодіння істотними ознаками моральних понять, рівень пізнавальної самостійності; емоційний критерій, що реалізується в здатності виявити свої емоції та керувати ними, бажанні співчутливо ставитися до інших людей; діяльнісний критерій, представлений умінням переносити засвоєні моральні цінності в реальний світ стосунків, вольовими зусиллями, спрямованими на подолання труднощів, умінням оцінювати власні вчинки та дії інших людей, здатністю бачити красу навколишнього світу та прагненням її зберегти [2].

Виходячи із сутності поняття “дисциплінованість” та перерахованих критеріїв для визначення моральної вихованості, можна виокремити власне три критерії для визначення рівнів дисциплінованості учнів молодшого шкільного віку.

1. Когнітивний критерій дисциплінованості – це знання і прийняття норм та правил дисциплінованої поведінки, зобов’язань на рівні групи, соціуму, усвідомлення власних потреб і мотивів поведінки. Знання дозволяють молодшому школяреві подолати обмеженість власного досвіду, допомагають правильно діяти у певній ситуації, передбачати наслідки своєї поведінки, оцінювати дії і вчинки інших людей. Це – “моральний фундамент”, який передбачає здатність особистості зробити моральне судження. *Показниками когнітивного критерію є:* повнота, глибина та системність знань та уявлень учнів про сутність дисципліни та дисциплінованості; знання моральних норм, правил поведінки, розуміння їх сенсу та усвідомлення значущості їх дотримання; їх адекватне сприйняття і зіставлення з ними власної поведінки; розуміння норм, правил, мотивів дисциплінованої поведінки; спроможність дати морально-етичну оцінку людським вчинкам.

2. Емоційно-ціннісний критерій дисциплінованості – передбачає наявність ціннісних орієнтацій, що відповідають потребам соціуму, виявляє суб’єктивне ставлення дитини до навколишнього світу і до себе самої, що здійснюється насамперед через емоційно позитивне сприйняття.

Емоційне ставлення в органічній єдності з розумінням дітьми цінності іншої людини, самоцінності стають визначальною спонукою, мотивами для включення в різні види діяльності з метою набуття морального досвіду. Домінуючими потребами молодшого школяра є потреби у спілкуванні з ровесниками і дорослими, у визнанні та оцінці своїх дій, в емоційному контакті, потреба відповідати позитивному еталону поведінки, потреба у турботі про людей, ціннісному ставленні до них. На основі потреб виникають, розвиваються і формуються мотиви. Спонукають молодшого школяра до діяльності мотиви зовнішні (мотиви уникнення соціальних санкцій; мотиви соціального визнання; просоціальні (суспільно значущі) і внутрішні (мотиви самовдосконалення; мотиви взаємодопомоги, співчуття, співпереживання; процесуально-змістові мотиви; мотиви досягнення). Отже, з-поміж *показників емоційно-ціннісного критерію* ми виокремили такі: наявність ціннісних орієнтацій, що визначають ставлення молодшого школяра до себе та інших людей; глибина та сила емоційних переживань у ситуаціях морального вибору; здатність керувати своїм емоційним станом та приймати рішення на основі загальних моральних норм та принципів; виявлення внутрішніх мотивів; об’єктивна оцінка власних та чужих вчинків; прагнення до самовдосконалення; наявність інтересу і позитивного ставлення до зобов’язань.

3. Діяльнісно-вольовий (поведінковий) критерій дисциплінованості передбачає здатність покласти на себе обов’язок, готовність відповідати за наслідки своїх рішень і дій, уміння добровільно відмовлятися від приємного на користь необхідного, діяти за власним бажанням, без заохочень чи примусу ззовні, вміння добирати і реалізовувати певний спосіб поведінки в конкретній ситуації, прогнозувати свої дії та їхні наслідки і на основі цього вибирати правильний спосіб їх реалізації; контролювати і регулювати свою поведінку без допомоги вчителя, інших дорослих чи однолітків відповідно до норм та вимог суспільства.

Таким чином, *діяльнісно-вольовий (поведінковий) критерій* ми схарактеризували за допомогою таких *показників:* реалізація моральних знань та норм у діяльності; виявлення самостійності, організованості, відповідальності; самостійність та активність у ситуації морального вибору; сформованість вольових якостей; здатність раціонально планувати та виконувати свої дії, у певні терміни; здатність свідомо регулювати власну поведінку; сформованість внутрішнього переконання у необхідності дотримання норм і правил поведінки; здатність до самоаналізу та самооцінки; саморегуляція та самокорекція вчинків та дисциплінованої поведінки.

З метою оцінювання рівня дисциплінованості молодших школярів ми виокремили три рівні: високий, середній та низький, які визначаються сукупністю показників окреслених вище критеріїв.

Високий рівень – учні молодших класів вирізняються тим, що мають чіткі знання стосовно норм поведінки та шкільної дисципліни; розуміють сутність поняття “дисциплінованість”; усвідомлюють необхідність

дотримання суспільних норм та правил поведінки в різних сферах життя; характеризуються сформованістю стійкої системи мотивацій; дотримуються суспільних норм та правил поведінки в різних сферах суспільного життя; проявляють співчуття та бажання допомогти по відношенню до всіх оточуючих; мають адекватну самооцінку. У ставленні до друзів, однолітків проявляють толерантне відношення, суперечки вирішують без порушення дисципліни. Без вагання виконують запропоновані громадські доручення, дисципліновані, організовані та відповідальні вдома та у школі. Молодші школярі також відзначаються культурою моральної дії, сталістю дисциплінованої поведінки; вони відчувають потребу у самовдосконаленні, активно працюють над собою; беруть участь у пропаганді суспільних норм поведінки.

Середній рівень – учням молодшого шкільного віку властиві адекватні, але недостатньо повні уявлення стосовно норм поведінки та шкільної дисципліни; вони розуміють зміст суспільних норм та правил поведінки в різних сферах суспільного життя, усвідомлюють сутність поняття “дисциплінованість”, але не завжди її дотримуються; у своїх діях найчастіше керуються однобічними мотивами, в основі яких лежить результат. Усвідомлюють власні переваги та недоліки, але недостатньо активні, щоб працювати над вирішенням проблем самовиховання та самовдосконалення щодо дисциплінованості. Учні молодшого шкільного віку активно надають допомогу іншим; їм притаманні прояви доброзичливості, щедрості, турботливості у ставленні до друзів, вони правдиві, надають допомогу іншим. Молодші школярі добросовісно виконують завдання педагогів та батьків, включаються у навчальну діяльність, але спонукають їх до цього мотиви результативного плану діяльності; працелюбні, дисципліновані, але проявляють недостатню активність. Учням притаманна сталість поведінки, культура моральної дії, однак вона може залежати від наявності зовнішнього контролю; не проявляють активність у пропаганді суспільних норм поведінки.

Низький рівень – молодші школярі не володіють системою сформованих уявлень стосовно норм поведінки та шкільної дисципліни; вони не розуміють суспільні норми та правила поведінки; в них не сформована мотиваційна основа. Нехтують допомогу інших і уникають надавати допомогу самі. Не хочуть чути про потребу у самовдосконаленні та самовихованні. Учні початкових класів цієї групи не виявляють дисциплінованості у поведінці, не допомагають батькам, не бажують виконувати навчальні завдання, не беруть участь у виконанні громадських доручень, такі якості, як працелюбність та відповідальність відсутні, їм притаманна асоціальна спрямованість поведінки.

Отже, аналіз кожного критерію експериментального дослідження дає змогу не тільки визначити наявний рівень дисциплінованості молодших школярів, а й виявити проблеми, на вирішення яких варто спрямувати зусилля в організації виховного процесу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь. ВТФ: Перун, 2004. – 1440 с.
2. Воронова О. А. Организация и содержание духовно–нравственного воспитания младших школьников : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Воронова Ольга Алексеевна. – Иркутск, 2006. – 155 с.
3. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник / С. У. Гончаренко. – 2-ге вид., доповн. і виправлене. – Рівне : Волинські обереги, 2011. – 552 с.
4. Гончарова О. В. Проблема формування дисциплінованості учнів у вітчизняній педагогічній думці 20 – 70-х рр. XX століття : автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.01 / Оксана Валеріївна Гончарова. – Х., 2009. – 20 с.
5. Капітан О. Теоретичні аспекти дослідження проблеми формування свідомої дисципліни учнів початкової школи / О. Капітан // Педагогічний пошук. – 2009. – № 3. – С. 64–66.
6. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – М. : Рус. яз., 1982. – 816 с.
7. Самаріна С. І. Формування дисциплінованої поведінки учнів як напрям діяльності педагогів у загальноосвітніх навчальних закладах України (II пол. XIX – поч. XX ст.) / С. І. Самаріна // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія “Психолого-педагогічні науки”. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2011. – № 3. – С. 147–150.
8. Стельмашук Ж. Г. Дисциплінованість особистості школяра: до проблеми термінології / Ж. Г. Стельмашук // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. Зб. наукових праць. Вип. 8. – Рівне : РДГУ, 2014. – С. 81–84.
9. Яворський А. Педагогічні умови формування свідомої дисципліни у сучасних молодших школярів / А. Яворський // Педагогічна думка. – 2004. – № 4. – С. 17–23.

Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, старший викладач Ж.Г.Стельмашук

ВПЛИВ ПРОФЕСІЙНОГО САМОПІЗНАННЯ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ НА СТАНОВЛЕННЯ ЙОГО ПЕДАГОГІЧНОЇ ПОЗИЦІЇ

Актуальність дослідження. Інтеграція національної освіти в європейський освітній простір обумовлює потребу у вчителеві нової генерації, здатного відповідально і самостійно, на високому професійному рівні здійснювати педагогічну діяльність. У цьому зв'язку особливої значущості набуває проблема професійної позиції педагога, сформованість якої є свідченням його професіоналізму та передумовою особистісного самовдосконалення. У дослідженнях науковців (І. Д. Бех, Е. В. Бондаревська, І. О. Зімня, Л. В. Кондрашова, В. В. Серіков, І. С. Якиманська й ін.) педагогічна позиція визначається таким поняттям, яке пов'язане із реалізацією базових екзистенційних, ціннісно-сміслових аспектів професійного буття вчителя. Вона являє собою особливе смислове утворення особистості, що відображає стійку усвідомлену систему ставлень учителя до різних сторін своєї професії - до себе, дітей, колег, педагогічної діяльності і професії в цілому. Це спосіб самовизначення, прийняття та реалізації вчителем власної професійної і особистісної концепції. Саме позиція характеризує вчителя як суб'єкта педагогічної діяльності. Незважаючи на те, що позиція є відносно стабільним утворенням, вона може розвиватися та змінюватися із часом. Особливо це важливо на етапі професійного становлення особистості майбутнього педагога у вищому навчальному закладі, коли в нього відбувається оформлення сфери основних професійних цінностей і сенсів. Важливою психологічною умовою становлення у студентів професійно-педагогічної позиції виступає проблема професійного самопізнання. Якщо в процесі навчання у ВНЗ студент активно та систематично займається професійним самопізнанням, це приводить до того, що процес професійної підготовки набуває для нього особистісного сенсу, він розкриває для себе можливості самореалізації в майбутній педагогічній діяльності.

Мета статті полягає у розкритті сутності професійного самопізнання, обґрунтуванні його значення у становленні таких показників педагогічної позиції майбутніх учителів, як ціннісно-сміслове ставлення до вчительської професії і до себе як суб'єкта майбутньої педагогічної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні у психології є досить велика кількість робіт, присвячених проблемі самопізнання особистості. Поряд із фундаментальними працями теоретико-методологічного плану (Б. Г. Ананьєв, Л. С. Виготський, О. М. Леонт'єв, С. Л. Рубінштейн, А. Г. Спіркін, І. І. Чеснокова, Е. В. Шорохова та ін.), існують дослідження, що стосуються конкретно-практичних аспектів цієї проблеми (М. І. Боришевський, В. М. Козієв, І. С. Кон, В. В. Столін та ін.). Разом із загальними закономірностями розвитку самопізнання розробляються питання професійного самопізнання (А. В. Захаров), у тому числі у професійній діяльності вчителя (О. М. Боброва, С. В. Васьковська, В. М. Козієв, Л. М. Мітіна, В. П. Саврасов). Важливим теоретичним висновком дослідників є визнання професійного самопізнання педагога складним особистісним механізмом, що відіграє активну регульовальну роль у діяльності вчителя, за допомогою якого стають можливими активний саморозвиток, свідоме формування професійно важливих якостей особистості педагога, його професійної майстерності.

Виклад основного матеріалу. Поняття самопізнання у психології розглядається у нерозривному зв'язку із більш широким поняттям - самосвідомістю особистості. Тому спершу звернемося до розкриття сутності останнього. Так, Л. М. Мітіна називає самосвідомість процесом, за допомогою якого людина пізнає себе і ставиться до себе. Результатом цього є уявлення людини про сам себе або «Я-концепція» [1]. І. І. Чеснокова визначає самосвідомість як «особливо складний процес опосередкованого пізнання себе, що розгортається в часі, пов'язаний з рухом від одиничних ситуативних образів через інтеграцію подібних численних образів у цілісне утворення - у поняття свого власного «Я» як суб'єкта, відмінного від інших суб'єктів» [2, с. 89]. Підкреслюючи пізнавальну природу самосвідомості, І. І. Чеснокова на перше місце в її структурі ставить самопізнання особистості. Функція самопізнання є фундаментальною в тому плані, що воно обслуговує динамічну сторону самосвідомості й лежить в основі всіх інших її функцій. Так чи інакше, у всіх психологічних концепціях, що розглядають структуру самосвідомості, самопізнання включається в самосвідомість як один із його основних, ключових процесів, що забезпечують його зміст і динаміку. З погляду на вище зазначене, у психології поняття «самопізнання» визначається, як правило, через категорію самосвідомості. Зокрема, І. С. Кон визначає самопізнання як «...відбиття у свідомості суб'єкта його власних властивостей і якостей» [3, с. 241]. В. В. Столін дає таке визначення самопізнання - «...наповнення самосвідомості змістом, що зв'язує людину з іншими людьми, з культурою й суспільством у цілому, процес, що відбувається усередині реального спілкування й завдяки йому, у рамках життєдіяльності суб'єкта і його специфічної діяльності» [4, с. 62]. О. М. Боброва у своїй роботі дає визначення самопізнання, що враховує всі ці аспекти: «самопізнання - складний, багаторівневий процес пізнання себе як суб'єкта діяльності і спілкування, побудова та корекція образу «Я», наповнення змістом самосвідомості особистості» [5, с. 4].

У роботах Ю. М. Кулюткіна, А. К. Маркової, Г. С. Сухобської, В. Д. Шадрікова й ін. започатковані спеціальні дослідження регулятивної ролі самопізнання у сфері професійної праці. Професійне самопізнання акумулює не тільки розуміння і прийняття умов та вимог конкретної діяльності, певного зразка професійної

поведінки і відносин, але також пізнання й осмислення своєї ролі, завдань і можливостей у вибраній сфері соціальних взаємин. Воно засноване на процесі пізнання особистістю себе як суб'єкта діяльності, результативну сторону якого становлять професійні аспекти образу «Я» - професійної самосвідомості.

А. К. Маркова визначає професійну самосвідомість як «комплекс уявлень людини про себе як професіонала, це цілісний образ себе як професіонала, система відношень і установок до себе як професіонала» [6, с. 88]. Наявність професійної самосвідомості дозволяє особистості розуміти те, що вона робить, свідомо ставити й вирішувати виробничі завдання, планувати свої дії й виконувати обов'язки, виявляти причини власних невдач, вносити корективи у свою діяльність.

Професійна самосвідомість характеризує певний рівень самовизначення особистості. Як стверджує С. В. Васьковська, особистість, яка самовизначилася в професійному плані - індивід, який усвідомлює свої життєві цілі, плани, пов'язані із самореалізацією в професійній сфері, професійні наміри (що він хоче), свої особистісні й фізичні якості (що він є, що являє собою як професіонал), свої можливості, здібності, дарування (що він може, межі його самовдосконалення), вимоги, що вимагаються діяльністю, професійною групою (що від нього вимагають), а також свою готовність функціонувати у вибраній сфері професійної діяльності [7].

Експериментальні дослідження Л. П. Лесохіної та Т. В. Шадрінової показали, що професійна самосвідомість веде до активного осмислення свого професійного призначення. Практично всі вчені як провідний компонент професійної самосвідомості виділяють професійне самопізнання, що базується на самоаналізі, самооцінці і самопрогнозуванні. Ці характеристики визначають динаміку професійної самосвідомості та професійної діяльності молодого вчителя [8, с. 73-75].

Вперше проблема професійного самопізнання педагога знайшла відображення в роботах Г. І. Метельського [9]. Він експериментально довів, що система знань і вмінь, набута педагогом у процесі пізнання особистості учня та самопізнання, є однією із найважливіших умов творчого вирішення педагогічних завдань і служить передумовою вдосконалювання педагога як суб'єкта професійної діяльності.

Термінологічного статусу професійне самопізнання і самосвідомість учителя набули в роботах О. М. Бобрової, С. В. Васьковської, В. М. Козієва, Н. В. Кузьміної, Ю. Л. Кулюткіна, А. К. Маркової, Л. М. Мітіної, В. А. Якуніна. Зокрема, О. М. Боброва трактує професійно-педагогічну самосвідомість або рівень самосвідомості професійно-педагогічних умінь як усвідомлення способів використання наявних знань і досвіду для досягнення цілей педагогічної діяльності [5]. В. М. Козієв розглядає професійну самосвідомість педагога як складний особистісний механізм, що відіграє активну регульовальну роль у діяльності вчителя, за допомогою якого стає можливим активний саморозвиток. Ю. М. Кулюткін говорить про професійну самосвідомість як про інстанцію, «у якій відбувається оцінка наявних досягнень, планування напрямків саморозвитку, його здійснення і т. д.» [10, с. 21].

Лише у тому випадку, коли педагог знає, з одного боку, - якими якостями він повинен володіти, а, з іншого боку, - якою мірою в нього розвинені ці якості, він може свідомо прагнути до формування та розвитку цих якостей у себе. Тільки знання і зіставлення особистістю своїх психологічних особливостей з вимогами професійної діяльності може стимулювати у майбутніх педагогів активність, спрямовану на самовдосконалення та самовиховання необхідних якостей. Як видно із запропонованих вище визначень, багато дослідників під професійною самосвідомістю розуміють здебільшого процес професійного самопізнання, усвідомлення і співвіднесення особистістю власних особливостей із вимогами реальної професійної діяльності.

На думку Л. М. Мітіної, низький рівень розвитку професійної самосвідомості вчителя характеризується усвідомленням і самооцінкою лише окремих властивостей і якостей, які складаються в нестійкий образ, що визначає неконструктивну поведінку і педагогічну взаємодію. У педагогів із високим рівнем професійної самосвідомості цілісний образ «Я» вписується у загальну систему його ціннісних орієнтацій, пов'язаних із усвідомленням цілей своєї професійної діяльності та засобів, необхідних для їх конструктивного досягнення [1].

Основними прийомами, способами професійного самопізнання педагога, на думку К. Д. Левітана, С. Г. Вершловського та інших, є: самоспостереження, педагогічний самоаналіз, педагогічна рефлексія, професійна самооцінка, самопрогнозування і самоконтроль.

Самоспостереження - вміння педагога подивитися на себе, свої дії і відносини з боку. Періодично фіксує увагу на своєму стані, педагог починає краще розуміти, чого можна чекати від себе в тій або іншій ситуації. Самоспостереження поставляє педагогові цінну інформацію про самого себе, яка є прихованою від навколишніх. Воно допомагає краще довідатися про свої сильні і слабкі сторони.

Педагогічний самоаналіз дозволяє розкрити причинно-наслідкові зв'язки своїх успіхів і невдач у педагогічній діяльності. Від того, в якому напрямку розвивається самоаналіз, яка глибина осмислення себе як професіонала, залежить і розвиток творчих потенцій особистості, професійний ріст і особистісне вдосконалювання. Така внутрішня робота розвиває аналітичне мислення, забезпечує своєчасне внесення коректив у професійно-рольову поведінку вчителя.

Наступним найважливішим прийомом професійного самопізнання вчителя є педагогічна рефлексія. Педагогічна рефлексія - спрямованість свідомості вчителя на самого себе, врахування уявлень учнів про його діяльність і про те, як учитель розуміє діяльність учня. Це здатність учителя подумки уявити собі сформовану в учня картину ситуації і на цій основі уточнити уявлення про себе. Оцінюючи свої дії з погляду їх практичної

доцільності, він постійно виправляє себе. Ця постійна самокорекція, без якої успішна педагогічна діяльність була б неможлива, і лежить в основі рефлексії.

Професійна самооцінка координує можливості, внутрішні психічні резерви особистості з метою і засобами діяльності. Основна функція професійної самооцінки педагога - регуляція його професійної поведінки. Чим критичніше педагог ставиться до себе, тим більш зрілим є його професійне самопізнання. І, навпаки, чим глибше розвинене самопізнання педагога на рівні його підготовки до діяльності, тим більш критичною є його самооцінка в процесі виконання діяльності. Самооцінка як інструмент самовдосконалення є важливим чинником підвищення ефективності професійної підготовки майбутнього фахівця. Тому так важливо займатися розвитком самопізнання, формуванням адекватної самооцінки педагога ще на етапі його професійного навчання у ВНЗ.

У цілому, на думку більшості авторів, професійне самопізнання педагога - необхідна передумова самовиховання, професійної самоосвіти, професійного росту вчителя.

Спираючись на результати вивчення теоретичних аспектів проблеми, ми звернулися до вияву практичних особливостей процесу професійного самопізнання майбутніх учителів та його впливу на становлення педагогічної позиції студентів. У дослідженні взяли участь 208 студентів - майбутніх учителів 1-4 курсів Мелітопольського державного педагогічного університету ім. Б. Хмельницького. Організуючи дослідження, ми спиралися на розуміння встановленої вище сутності професійного самопізнання майбутнього вчителя та його мотиваційні, когнітивні, оцінні прояви. У цій статті ми відмітимо лише ті результати, які безпосередньо пов'язані зі становленням професійно-педагогічної позиції студентів на різних етапах підготовки у стінах ВНЗ: усвідомлення студентами динаміки ставлень до педагогічної професії і до себе як до майбутнього педагога-професіонала.

Перш за все, нас цікавило, як змінюється ставлення студентів до професії педагога у процесі їхньої професійної підготовки. Виявилось, що у великій кількості майбутніх учителів від першого до другого курсів ставлення до професії поступово погіршується. Зокрема, якщо кількість майбутніх учителів, які вважають, що вони правильно вибрали професію на першому курсі найбільша (61,3%), то вже на другому курсі таких лише 40%. До третього курсу це число продовжує неухильно знижуватися - до 18,7%. На четвертому курсі, коли студент уперше спробує себе в ролі вчителя у період педагогічної практики і це викликає у багатьох студентів позитивні емоції, тому різко збільшується кількість студентів, що бажають після закінчення ВНЗ працювати вчителем. У цілому, в 40% студентів четвертого курсу ставлення до професії покращується. Хоч зауважимо, що для значної кількості студентів їхнє перебування у школі під час практики, а також більш серйозний підхід до проведення уроків, ніж до власної освіти у стінах ВНЗ, викликають небажання йти працювати у школу; такі студенти переживають розчарування у професії.

Ми також вивчали питання, як змінюється ставлення студентів до себе як до педагога у процесі професійної підготовки. Як і слід було сподіватися, на перших трьох курсах, коли студент ще не спробував себе в ролі вчителя і має неясне уявлення про себе як про педагога, кількість студентів, чие ставлення до себе як до педагога покращилося за роки навчання, невелика (від 7% до 12%). На четвертому курсі їхня кількість різко зростає (до 60%). Але, зауважимо, що 9% четвертокурсників виявили зниження цього показника, вони вважають, що причиною погіршення їхнього ставлення до себе як до педагога є відсутність у них необхідних педагогових здібностей і якостей особистості, у чому вони могли наочно переконатися в період педагогічної практики. Часто результатом такого погіршення думки студента про професію і про себе як педагога є невдачі у період педпрактики і, як наслідок - прийняття студентом рішення ніколи не працювати вчителем у школі.

Серед студентів старших курсів ми провели анкету, з допомогою якої виявлялися причини зміни ставлення студентів до себе як до педагога. Виявилось, що головними причинами є власні успіхи студентів у період практики, успіхи учнів їхнього класу, а також ставлення учнів до студента. Отже, для студентів старших курсів найбільш важливе значення мають власні внутрішні критерії оцінки своєї роботи у порівнянні із зовнішніми оцінками (методистів ВНЗ, учителів школи). Дуже велика кількість студентів незадоволені своїми результатами в період педпрактики, що для деяких є стимулом до подальшого вдосконалювання, а для інших - показником своєї професійної непридатності.

Наведені результати яскраво свідчать, що тенденції до змінювання ставлень студентів до педагогічної професії і до себе як педагога найбільшою мірою залежать від рівня пізнання студентами на різних етапах професійної підготовки основного змісту і особливостей вибраної професії. Наприклад, на перших двох курсах, коли студенти стикаються із педагогічною професією на заняттях із педагогіки і психології в ідеальному вигляді, їхнє бажання стати вчителем зростає. Однак, коли студенти на старших курсах більш предметно (наприклад, під час педагогічної практики) стикаються із різними гранями педагогічної професії, у них у зв'язку із цим відбувається переосмислення своїх професійних ставлень і намірів, що часто приводить або до значного зростання розглядуваного показника (у випадках одержання позитивного досвіду), або до його зниження, аж до повної відмови бути вчителем (у випадках одержання негативного досвіду).

Новий досвід, який набувається студентами під час навчання від курсу до курсу, не лише відбивається на їхнє ставлення до явищ педагогічної професії і до себе як педагога, але й детермінує прагнення майбутніх учителів до активного професійного самопізнання. У результаті вивчення цього критерію ми виявили помітну тенденцію. Вона така: після першого і другого курсів відбувається неухильне зменшення прагнення до

самопізнання, студенти мало задумуються над правильністю свого професійного вибору, а також над тим, чи зможе кожен із них стати хорошим педагогом. Після третього курсу прагнення студентів до самопізнання зростає, однак далі продовжує зменшуватися кількість тих, хто задумується над правильністю вибраної професії. Частково це пов'язано із тим, що на цей час більшість студентів уже вирішили для себе це питання остаточно (хоч близько 20% обстежених студентів вказали, що їх це питання продовжує турбувати).

Як бачимо, в цілому спостерігається зростання прагнення студентів до активного пізнання себе як суб'єкта педагогічної діяльності. Але часто це прагнення до самопізнання не підкріплюється відповідними знаннями та вміннями, що приводить до неадекватних дій студентів у цьому плані, до формування завищеної чи заниженої професійної самооцінки. Це, звичайно, негативно впливає на процес подальшого професійного становлення майбутніх учителів, формування у них активної професійної позиції. Вважаємо, що у цьому плані студенту потрібно надавати цілеспрямовану психологічну і педагогічну допомогу.

Висновки. Отже, професійне самопізнання, якщо воно тісно вплетене у процес підготовки майбутнього педагога, сприяє виробленню у студентів ціннісно-сміслового ставлення до себе як майбутнього педагога - професіонала; формуванню професійної ідентичності, прийняттю педагогічної професії як сфери для самореалізації особистості, а себе як ефективного суб'єкта цієї діяльності; оформленню особистісного смислу професійного навчання у ВНЗ. У сукупності ці характеристики особистості майбутнього вчителя відображають сутнісні аспекти його професійно-педагогічної позиції. Це означає, що активне і систематичне професійне самопізнання виступає неодмінною психологічною умовою ефективності становлення цієї позиції.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І.Д. Образ сучасної людини у контексті орієнтирів розвивального виховання / І.Д. Бех // Світ виховання. – 2010. – №6 (43). – С. 5–6.
2. Глухов В.В. Основы менеджмента / В.В. Глухов. – СПб.: Специальная литература, 1995. – С. 98.
3. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: навч. посібник / І.М. Дичківська. – К.: Академвидав, 2004. – 352 с.
4. Зязюн І.А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: наук.-метод. посібник / І.А. Зязюн. – К.: МАУП, 2000. – 312 с.
5. Карамушка Л.М. Психологія управління: навч. Посібник / Л.М. Карамушка. – К.: Міленіум, 2003. – С. 69.
6. Козлова О.Г. Підготовка вчителя до інноваційної діяльності в системі післядипломної освіти: автореф. дис. ...канд. пед. наук : 13.00.04 / О.Г. Козлова; Державна академія керівних кадрів освіти. – К., 1999. – 20 с.
7. Поташник М.М. Качество образования: Проблемы и технология управления / М.М. Поташник. – М., 2002.
8. Проблеми освіти: науково-методичний збірник. – Спеціальний випуск. – К.: Науково-методичний центр вищої освіти МОН України, 2006. – 264 с.
9. Серікова Ж. Учителю про педагогічний менеджмент / Ж.Серікова // Директор школи. – 2009. – №45. – С. 63–64.
10. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: у 5 т. / В.О. Сухомлинський. – Т.5. – К.: Рад. школа, 1978. – С. 375.
11. Тарасюк Л.В. Організаційно-педагогічні умови управління якістю навчально-виховного процесу у ліцеї / Л.В. Тарасюк // Світ виховання. – 2010. – №6 (43). – С. 37–40.

Науковий керівник – кандидат педагогічних наук Ю.І.Єрмак

*Катерина Король
(Дубно)*

ДИДАКТИЧНА ГРА ЯК ЗАСІБ ПІЗНАВАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ДОШКІЛЬНИКА

Гру називають королевою дитинства, яка, ніби чарівниця, може зробити дитяче життя цікавим, радісним, емоційно багатим, плідним, а педагогічну роботу, за умови кваліфікованого використання гри вихователями, – творчою, цікавою, ефективною.

Для переорієнтації дошкільної освіти з навчально-дисциплінарної моделі на особистісно орієнтовану особлива роль надається дидактичній грі та іграшкам. Виконуючи неабияку навчальну функцію, вони забезпечують дитині психологічний комфорт, дають можливість практично застосовувати знання, а відтак сприяють становленню її життєвої компетенції. Діти середнього дошкільного віку вже знайомі з навколишнім світом але все ж вони продовжують отримувати відомості про різні предмети, їхні ознаки та особливості. Як правило, ці знання неповні та невпорядковані. Для їх уточнення та систематизації, а також практичного використання застосовують дидактичні ігри [5].

Сучасна дидактика залишає за дитиною право на гру і розглядає її як один із показників відповідності навчання віковим можливостям дітей.

Народна мудрість створила дидактичну гру, що є для дитини найбільш сприятливою формою навчання.

Дидактичні ігри дають відмінний результат лише в тому випадку, якщо чітко уявляєш, які завдання можуть бути вирішені в процесі їхнього проведення, й у чому особливості проведення цих ігор.

Особливістю дидактичних ігор є те, що їх з дидактичною метою спеціально розробляють, створюють і організують дорослі. Інша мета дидактичної гри – суто ігрова, коли дитина бавиться самостійно, поза заняттям. Важливо, щоб обидві методики доповнювали одна одну і забезпечували засвоєння, накопичення дошкільниками певних знань і способів дій [3].

Також дидактична гра – одна з форм навчально-розвивального впливу педагога на дитину. Вона стає у пригоді під час засвоєння дітьми будь-яких програмових матеріалів і проводиться під час організованої педагогом діяльності.

Дидактична гра може бути елементом різних занять, прогулянки, а також самостійним видом діяльності.

Дидактична гра – це ігрова діяльність, у якій діти діють за певними правилами і використовують набуті знання. Вона дає змогу створювати умови для різнобічного застосування цих знань, активізації розумової діяльності дітей і при цьому залишається для них цікавою і близькою грою [8].

Гра посідає чільне місце в системі фізичного, морального, трудового та естетичного виховання дошкільнят. Вона активізує дитину, сприяє підвищенню її життєвого тону, задовольняє особисті інтереси та соціальні потреби.

Гра є одним з найцікавіших видів людської діяльності, провідною діяльністю дошкільника, засобом його всебічного розвитку, важливим методом виховання, її назвали “супутником дитинства”, хоч у житті граються не тільки діти, а й дорослі. Дитяча гра – це діяльність, спрямована на орієнтування в предметній і соціальній дійсності, в якій дитина відображає враження від їх пізнання. Мати дитинство – це передусім мати право на розвиток власної ігрової діяльності, яка є важливою складовою дитячої субкультури. Водночас гра є могутнім виховним засобом, у ній, за словами К. Ушинського, реалізується потреба людської природи.

Дошкільний вік – етап психічного розвитку від 3 до 6-7 років. Він характеризується тим, що провідною діяльністю є гра. Має надзвичайно важливе значення для формування особистості дитини.

Цей вид діяльності відомий з давніх-давен, згадаймо такі ігри для наймолодших, як "Печу-печу хлібчик", "Теслярики-молодці", "Сорока-злодійка".

З'являються й сучасні новинки, часто створені на зразок популярних телевізійних передач: "Поле чудес", "Що? Де? Коли?" тощо.

Надзвичайно цікавим та плідним у плані дошкільної педагогіки є п'ятий рік життя дитини. Саме у цей період виникає та удосконалюється вміння планувати свої дії, створювати та втілювати певний задум, який, на відміну від простого наміру, включає уявлення не тільки про мету дії, а й також про способи її досягнення [10].

Аналізуючи це все і спостерігаючи на практиці, можна сказати що діти навіть намагаються вигадувати та складати власні ігри з своїми правилами як рухливі так і дидактичні для цього їм не багато потрібно, вони підключають свою фантазію та головне проявляють інтерес до цього виду діяльності, в допомогу їм стають різноманітні предметні картинки та іграшки.

В іграх у дітей формуються пізнавальні процеси, розвивається спостережливість, вміння дотримуватись правил, формуються навички поведінки. Удосконалюються основні рухи [9].

Дидактичні ігри сприяють, головним чином, розвитку розумових здібностей дитини, оскільки містять розумове завдання, саме в розв'язанні якого й полягає сенс гри. Вони також сприяють розвитку органів чуття дитини, уваги, пам'яті, логічного мислення. Зауважимо: хоча дидактична гра – ефективний метод закріплення знань, вона аж ніяк не повинна перетворюватися на навчальне заняття. Гра захоплюватиме дитину лише в тому разі, якщо даватиме радість і задоволення.

Неодмінною умовою дидактичної гри є правила, без яких діяльність набуває стихійного характеру. У добре продуманій грі саме правила, а не вихователі, керують поведінкою дітей. Правила допомагають усім учасникам гри перебувати та діяти в однакових умовах (діти отримують певну кількість ігрового матеріалу, визначають черговість дій гравців, окреслюють коло діяльності кожного учасника).

Для проведення ігор створюються ігрові осередки: загальний набір різних видів іграшок); драматичний (комплекти обладнання, нескладні декорації, елементи вбрання та костюми для ігор-драматизацій, інсценівок); для настільних та будівельних ігор (конструктори: дерев'яні, пластмасові, металеві, коробки, колодки та інші матеріали, знаряддя та допоміжне обладнання). Усе обладнання має бути зручним та легко трансформуватися. Діти можуть самостійно обирати гру, змінювати осередок, переходячи від однієї гри до іншої.

Провідне місце у дитячій грі як рухливій так і дидактичній відводиться іграшкам. Вони насамперед мають бути безпечними, цікавими, привабливими, яскравими, але простими. І не тільки привертати увагу дитини, а й пробуджувати, активізувати її мислення.

Дидактичні ігри мають не лише навчальне значення але й виховне, воно полягає в тому, що ігри сприяють розвитку в дітей активності, самостійності, віри в свої сили, загартовують волю, навчають гідно перемагати та програвати. Цікава гра не набридає, а відтак, дає можливість самовдосконалюватися – малюки повертаються до неї знову й знову, запрошують до неї нових партнерів, придумують нові правила.

Дидактичні ігри можна проводити не лише у груповій кімнаті, а й на прогулянці.

На прогулянці доцільно проводити дидактичні ігри, які сприятимуть зміні діяльності і стануть перепочинком. Найбільш зручний час для використання дидактичних ігор – це час після денного сну. Саме тоді найкраще розучувати нові дидактичні ігри, які я планую використати на занятті.

Цінність дидактичної гри полягає в тому, що граючи дитина діє активно, розкуто, гра захоплює її почуття, інтелект, уяву. Гра збуджує живу думку, дає радість досягнення мети, самостійного розумового зусилля, усвідомлення подолання труднощів. Правильно організовані дидактичні ігри стають бажаними для дітей. Якщо гра доступна дітям і вони знають її зміст і правила, втручання дорослого недоцільне [7].

Головною умовою впливу педагога на розвиток ігрової діяльності має бути формування і розвиток самостійності дітей. Щоб забезпечити самостійність та ініціативність дітей у грі, потрібно спостерігати дитячі ігри і в разі необхідності спрямовувати їх, але робити це тактовно, обережно.

Отже дидактична гра є одним із важливих факторів, який дає змогу вміло і правильно виконувати завдання, як того вимагає Базова програма [1].

Спостерігаючи за іграми дітей, їх поведінкою в процесі гри, я переконалась, що дидактична гра є найголовнішим посібником або знаряддям розумового розвитку дітей дошкільного віку.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку “Я у Світі” / [М-во освіти і науки України, Акад. пед. наук України; наук. ред. та упор. О.Л. Кононко]. – К. : Світич, 2008. – 430 с.
2. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні // Дошкільне виховання. – 1999. – № 1. – С. 5-19.
3. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 373 с.
4. Дидактичні та сюжетно-рольові ігри. 5-6 роки життя. / [упоряд: Т.Г. Тристапшон]. – Х. : Вид. група “Основа”, 2007. – 86 с.
5. Дудткевич Т.В. Дошкільна психологія : навч. пос / Т. В. Дудткевич. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 392 с.
6. Карасьова К.В. Самодіяльні ігри дитини / Катерина Карасьова, Тамара Піроженко. – К. : Шк. світ, 2011. – 128 с.
7. Мухина В.С. Возрастная психология / В. С. Мухина. – М. : Академия, 2000. – 456 с.
8. Основи психології і педагогіки : навч. посіб. – 2-ге вид., випр. і доп. / [А.В. Семенова, Р.С. Гурін, Т.Ю. Осипова, А.М. Ващенко ; за ред. А.В. Семенової]. – К. : Знання, 2007. – 341 с.
9. Організація ігрової діяльності дітей дошкільного віку / [авт.-упор. А.П. Бурова]. – Тернопіль : Мандрівець, 2010. – 256 с.
10. Піроженко Т.О. Особистість дошкільника: перспективи розвитку : навч.-метод. посіб / Т. О. Піроженко. – Тернопіль : Мандрівець, 2012. – 136 с.
11. Поніманська Т.І. Дошкільна педагогіка : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Т. І. Поніманська. – К. : «Академ-видав», 2004. – 456 с.
12. Психологічна енциклопедія / [авт.-упоряд. О.М. Степанов]. – К.: “Академ-видав”, 2006. – С. 90 ; С. 170. – 24 с.
13. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори. – у 5 т. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 3. – 670 с.
14. Эльконин Д.Б. Психология игры / Д. Б. Эльконин. – М. : Владос, 1999. – 360 с.

Науковий керівник – кандидат педагогічних наук Р.Г.Найда

*Оксана Кошелева
(Кремінна)*

ІННОВАЦІЙНІ ФОРМИ МЕТОДИЧНОЇ РОБОТИ ЦИКЛОВОЇ КОМІСІЇ ЯК ЗАСІБ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИКЛАДАЧІВ

*«... Весь час винаходити, вимагати,
удосконалюватися – ось єдиний курс викладацького
робочого життя».*

М. О. Рибникова

потребують нових джерел для творчої наснаги, професійного самовдосконалення. Саме тому на сучасному етапі модернізації системи освіти й виховання в Україні особливої гостроти й актуальності набувають питання підвищення й розвитку професійної компетентності викладачів в умовах єдиного інформаційного простору.

Якість навчально-виховного процесу, його результати певною мірою залежать від педагога, його теоретичної підготовки, педагогічної та методичної майстерності. У цьому йому повинна допомагати методична робота циклових комісій училища, метою яких є підвищення професійної компетентності викладача. Циклові комісії сприяють взаємному збагаченню членів педагогічного колективу творчими знахідками, новими прогресивними і досконалими методами і засобами навчання; постійно вдосконалюють навички самостійної роботи фахівця, надають йому кваліфікаційну допомогу в підвищенні результативності його педагогічної діяльності, дають можливість молодому викладачеві переймати досвід педагогічної майстерності в старших і більш досвідчених колег; забезпечують підтримку в педагогічному колективі духу творчості, здорову конкуренцію, прагнення до пошуку.

Виходячи із сучасних освітніх вимог можна визначити основні шляхи розвитку професійної компетентності викладачів загальноосвітніх та соціально – економічних дисциплін училища:

- робота в ЦМК;
- дослідницька діяльність;
- інноваційна діяльність;
- участь у професійних конкурсах, виставках;
- використання ІКТ.

Професійно компетентним можна назвати викладача, який на достатньо високому рівні здійснює педагогічну діяльність, педагогічне спілкування, досягає стабільно високих результатів у навчанні та вихованні студентів. Тому розвиток професійної компетентності – це розвиток творчої індивідуальності, формування готовності сприймати педагогічні інновації, здатність адаптуватися до мінливого педагогічного середовища.

Ні для кого не секрет, що іноді на організацію заходів витрачається багато сил, а віддача незначна. Чим же пояснити все це? Розмірковуючи з цього приводу, ми дійшли висновку, що традиційні форми роботи втратили своє значення через низьку їх ефективність та недостатність зворотного зв'язку. Сьогодні ми використовуємо нові форми роботи, яким властиво залучення педагогів у діяльність і діалог, що передбачає вільний обмін думками.

Враховуючи зазначені аспекти, циклова комісія загальноосвітніх та соціально – економічних дисциплін спрямувала роботу на оновлення своєї методичної діяльності шляхом упровадження інноваційних технологій через вирішення методичної проблеми *«Інноваційні форми методичної роботи як засіб удосконалення професійної компетентності педагогів»*.

У чому переваги цієї роботи?

По-перше – значно підвищується мотивація професійної діяльності педагогів, їх соціальна та пізнавальна активність.

По-друге – реалізуються ті сторони людини, які в повсякденному, досить одноманітному житті, не знаходять застосування, розвитку.

По-третє – набувається досвід колективної діяльності, взаємної поваги, підтримки, співпраці, без якого неможливо працювати в соціумі.

У процесі роботи були опрацьовані і узагальнені наступні матеріали: документація роботи циклової комісії, матеріали навчально-виховної роботи викладачів та кураторів груп, документація гурткової роботи тощо, а також результати відвідування навчальних занять, виховних годин професійного спрямування, олімпіад, предметних конкурсів.

У створенні особистісно орієнтованої системи методичної роботи з викладачами вагому роль відіграє педагогічний моніторинг професійних компетентностей. Завдяки моніторингу йде накопичення інформації про кожного викладача, а також з'являється можливість прогнозувати розвиток і стан професійного рівня педагогів, спланувати ефективні форми щодо його удосконалення.

Відповідно до головної місії методичної роботи, аналізуючи досвід розробок та впровадження новітніх форм роботи з педагогами, а також враховуючи результати педагогічного моніторингу, була розроблена модель процесу вдосконалення ПК викладачів циклової комісії загальноосвітніх та соціально – економічних дисциплін.

Під моделлю процесу вдосконалення професійної компетентності викладачів ми розуміємо описову характеристику, що містить вимоги щодо якостей, знань, вмінь, результатів діяльності педагога, а також умови й методи її формування. Під окреслені компоненти ПК, які потребують удосконалення, ми зупинилися на організації роботи трьох модулів:

✎ Комп'ютерна лабораторія «Основи інформаційної культури особистості»

✎ «Школа становлення молодого вчителя»

✎ «Салон педагогічного спілкування»

За останні роки в нашому училищі значно зросла роль інформаційних технологій в навчально-виховному процесі. При цьому комп'ютер використовується на заняттях не тільки як наочність (для перегляду навчальних матеріалів), але й для дослідницької, пошукової роботи, створення мультимедійних презентацій, навчальних

Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку

проектів, а також створює реальні можливості побудови відкритої системи безперервної освіти і оптимальний доступ до необхідної інформації.

З метою підвищення кваліфікації з інформаційних технологій викладачі ЦМК закінчили курси Microsoft із цифрових технологій, пройшли тренінг «Мережеві технології Веб 2.0», «Використання інтерактивної дошки в навчально-виховному процесі» і отримали сертифікати, беруть участь у вебінарах.

Члени ЦМК, які володіють інформаційними та комп'ютерними компетенціями, мають можливість не тільки вдосконалити та розвинути свої професійні якості шляхом використання інформаційних ресурсів педагогічних сайтів мережі ІNTERNETа, а й створювати їх. Наприклад, електронні скриньки мають викладачі іноземної мови Васильєва Д. Ю., фізики Бакаляр О. В., української мови та літератури Кошелева О. Б., світової літератури та культурології Ратушна Т. М., інформатики Надворна О. М. За допомогою власноруч створених постів члени ЦМК можуть познайомитися з новинками в наукових, методичних дослідженнях або представити свої напрацювання, поділитися проблемами з іншими викладачами, обмінуватися інформацією, що стосується їх професійної діяльності.

У викладача має бути своє "досьє успіхів", у якому відбиватиметься все цікаве і гідне з того, що відбувається в його житті. Таким досьє може стати електронне портфоліо викладача, що є базованим ресурсом, сайтом педагога, який відображає індивідуальність та професійні досягнення власника.

Основна його мета — оцінювання самоосвітньої роботи, характеру її діяльності, відстеження творчого і професійного зростання фахівця, сприяння формуванню навиків рефлексії (самооцінки).

Портфоліо дозволяє педагогу проаналізувати, узагальнити і систематизувати результати своєї роботи, об'єктивно оцінити свої можливості та спланувати дії з подолання складнощів і досягнення більш високих результатів.

Друге важливе призначення портфоліо - це альтернативна форма оцінки професіоналізму та результативності роботи педагога при проведенні атестації на відповідність заявленої кваліфікаційної категорії.

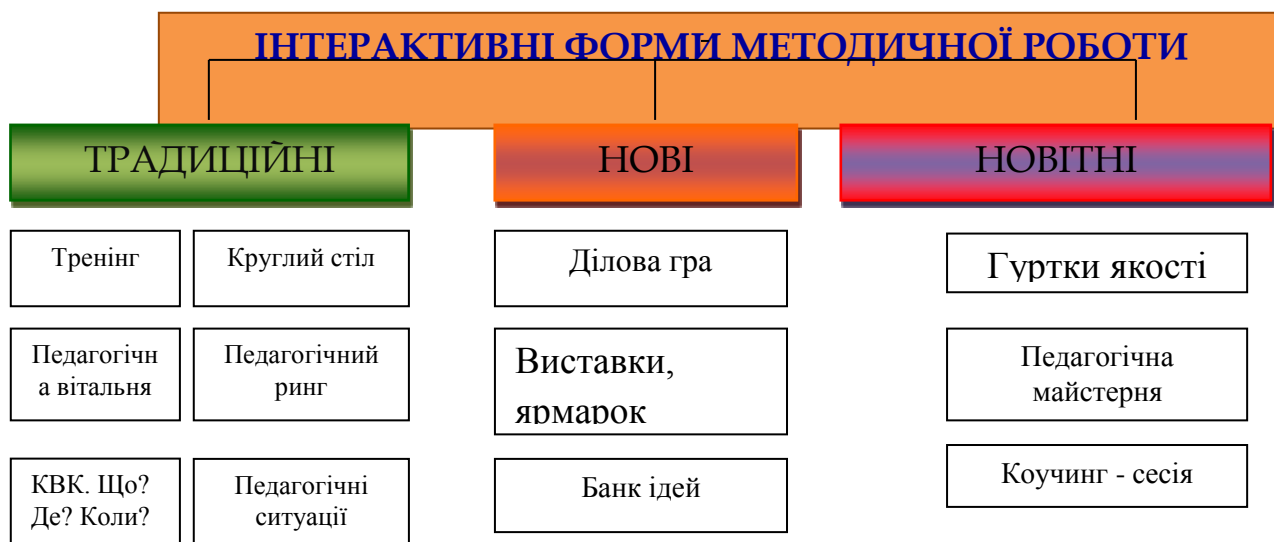
Портфоліо дозволяє враховувати результати, досягнуті вчителем у різноманітних видах діяльності: навчальній, творчій, соціальній, комунікативній. Кожен із нас має свої інтереси й потреби, своє бачення навколишньої дійсності, а, отже, і своє бачення того, що повинно містити портфоліо.

Завдяки доцільно організованій методичній роботі з використанням комп'ютерних інформаційно-комунікаційних технологій підвищується кваліфікація викладачів, їх педагогічна майстерність і професіоналізм.

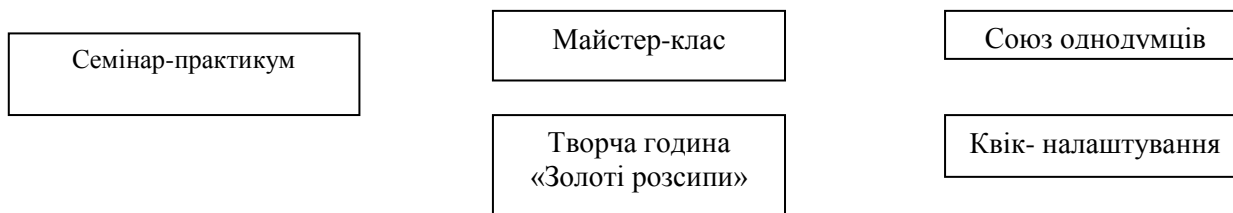
Зміст модуля «Школа становлення молодого викладача» націлений на поліпшення науково-педагогічної підготовки молодих освітян ЦК, оволодіння методикою викладання, розвиток творчих та професійних здібностей. Під час занять викладачі працюють над питаннями особистісного самовизначення, самооцінювання, самоосвіти, педагогічної рефлексії. Особлива увага приділяється розгляду педагогічного процесу в контексті сучасних технологій навчання, а також груповій взаємодії, врахуванню індивідуальних особливостей студентів. Молоді викладачі мають можливість поглибити знання з технології спілкування з аудиторією, компетентного розв'язання конфліктів шляхом участі молодих педагогів у проведенні майстер-класів досвідчених викладачів.

Під час роботи «Салону творчого спілкування» педагоги з високою творчою активністю мають можливість презентувати результати своєї діяльності по втіленню інноваційних технологій в НВП. Проведення теоретичних дискусій, презентації доробків викладачів-новаторів дають змогу підключити значну кількість викладачів до науково-дослідної роботи, створити мережу педагогічних творчих майстерень для розв'язання педагогічних та методичних проблем, підвищити педагогічну обізнаність щодо впровадження сучасних технологій навчання.

На засіданнях ЦМК використовуються наступні форми роботи

Такі форми роботи цікаві для педагогів, вони вносять в освітній процес свіжі думки, нові ідеї, сприяють згуртуванню колективу, мають значні переваги перед традиційними формами роботи. Їхня оригінальність, новизна викликають інтерес, використання ігрових методів допомагає зняти суб'єктивні бар'єри в спілкуванні (побоювання помилитися, прийняти неправильне рішення тощо). Традиційне навчання більше орієнтоване на правильну відповідь, і за своєю сутністю є формою передачі інформації та засвоєння знань. Натомість інноваційні форми орієнтовані на запитання і пошук відповіді. Вони охоплюють весь потенціал людини: рівень та обсяг її компетентності (соціальної, емоційної та інтелектуальної), самостійність, здатність до прийняття рішень, взаємодії. Використання інтерактивних методів навчання в малих групах сприяє розвитку таких особистісних якостей як комунікабельність, співробітництво, уміння відстоювати свою точку зору, іти на компроміси тощо.

Грамотно побудована система інноваційних форм роботи з педагогічними кадрами обов'язково призведе до підвищення професійного рівня викладачів.

Результативність впровадження інноваційних технологій

Про результативність системної цілеспрямованої методичної роботи циклової комісії загальноосвітніх та соціально – економічних дисциплін в умовах єдиного інформаційного простору училища свідчать як досягнення викладачів, так і досягнення студентів.

Уже протягом 5-ти останніх років викладачі світової літератури та культурології, української мови та літератури Ратушна Т. М., Кошелева О. Б. разом зі студентами беруть участь у Регіональних конференціях «Молодь. Духовність. Громадськість», у конференціях медичних училищ області. Роботи, представлені там, отримують перші місця.

Щомісяця редакція каталога педагогічних матеріалів «Відкритий урок: розробки, технології, досвід» та Форуму педагогічних ідей «Урок» вивчає напрацювання вчителів. Редакцією створюється так званий «редакційний портфель», до якого потрапляють найбільш актуальні роботи - оригінальні за тематикою, авторською розробкою, неординарністю підходів, рівнем відпрацювання тощо. Такі матеріали відзначаються на сайті позначкою «Вибір редакції», а їх автори отримують Дипломи. Власницею такого диплома у 2015 році стала голова ЦМК Кошелева О. Б. (як науковий консультант учнівської роботи МАН Кременської школи-гімназії).

Щороку викладачі ЦМК беруть участь у інтернет – конференціях в м. Суми. Мають сертифікати та публікації на веб – сторінці сайту Сумського медичного коледжу. Педагогічними винаходами викладачі нашої ЦК діляться з колегами на відкритих заняттях, виступах на педрадах. Висвітлюють свої здобутки на сторінках фахових журналів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Босенко І.С. Інноваційні форми роботи районного методичного кабінету//Управління школою. – 2008. – №2. – С. 28-31.
2. Віаніс -Трофименко К.Б., Лісовенко Г.В. Підвищення професійної компетентності педагога. – Х.: Основа, 2007. – 176 с.
3. Гришина Т.В. Освітня технологія як професійний пріоритет учителя. – Х.: Основа, 2003. – 96 с.
4. Діагностика успішності учителя / Упоряд. Т.В. Морозова. – Х.:Ранок, 2007. – 160 с.
5. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій / Укладач Н.П. Наволокова. – Х.: Основа, 2009. – 176 с.
6. Ігри дорослих. Інтерактивні методи навчання / Упоряд. Л. Галіцина. – К.: Загальнопед. Газ., 2005. – 128 с.
7. Науково-методичний супровід самостійної й самоосвітньої діяльності педагогічних кадрів у системі післядипломної педагогічної освіти: Практико зорієнтований методичний посібник / Бухлова Н.В., Коновалова Л.М. – Донецьк: облППО, “Витоки”, 2007. – 115 с.
8. Пометун О., Пирожено Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. – К., 2004. – 192 с.
9. Радченко А.С Професійна компетентність учителя. – Х.:Основа, 2006. – 128 с.
10. Робота методкабінету / Упоряд. Л. Галіцина. – К.: Шк.світ, 2005. – 128 с.
11. Система роботи з молодими вчителями / Упоряд. Ж. Сташко. К.: Шк. світ, 2008. – 128 с.
12. Темченко О.В. Впровадження інноваційних підходів для підвищення компетентності педагогів // Завуч. – 2005. – №13. – С.10.

СОЦІАЛЬНІ ПРОЕКТИ У РОБОТІ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА

Соціальне життя настільки складне й різноманітне, що часом з'явилась необхідність у механізмах для його структурування та регулювання, що дозволяють успішно вирішувати виникаючі проблеми і залучати всі необхідні для цього ресурси. Одним з таких успішних механізмів є соціальне проектування.

Соціальне проектування – це науково-теоретична і предметно-практична діяльність, спрямована на пошук оптимальних механізмів перетворення навколишньої дійсності та на їх подальшу реалізацію в певному місці, часі з конкретними ресурсами.

Соціальні технології застосовуються у різних сферах людської діяльності: у політиці, соціології, економіці, освіті та наданні соціальних послуг різним категоріям населення.

Соціальні проекти володіють різним ступенем значущості для суспільства в цілому, спільноти або окремих груп. При цьому соціальний проект, так чи інакше, перетворює частину соціальної дійсності, переводить її в якісно новий стан.

Темі соціальних технологій присвячено багато досліджень зарубіжних (Н. Стефанов, А. Зайцев, Н. Данакін, М. Маркін, В. Макаревич, В. Дудченко, В. Іванов), так і українських науковців (А. Капська, Л. Тюття, Л. Шахрай, О. Безпалько та ін.).

Внаслідок різнобічності суспільного життя, багатоплановості соціальних сфер, існує безліч різних класифікацій соціальних проектів з різних підстав. За допомогою знання типології проектів на початковому етапі можна визначити коло завдань, вирішення яких необхідне для досягнення поставленої мети. Використання класифікації дозволяє зрозуміти відмінність розроблюваного проекту від суміжних видів проектів та діяльності.

Розрізняють такі соціальні технології, як за ступенем новизни – інноваційні і традиційні; за рівнем суспільних відносин – макротехнології, мезотехнології, мікротехнології; за структурними відносинами – загальні і спеціальні; за сферами діяльності – політичні, інформаційні, правові, економічні, культурно-правового розвитку.

Проекти застосовуються у різних сферах діяльності людини і класифікуються за певними ознаками: в залежності від сфери діяльності людини (соціальні, політичні, економічні, культурологічні, фінансові, технічні, соціальні, медичні, педагогічні, соціально-педагогічні тощо); в залежності від мети проектування (організаційне, операційно - діяльнісне, часове, просторове, структурно-функціональне моделювання, прогнозоване соціальне проектування); за значимістю впливу (мікропроекти, малі проекти, макропроекти, мегапроекти); за характером експериментальної ситуації («польові» - об'єкт перебуває в звичайних умовах свого функціонування, лабораторні – об'єкт діє в спеціально підготовлених лабораторних умовах); за терміном реалізації (короткотривалі, середньотривалі, довготривалі); за масштабністю (місцеві, регіональні, міжрегіональні, національні, міжнародні); виділяють також державні, авторські, благодійні тощо.

У структурі соціального проекту виділяються суб'єкт і об'єкт проектування. Суб'єктом можуть виступати окремі індивіди, групи людей, організації різного ступеня складності, соціальні інститути тощо.

Суб'єкт – це носій управлінської діяльності. Його основні характеристики - соціальна активність, належність до процесу проектної діяльності.

До об'єктів соціального проекту відносять системи, процеси організації соціальних зв'язків, взаємодій, включених в проектну діяльність, що піддаються впливам суб'єктів проектування та виступають підставою для цього впливу. В якості основних об'єктів соціального проектування відносять соціальні системи.

При здійсненні проектної діяльності необхідно враховувати особливості об'єкта проектування як соціальної системи. Соціальний проект може існувати у двох основних формах: самодостатня одиниця, що покликана модифікувати існуючий стан об'єкта, локалізованого за часом і простором; частина соціальної програми, що складається з безлічі підпроектів, яка може не мати кінцевих термінів завершення.

У проектуванні застосовуються методи:

Діагностичні методи, що включають в себе збору інформації, вивчення документації, аналіз діючих проектів, вивчення результатів реалізації проектів, аналіз існуючої ситуації, анкетування цільової групи, тестування, бесіди з членами ініціативної групи, моніторинг, аналіз і узагальнення результатів);

методи реалізації проекту. До них відносять методіку соціального проектування, методіку матриці, методіку вживання в роль, метод аналогії, «мозковий штурм», метод номінальної групи, метод Делфі; метод цільових обговорень; метод конкретних випадків; метод вільних асоціацій; метод порівняльного оцінювання; метод «за - проти»; дискусія, тренінгові методи, інтерв'ю в групах, зустрічі);

методи оцінки. Це проведення масових зборів, екранування, аналіз інформаційних ресурсів, статистичний аналіз, методи опитування, методи самоаналізу і самооцінки, реалізованих завдань, метод звітування, спостереження за діяльністю працівників, цільовою групою, явищем, процесом, метод експертної оцінки, параметричні методи).

Засобами проектування виступають: словесні, технічні, математичні, логічні, текстово-описові (алгоритми, анкети, звіти), графічні (таблиці, креслення, бланки, схеми, макети, коди, символи, матриці та інші).

У професійній діяльності соціального педагога пошук нестандартних рішень для розв'язання різноманітних соціальних проблем є одним з його головних особливостей. Тому кожна ініціатива працівника соціальної сфери потребує обґрунтування та підтримки певних організацій чи впливових осіб, відшукування коштів на реалізацію ідеї.

Соціальний педагог зі своїми ідеями звертається до різних соціальних інституцій, що вимагає аргументованих пояснень, формулювання конкретних цілей та завдань, опис видів діяльності логічно викладених та відповідно оформлених. Все це невід'ємною складовою проектною діяльності соціальних інституцій на різних рівнях (державному, регіональному, локальному). Тому соціальні педагоги та працівники мають володіти навичками проектування, прогнозування та моделювання як базовим інструментарієм проектною діяльності на всіх рівнях. Цей інструментарій динамічно розвивається і є системою знань, що використовується у світовій практиці розробки та впровадження ефективних соціальних проектів і програм.

Досліджуване нами питання є важливим й актуальним пріоритетним напрямом наукових пошуків. На наш погляд, створенню та реалізації соціально-педагогічних проектів має відводитись більше уваги та часу, бо ми живемо у епосі високо розвинутих технологій, тому використання інноваційних соціальних проектів є необхідною складовою діяльності соціального педагога.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Сидоров В. В. Ролі та функції соціальних працівників // Соціальна робота в Україні: перші кроки / Під редакцією В. Полтавця. – К.: Видавничий дім «KM Academia», 2000. – С. 46-86.
2. Тюття Л. Т., Іванова І. Б. Соціальна робота (теорія і практика): Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: ВМУРОЛ «Україна», 2004. – С. 258-263.
3. Яременко О. О. Соціальні дослідження як інструмент обґрунтування соціальних програм та проектів // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2002. – № 1. – С 81-84.

Науковий керівник – Л.С.Єршоміна

*Світлана Овечко, Інна Пшенична
(Мелітополь)*

СОЦІАЛЬНА РЕКЛАМА ЯК ЗАСІБ ВПЛИВУ НА СВІДОМІСТЬ СУЧАСНИХ ДІТЕЙ

Соціальна реклама завжди була спрямована на зміну свідомості громадськості, а також у якості маніпулювання як засобу впливу на суспільну свідомість. Відомі історичні постаті випробовували механізми маніпулювання на натовпі. Однаково успішно ці механізми або розроблялися вченими (Фрейд, Ле Бон), або підсвідомо вгадувалися практиками. Вони на своєму прикладі демонстрували ефективні способи керування натовпом (диктатори, політичні діячі, проповідники, а також відомі письменники і поети минулого), які збирали натовпи палких шанувальників на вулицях і слава яких розходила по всій країні [7, с. 124]. Маса з легкістю підкорювалася тим окремим особам, які змогли зрозуміти і сформувати закони масоутворення, закони ефективного маніпулювання.

Соціальна реклама повинна бути помітною, дієвою, ідеологічною, та майже не нав'язливою. Впливаючи на масову свідомість, соціальна реклама, як і в часи минулого століття, так і зараз, використовує, в першу чергу, емоції, в залежності від обставин, негативні чи позитивні: радість, злість, страх, співчуття та інші. Головне – вони повинні бути дуже сильними. У сучасній соціальній рекламі дуже часто використовують героїв, які «заглядають в душу» своїми величезними очима, і такий «контакт» дає можливість відчувати себе мимовільним учасником в долі людини з проблемами, іноді з вадами, особливими потребами, він ніби оживає, що, звичайно ж, сильно впливає на подальше формування ставлення до розкриття даної проблеми.

Найважливішим інструментом впливу на суспільство є маніпулювання міфологічними установками, символами (духовними та матеріальними), культурними і соціальними уподобаннями. Все це, в остаточному підсумку, становить сенс існування того чи іншого співтовариства. Завдяки закріпленню цих знаків у свідомості більшості, реклама не виглядає нав'язливо і агресивно. Вона м'яко намагається уподібнити своїм закликам дії аудиторії, а не просто жорстко нав'язати своє повідомлення. Стійкість символу дозволяє миттєво "пізнати" спрямовану на всіх і кожного інформацію. Оскільки символи завжди багатозначні вони не терплять заперечень. Це ввічлива, можна сказати, демократична форма наказу. В основі символу лежить певний образ, який має складну структуру [8, с. 325]. Тому символ сприймається не стільки розумом, скільки емоціями, а вони, як вже було сказано, в соціальній рекламі відіграють найважливішу роль.

Нещодавно, департаментом охорони здоров'я в засобах масової інформації була розміщена соціальна реклама проекту соціального партнерства «Застосування дельфінотерапії у дітей – інвалідів, вихованих у

родинах, які виявилися в складних життєвих умовах». У таких рекламах уже часто замість осіб і символів ми бачимо лише смутні образи і силуети, контраст їм, яскраво виділені написи різкого змісту («Мама, чому я урод?»). Шок – це відмінний спосіб щось кардинально змінити в людині. Єдине, що шкода – така реклама не може довго транслюватися, – адже тоді піде зникання і первинна мета буде знищена.

В контексті нашої роботи соціальна реклама розглядається як засіб впливу на свідомість дітей з особливими потребами. Актуальність обраної теми пояснюється тим, що система соціально-педагогічної роботи та соціальної реабілітації дитини лише тоді зможе бути реалізованою, коли вона у своїй сукупності сприятиме відновленню фізичного, психічного і соціального статусу дитини з певними фізичними вадами. Згідно із законом України «Про рекламу», «соціальна реклама» – це інформація будь-якого виду, поширена в будь-якій формі, що спрямована на досягнення суспільно корисних цілей, популяризацію загальнолюдських цінностей і поширення якої не має на меті отримання прибутку [2]. Корисним для нашої роботи є дослідження А. А. Сбруєвої та О. М. Полякової. Вчені вводять поняття «соціально-педагогічної реклами», сутність визначають як різновид соціальної реклами, що спрямована на дітей шкільного віку [3, с. 35, 39].

Аналізуючи різні думки щодо ставлення до дітей з обмеженими можливостями, доцільно виокремити такі аспекти життєдіяльності дитини, що є найбільш значущими для її соціалізації, а саме: ставлення до дефекту дитини, становище в сім'ї, навички самообслуговування, рухова активність, пізнавальна активність, соціальна активність. Вище викладений матеріал спрямований на важливість і доцільність використання соціальної реклами саме для дітей з особливими потребами.

Кожна дитина є індивідуальністю, має свій індивідуальний емоційний світ, власні риси характеру тощо. Але через наявність певних фізичних відхилень, дитина може набути й інших негативних якостей, таких от, як замкненість, зневіра у своїх силах, втрата комунікативних здібностей, схильність до суїцидів тощо. І тут на допомогу приходять соціальна реклама.

Наявність у дитини певних фізичних відхилень може також вплинути і на її коло інтересів. Передусім, це виявляється у випадках, коли дитина мала певні уподобання у спорті.

Аналіз наукової літератури вказує на важливість урахування наступних моментів під час підготовки соціально-педагогічної реклами: вибір тематики, формулювання слогану, обрання форми реклами (друкована, екранна, радіореклама та інші види), визначення основних засобів, що можуть посилити сприйняття ідеї.

До ознак позитивної реклами належать: відсутність негативних впливів на підсвідомість, формування підсвідомого емоційного ставлення як до самої реклами, так і до її змісту, психологічно грамотне звукове й візуальне оформлення реклами, розвиток відчуття впевненості в собі, внутрішнього спокою, оптимізму, почуття внутрішньої гармонії.

Виходячи з цього, можна виокремити проблемну частину нашого дослідження: якщо маніпулювання, як механізм впливу на свідомість сучасних дітей використовується усіма видами реклами, суспільна точка зору щодо нього може бути дещо стереотипною, загальною, але відноситься вона більшості, тому і вважається провідною.

З точки зору представників психологічних наук, «маніпулювання» - це спосіб психологічного впливу, націлений на зміну та напрямки активності інших людей, здійснюваний настільки майстерно, що залишається непоміченим ними.

В контексті соціальної реклами, маніпулювання може мати різне забарвлення, в залежності від того, яка саме мета лежить в його основі, заради чого воно здійснюється. В руслі нашого дослідження соціальна реклама здійснюється та використовується на благо суспільства, пропаганди добра і моральних цінностей, усвідомлення проблем соціально вразливих верств, тобто дітей з своєрідними вадами. В соціальній рекламі, для якої вищевказані критерії є основними за значенням, маніпулювання стає ефективним механізмом позитивного впливу на масову поведінку, воно дозволяє розширювати або звужувати свідомість залежно від головних цілей.

Надмірно актуальним питанням сучасності є толерантне ставлення до дітей з особливими потребами, тих, які зазнали складних життєвих проблем, їх адаптація у соціумі. Будь-які бажання, існуючі у людини з певними потребами, є великою цінністю для всіх оточуючих. Але життя складається з того, що є можливим викликати думки, наміри, яких до цього не було.

Станом на сьогоднішній день, існує незліченна кількість соціальної реклами, створена на цю тему, але тенденція використання в ній маніпулювання є незмінною, адже якщо не намагатись вплинути на суспільну свідомість, на поведінку маси, то проблема так і буде залишатися лише на рівні обговорення, і ніколи не перейде до реальних дій. А це вже проблема не маніпулювання і не самої соціальної реклами, як такої, це проблема суспільства.

В даній роботі ми дослідили соціальну рекламу як засіб впливу на свідомість дітей зі специфічними потребами, розглянули доцільність її застосування на історичних та сучасних прикладах. На підставі всього вищезазначеного, можна зробити висновки, що соціальна реклама як засіб впливу на свідомість дітей з особливими потребами – це, в більшості випадків, майстерний вплив на масову поведінку, який дозволяє розширювати або звужувати свідомість людини залежно від поставлених цілей.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери, -2-ге видання /За заг.ред.проф, І. Д. Звереві. – Київ, Сімферополь: Універсум, 2013. – 536 с.
2. Закон України «Про рекламу» від 23.02.2006, № 3480-IV. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/270/96- %D0%B2%D1%80](http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80)
3. Змістові інновації у магістерській підготовці соціальних педагогів : монографія / [за заг. ред.: А. А. Сбруєвої та О. М. Полякової]. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2013. – 388 с.
4. Соціальна робота: технологічний аспект: Навчальний посібник / За ред.проф. А. Й. Капської, - К.: Центр навчальної літератури. 2004. – 352 с.
5. Грачов Р. В. Маніпулювання особистістю: організація, способи і технології інформаційно-психологічного впливу / Грачов Р.В., Мельник І.К. – М.: Алгоритм, 2002 – 112 с.
6. Кара-Мурза С. Г. Маніпулювання свідомістю / Кара-Мурза С. Г. – М.: Ексмо, 2007. – 124 с.
7. Шилер Г. "Маніпулятори свідомістю"/ Шилер Г. [пер. з англ. ; наук. ред. Я. Н. Засурський.]. – М.: Думка, 1980. – 325 с.

Науковий керівник – Л.С.Єршоміна

Тетяна Опалюк
(Кам'янець-Подільський)

ДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ТЕХНОЛОГІЧНІ УМОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ АДАПТИВНОЇ ФУНКЦІЇ НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ ВУЗІВ

Сучасні тенденції розвитку української педагогічної науки відзначаються значними зрушеннями її предметної галузі, що характеризуються розвитком інноваційних методів навчання, відкритості, та трансформації до вимог інформаційного суспільства. Школам потрібні добре підготовлені та адаптовані до сучасних реалій своєї професії вчителі.

Тому цілком логічною і закономірною є особлива увага до проблем підготовки вчителів на сучасному етапі розвитку суспільства, яким присвячені роботи філософів (В. П. Андрущенко, Г. П. Васянович, І. А. Зяюн, В. Г. Кремень, та ін.), педагогів (В. І. Бондар, С. У. Гончаренко, Р. С.Гуревич, А. В.Донцов, Н. Ф. Кузьміна, В. А. Крутецький, Л. М. Мітіна та ін.), психологів (Л. С. Виготський, Г. С. Костюк, А. В. Брушлинський, С. Д. Максименко, С. Л. Рубінштейн), а також поняттю адаптації як з боку теорії (Г. О. Балл, О. Г. Мороз, А. А. Налчаджян, Н. І. Сарджвеладзе, В. А. Семиченко), так і у контексті розв'язання широкого кола прикладних психологічних, психофізіологічних і соціально-психологічних проблем (О. І. Борисенко, О. М. Кокун, І. С. Кон, Т. М. Титаренко, Н. В. Чепелева, С. А. Шапкин, І. Г. Щедрик та ін.).

Поняття " умова " визначається в різних галузях науки різним чином.

"Умова" є те , "від чого залежить дещо інше ... суспільний компонент комплексу об'єктів (речей, їх станів, взаємодій), з наявності якого з необхідністю впливає існування даного явища " [6, с. 707].

Ми більшою мірою орієнтуємося на категорію педагогічних умов, що створюються за суб'єктивними параметрами і являють собою комплекс умов, які в певному освітньому середовищі сприятимуть формуванню адаптивності студента, здатності свідомо пристосовуватися до навчальної, майбутньої професійної діяльності, що постійно розвивається. В. Стасюк дає наступне визначення: "Педагогічні умови – це обставини, від яких залежить те, як відбувається педагогічний процес професійної підготовки фахівців, опосередкованої активністю особистості та її оточенням [5, с. 5]. «...під педагогічними умовами ми приймаємо організацію навчально - пізнавальної діяльності , спрямовану на професійний саморозвиток особистості студента, в якому істотну роль відіграє адаптація до професійної діяльності» [7].

При визначенні комплексу педагогічних умов реалізації адаптивної функції навчання студентів ми враховували наступне: сутність адаптації, її структурну організацію; особливості адаптаційних процесів з орієнтацією на майбутню професійну діяльність, стандарти інноваційної освіти; особливості психолого-педагогічної й фахової підготовки майбутніх учителів; актуальні проблеми адаптації студентів в процесі їх професійного становлення.

С. Гура теоретично обґрунтовує наступні організаційно - педагогічні умови адаптації студентів інженерно – педагогічного вищого навчального закладу до навчання: а) усвідомлення цілей адаптації студентами шляхом їх різнобічного інформування про зміст та умови навчання, формування навичок самостійної роботи, адекватної самооцінки, а також подання інформації про майбутню професійну діяльність в закладах профтехосвіти; б) змістове управління адаптацією студентів інженерно-педагогічного ВНЗ на підставі постійного аналізу її ходу за науково обґрунтованими критеріями з фіксуванням стану адаптованості індивідуально для кожного студента; в) організація системної роботи з вивчення кураторами навчальних груп і всім професорсько-викладацьким складом теорії та методики виховної роботи зі студентами інженерно-педагогічного ВНЗ взагалі і методики адаптації, зокрема [2, с. 15].

Л. Зданевич визначає наступні педагогічні умови адаптації студентів педагогічних училищ до нових умов життєдіяльності: ознайомлення адміністрації та викладачів педагогічного училища з актуальними проблемами адаптації студентів до нових умов життєдіяльності, проведення вихідного діагностування студентів з метою визначення найбільш напружених складових і найслабших ланок процесу адаптації; створення на базі навчального закладу науково-методичного центру, функції якого б полягали у просвітництві, діагностуванні, координації, в профілактичній та корекційній діяльності з питань адаптації студентів; розробка програми і включення у навчальний план спецкурсу з проблем адаптації студентів; широке використання в роботі зі студентами активних методів навчання; знання кураторами студентських груп змісту і методів адаптації як важливої умови ефективності роботи з першокурсниками; індивідуалізація адаптаційної роботи зі студентами нового прийому; залучення викладачів до проведення різноманітних адаптаційних тренінгів зі студентами нового прийому; розробка єдиної програми адаптаційної роботи зі студентами нового прийому [3, с. 12-14].

Н. Голубева, досліджуючи проблеми адаптації студентів до професійної діяльності, визначає такі педагогічні умови: активізація навчально-професійної діяльності студентів; формування у них професійно важливих якостей; діагностика особистісних новоутворень майбутнього фахівця, що сприяють адаптації до професійної діяльності [1, с. 4].

Отже, узагальнення теоретичного матеріалу стосовно сутності, структурної організації адаптивного навчання, аналізу чинників, які обумовлюють його ефективність, а також узагальнюючи наші підходи до визначення та реалізації педагогічних умов забезпечення адаптації студентів в ході експерименту нами виділено два блоки умов, які найбільшою мірою визначають рівень реалізації адаптивної функції навчання:

Перший блок включає умови забезпечення продуктивної міжособистісної взаємодії в структурі навчальної діяльності студентів як основи формування й реалізації її адаптивної функції.

Другий блок включає умови забезпечення суб'єктної позиції студента в структурі навчального процесу.

В основі визначення умов забезпечення продуктивної навчальної взаємодії лежить гуманітарно-антропологічна парадигма, яка базується на можливості самоактуалізації особистості, її сходження до повноти своєї реальності. В основу цієї парадигми покладені ключові поняття: гуманітарний (лат. *humus* – «грунт» і *humanus* – «людяний»), антропологічний (від грецького «*anthropos*» – «людина»), які означають природні прагнення людини до самовираження, самоактуалізації, самозабезпечення повноцінного функціонування в соціумі. За концепцією Г. Олппорта, інтенція здорової людини виникає в потребі досягати мету, соціальну за своєю сутністю й творчу за характером [4, с. 235].

Важливо сформувати адекватний педагогічний супровід забезпечення ефективності дидактичної взаємодії, який спрямований на адаптацію до особистісно-орієнтованих освітніх технологій, майбутньої професійної діяльності як центральної інтегративної мети системи професійної підготовки майбутнього вчителя.

Адаптаційні процеси стосуються утруднень, пов'язаних, з одного боку, з проблемами самоорганізації навчальної діяльності, з другого – з проблемами взаємодії викладача зі студентами у навчальному процесі, який базується на діалогічній, інтерактивній основі.

Проведене пілотне дослідження показало, що близько 29% студентів відчують значні утруднення у забезпеченні продуктивності спілкування, взаємовідносин зі студентами в процесі інтерактивної навчальної діяльності. Біля 52% студентів відчують утруднення у формуванні продуктивних суб'єкт-суб'єктних взаємовідносин з викладачами у навчальній діяльності.

Ми намагалися з'ясувати сутність поняття «навчальна взаємодія», трактування якого представлене в психолого-педагогічній літературі (Ш. Амонашвілі, О. Бодальов, В. Кан-Калик, Г. Костюк, О. Киричук, О. Леонтьєв).

Навчальна взаємодія трактується у двох аспектах:

а) як природна взаємодія між суб'єктом та об'єктом, що пізнається, в процесі його вивчення. Проблема особливо актуалізується, коли йдеться про особистісно-орієнтовані технології навчання, які проєктують головну мету як формування взаємовідносин між суб'єктом та предметом навчання (що є головною умовою самовизначення, самоактуалізації студента в контексті навчальної теми, проблеми);

б) як міжособистісна взаємодія суб'єктів навчання (на рівні «студент-студент», «студент-викладач») у процесі керованого виконання навчального завдання. Означений рівень взаємодії є головною ознакою інтерактивних форм та методів навчання, що сприяють реалізації системи компетентісної, фахово орієнтованої освіти загалом. У психолого-педагогічній літературі цей процес розглядається тільки у взаємодії суб'єкта з навколишнім світом як такий, що задовольняє потреби особистості в пізнанні нового. Іншими словами, навчання присутнє в кожній діяльності і становить процес формування її суб'єкта. На відміну від стихійного навчання, існує й організоване, що здійснюється в організованих формах (школах, курсах, вищих навчальних закладах).

Слід зазначити, що другий рівень взаємодії є умовою реалізації першого, тобто продуктивне вивчення навчального матеріалу студентом, зокрема, забезпечення глибини його розуміння, формування особистісного ставлення до нього, «привласнення» отриманого знання, тобто інтеріоризація його у власний досвід, здатність до його продуктивного використання на практиці досягається саме за рахунок діалогічних, інтерактивних форм і методів навчання.

Упровадження інтерактивних форм та методів навчання в систему професійної освіти значно підвищили увагу науковців до проблем педагогічного супроводу, визначення педагогічних умов, за яких посилюються адаптаційні механізми студента і знижуються дезадаптивні процеси, тобто йдеться про умови, які найбільшою мірою визначають інтегральну здатність студента адаптуватись до різних рівнів взаємодії в структурі навчального процесу, яка трактується як засіб ефективного розвитку самостійності студента в навчальному процесі.

До умов забезпечення продуктивності адаптивної навчальної взаємодії слід віднести й ті, що:

- забезпечують розуміння студентами теоретико-практичних основ організації навчального процесу засобами міжособистісної взаємодії учасників педагогічного процесу.

- сприяють оптимальному долученню студентів до самоуправління навчанням (постановка мети, мотивація її значущості для майбутньої професії, відбір змісту навчання, методів його самоорганізації, самоконтроль та самооцінювання).

Головним критерієм ефективності дидактичної взаємодії виступає створення у її структурі умов для продуктивної особистісної самореалізації, за яких кожний студент відчуває себе суб'єктом взаємодії, розуміє логіку її перебігу, що є основою для розвитку само адаптивності в процесі набування власної фахової компетентності.

Другий блок умов розвитку адаптивності особистості включає забезпечення суб'єктної позиції студента в структурі організації навчального процесу. Важко переоцінити значущість суб'єктної позиції студента в ході організованої навчальної діяльності, оскільки саме вона визначає рівень та якість адаптаційних процесів, зокрема співвідношення процесів асиміляції та акомодатії в її структурі. Суб'єктність позиції визначає особистісну активність стосовно будь-якого процесу та діяльності. І якщо йдеться про необхідність адаптації студента до особливостей особистісно-орієнтованої освіти, то це можливо лише за умови, якщо він буде відчувати себе суб'єктом навчального процесу, і що саме головне – творцем власної, особистісно-означеної технології, стилю та режиму здійснення навчальної діяльності.

Вважаємо, що головними умовами формування суб'єктності позиції студента в навчальному процесі є усвідомлення мети та логіки професійного становлення загалом, а також оволодіння системою організації навчальної діяльності: освітніми технологіями та їх складовими - формами, методами, засобами навчання, зокрема; забезпечення можливості вибору в системі навчальної діяльності рівня самостійності у навчанні, навчального завдання відповідно до особистісних та професійних пріоритетів, технологічного підходу до вирішення навчального завдання.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Голубева Н. М. Адаптація студентів вуза к професіональной деятельности : автореф. дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Н. М. Голубева ; Волжск. гос. инж.-пед. академия. – М., 2003. – 20 с.
2. Гура С. О. Організаційно-педагогічні умови адаптації майбутніх інженерів-педагогів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / С. О. Гура ; Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2004. – 20 с.
3. Зданевич Л. В. Адаптація студентів педагогічних училищ до нових умов життєдіяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Лариса Володимирівна Зданевич ; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. – К., 2003. – 249 с.
4. Оллпорт Г. Личность в психологии / Гордон Оллпорт. – М.: КСП+ ; СПб.: Ювента, 1982. – 235 с.
5. Стасюк В. Д. Педагогічні умови професійної підготовки майбутніх економістів у комплексі “Школа – вищий заклад освіти” : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / В. Д. Стасюк ; Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. – О., 2003. – 20 с.
6. Философский энциклопедический словарь / гл. ред. Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. – М.: Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.
7. Шик М. П. Адаптація студентів педагогічного коледжу до професійної діяльності в процесі фахової підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Михайло Петрович Шик ; Черкас. нац. ун-т Б. Хмельницького. – Черкаси, 2010. – 253 с.

*Христина Павлишин
(Дубно)*

ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

Термін «соціальна педагогіка» був запропонований німецьким педагогом Фрідріхом Дістервегом в середині XIX ст., для позначення педагогічної діяльності з обездоленими та безпритульними дітьми по профілактиці, як прийнято зараз казати, правопорушень неповнолітніх [2, с. 8].

Хоча більшість сучасних наукових робіт відносять виникнення соціальної педагогіки лише на кінець XIX століття, варто зауважити, що використання практичних прийомів соціального виховання мало місце і в давні часи, ще за умов первіснообщинного ладу. У Давньому Римі та Греції, державах Сходу (Китаї, Індії, Єгипті) у

підготовці дітей до життя вже були елементи соціального (суспільного) виховання [3].

Так, наприклад, Демокрит (V ст. до н.е.) говорив про залежність виховання від суспільних умов, Платон (V-IV ст. до н.е.) виховання вважав умовою розвитку людини від народження до смерті, а також пов'язував долю суспільства з освітньо - виховним розвитком всіх його громадян. Арістотель (VI ст. до н.е.) висунув ідею необхідності єдності фізичного, розумового і морального розвитку людини [2, с. 9]. Платон і Арістотель вважали, що держава повинна піклуватися про виховання так, щоб формувати для неї гідних громадян. Мова йшла про виховання громадян усіх вікових категорій, крім того, завершувати виховання окремих соціальних груп вони радили лише у віці 30-35 років. Такий підхід не був характерним для епохи Середньовіччя, Відродження та Нового часу, але зі зміною соціально-економічних умов європейського суспільства у XIX ст. він був відновлений [3].

Відомий римський ритор М. Квінтіліан (I ст. н.е.) в своєму педагогічному творі «Про виховання оратора» підмітив, що умови сімейного життя, включаючи мовне спілкування в колі сім'ї, впливають на розвиток людини в цілому, особливо ораторські здібності.

Існуюча в античний час система навчання і виховання мала чітке соціальне та ідеологічне направлення, в якому відображалися характер держави, особливості її соціально-економічного та політичного життя. Прикладами можуть бути відомі спартанська і афінська система виховання, відмінність між якими визначалися відмінністю в суспільних та політико-ідеологічних порядках [2, с. 9]. У Спарті головною метою виховання була підготовка сильного, витривалого, мужнього воїна, члена військової общини. Афінське виховання передбачало іншу мету, ніж спартанське, а саме: « Найбільше ми прагнемо, щоб громадяни були прекрасні душею і загартовані тілом, бо саме такі люди добре живуть в мирний час і рятують державу під час війни» (Лукіан).

В період Середньовіччя система освіти і виховання носила чітко виражений станово-ідеологічний характер, який в цю епоху в більшій мірі визначався релігією та церквою. Проте, в кінці Середньовіччя та в період Ренесансу починає утверджуватися ідеологія гуманізму і звільнення людини від станових залежностей. Т. Мор в праці «Утопія» та Т. Кампонелла в праці «Місто під сонцем» виступають вже з ідеями безстанового навчання і виховання, державною цінністю визнається земне життя зі всім доступним для того часу різноманіттям [2, с. 9].

В XVII ст. домінуючими були ідеї про визначну роль середовища у розвитку дитини та про гармонізацію особистісних та суспільних потреб у процесі розвитку людини. Вважалося, що не можна обмежувати дитину лише сімейним середовищем.

В новий час по мірі утвердження буржуазних порядків і усвідомлення пізнавальної та експериментально-практичної діяльності людини як фактора суспільного розвитку реанімується ідея Платона про навчання від «колиски до могили», з'являються концепції прагматичного виховання [2, с. 10]. Представники «прагматичної» педагогіки пропагують педоцентризм, тобто положення про те, що навколо дитини мають обертатися всі освітні засоби, навіть випадковий інтерес має бути центром усієї роботи.

З кінця XVIII ст. все більше посилюється увага теоретиків та практиків педагогічної дисципліни до питань навчання та виховання широких верств населення, подолання впливів схоластики та зближення змісту навчання з життям.

В другій половині XIX ст. починає розширюватися попит у педагогіці системного суспільного виховання. По-перше, в нього послідовно «включається» виховання молоді та більш старших вікових груп. По-друге, адаптація і перевиховання представників всіх вікових категорій часто не вписується в соціальну систему або порушує встановлені в ній норми. Це пов'язано з тими соціокультурними процесами, які відбувалися в Європі та Америці [1, с. 4].

Через індустріалізацію відбулася масова міграція сільського населення, яке було не готове до життя у містах. Внаслідок цього, багато мігрантів не могли створити повноцінну сім'ю та звикнути до того устрою, який прийнятий у місті, це призвело до збільшення злочинності, аморальної поведінки, збільшення кількості бездомних громадян та безпритульних дітей. В Америці ситуація була дещо складніша, причиною цього була масова еміграція із слаборозвинених регіонів Європи.

Саме цей період часу став відправною точкою формування соціальної педагогіки як самостійної галузі педагогічного знання. Цей процес відбувався по – перше, через появу андрагогіки – одна з галузей педагогічної науки, яка досліджує проблеми освіти, самоосвіти та виховання дорослих. По – друге, в кінці XIX ст. зародилася і сформувалася педагогіка перевиховання дітей та підлітків, а також пенітенціарна педагогіка, яка займалася виключно проблемними дітьми [1, с. 5].

Ряд вчених намагалися звести соціальну педагогіку до вивчення проблематики звичних клієнтів педагогіки (дітей, підлітків, юнаків), тому спочатку предметом її дослідження вважали надання соціальної допомоги нездоланим дітям та профілактику правопорушень.

Іншого погляду на предмет соціальної педагогіки дотримувався Пауль Наторп, який вважав, що вона досліджує проблему поєднання та спрямування виховних сил усього суспільства з метою покращення його культурного рівня. Саме це тлумачення надає можливість розглядати соціальну педагогіку, як галузь наукового знання про виховання людини не лише в конкретний період, а на протязі усього життя.

Пауль Наторп являється одним із основоположників соціальної педагогіки. У 1899 р. він опублікував книгу «Соціальна педагогіка», в ній обґрунтував поняття «соціальна педагогіка»: «Людина стає «людиною»

тільки в людському суспільстві. І навпаки: існує і розвивається людське суспільство виключно завдяки людській освіті її членів». Виховання і освіта в соціальній педагогіці П. Наторпа перетворилась у вироблення взаємовідносин особистості і суспільства на основі єдності розуміння життєвих цінностей і норм.

На думку П. Наторпа соціальний педагог – це спеціаліст, котрий приходить в сім'ю зі школи, а тому він є добре обізнаним з особливостями родинного виховання в конкретній сім'ї і вміє пов'язати ці особливості з умовами шкільної та позашкільної діяльності дитини [4, с. 6].

На розвиток соціальної педагогіки великий вплив мала педагогічна діяльність Г. Кершенштейнера, В. Лайя та Дж. Дьюї.

Г. Кершенштейнер висунув концепцію громадянського виховання, згідно з якою народна «трудова» школа повинна вчити дітей безумовному підпорядкуванню сучасному господарству й готувати до майбутньої професійної діяльності, яка відповідає соціальному походженню.

В. Лай запропонував «педагогіку дії», засновану на формулі «дія-реакція», в співвідношенні з якою виховання і навчання розглядається як система зовнішніх дій на тих, хто навчається та їх реакцій у відповідь.

Дж. Дьюї є основоположником «прагматичної педагогіки», згідно з якою розумово розвиватися дитина або дорослий повинні в залежності від своїх інтелектуальних імпульсів і схильностей, отриманих по спадковості. При вихованні дитини необхідно враховувати подібного роду спадковість, а також отриманий ними в сім'ї, в своєму соціальному середовищі практичний досвід. Школа майбутнього, за Дж. Дьюї, повинна бути органічно пов'язана з соціально-економічними потребами суспільства [2, с. 12]. Відомими працями цього педагога є «Психологія і педагогіка мислення», «Школа і дитина», «Школа і суспільство», «Школа майбутнього».

В 20-30-ті роки в Західній Європі були розповсюджені ідеї «суспільного виховання» і «суспільних шкіл», перші проекти яких з'явилися в Великобританії та США. Його відмінність полягала в тому, що замість традиційних класів в них були відкриті майданчики або зали для занять без перегородок, був введений гнучкий розклад без традиційних уроків та дзвінків, основним методом навчання був метод «відкриття», а атмосфера на заняттях наближалася до сімейних умов. В 60-ті роки ХХ ст. «суспільне виховання» розглядалося як засіб здійснення соціальних змін в суспільстві, а вихователь розглядався як «агент соціальних змін».

На заваді розвитку соціальної педагогіки стали події Другої світової війни. За кордоном розробка проблем соціальної педагогіки відновилася лише в 50-60-х роках в Німеччині. Проте, фактично і в Європі, включно з Німеччиною, і в США вже починаючи з кінця ХІХ ст., все більше розповсюджувалася практична діяльність, яку позначають терміном «соціальна робота» [1, с. 6].

На сучасному етапі уже чітко сформоване визначення соціальної педагогіки, як галузі педагогічного знання. **Соціальна педагогіка** – галузь педагогіки, яка вивчає особливості організації соціального виховання, вплив на розвиток особистості різних факторів соціального середовища.

Сучасна соціальна педагогіка відмовляється від домінуючого до останніх років погляду на виховання як на формування особистості у відносно замкнутих педагогічних системах (дитсадок, школа, вуз). Вона підкреслює, що найбільш сильний вплив на становлення особистості має сім'я та найближче соціальне оточення. Тому лише вся сукупність умов і впливів, в яких проходить розвиток людини – школа, засоби масової інформації, соціальні установи суспільства, різні мікросередовища, культурні традиції та ін. – у взаємодії визначають процес соціального формування особистості [5, с. 9].

В сучасних умовах необхідність в соціально – педагогічній теорії і практиці не зникла, а, навпаки, посилилась, тому що, з однієї сторони, збільшується роль соціальних факторів в житті суспільства і окремих людей, а з іншої – не зменшується, а збільшується кількість дітей та дорослих, які потребують соціального захисту загалом, в наданні соціально – педагогічної допомоги особливо [2, с. 27].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях. Навчальний посібник.- К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 134 с.
2. Екскурс в історію соціальної педагогіки [Електронний ресурс] : [Веб-сайт]. – Електронні дані. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/16330826/pedagogika/ekskurs_istoriyu_rozvitku_sotsialnoyi_pedagogiki
3. Жигайло Н.І. Соціальна педагогіка. Навчальний посібник. – Львів: Новий Світ – 2000, 2007. – 256с.
4. Мудрик А. В. Социальная педагогика: Учеб. для студ. пед. вузов/ Под ред. В.А. Слостенина.- 4-е изд., доп. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 200с.
5. Социальная педагогика: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений/ Под ред. В.А. Никитина. – М.: Гуманит. изд. Центр ВЛАДОС, 2002.- 272с.

Науковий керівник – І.А. Стець

Тетяна Паламарчук
(Новоград-Волинський)

ОГЛЯД СУЧАСНИХ АСПЕКТІВ ПІДГОТОВКИ МЕДИЧНИХ СЕСТЕР В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ОСВІТИ ТА СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Актуальність. На сучасному етапі Україна переживає надзвичайно складний час. Поряд із соціально-економічними труднощами наша держава продовжує інтеграцію в Європейське та світове співтовариство, що має на меті приведення стандартів освіти, медицини, економіки та державного управління до світового рівня. Це дозволить Україні бути потужною та конкурентоспроможною державою. Підвищення показників якості системи освіти та системи охорони здоров'я залежить від ефективності проведення належних структурних реформ. У сучасних умовах керівництвом нашої держави поряд з іншими реформами проводиться оптимізація системи охорони здоров'я та системи освіти. Актуальності набирає питання характеристики сучасних аспектів підготовки медичних сестер в умовах проведення реформ у цих системах.

Медична сфера на сучасному етапі свого існування вимагає висококваліфікованих, конкурентоспроможних, здатних до самовдосконалення та постійного підвищення свого професійного рівня фахівців. У зв'язку із цим медичні навчальні заклади I-II рівня акредитації – медичні училища та коледжі спрямовують свої зусилля на постійне удосконалення системи підготовки медичних сестер. Це пов'язано із потребою медичних установ у кваліфікованих кадрах, адже медичні сестри є значною частиною медичного персоналу в системі охорони здоров'я України.

Виклад основного матеріалу. Одним із останніх серйозних кроків українського законодавства у сфері вищої освіти стало введення в дію Закону України «Про вищу освіту», котрий вносить значні зміни в сучасну систему медичної освіти України. Зокрема, даний нормативно-правовий акт скасовує акредитаційні рівні навчальних закладів, розширює автономію вишу.

Аналіз нормативно-правових документів та робіт провідних фахівців, які досліджують систему підготовки середнього медичного персоналу, свідчить про те, що основним напрямом її реформування, є удосконалення системи підготовки майбутніх медичних сестер, фельдшерів, акушерів, лаборантів, фармацевтів та помічників санітарного лікаря, розширення функцій даної категорії медичного персоналу, що буде відповідати світовим стандартам [3].

Сучасна реформа системи охорони здоров'я, перехід до надання первинної медико-санітарної допомоги та бюджетно-страхової медицини, розвиток наукових і професійних зв'язків з іншими державами потребують підготовки висококваліфікованої медичної сестри.

На даний час система вищих медичних (фармацевтичних) навчальних закладів I-II рівнів акредитації об'єднує 42 медичних училища, 69 медичних (фармацевтичних) коледжів та 2 інститути медсестринства (Житомирський інститут медсестринства та Інститут медсестринства Тернопільського державного медичного університету, у складі яких є коледж). Всі ці навчальні заклади активно пристосовуються до сучасних умов освітньої парадигми в Україні [4].

Медичні сестри є важливою ланкою у сфері охорони здоров'я, без якої неможливе формування, підтримка, збереження і відновлення здоров'я громадян України. Сучасна модель підготовки медичних сестер передбачає, що медична сестра – це фахівець, який поділяє філософію сестринської справи, володіє необхідними знаннями, вміннями та навичками, необхідними для компетентного виконання функціональних обов'язків.

Так, **медична сестра повинна знати:**

- чинне законодавство про охорону здоров'я та нормативні документи, що регламентують діяльність закладів охорони здоров'я;
- права, обов'язки та відповідальність медичної сестри;
- анатомію, патологічну анатомію та фізіологію людини;
- сучасні методи лабораторного, рентгенологічного, ендоскопічного та ультразвукового обстеження, лікування хворих;
- особливості спостереження і догляду за хворими в гарячці, з порушеннями стану органів дихання, кровообігу, травлення, сечових органів тощо;
- маніпуляції відповідно з профілем роботи;
- фармакологічну дію найбільш поширених лікарських речовин, їх сумісність, дозування, методи введення; методики дезінфекції та стерилізації інструментарію та перев'язувальних засобів;
- організацію санітарно-протиепідемічного та лікувально-охоронного режимів;
- основні принципи лікувального харчування;
- правила безпеки під час роботи з медичним інструментарієм та обладнанням;
- правила оформлення медичної документації;
- сучасну літературу за фахом.

Теоретичні знання надзвичайно тісно пов'язані з практичними вміннями та навичками, тому **медична сестра повинна вміти:**

- точно виконувати вказівки лікаря;

- проводити прості діагностичні, лікувальні і фізіотерапевтичні процедури;
- застосовувати лікарські засоби для зовнішнього, ентерального і парентерального введення в організм пацієнта;
- готувати хворих до лабораторного, рентгенологічного, ендоскопічного та ультразвукового обстеження;
- складати добові меню та виписувати порційні вимоги;
- годувати тяжкохворих;
- виконувати санітарну обробку хворого;
- готувати і застосовувати дезінфекційні розчини;
- володіти прийомами реанімації, вміти надати допомогу при травматичному пошкодженні, кровотечі, колапсі, отруєнні, утопленні, механічній асфіксії, анафілактичному шоці, опіках, відмороженні, алергічних станах;
- вести медичну документацію.

Слід зауважити, що компетентна медична сестра повинна володіти не лише сукупністю професійних знань, умінь та навичок, але й мати необхідні соціальні та людські цінності. Тому, **медична сестра повинна:**

- брати активну участь в поширенні медичних знань серед населення;
- дотримуватись принципів медичної деонтології;
- постійно удосконалювати свій професійний рівень [2].

Таким чином, відповідно до вищезазначених професійних вимог, можна стверджувати, що сучасна система навчання у медичних коледжах характеризується недостатнім спрямуванням освітнього процесу на ці потреби. Підготовка медичних сестер зазвичай характеризується традиційною передачею знань з автоматичним відпрацюванням алгоритмів. Тому доцільною умовою подолання визначеної проблеми є спрямування навчального процесу не на засвоєння значної кількості інформації з подальшим її відтворенням, а на активний пошук та критичний аналіз необхідного матеріалу, творчого підходу до розв'язання проблем і, як результат, отримання нових знань, які, за умови практичної діяльності, трансформуються у професійні уміння [1].

Нерозривним є процес теоретичної та практичної підготовки майбутнього висококваліфікованого фахівця. У цьому напрямку вже багато років успішно працює відділення «Сестринська справа» у КВНЗ «Новоград-Волинський медичний коледж».

Теоретичну підготовку майбутніх медичних сестер у закладі здійснюють висококваліфіковані, досвідчені викладачі, що на своїх заняттях застосовують сучасні інтерактивні технології навчання та технічні засоби наочності. Невід'ємним, наприклад, для лекційного заняття з предметів клінічних дисциплін у коледжі є використання мультимедійних презентацій зі слайдами та фрагментами відеоматеріалів. Це значно підвищує пізнавальний інтерес студентів до навчальної діяльності, адже вони можуть сприйняти реальну інформацію візуально та засвоїти її. На відділенні «Сестринська справа» постійно діє моніторинг теоретичного рівня підготовки майбутніх медсестер за допомогою комп'ютерної бази тестового матеріалу, складеного викладачами коледжу. Студенти у заплановані періоди проходять контрольні зрізи знань у вигляді тестування, що дає змогу тримати на контролі рівень знань майбутніх медичних працівників.

Вагоме місце на відділенні «Сестринська справа» КВНЗ «Новоград-Волинський медичний коледж» займає практична підготовка медичної сестри. Для належної практичної підготовки коледж має все необхідне: медичний матеріал, муляжі для маніпуляцій, схеми, таблиці відео матеріали. Для покращення ефективності навчального процесу практичні заняття в коледжі проводяться у підгрупах, які налічують 8-10 чоловік. Викладачі практичного циклу медсестринського процесу мають високий рівень підготовки та кваліфікації, а також належну практичну підготовку у лікувально-профілактичних закладах. Більшість з викладачів-клініцистів поєднує лікарську практику з навчанням студентів.

У циклі практичної підготовки медичної сестри є виробничі та переддипломна практика. Для КВНЗ «Новоград-Волинський медичний коледж» постійною найбільшою базою практики виступає місцеве ТМО. Окрім того, в закладі діє навчально-виробнича лабораторія, де студенти під керівництвом викладача відпрацьовують практичні навички.

Поряд із теоретичною та практичною підготовкою в коледжі активно залучають студентів до науково-пошукової роботи, а саме:

- студентські регіональні конференції з актуальних питань розвитку медичної галузі та профілактики найбільш поширених та небезпечних хвороб;
- підсумкова науково-практична конференція, де обговорюються результати науково-пошукової роботи студентів за рік.

На відділенні «Сестринська справа» викладачами практичного циклу та студентами випускаються інформаційні бюлетені, буклети, пам'ятки та проводяться радіо лінійки до медичних дат, на екрані в холі навчального закладу виводиться рухома стрічка з інформацією до медичних дат.

Отже, пошук інноваційних сучасних шляхів підготовки медичних сестер в умовах реформування як системи освіти, так і системи охорони здоров'я є динамічним та складним. Водночас досвід діяльності КВНЗ «Новоград-Волинський медичний коледж» доводить, що в умовах реформування професійної освіти результати підготовки медичних сестер може бути високими. Так, на відділенні коледжу «Сестринська справа» показник державного ліцензованого тестового екзамену «Крок М» складає 87–88,7 % щороку.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бабенко Т.П. Дослідницька діяльність студентів у контексті реформування мед сестринської освіти // Вища освіта в медсестринстві: проблеми і перспективи. – Житомир : Полісся, – 2011. – С.18-20.
2. Басва О.В. Менеджмент у галузі охорони здоров'я: Навч. посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 640 с.
3. Кузьмінський П.Й. Державне управління системою підготовки медичних сестер в Україні: вступ до проблеми / П.Й. Кузьмінський // Державне управління: удосконалення та розвиток [Електронний ресурс] : електрон. вісн. / за заг. ред. Присяжнюк В.К. – 2013. – Вип. 3. – Режим доступу : <http://www.dy.nauka.com.ua>.
4. Підготовка медичних сестер в Україні здійснюється по оновленим стандартам освіти [Електронний ресурс] – Міністерство охорони здоров'я України. – Режим доступу: <http://www.moz.gov.ua>

*Олеся Петрусь
(Броди)*

АНАЛІТИЧНЕ ЧИТАННЯ НА ЗАНЯТТЯХ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

У контексті інтеграції України до європейського освітнього простору дедалі гостріше постає питання модернізації професійної підготовки та підвищення рівня професійної компетентності педагога. Проблеми якості освітніх послуг та конкурентоспроможності сучасного вчителя на ринку праці вимагають від навчальних закладів вдосконалення програм підготовки майбутніх спеціалістів і підвищення професійної культури майбутнього вчителя, адже саме професійна культура забезпечує необхідний рівень виконання професійних функцій та подальше фахове зростання висококваліфікованого спеціаліста.

Формування педагогічної культури є неодмінною умовою підготовки майбутнього вчителя та основою його професійної самореалізації в обраній галузі освіти. Під педагогічною культурою розуміємо систему необхідних знань, умінь і навичок, а також комплекс якостей, які визначають готовність роботи в конкретній освітній сфері. Основними складовими педагогічної культури виступають професійні знання, уміння і навички у поєднанні з професійною компетентністю, тобто здатністю реалізувати їх на практиці, професійний досвід, професійне мислення, ступінь готовності особистості до конкретного виду педагогічної діяльності та адаптованість до професійного середовища, професійний інтерес, професійна майстерність, професійний світогляд і професійна мораль.

Знання іноземної мови є необхідним елементом професійної компетентності вчителя, а в ширшому розумінні – його педагогічної культури. Визнання українських дипломів на європейському ринку праці неможливе без належного рівня володіння хоча б однією іноземною мовою [1]. Більш того, знання іноземних мов дає можливість знайомитись із найновішими здобутками у сфері педагогіки та досвідом впровадження нових інформаційно-комунікаційних технологій, читати професійну літературу, брати участь у міжнародних проектах, проходити стажування за кордоном, спілкуватися на професійні теми та обмінюватися досвідом із зарубіжними колегами.

Ключовими компетентностями у вивченні іноземних мов вважаються: **навчальна**, основою якої є уміння здобувати інформацію, виділяти головне, аналізувати, оцінювати, використовувати на практиці; **соціальна**, яка включає здатність до співпраці, мобільність, уміння адаптуватися і визначати особисті цілі, виконувати різні ролі й функції в колективі, планувати, розробляти й реалізовувати проекти індивідуальних і колективних дій, уміння визначати й реалізовувати мету комунікації в залежності від обставин, підтримувати взаємини, розв'язувати проблеми в різних життєвих ситуаціях; **загальнокультурна** як спроможність аналізувати й оцінювати досягнення національної, європейської та світової науки і культури, орієнтуватися в культурному й духовному контексті сучасного суспільства, знати рідну й іноземні мови, інтерактивно їх використовувати, опанувати моделі толерантної поведінки, створювати умови для конструктивної співпраці в умовах культурних, мовних і релігійних відмінностей між людьми та народами, застосовувати методи самовиховання, орієнтовані на систему загальнолюдських цінностей; **соціокультурна**, яка передбачає навчання у контексті культур, уважне вивчення цінностей своєї та іншомовної культур як необхідності формування людини майбутнього, становлення фахівця відповідного рівня; **інформаційно-комунікативна** як уміння використовувати джерела інформації, технічна компетентність, уміння раціонально використовувати комп'ютер для пошуку, опрацювання й систематизації, зберігання і передачі інформації, а також для навчальних цілей на уроці та в позаурочний час, оперувати технологіями та знаннями, що задовольняють потреби інформаційного суспільства. Саме через їх оволодіння відбувається формування педагогічної культури майбутнього вчителя.

Процес формування професійної культури майбутнього вчителя є складним і довготривалим й включає в себе багато елементів. Важливим кроком у даному напрямку є підбір навчальних матеріалів, які б найефективніше сприяли формуванню вищезгаданих компетенцій. Традиційне домашнє читання художньої літератури зараз замінюється на професійно-орієнтоване аналітичне читання. Перевага даного виду діяльності

полягає у його фаховій відповідності, змістовій актуальності та інформативності. Важливим аргументом на користь використання даного виду діяльності є підвищення мотивації студентів до вивчення іноземної мови, оскільки очевидно є фахова цінність матеріалів. Таким чином, читання виступає не лише засобом вивчення мови, а й методом поглиблення фахових знань.

Відповідно до галузевих стандартів вищої освіти підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційних рівнів молодшого спеціаліста та бакалавра щодо гуманітарної освіти робота за іншомовними джерелами наукового і професійно-виробничого характеру, основи перекладу професійно-орієнтованих іншомовних джерел, вивчення і використання форм та конструкцій, що характерні для професійного спілкування у конкретній галузі, ознайомче і пошукове читання з словником та без нього є необхідними елементами курсу іноземної мови за професійним спрямуванням [2, с. 44-45]. Ці вимоги повністю реалізуються за допомогою аналітичного читання за професійним спрямуванням.

Для аналітичного читання з іноземної мови за професійним спрямуванням для спеціальності 5.010102 «Початкова освіта» пропонуються тексти історії педагогіки («Розвиток педагогіки», «Зародження письма»), дидактики («Дисципліна», «Оцінювання»), теорії виховання («Шкільне хуліганство», «Кібрхуліганство»), психології («Стилі навчання», «Розвиток здібностей дитини», «Дитячий стрес»), методики роботи в початковій школі («Ігри», «Мозковий штурм як навчальна технологія», «Організація роботи в класі»), а також з основ інформаційно-комунікативних технологій («Навчальні технології»), які є важливою складовою навчально-виховного процесу на сьогоднішній день.

Згідно з робочою програмою з англійської мови за професійним спрямуванням у Бродівському педколеджі на аналітичне читання відводиться 4 години (2 аудиторних заняття) на семестр. Таким чином, протягом курсу вивчення предмета (4 семестри) на даний вид діяльності припадає 8 аудиторних занять. Проте, цей вид діяльності широко використовується і для організації самостійної роботи студентів.

На сьогоднішній день Інтернет-портали пропонують широкий вибір автентичних матеріалів (статей, заміток, розповідей, коментарів спеціалістів), що можуть бути використані для аналітичного читання за професійним спрямуванням з англійської мови для майбутніх вчителів початкових класів. Це, зокрема <http://learnenglish.britishcouncil.org/>, <http://www.teachingenglish.org.uk/>, <http://scholar.google.com/>, <http://www.casacanada.com/cande.html>, www.teachernet.gov.uk/publications, <http://kidshealth.org>, та інші. Майже усі освітні вебсайти надають дозвіл на використання матеріалів в освітніх цілях за умови посилання на першоджерело.

Завдання вчителя полягає у розробці системи вправ, які дають змогу перевірити ступінь розуміння прочитаного та опрацювати лексичний матеріал, що включає в себе основні професійні терміни, а також завдання на розвиток комунікативних навиків студентів. На згаданих вебсайтах до статей часто пропонуються різноманітні тести та розгляди конкретних педагогічних ситуацій (case-studies), які становлять мовний та професійний інтерес.

Зразки завдань для аналітичного читання з англійської мови за професійним спрямуванням до тексту “SCHOOL BULLYING” <http://kidshealth.org> (Шкільне хуліганство):

1. Answer the following questions.

1. What is bullying?
2. What kinds of bullying are mentioned in the text?
3. Why do kids bully?
4. What are the signs of bullying?
5. How can parents help their children who are being bullied?
6. How can a primary school teacher help the young learners who are being bullied?
7. How can a primary school teacher prevent bullying?
8. How can kids protect themselves from bullying?
9. What kind of emotional support do victims need?
10. Did you experience any kind of bullying when you were at school? If yes, how did you cope with it?

2. Translate the following words into your native language and use them in sentences of your own.

Threaten, pay, hungry, avoid, beat, mean, rumours, website, survey, widespread, kid, teen, adult, sibling, damage, tease, harmful, friendly, mutual, playful, hurtful, unkind, constant, victim, lack, sign, bruise, injury, suspect, comfort, support, praise, emphasize, behave, dignity, self-esteem, anger.

3. Sort out the words from the previous task into three categories: nouns, verbs and adjectives.

4. Match the following words to their definitions.

1. A person who uses their strength or power to hurt or frighten people who are weaker.
2. A blue, brown or purple mark that appears on the skin after sb has fallen, been hit, etc.
3. A person or an animal that is fully grown.
4. A person aged between 13 and 19 years old.
5. A child or young person.
6. What you say when you are expressing admiration for sb/sth.
7. A person or an animal that is injured, killed or hurt by sb/sth.
8. The strong feeling that you have when sth has happened or sb has done sth that you do not like.

9. A brother or a sister.
A. (A piece of) news or information that many people are talking about but that is possibly not true.
B. Victim
C. Adult
D. Sibling
E. Kid
F. Rumour
G. Teen
H. Anger
I. Bully
J. Praise
K. Bruise

5. Complete the following sentences with the words from the previous task. Use plural where it's necessary.

- This film is suitable for both _____ and children.
- _____ is a serious problem in many schools.
- Her music is very popular with _____.
- How are your _____?
- The children are often the innocent _____ of a divorce.
- Schoolchildren often need _____ and support.
- I've got the sort of skin that _____ easily.
- She was shaking with _____.
- Have you got any _____?
- I didn't start the _____ about Barry's operation.

Аналітичне читання за професійним спрямуванням має на меті поглибити знання не лише з англійської мови, але й допомогти студенту усвідомити міжпредметні зв'язки з профільних предметів, навчити працювати з текстами на професійну тематику, спілкуватися на професійні теми, анотувати та реферувати зміст прочитаного, визначати головне, оперувати професійними термінами, співвідносити прочитане з власним досвідом та практикою викладання у початковій школі.

Таким чином, аналітичне читання за професійним спрямуванням є невід'ємною частиною освітньої діяльності і проводиться з метою підвищення загальної професійної компетентності та педагогічної культури майбутнього вчителя та забезпечення його конкурентоспроможності на ринку праці.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Реформа вищої освіти України і Болонський процес // *Голос України*. – 2007. – № 99 (4099).
2. Змістова частина галузевих стандартів вищої освіти підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційних рівнів молодшого спеціаліста та бакалавра щодо гуманітарної освіти / *Інформаційний вісник. Вища Освіта*. – К., 2003. – №11. – 60 с.
3. *Longman Dictionary of Contemporary English*. / [director, Della Summers]. – New ed. – Pearson Education Limited. – 2003. – 1950 p.

*Віталіна Підгайко, Ірина Пивоварова
(Куп'янськ)*

ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА СИСТЕМУ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Вступ. Сучасність характеризується рухом гігантських потоків капіталів, товарів, а також людей, що посилює обмін інформацією. Узагальнення цих процесів отримало в сучасній науці назву «глобалізація». Це поняття стосується прискорення та вдосконалення різноманітних міжнародних потоків товарів та інформації в загальному контексті соціального розвитку. Тому глобалізаційні процеси стосуються всіх сфер життя суспільства й тому розглядаються дослідниками різних галузей: соціології, економіки, філософії, політології, педагогіки тощо.

Виклад основного матеріалу. Ідея глобалізації життя (і, отже, освіти) не нова. О. Рочняк звертає увагу на те, що вона бере свій початок із так званого «російського космізму» XIX ст., яскравими представниками якого стали відомі літератори й учені: В. Одоєвський, О. Сухово-Кобилін, Н. Федоров, В. Соловійов, М. Розумов, С. Булгаков та ін. У XX ст. до космістів можна віднести К. Цюлковського, В. Вернадського, О. Чижевського, В. Купрєвича. Так, Н. Федоров уперше в історії естетичних вчень побачив сутність художньої творчості в боротьбі з тяжінням. О. Чижевський створив теорію неймовірної «передбаченості»: життя біосфери й соціальних ритмів залежать від ритмів Сонця. Для В. Вернадського поява розуму за значимістю явище такого ж

порядку, як і виникнення життя на Землі. Теорії глобальної взаємодії сил Космосу, розуму, соціального розвитку не могли не відбитися на змісті освіти в цивілізованих країнах. [6]

Сам термін «глобалізація» вперше ввів у науку американський економіст Т. Левітт. Термін уживався на позначення явища злиття ринків, яке почало активно проявлятися на початку 80-х років ХХ століття [10, с. 67]. Проте сьогодні глобалізацію розуміють як комплексне явище, яке включає низку процесів, що відбуваються одночасно. Найяскравіше глобалізація виявляється в процесі виробництва, розповсюдження інформації, поширення ринку. Але глобалізацію різних сфер суспільного життя не сприймають як модель гармонійної світової спільноти, за якою відбувається зближення культур і цивілізацій. «Глобалізація – це подолання і навіть ліквідація традиційних кордонів між державами шляхом формування єдиного технологічного, торговельного, економічного та інформаційного простору. Завдячуючи глобалізації почалася реалізація неможливих для бюджету однієї країни проектів з багатомільярдними інвестиціями» [2, с. 85]. Глобалізація як складний процес має безліч форм й аспектів, найбільш важливі з яких – взаємини між сучасними мультикорпораціями й національними державами. О. Хомерікі розглядає глобалізацію в 4-х важливих аспектах – економічну, політичну, комунікаційну та культурно-моральну глобалізацію [9].

До важливих напрямків глобалізації належить освіта, яка не тільки не залишалася осторонь процесів глобалізації, а й активно залучається до них. Прискорення процесів глобалізації в економіці та політиці висувають нові вимоги до структури та якості освіти. У сучасній педагогіці звертають увагу на ускладнення відносин у глобалізованому інформаційному суспільстві. Це спричиняє ототожнення таких понять, як інтернаціоналізація та глобалізація вищої школи. В. Тітарчук наголошує, що «інтернаціоналізація освіти означає вільний академічний обмін викладачами і студентами між вузами різних країн, а також створення єдиних спеціальних навчальних програм, а глобалізація – це універсалізація навчального планування, що здійснюється за рахунок попиту певного типу фахівця на глобальних ринках праці» [8]. Іншими словами інтернаціоналізація – це розширення двосторонніх і багатосторонніх зв'язків і контактів між навчальними закладами різних країн на основі рівноправного і взаємовигідного співробітництва. Тому метою інтернаціоналізації є підвищення ефективності освітньої й науково-дослідної роботи, в ідеалі доведення її до кращого світового рівня, розширення мобільності викладацького й студентського персоналу. На необхідності розмежування інтернаціоналізації навчальних закладів і глобалізації освіти наголошує й М. Канаєв, який зауважує, що ці процеси взаємопов'язані, але разом із тим принципово різняться між собою [3, с. 28]. На думку О. Хомерікі, ці поняття також варто розвести, адже «інтернаціоналізацію» слід визначати як початковий період руху капіталів і товарів, людей та ідей, що заклав основи цілісності світового простору, яка, в свою чергу, є доформована процесами «глобалізації» [9]. Отже, інтернаціоналізація в галузі вищої освіти веде до інтеграції окремих вузів й освітніх систем, а глобалізація, у свою чергу, – до їхньої конкуренції.

Як відомо, мета освіти – формування та розвиток людини як інтелектуальної, творчої, моральної, культурної, духовної, самостійної особистості та кваліфікованого спеціаліста й найвищу цінність суспільства. Тому слушним можна вважати погляд В. Буряка, який глобалізацію освіти визначив як один із напрямів розвитку сучасної педагогічної теорії й практики в полі філософії освіти, що базується на необхідності підготовки людини до життя в умовах сучасного світу. Таким чином, глобалізація освіти неможлива без вивчення проблеми впровадження в освіту й освітній процес сучасних форм і методів навчання на основі досягнень інформаційно-комунікаційних технологій у зв'язку зі зростаючою глобалізацією всіх сфер життя суспільства, зокрема педагогічної науки й практики [1].

Теорія глобалізму, як стверджує О. Рочняк, не є «чимось далеким і штучно принесеним на український ґрунт» [6]. Її джерела лежать у працях видатних вітчизняних і закордонних філософів і педагогів ХVII – ХІХ ст. Перші кроки щодо розробки й організаційного оформлення теорії глобалізму здійснені на початку 60-х рр. минулого сторіччя. Теорія глобальної освіти оформилася в США й деяких країнах Західної Європи тільки в 70-их роках. Вона стала своєрідною відповіддю на запити суспільства, що зіштовхнулося із загрозою загальнопланетарної трагедії. [6]

Учені звертають увагу на те, що за останні 10–15 років глобалізація значно посилила вплив на трансформацію національних систем вищої освіти. Так, В. Тітарчук схиляється до думки одного з відомих теоретиків університетської освіти, віце-канцлера Кенсінгтонського університету П. Скотта, який відзначає, що глобалізація є найфундаментальнішим викликом, з яким зіткнулася вища школа за всю понад тисячолітню історію існування. [8]

О. Рочняк розглядає дві моделі глобальної освіти, авторами яких є американські філософи Р. Хенві й В. Боткін. Відповідно до поглядів Р. Хенві, суть глобальної освіти складається в сукупності наступних основних вимірів:

- формування неупередженого погляду на світ, тобто усвідомлення неоднорідності сприйняття світу;
- усвідомлення стану планети;
- культурна грамотність (розуміння культури інших народів);
- знання глобальної динаміки;
- усвідомлений вибір.

На думку цього автора, навчання є однією з найважливіших основ, покликаних допомогти кожній людині гармонійно ввійти в світ, у систему взаємозв'язків на культурному, соціальному, економічному й іншому рівнях сучасного життя.

Із моделлю Р. Хенві перегукується модель В. Боткіна, головною тезою якої є необхідність переходу кожного індивідуума від несвідомого пристосування до світу на позиції активної й осмисленої соціалізації, свідомого передбачення й особистої причетності. При цьому поняття «передбачення» виступає в В. Боткіна в якості своєрідної широкої вимоги успішного дозволу нових, що раніше не зустрічалися в житті індивідуума ситуацій, передбачення й прогнозування подій і їхніх наслідків, співвіднесення минулого із сьогоденням і майбутнім, особистої ініціативи у визначенні альтернатив і прийнятті відповідальності за ті або інші рішення. Причетність означає здатність до активного співробітництва, діалогу, взаєморозуміння й співчуття.

Таким чином, О. Рочняк доходить висновку, що названі вище моделі глобального навчання не тільки не суперечать, але й значно доповнюють одна одну. Органічно сполучаючи загальнолюдський і локальний аспекти, філософський підхід і здатність до конкретних дій, вони висувають пріоритетним завданням формування погляду на світ як на єдине ціле, як на величезну громаду, у якій благополуччя кожного безпосередньо залежить від благополуччя інших. [6]

Глобалізація в галузі освіти, на думку Ж. Малахової, сприяє стандартизації навчання під впливом сучасних соціальних технологій, появі глобальних досліджуваних мереж, а головним фактором, що вплинув на освіту, є економічна ідеологія глобалізації, що підкреслює першорядне значення ринку, приватизації і зменшення ролі державного сектора. Дослідниця наголошує, що глобалізація має об'єктивний характер і є результатом економічних, політичних, інституціональних і соціальних змін, зумовлених радикальними перетвореннями, що пов'язані з переходом України до ринкових відносин. [5]

Тому процеси глобалізації в освіті доцільно розглядати в кількох площинах. А. Сбруєва пропонує розглядати освітні глобалізаційні процеси в трьох аспектах: інституціональному, концептуальному, процесуальному.

Інституціональний аспект полягає у співпраці з міжнародними та всесвітніми організаціями, що ініціюють інтеграційні процеси в освітній сфері з метою підвищення її ефективності. До них належать ЮНЕСКО, Всесвітній Банк, Рада Європи, Організація економічного співробітництва та розвитку тощо. Так, ЮНЕСКО здійснює організаційне регулювання процесу розвитку світового освітнього простору, розробляє для всіх країн міжнародно-правові акти як глобального, так і регіонального характеру. ЮНЕСКО, на думку дослідниці, нині залишається головною установою, яка найбільше впливає на освіту. Провідним центром, що створює й випробовує найновіші форми й методи інтеграції в різних сферах суспільного життя, науковець називає Раду Європи, яка останніми роками особливо переймалася проблемами дослідження середньої освіти. Першочергову роль у розробці напрямів соціально-економічної та політичної стратегії західноєвропейських держав відіграє Європейський Союз, пріоритетними цілями якого є розвиток загальноєвропейського виміру освіти, сприяння мобільності та налагодження зв'язків між університетами й школами Європи.

Концептуальний аспект стосується наслідків глобалізації в освітній сфері, її мети, принципів, методів, які лягли в основу ряду концепцій, що широко обговорюються освітянами. Усі глобалізаційні концепції А. Сбруєва пропонує об'єднати в три групи, залежно від типу взаємодії різних культур у рамках навчальної програми школи: асиміляційні, мультикультурні та інтеркультурні,

Процесуальний аспект полягає в глобальних освітніх перетвореннях, тобто процесуальних аспектах, такими є: запровадження в усьому цивілізованому світі в XVII ст. класно-урочної системи, перехід від монополії класичної середньої освіти до співіснування класичної та реальної на початку XX ст., введення обов'язкової початкової, а потім і базової (неповної середньої) освіти; розробка та введення стандартів якості освіти. [7]

Із входженням України в європейський освітній простір сучасна вітчизняна вища освіта не може залишатися осторонь глобалізаційних процесів. Однак необхідно зважати не тільки на позитивні зміни в сучасній освіті, а й не забувати про те, що уніфікація може згубити національну специфічність української системи освіти.

Дослідники прогнозують, що реакція освіти на глобалізацію полягатиме в зміцненні інтегральності особистості за збереження й розвитку її особливостей і конкурентоспроможності, а також в орієнтації на сучасну економіку, нові кваліфікації і технології за збереження традиційних і створення сучасних національних особливостей [8]. Тому інтеграція й глобалізація соціальних, економічних і культурних процесів, які відбуваються у світі, перспективи розвитку української держави на найближчі часи вимагають глибокого оновлення системи освіти та зумовлюють її випереджувальний характер.

Висновки. Слушними можна вважати думки сучасних українських вчених, які сходяться на думці, що на шляху інтеграції українського та світового освітніх просторів повинно залишатись фокусування на конкурентних перевагах вітчизняної системи вищої освіти (низька вартість та доступність вищої освіти для іноземних громадян). Проте для сучасної української системи освіти необхідно подолати ряд стримуючих чинників на шляху зростання експорту освітніх послуг та формування конкурентноздатного освітнього середовища в Україні а саме: нестабільність політичного середовища, і як наслідок, зниження рівня безпеки навчання; невідповідність якості освіти існуючим вимогам світового освітнього процесу; низький рівень

системи менеджменту якості навчальних закладів, і, як наслідок, високий рівень зносу матеріально-технічної бази, зниження рівня якості професорсько-викладацького складу; відсутність державної підтримки навчання вітчизняних студентів за кордоном та низький рівень інвестування в розвиток науки; невідповідність вітчизняних вишів для викладання дисциплін студентам іноземною мовою тощо [4].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Буряк В. Актуальные проблемы философии. Методологические основания экономического знания, постиндустриальное общество, глобализация / В. Буряк. – Симферополь: Атика, 2006. – 182 с.
2. Дворецька Г.В. Соціологія: Навчальний посібник / Г.В. Дворецька. – К. : КНЕУ, 2002. – 472 с.
3. Канаев Н.М. Глобализация и высшее образование. Взгляд из ЮНЕСКО / Н.М. Канаев // Философия образования. – 2005. – № 1 (12). – С.26-31.
4. Карпюк О.А. Україна на шляху глобалізації освітнього простору // <http://eprints.zu.edu.ua/14424/1/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F%204.pdf>
5. Малахова Ж.Д. Викладання соціології: досвід інноваційних прийомів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://textbooks.net.ua/content/category/40/90/46/>
6. Рочняк О.В. Потреби змін в системі освіти як прояв інформаційної та культурної глобалізації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ea.dgtu.donetsk.ua:8080/bitstream/123456789/17781/4/rochnjak.pdf>
7. Сбруєва А.А. Порівняльна педагогіка: Навчальний посібник / А.А. Сбруєва. – Суми: Редакційно-видавничий відділ СДПУ, 1999. – 300 с.
8. Тігарчук В. Соціокультурна глобалізація вищої освіти: тенденції та наслідки / Ванда Тігарчук // Віче. – 2006. – № 22.
9. Хомерікі О.А. Інтернаціоналізація і інтеграція як напрямки глобалізації освіти: процеси синтезу і диференціації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.socd.univ.kiev.ua/sites/default/files/library/elopen/actprob16_76-84.pdf
10. Levin, J. S. Missions and Structures: Bringing Clarity to Perception about Globalization and Higher Education in Canada / John S. Levin // Higher Education. – 1999. – V. 37. – № 4. – P. 377-399.

*Катерина Полюхович
(Дубно)*

СПІВРОБІТНИЦТВО ДИТЯЧОГО САДКА І СІМ'Ї У МОРАЛЬНОМУ ВИХОВАННІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

На всіх етапах розвитку суспільства мораль є важливим регулятором людської поведінки, людських відносин, а моральність (результат засвоєння і внутрішнього прийняття людиною норм моралі) – одним із критеріїв оцінки чеснот людини. Сформовані в дошкільному віці основи моральної спрямованості особистості значною мірою визначають її життя, а виправити допущені батьками, педагогами помилки у моральному вихованні дітей важко або неможливо.

В даний час наше суспільство знаходиться на шляху становлення нової альтернативної моделі відносин вихователя і дитини. Суть її полягає в зміні позиції педагога. Якщо він враховує особливості вихованця, його потреби, емоції, можливості, стимулює активність дитини, при цьому, не пригнічуючи своїм авторитетом, то в цьому випадку об'єкт педагогічної діяльності стає її суб'єктом.

Тому одним з важливих умов морального виховання є співпраця і взаємодія вихователя з дітьми. Вона так само обумовлюється необхідністю індивідуального підходу, так як кожен вплив на дитину переломлюється через «внутрішні умови» – індивідуальні особливості, без урахування яких неможливий по-справжньому дієвий процес виховання.

Таким чином, співпраця та взаємодія вихователя з батьками та дітьми є не тільки важливою умовою морального виховання, формування культури поведінки дітей, а й аспектом ключової позиції поновлення дитячого саду.

Сьогодні проблема морального виховання набуває все більшої актуальності. В умовах дегуманізації суспільних відносин, підкорення їх потребам ринку, втрати виховних ідеалів, відчуження людей один від одного важливим є пошук ефективних форм, методів та засобів морального виховання дітей дошкільного віку. Нині перед національною системою виховання в нашій державі постають якісно нові завдання, що вимагають практичного перетворення системи освіти. З огляду на це сучасні вчені наголошують на необхідності формування в особистості загальнолюдських моральних якостей.

Сьогодні на перше місце ставиться педагогічна функція дошкільної установи: як виховують, чого навчають, наскільки успішно готують до школи. Практичні працівники шукають нові, нетрадиційні форми співпраці з батьками; йде перебудова системи дошкільного виховання, і в центрі цієї перебудови стоять гуманізація ідеологізації педагогічного процесу. Нами було проаналізовано педагогічні умови формування моральності у різних вікових групах.

Основна мета всіх форм і видів взаємодії ДНЗ з родиною – встановлення довірливих відносин між дітьми, батьками та педагогами, виховання потреби ділитися один з одним своїми проблемами і спільно їх вирішувати.

Становлення особистості дитини відбувається спочатку в сім'ї. Адже сім'я – це маленький колектив, заснований на принципах співпраці і взаємодопомоги, де діти вчаться мистецтву жити серед людей, любити їх, відчувати на собі і виявляючи до інших увагу і доброго ставлення. Важливу роль у вихованні дітей відіграє загальний уклад життя сім'ї: рівність подружжя, організація сімейного життя, правильні взаємини між членами родини, загальний тон доброзичливості, взаємної поваги і турботи, атмосфера патріотизму, працьовитості, загальний порядок та сімейні традиції, єдність вимог дорослих до дитини. Життя сім'ї повинно бути організованим таким чином, щоб повніше задовольняли і розвивалися не тільки матеріальні потреби, але й духовні потреби [5].

Моральне виховання, як і будь-який напрям виховної роботи з дітьми дошкільного віку, передбачає використання системи прийомів, способів, операцій пізнання особливостей їхнього світовідчуття, мислення, поведінки і цілеспрямованого впливу на них. Щодо цього дошкільна педагогіка має у своєму арсеналі універсальні та специфічні методи. Використовують їх залежно від конкретної педагогічної ситуації: віку, рівня розвитку дітей, особливостей соціуму, його стратифікаційних груп, у яких росте й виховується дитина, тощо.

Одним із завдань виховання дітей I молодшої групи є формування у них передумов моральної поведінки і культурно-гігієнічних навичок. Діти 3-го року життя, що прийшли в дитячий садок, відрізняються один від одного рівнем вихованості, володіють різними навичками і тільки починають звикати до нової для них обстановки. Звідси – особливе значення в роботі з малятами набуває індивідуальний підхід до кожної дитини.

Перш за все, педагогу необхідно домогтися довіри дитини, бо вирішальним методом виховання малят служить безпосереднє спілкування з ними вихователя. Дитина молодшої групи відчуває особливо велику потребу в постійних контактах з дорослими. Від того, як складуться і будуть розвиватися відносини малюка з дорослими багато в чому залежить його взаємини і культура поведінки при контактах з більш широким колом людей.

У дітей на 4-му році життя продовжують формувати самостійність, вміння переборювати невеликі труднощі. Вихователь велику увагу повинен приділяти формуванню у дітей та виконанню ними правил ввічливого поведіння, організованої поведінки в дитячому саду, на вулиці.

Плануючи роботу, педагог особливу увагу приділяє формуванню таких якостей, як чуйність, уважність, люб'язність, тактовність. Вони допоможуть дитині бачити і розрізняти стан людини, вирішивши, як слід бути в конкретному випадку, щоб не заподіяти оточуючим неприємність. Безпосереднє спілкування з вихователем сприяє зміцненню прихильності, довіри до нього дитини – найважливішої умови морального виховання.

Робота педагога та батьків з виховання у дітей середньої групи навичок культурної поведінки значно ускладнюється і розширюється.

Діти п'ятого року життя спостережливі, допитливі, активні. Їх інтереси стають різнобічними. Збільшується обсяг знань, розширюються можливості ознайомлення дітей з явищами суспільного життя. Предметом дитячої уваги стає праця дорослих, їх взаємини, ще й яскраві, помітні події в найближчому оточенні. Саме по відношенню до близьких найчастіше проявляється життя дітей, вони не помічають турботи дорослих про них. Щоб цього не сталося, потрібно навчити дітей бачити, розуміти і оцінювати працю дорослих, їх позитивні дії і відносини. Хороший засіб для цього – правильне відображення таких дій в заняттях та іграх.

Зміст педагогічного процесу в старшій групі складає виховання поваги до рідних та близьких, прихильності поваги до вихователів, усвідомленого прагнення порадувати старших добрими вчинками, бажання бути корисним оточуючим. У моральному вихованні старшого дошкільника продовжує займати велике місце виховання культури спілкування. Колектив грає в житті дітей все більшу роль, а їх взаємовідносини ускладнюються.

Розуміння того, що саме в сім'ї закладається фундамент повноцінного фізичного і психічного розвитку дитини, спонукає дошкільний заклад до пильного вивчення запитів, потреб і вимог сучасної сім'ї, тобто, до тісної взаємодії ДНЗ і родини.

Тісний контакт з батьками вихованців має на меті надання батькам допомоги в актуальних виховних питаннях, сприяє формуванню взаєморозуміння в родинно-педагогічному колективі, обміну виховним досвідом. Такий взаємозв'язок необхідний і для того, щоб сформувати у батьків правильне уявлення про свою дитину, об'єктивно оцінити її та визначити оптимальні шляхи всебічного розвитку малюка [1].

Для того щоб педагоги та батьки взаємодіяли ефективно, дошкільний навчальний заклад має створити певні умови.

- встановити доброзичливі відносини між педагогами та членами сім'ї;
- налагодити зворотний зв'язок між педагогами та родиною;
- розповсюдити серед батьків сучасні знання про розвиток дитини і методи виховання;
- упровадити різноманітні організаційні форми співробітництва дошкільного навчального закладу із сім'єю (батьківські збори, сімейні клуби, спільні свята, індивідуальні та групові консультації, тренінги та ін.).

Взаємодія педагогів дошкільного навчального закладу з батьками дітей дошкільного віку на основі співробітництва розпочинається з моменту першої зустрічі, у рамках педагогічного супроводу періоду адаптації дітей. Процес удосконалення – довготривалий та безперервний. Його можна здійснювати у різних напрямках.

Ми провели роботу на базі Дубенського дошкільного навчального закладу № 5 «Дюймовочка», в нашому дошкільному закладі ми використовуємо такі форми роботи з батьками:

1) індивідуальні (анкетування, попередні візити батьків з дітьми, співбесіди, консультації, телефонний зв'язок, відвідування вихованців удома).

2) наочно-письмові (батьківські куточки, тематичні стенди, виставки, родинні газети, скринька ідей та пропозицій).

3) групові (консультації, збори, практикуми, школа молодих батьків, зустрічі з цікавими людьми).

4) колективні (батьківські конференції, зустрічі за круглим столом, засідання батьківського комітету, дні відкритих дверей, перегляд ранків, спортивних змагань).

Ми проаналізували шляхи використання сучасних форм співробітництва сім'ї та дошкільного закладу у дітей і дійшли висновку, що сім'я є інститутом первинної соціалізації. Дитячий садок входить в систему опосередкованого, або формального, оточення дитини і являє собою інститут вторинної соціалізації. Всі етапи процесу соціалізації тісно пов'язані між собою.

В даний час необхідність суспільного дошкільного виховання не викликає ні в кого сумнівів. В останні роки до дошкільних установ пред'являються підвищені вимоги [4].

Відносини дошкільної установи з сім'єю повинні бути засновані на співробітництві і взаємодію за умови відкритості дитячого садка всередину (Залучення батьків в освітній процес дитячого садка) і назовні (Співпраця ДНЗ з розташованими на його території соціальними інститутами: загальноосвітніми, музичними, спортивними школами, бібліотеками і т.д.).

Моральне виховання дітей відбувається на всьому протязі їх життя, і визначальне значення у становленні моральності дитини відіграє середовище, в якому він розвивається і росте. Тому переоцінити важливість сім'ї у моральному вихованні дошкільнят неможливо. Способи поведінки, прийняті в сім'ї, дуже швидко засвоюються дитиною і сприймаються їм, як правило, в якості загальноприйнятої норми.

Таким чином, вичленовування проблеми співпраці вихователів дошкільного освітнього закладу і батьків у процесі морального виховання сучасних дошкільників із загального тематичного поля досліджень, присвячених розвитку особистості та моральному розвитку дітей, дозволить більш глибоко осмислити шляхи, засоби, можливості і специфіку педагогічної роботи з дітьми.

В даний час йде пошук нових шляхів співпраці дитячого саду і сім'ї як в дослідженнях учених, так і в практиці дитячого садка, розробляються нові підходи до співпраці з батьками, які базуються на взаємозв'язку двох систем - дитячого садка і сім'ї, співтоваристві дитячого садка і сім'ї. Сутність підходів полягає в об'єднанні зусиль дошкільних установ і батьків.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні // Дошкільне виховання. – 1999. – № 1. – С. 6 – 19.
2. Сухомлинский В.А. Как воспитать настоящего человека: Советы воспитателям / В.А. Сухомлинский - К. : Рад. школа, 1975. – 236 с.
3. Сапронова М. Культура поведінки – категорія моральна // Дошкільне виховання. – 2003. – № 10. – С. 8-9.
4. Макаренко А.С. Методика організації виховного процесу // Твори в 7 т. – К. : Рад. школа, 1954. –Т. 5. – 383 с.
5. Підготовка керівника навчального закладу до управлінської діяльності в ринкових умовах : Навч. посіб. / А.І. Чміль, В.І. Маслов, Г.А. Дмитренко, Г.В. Єльнікова, Г.В. Федоров / За ред. А.І. Чміля. – К. : Логос, 2006. – 126 с.
6. Проскура О.В. Психологічна культура праці завідувачої дошкільним закладом / О.В. Проскура. – К., 1994. – С. 31-52.

Науковий керівник – кандидат педагогічних наук Р.Г.Найда

*Лариса Портяник
(Переяслав-Хмельницький)*

ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ДИДАКТИЧНИХ ІГРАХ ПІД ЧАС ОЗНАЙОМЛЕННЯ З РОСЛИННИМ СВІТОМ

Актуальність дослідження. Сучасний масштаб екологічних змін створюють реальну загрозу для життя людей. Тому одним з основних завдань, окреслених концепцією дошкільного виховання в Україні та іншими нормативними документами є формування гармонійно розвиненої особистості, пробудження пізнавальної активності й прагнення до навчання та іншої праці, розвиток розумових здібностей і підготовка до успішного навчання в школі. Основою формування свідомого ставлення до природи є знання про неї. Допомогти дитині

усвідомити себе головним суб'єктом природи – це одне з головних завдань із ознайомлення дітей дошкільного віку зі світом природи.

В ознайомленні дошкільників з природою особливе значення мають дидактичні ігри. Вирішуючи завдання, поставлені в дидактичній грі, дитина учиться виділяти окремі ознаки предметів, явищ, порівнювати їх на основі певних загальних рис, в результаті чого у дітей проявляється пізнавальна активність. Дидактична гра спрямована на формування у дитини потреби в знаннях, активного інтересу до того, що може стати їх новим джерелом удосконалення пізнавальних умінь і навичок [2; 3].

Характерною особливістю дидактичних ігор є те, що вони мають двояку природу: ігрову форму діяльності; дидактичну спрямованість. Суть дидактичної гри полягає в тому, що діти самі в цікавій ігровій формі вирішують поставлене завдання, долаючи при цьому певні труднощі. Завдяки цьому у дітей підвищується пізнавальна активність.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. На цінність дидактичних ігор саме по ознайомленню дітей дошкільного віку з рослинним світом вказувала В.А. Дрязгунова. Вона говорила, що в іграх з дітьми вводиться нове дидактичне завдання, вирішення якого направлено на виховання у дітей уміння описувати предмети рослинного світу. Спочатку діти роблять це з допомогою дорослого, потім вже більш самостійно. Завдання ускладнюється в такій послідовності: спочатку діти називають ознаки відповідаючи на питання вихователя; потім декілька дітей разом складає опис, а хтось один відгадує і тільки після цього уже одній дитині пропонують самостійно перерахувати відмінні ознаки предмета [2; 8].

Також високо оцінювали дидактичні ігри по ознайомленню з навколишнім видатні педагоги минулого: К.Д. Ушинський; Є.І. Тихеева; О.П. Усова. Зокрема К.Д. Ушинський вважав, що дидактична гра вносить в розвиток дитини такий вклад, який не може зрівнятися ні з чим іншим. Він наголошував на тому, що навчання в формі гри може і повинно бути цікавим, захоплюючим, але ні в якому разі не розважальним.

Питання теорії і практики дидактичних ігор саме з формування пізнавальної активності у дітей по ознайомленню з навколишнім світом детально розроблені: Є.І. Радіною; З.М. Богуславською; О.І. Сорокіною; В.М. Аванесовою; А.К. Бондаренко; Л.В. Артемовою; О.П. Янківською та ін. [1].

Мета написання статті: теоретичне обґрунтування ефективності дидактичних ігор як засобу розвитку пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку під час ознайомлення з рослинним світом.

Виклад основного матеріалу. Проблема пізнавальної активності дошкільників – одна з найактуальніших у теорії психологічної та педагогічної наук та у практиці сучасних дошкільних навчальних закладів, оскільки дана якість особистості є необхідною умовою формування розумових якостей дітей-дошкільників, їх самостійності, ініціативності у здобуванні знань.

Формування пізнавальної активності дошкільників здійснюється в процесі навчання, де розвиваються пізнавальні психічні процеси: відчуття, сприймання, пам'ять, увага, уява, мовлення.

Пізнавальна активність визначається як стан, що передує діяльності і породжує її, як рису, якість особистості, як умову розвитку та результат виховання. Пізнавальна активність розглядається у тісному зв'язку з:

- самостійністю;
- пізнавальною діяльністю;
- спілкуванням з дорослими та однолітками;
- розумовим розвитком.

Пізнавальна активність зумовлюється однією з провідних особливостей психічного розвитку людини – її індивідуальністю. Принцип індивідуальності займає важливе місце у навчанні і виступає як один з методів формування гармонійної особистості.

В ознайомленні дітей з природою корисно використовувати дидактичні ігри з природним матеріалом. Це можуть бути овочі, фрукти, листя дерев і кущів, трав'янисті і кімнатні рослини що цвітуть.

У різні пори року рослинний світ привертає увагу дитини бурхливими змінами, барвами, запахами. Виділяючи спільні і відмінні ознаки рослин, діти починають розрізняти дерева, кущі, квіти, запам'ятовувати їхні назви. Щоб дітям було легше засвоїти знання про відмінні ознаки рослин, для ігор добре використовувати листки, квіти, плоди, насіння, кору тощо.

В дидактичній грі формується пізнавальна діяльність дитини, проявляються особливості цієї діяльності. В старшому дошкільному віці на базі ігрових інтересів створюються інтелектуальні.

Дуже велике значення дидактичної гри для розумового виховання дітей. В іграх з іграшками, різними предметами, з картинками у дитини відбувається накопичення знань, та активізується розумова діяльність. Так, наприклад у грі «Парні листочки», дитина вчиться знаходити спільні і відмінні риси, називає розмір, форму, колір, також може сказати з якого саме дерева ці листочки і ще називає багато різних ознак, що і є результатом розвитку пізнавальної активності дітей дошкільного віку [3, с. 116].

Ігри з предметами найбільш доступні дітям, так як вони засновані на безпосередньому сприйманні, відповідають прагненню дитини діяти з речами і таким чином знайомитися з ними. Грати в такі ігри дитина починає в ранньому віці і не втрачає свого інтересу до них на протязі всього дошкільного дитинства.

Найбільш ефективним методом формування пізнавальної активності під час ознайомлення дітей з рослинами є екскурсія. Адже дидактичні ігри можна проводити в природних умовах, на відкритому повітрі і в

груповій кімнаті. Ігри в лісі, в парку на лузі не потребують спеціального оснащення, але, вибираючи місце для гри, необхідно, щоб на поляні, в парку були рослини, з якими вихователь хоче познайомити дітей, крім того вони повинні бути доступні дітям для спостереження. Тут можна проводити такі ігри: «З якого дерева листочок»; «Відгадайте, що за рослинка» (описати предмет і знайти його за описом); «Біжи до названого дерева»; «Впізнай рослинку» (знайти рослину за назвою) та ін.

Але проведення ігор в природних умовах має свої труднощі. Це перед усім те, що діти легко відволікаються, переключають увагу на сторонні предмети. Тому вихователь повинен продумати цікаві ігрові дії, зробити все можливе, щоб у дітей проявилася пізнавальна активність, стимулювати дітей до запитань, змотивувати до певної діяльності. Якщо гра проводиться в приміщенні, природний матеріал розміщують так, щоб діти добре бачили відмінні ознаки кожного предмета (колір, величину, форму) і змогли описати всі деталі.

Для того, щоб дидактичні ігри стимулювали різнобічну діяльність і задовольняли інтереси дітей, вихователь повинен добирати їх відповідно до програми дошкільного навчального закладу, для кожної вікової групи, враховуючи пізнавальний зміст, ступінь складності ігрових завдань і дій. Творче ставлення педагога до справи є передумовою постійного і поступового ускладнення, розширення варіативності ігор. Якщо у дітей згасає інтерес до гри вихователь разом з дітьми вигадує нові ігрові завдання, ускладнює правила, розширює варіативність ігор, включає до пізнавальної діяльності різні аналізатори і способи дій, активізує всіх учасників гри. Поєднання в них готового навчального змісту з ігровим задумом і діями вимагає від вихователя, майстерного педагогічного керівництва ними [4].

Отже, роль дидактичних ігор у вихованні дітей дошкільного віку та розвитку у них пізнавальної активності дуже велика, оскільки у процесі гри у дітей формуються уміння поєднувати теоретичні знання з практичною діяльністю. Добираючи гру необхідно обов'язково поєднувати два елементи: пізнавальний та ігровий. Коли визначено певне завдання, вихователь надає йому ігрового задуму, накреслює ігрові дії. Через ігровий задум виникає інтерес до гри, а коли з'являється особиста зацікавленість, виникає й активність.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Артемова Л.В. Вчися граючись / Л.В. Артемова. – К.: Томіріс, 1995. – 112 с.
2. Дрязгунова В.А. Дидактические игры для ознакомления дошкольников с растениями / В.А. Дрязгунова. – М.: Просвещение, 1981. – 80 с.
3. Менджеричкая Д.В. Воспитателю о детской игре: Пособие для воспитателя детского сада / Под ред. Т.А. Марковой. – М.: Просвещение, 1982. – 128 с.
4. Янківська О.П. Дидактичні ігри в дитячому садку / О.П. Янківська. – К.: Радянська школа, 1985. – 144 с.

Науковий керівник – кандидат філософських наук, доцент Т.Т.Андрєєва

*Аліна Предик, Світлана Тракало
(Чернівці)*

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ВИХОВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПОЗАУРОЧНІЙ ВИХОВНІЙ РОБОТІ

Актуальність публікації зумовлена необхідністю науково-теоретичного осмислення обраної проблеми. Оскільки громадянське виховання є пріоритетним напрямком виховання дітей та молоді в національній системі освіти. Про це свідчать державні документи: Конституція України, «Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української держави», «Концепція патріотичного виховання учнівської молоді» тощо. Високий рівень патріотизму громадян забезпечить повноцінний гармонійний розвиток як особистості в державі, так і суспільства в цілому. Патріотичне виховання підростаючого покоління забезпечить цілісність народу України, його національне відродження, об'єднання різних етносів і регіонів країни, демократичний і соціально-економічний розвиток України, розбудову та вдосконалення суверенної правової держави, стабільність у державі та гідне представлення нашої країни у світі [3].

Оскільки виховання патріотизму у школярів молодшого шкільного віку є однією з найважливішої духовно-моральної й громадянської цінності. Сучасні вчителі початкових класів покликані вирішувати складні завдання навчання, виховання та розвитку дітей. З погляду на це соціальна значущість проблеми виховання патріотизму молодших школярів у позаурочній виховній роботі виявляється в побудові правильного освітнього процесу з дотриманням високих педагогічних умов ефективного виховання патріотизму. Усе це свідчить про те, що проблема виховання патріотизму молодших школярів у позаурочній виховній роботі є актуальною і потребує розробки педагогічних умов у теоретичному та практичному аспекті, спрямованому на підвищення ефективності громадянського виховання молодших школярів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковане розв'язання даної проблеми. Важливе значення для дослідження проблеми патріотичного виховання школярів має етнопедагогічна спадщина вчених,

діячів культури, педагогів, письменників України (Лесі Українки, Т. Шевченка, М. Драгоманова, М. Коцюбинського, І. Франка), класиків педагогічної науки (К. Ушинського, Г. Ващенко, В. Сухомлинського, А. Макаренка, О. Духновича, О. Огієнка, С. Русової, Г. Сковороди, Я. Чепіги) та сучасних вітчизняних педагогів (Ю. Завалевського, О. Сухомлинської, П. Ігнатенко, І. Бега). За останні роки окремі аспекти проблеми патріотичного виховання в залежності від вікових особливостей школярів досліджувалися в дисертаційних роботах Т. Гавлітіної, В. Коваля, О. Коркішко, О. Красовської, П. Онішука, І. Охріменка та інших. Досить цікавими для нашого дослідження є погляди учених, В. Поплужного, Л. Крицької, П. Ігнатенка, які розглядали соціально-педагогічні умови виховання патріотизму дітей молодшого шкільного віку. Дослідженню проблеми патріотизму молодших школярів у позаурочній виховній діяльності присвячено дисертаційне дослідження Н. Михальченко, О. Коркішко, С. Крищенко, Є. Тесінська та інших.

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці педагогічних умов виховання патріотизму молодших школярів у позаурочній виховній роботі.

Патріотизм сьогодні стає важливою потребою і держави, і кожної особистості, яка своєю активною любов'ю до Вітчизни прагне досягти взаємної любові від неї з метою створення умов для вільного саморозвитку і збереження індивідуальності; і суспільства, яке сприятиме саморозвиткові кожної особистості, становленню її патріотичної самосвідомості на моральній основі [2, с. 137].

Важливим віковим періодом виховання патріотизму є молодший шкільний вік, коли відбувається зміна соціальної позиції дитини, започатковуються потреби у самопізнанні та рефлексії щодо окремих явищ, людей і соціальних груп, норм, правил, цінностей; спостерігається актуалізація когнітивної та емоційної сфер, які справляють вагомий вплив на мотивацію поведінки. Проте характерна для сучасного українського суспільства розмитість моральних ідеалів, певний вакуум, агресивний наступ гірших зразків західної культури, неправильне розуміння свободи і демократії стали передумовою створення середовища, сприятливого для поширення численних негативних явищ у позаурочній виховній роботі виховання патріотизму в молодших школярів [1, с. 47].

Виховання людини – складний процес, який здійснюється як унаслідок цілеспрямованих впливів, так і під дією стихійних факторів. Визначальну роль у становленні особистості відіграють такі суспільні інститути, як школа, сім'я, різноманітні дитячі об'єднання, громадські організації. Тому, першою умовою виховання патріотизму у дітей молодшого шкільного віку в позаурочній виховній роботі є врахування особливостей виховного впливу навколишнього середовища, сприяти встановленню оптимальних відносин із соціумом, а також створенню цілісного виховного простору. Найбільш «ефективною моделлю взаємовідносин між позаурочною виховною роботою й соціальним середовищем, зокрема сім'єю, є їхня взаємодія».

Необхідність оптимізації взаємовідносин сім'ї та позаурочної виховної роботи зумовлена тим, що:

- значна кількість сімей у силу різних обставин не може справляти позитивний вплив на розвиток дитини (низький виховний потенціал батьків, дефіцит виховних ресурсів, несприятливий емоційно-моральний клімат у сім'ї та ін.);

- саме сім'я, педагоги покликані формувати у дитини уявлення щодо життєвих цілей і цінностей, а отже, спроможні вплинути на вибір середовища спілкування, на те, які книжки читати, які телепередачі дивитися;

- позаурочна виховна робота має реальні можливості з надання педагогічної підтримки сім'ї у духовно-моральному становленні особистості [4, с. 5].

Друга педагогічна умова – розроблення і запровадження змістового та методично-організаційного забезпечення громадянського виховання молодших школярів. Структурність, чіткість, врахування основних педагогічних принципів при розробці методично-організаційного забезпечення є успішним результатом у вихованні патріотизму молодших школярів у позаурочній виховній роботі.

Третьою педагогічною умовою є визначення оптимальних форм і методів, які б сприяли ефективному зростанню патріотичної вихованості молодших школярів [4, с. 6]. В сучасній школі поняття «метод виховання» означає спосіб спільної діяльності, спільний шлях партнерства, співробітництва між вихователем і вихованцем, досягнення бажаної мети виховання (за М. Фіцулою) [5]. Педагог у роботі з дітьми молодшого шкільного віку має прагнути ефективно використовувати не лише традиційні методи, а й сучасні інноваційні.

До традиційно усталених форм і методів, які найчастіше використовують педагоги у позаурочній виховній роботі, відносять: розповідь, бесіда, свята, конкурси, змагання, зустрічі з героями міста (села), ветеранами Великої Вітчизняної війни, екскурсії, перегляд фільмів, участь в акціях, читання та обговорення книг з патріотичної тематики тощо.

До сучасних інноваційних методів, які найчастіше використовують вчителі у позаурочній виховній роботі, відносять: метод проектів, міні-диспут, міні-дискусія, КТС, ігрова подорож та інші.

Використання найбільш роціональних форм і методів патріотичного виховання сприяють у формуванні когнітивного компоненту учнів: знань про свій родовід, усвідомлення себе членом сім'ї, родини, учнем, жителем міста (села); знань про мову, традицію, культуру українського народу, свій етнос; значно вплинути на формування емоційно-ціннісного компоненту - любові до батьків, своєї родини, відчуття гордості за свій рід; шанобливе ставлення до їх релігій, культури, традицій; сприяти формуванню діяльно-поведінкового компоненту – участь у громадській діяльності з метою зробити свій внесок у розвиток рідного краю, оволодіння рідною мовою; ініціативність, активність, участь у традиційних та сучасних святах [2, с. 138 -139].

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, педагогічними умовами патріотичного виховання молодших школярів у позаурочній виховній роботі визначили: врахування особливостей виховного впливу навколишнього середовища, сприяти встановленню оптимальних відносин із соціумом, створення цілісного виховного простору; розроблення і запровадження змістового та методично-організаційного забезпечення громадянського виховання; визначення оптимальних форм і методів, які б сприяли ефективному зростанню патріотичної вихованості молодших школярів.

Перспектива подальшої роботи полягає в створенні спеціальної програми виховання патріотизму молодших школярів в позаурочній виховній роботі, що буде ґрунтуватися на основі визначених педагогічних умов.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Башкирцева Г. Виховання особистості (з досвіду роботи класного керівника) / Г. Башкирцева // Виховна робота в школі. – 2005. – № 6 (7). – С. 47.
2. Киричок В. Сучасні форми і методи патріотичного виховання молодших школярів у позаурочній діяльності / В. Киричок // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді, зб. наук. праць. – Вип. 14. – К., 2010. – С. 137-139.
3. Коркішко О. Г. Патріотичне виховання молодших школярів: Методичні рекомендації вчителям початкових класів, вихователям груп продовженого дня, організаторам виховної роботи / О. Г. Коркішко. За заг. ред. проф. Сипченка В. – Слов'янськ: Вид. центр СДПУ. – 2002. – 38 с.
4. Назаренко Л. М. Сутність та особливості моделі родинно-шкільного виховного простору / Л. М. Назаренко // Виховна робота в школі. – 2005. – № 3 (4). – С. 5-6.
5. Фіцула М. М. Педагогіка: Навч. посібн. для студентів ВНЗ / М. М. Фіцула. – К.: Вид. центр Академія, 2002. – 528 с.

*Поліна Свистак, Ксенія Петухова
(Мелітополь)*

ОСОБЛИВОСТІ ІННОВАЦІЙНИХ МЕТОДІВ РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА

Одним з напрямів роботи соціального педагога є використання сучасних інноваційних технологій в організації соціально-педагогічної діяльності (на локальному, муніципальному, регіональному рівні) як на рівні використання методичних засобів, окремих компонентів системи, так і цілісної системи.

Поняття «соціальна інновація» характеризують як нововведення в практиці соціальної роботи, що формується відповідно до соціальних умов, і мають на меті створення позитивних перетворень у соціальній сфері [3, с. 167].

Соціальні інноваційні технології являють собою такі методи і прийоми інноваційної діяльності, що спрямовані на впровадження інновацій та нововведень у суспільстві, на реалізацію ініціатив, що викликають якісні зміни в різних сферах соціального життя і призводять до раціонального використання матеріальних і інших ресурсів у суспільстві (наприклад, професійне навчання безробітних).

Соціальні інновації різноманітні. Це пов'язано з багатогранністю явищ соціального життя. На соціальні інновації впливають зміни зовнішнього середовища, соціальні проблеми, що виникають завдяки змінам потреб у суспільства та його членів. Невирішеність соціальних проблем дає поштовх до нових напрацювань у соціальній сфері. Так були створені «телефони довіри», за допомогою яких надається анонімна психологічна допомога людям у стресових ситуаціях. Також так виникли соціальні притулки тощо.

Соціальні інновації стимулюють процеси соціальної мобільності, на що не здатні деякі традиційні методи забезпечення соціальних гарантій.

Процес розвитку суспільства вимагає створення передумов для формування нових нестандартних компонентів у соціальній сфері, нових методів соціальної діяльності, а нововведення є формою цього суспільного розвитку. Інноваційний прогрес – це процес народження, поширення та використання нової ідеї, її експериментальної апробації.

На тривалість інноваційного циклу можуть впливати багато факторів. Це може бути гострий дефіцит фінансування, і недостатня кількість професіональних кадрів, і перспектива скорочення робочих місць, і поширення безробіття в міру розвитку конкретного інноваційного процесу. Психологічні фактори гальмування зумовлені наявністю різноманітних психологічних бар'єрів інформаційного або світоглядного плану, коли йдеться про недостатню поінформованість щодо суті і цілей інновації або про ставлення до нововведень як до короточасної кампанії. До причин, що стримують інновації, можна віднести консерватизм мислення, відсутність ініціативного і творчого підходу у вирішенні проблем соціальної сфери.

Ослабленню дії факторів гальмування за рахунок стимулювання творчості працівників сприяють такі механізми як створення умов для підтримки творчої атмосфери в організації; стимулювання інноваційної

діяльності молодих працівників; регулярне проведення конкурсів інновацій; матеріальна та моральна підтримка творчих працівників (заснування державних звань, премій, направлення на стажування до зарубіжних центрів тощо).

Інноваційні технології існують у двох формах: у вигляді програм, документів і як соціальні процеси, що реально відбуваються за планом цих програм.

Розробленням інновацій у соціальній і організаційній сферах займаються спеціалісти, які володіють інформацією про цей об'єкт, а також практичними знаннями про те, що відбувається.

Нововведення в соціальних службах є предметом наукових досліджень, що здійснюються за різними напрямками: дослідження програм, експериментальні соціальні нововведення, дослідження в галузі створення методик і моделей тощо. Повний цикл і послідовність фаз і стадій називаються еволюційним дослідженням (фази аналізу, розроблення, розвитку й оцінки) і утилізацією (фаза поширення і впровадження).

Фаза аналізу – це визначення проблеми, її ідентифікація й актуалізація, огляд стану методів розв'язання, оцінка можливих методів розвитку, ухвалення рішення про можливість або неможливість (доцільність) нововведення.

Фаза розроблення складається з таких етапів: визначення цілей і спрямованості нововведення, а також потреб у ньому; окреслення проблем, що виникають у ході розроблення; збирання і опрацювання інформації; пошук і добір альтернативних рішень; з'єднання воедино усіх компонентів; доведення нововведення в реальних умовах; вирішення процедурних питань або описування засобу використання нововведення. Успішне виконання кожного з цих етапів збільшує можливість того, що нововведення відповідатиме завданням соціальної служби, для розв'язання яких воно було розроблене.

Фаза розвитку являє собою процес дослідження інновацій і їх експериментального застосування, перевірка їх адекватності і у разі потреби, їх доведення і переробку. Основна увага в цій фазі приділяється: упорядкуванню плану розвитку, в якому необхідно визначити обсяг роботи, склад і послідовність операцій, підготовці умов для пробного використання і тестування. На цьому завершується етап еволюційного дослідження.

Фаза оцінки є вихідним пунктом для подальшого розвитку нововведення і дає основу для його поширення і впровадження. Якщо оцінка привела у цілому до позитивних результатів, це означає, що результатом дослідження є готове до використання нововведення.

Фази поширення і впровадження полягають у підготовці необхідних матеріалів, поширенні нововведення серед потенційних користувачів і його застосуванні.

Активізація інноваційних процесів є найбільш дієвим механізмом соціально-економічних перетворень у виробництві та соціальній сфері. Науково-технічний розвиток виробництва у поєднанні з соціально-економічними реформами – це єдино можливий шлях, що приведе до сталого зростання економічного потенціалу України [5, с. 135].

Оптимізація системи інноваційних чинників розвитку системи соціальної роботи неможлива без використання досконалих методів визначення інноваційного потенціалу і оцінки ефективності соціальних послуг. Існуюча система господарських показників не стимулює якісне соціальне обслуговування та зменшення витратів. Діюча методика планування не сприяє розвитку спеціалізованої, висококваліфікованої та наукомісткої соціальної допомоги. В умовах дефіциту бюджетних коштів необхідно шукати нові джерела і форми фінансування інноваційних проектів соціальних закладів. Розв'язання цих задач дозволить прискорити проведення економічних реформ і вступ України до кола розвинутих держав світового співтовариства.

З прийняттям закону «Про соціальні послуги» в 2004 році у соціальну сферу України було впроваджено багато істотних інновацій, основними і найбільш радикальними є інновації, які стосуються надання соціальних послуг. Дійсно, в Україні почала будуватись інноваційна для нашої держави система соціальних послуг, впроваджені нові підходи до забезпечення населення соціальною допомогою, розпочалась співпраця держави та не державних надавачів соціальних послуг. Однак, це лише старт і шлях інноваційного розвитку соціальних послуг є досить не простим для держави, на ньому постійно зустрічаються труднощі, пов'язані з недосконалістю законодавства, браком фінансування, не відпрацьованістю механізмів реформування соціальної сфери. Отже, питання соціальних інновацій, потребують детального розгляду.

Досвід вчених з реалізації інноваційних моделей соціально-педагогічної діяльності в загальноосвітніх навчальних закладах засвідчив, що виникла нагальна необхідність системного підходу щодо їх упровадження, а також інформаційно-методичної підтримки та професійного супроводу фахівця, котрий її здійснює. За М. С. Каганом, системний підхід до діяльності передбачає розгляд її суб'єкта, об'єкта, продукту, способів і засобів [2, с. 181]. Аналіз, здійснений на основі розгляду змістовно-структурних та організаційно-методичних основ реалізації інноваційної соціально-педагогічної діяльності, дозволяє виокремити такі її складові:

- соціальні педагоги, державні та громадські організації, волонтери як суб'єкти інноваційного процесу;
- діти та молодь, які потребують допомоги в процесі соціалізації, як об'єкти / суб'єкти впливу;
- розробка інноваційних соціальних проектів та втілення новітніх педагогічних технологій як спосіб;
- інституційне забезпечення інноваційної соціально-педагогічної діяльності та науково обґрунтоване управління інноваційними процесами суб'єктів як засіб;
- поширення нового досвіду, новий соціальний статус об'єктів впливу як продукт.

З позиції системного підходу, інноваційну соціально-педагогічну практику слід розглядати як множини взаємопов'язаних елементів, об'єднаних, по-перше, спільністю функцій і мети; по-друге, єдністю управління та функціонування [4, с. 265].

На основі проведеного аналізу, можна зробити такі висновки, що розробка та реалізація сучасних інноваційних технологій підвищують вимоги до особистісних якостей, знань, умінь і навичок фахівців галузі. Розширення поля свідомості спеціалістів і співробітників сприяє оперативному впровадженню в діяльність системи соціального обслуговування.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Лукашевич М. П., Мигович І. І. Навч. посіб. – 2-ге вид., доп. і випр. – К.: МАУП, 2003. – 168 с.
2. Каган М. С. Человеческая деятельность / М. С. Каган. – М. : Политиздат, 1974. – 328 с.
3. Завацька Л. М. Технології професійної діяльності соціального педагога. Навч. посіб. для ВНЗ / Л. М. Завацька. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2008. – 240 с.
4. Технологии социальной работы: Учебник / Под общ. ред. проф. Е. И. Холостовой. – М. : ИНФРА-М, 2001. – 400 с.
5. Технології соціально-педагогічної роботи: Навч. посіб. / За заг. ред. А. Й. Капської. – К. : Логос, 2000. – 218 с.

Науковий керівник – Л.С.Єршоміна

*Жанна Стельмашук
(Рівне)*

ЗАСТОСУВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ ЯК УМОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА

Серед пріоритетних напрямів державної політики щодо розвитку вищої освіти в контексті євроінтеграції України визначено проблему постійного підвищення якості освіти, модернізацію її змісту та форм організації навчально-виховного процесу; впровадження освітніх інновацій та інформаційних технологій. За орієнтир береться теоретична модель “інноваційної людини”, випробувана у світі. Інноваційна людина – особа такого соціально-культурного розвитку, яка здатна творчо працювати, бути конкурентноспроможною в умовах сьогодення. Відповідно навчальний процес має бути трансформований у напрямі індивідуалізації освітньої взаємодії, навчання, формування творчого мислення і збільшення самостійної роботи студентів. Сьогоднішньому студенту недостатньо лише поглинання “готової” інформації. Необхідно навчити його самостійно шукати способи розв'язання проблем, пов'язаних з реальними ситуаціями у житті, з майбутньою діяльністю. Таке положення актуалізує необхідність впровадження інноваційних педагогічних технологій у процесі проведення практичних занять з дисципліни “Теорія і методика виховання”, що є важливою складовою психолого-педагогічної підготовки вчителя.

Питання впровадження інноваційних технологій є предметом наукових досліджень А.Алексюка, І.Богданової, В. Галузинського, О.Падалки, І.Підласого та ін.

Проблему застосування інноваційних педагогічних технологій у підготовці майбутніх педагогів досліджували М. Гузик, О.Кіяшко, Л. Коваль, О. Пехота, Л. Пироженко, О. Пометун, І. Прокопенко, О. Рівін та інші.

Мета нашої наукової розвідки – розкрити досвід використання інноваційних технологій у процесі проведення практичних занять з дисципліни “Теорія і методика виховання”.

Цілком очевидно, що результативність навчання залежить осмисленого засвоєння знань, від рівня пізнавальної активності студента, тобто за умови перетворення студента з пасивного учасника навчального процесу на активного – на суб'єкта учіння. Відтак, виникає потреба у формуванні змістовних мотивів навчально-пізнавальної діяльності, структуруванні навчального матеріалу, а саме основне – використанні таких інноваційних технологій навчання, які активізують пошуково-творчу діяльність студентів. Традиційні технології навчання не можуть у повній мірі задовільнити потреби сучасного суспільства, не спроможні забезпечити підготовку конкурентноспроможного фахівця – мислячого, здатного до діалогічної взаємодії.

На заняттях з “Теорії і методики виховання”, крім традиційних, впроваджуємо інноваційні форми та методи навчання, що є елементами окремих інноваційних технологій навчання. Вибір їх обумовлюється метою практичних занять з курсу “ТІМВ”, а саме: закріплення, узагальнення та систематизація знань студентів, передбачених програмою; формування умінь та навичок застосовувати знання на практиці, приймати найбільш ефективні рішення у відповідності з педагогічними закономірностями, принципами та новими підходами до виховання дітей, вмінь науково-дослідницької, експериментальної роботи, які сприяють розвитку творчості, активності, ініціативи у здійсненні навчально-виховного процесу; формування навичок оволодіння основними методами і прийомами організації виховуючої діяльності учнів та професійних умінь педагогічного

спілкування; самореалізації психологічного колективу та особистості; аналізу та прогнозування виховної роботи, працювати творчо, нетрадиційно; вести педагогічні дослідження; налагоджувати спільну роботу школи, батьків, дитячих та молодіжних об'єднань, організацій, рухів; оволодіння інноваційними виховними технологіями та педагогічною технікою.

Результативними під час проведення практичних занять є групові форми роботи (робота у мікрогрупах і групах (дослідна група та група експертів), які сприяють успішному формуванню в учасників позитивних якостей: здатність швидко адаптуватися у нестандартних умовах; готовність брати на себе відповідальність за діяльність групи; здатність встановлювати міжособистісні контакти, обмінюватися інформацією, правильно розподіляти та організувати працю; вміння долати опір, попереджати зіткнення і суперечки, уникати повторення помилок; знання рівня своєї компетентності, вміння аналізувати та оцінювати свої дії; готовність розглядати проблеми з погляду опонентів; здатність чітко викладати і переконливо доводити свою думку. Також це сприяє відходу від просто механічного запам'ятовування до осмислення нової інформації, вміння застосувати її у нетипових умовах.

Серед технологій, що застосовуємо на практичних заняттях мають місце інтерактивні технології (кооперативного навчання, технології ситуативного моделювання; технології опрацювання дискусійних питань), когнітивно орієнтовані технології (діалогічні методи навчання, проблемне навчання), проектні технології, мультимедійні та технології “створення ситуації успіху”.

Комплексне використання зазначених технологій навчання сприяє формуванню у студентів вмінь осмислено аналізувати виховний процес, виявляти проблеми та розробляти заходи щодо їх усунення. Вибір їх обумовлюється метою, змістом і структурою заняття, яка включає: активізація раніше вивченого, мотивація навчально-пізнавальної діяльності студентів; ознайомлення студентів із специфікою роботи з навчальним матеріалом, визначення завдань, обсяг роботи, час тощо; навчально-пошуковий та підведення підсумків заняття.

Досвід проведення практичних занять з “ГІМВ” засвідчив, що найбільш результативними на є інтерактивні технології навчання, які Л.Пироженко та О.Пометун поділяють на чотири групи: інтерактивні технології кооперативного навчання; інтерактивні технології колективно-групового навчання, технології ситуативного моделювання; технології опрацювання дискусійних питань [3, с.33].

Одним із засобів стимулювання пізнавальної активності в процесі навчання є технології опрацювання дискусійних питань. Участь в дискусійних обговореннях розвиває критичне мислення, дає можливість визначити власну позицію, поглиблює знання. Для висловлення власних поглядів і переконань студентів, зіставлення їх з позиціями опонентів, відстоювання своєї думки, формування умінь критично мислити, узагальнення знань важливе значення має застосування мною таких методів опрацювання дискусійних питань: “мозкова атака”, “вільний мікрофон” (“займи позицію”, “відкриті трибуни” (“Інваріанти ООВ”), “сократівські бесіди”, “незакінчене речення”, дискусії, дерево рішень, “килимok ідей” (“Методика роботи вчителя початкових класів по запобіганню правопорушень неповнолітніми”). Так, мотивацію навчально-пізнавальної діяльності студентів забезпечуємо постановкою проблемних запитань, методом “мозкової атаки”, “відкритого мікрофону”, “займи позицію”. Зокрема, при вивченні теми “Виховання як процес та суспільне явище” застосовуємо вправу “мікрофон”, пропонуємо студентам висловити відомих людей про виховання “Невихована людина страшніша будь-якого звіра”, “Два людських винаходи можна вважати найтяжчими - мистецтво керувати та мистецтво виховувати”, вправу “Займи позицію” при засвоєнні теми “Принципи виховання” (“Педагогіка без психології безсила, а психологія без педагогіки безкорислива”).

Наприклад, при аналізі педагогічних ситуацій при засвоєнні тем “Зміст та пріоритетні напрямки виховання” та “Методи виховання” студенти отримують картки, у яких зазначено чотири етапи методу ПРЕС: 1) висловіть свою думку, поясніть, у чому полягає Ваша точка зору (починаючи зі слів *Я вважаю, що...*); 2) поясніть причину появи цієї думки, тобто на чому ґрунтуються докази (починайте зі слів *Тому, що...*); 3) наведіть приклади, додаткові аргументи на підтримку Вашої позиції, назвіть факти, які демонструють Ваші докази (*Наприклад...*); 4) узагальніть свою думку, зробіть висновок (*Таким чином...*). Запропонована структура дозволяє студентам чіткіше й логічніше будувати власне висловлювання, аргументувати свою думку та впливати на співрозмовника в процесі дискусії.

Серед технологій ситуативного моделювання, які є найбільш практично цінними у набутті умінь та навичок майбутньої професійної діяльності, доцільними і ефективними є ігрове моделювання виховних ситуацій, рольові та ділові ігри.

Метод моделювання практичних ситуацій дозволяє студенту випробувати свої професійні навички в епізодах, що містять у собі певну двозначність, несуть у собі проблему вибору і відповідальності за цей вибір. Як правило, це випадки, що лежать в морально-психологічній або етико-правовій площині. При розгляді таких ситуацій студенти можуть виконувати ролі вчителя, класного керівника, учня, батьків. Ігрове моделювання складних виховних ситуацій дозволить уникнути серйозних помилок у майбутній професійній діяльності, усвідомити особливості застосування теоретичних положень виховання на практиці. Ділова гра забезпечує навчання студентів в діяльності, сприяє організації колективної діяльності, мислення та використання групи як засобу розвитку індивідуальності, розвиває у студентів вміння спілкуватися, мислити, здатність до практичної дії. В діловій грі синтезуються ознаки методу аналізу конкретних ситуацій і рольових ігор. Так, під час вивчення теми “Класне керівництво в системі виховної роботи”, а під час теми “Методика роботи вчителя з

батьками учнів” – “Розмова з батьком девіантного підлітка” студенти об’єднуються по двоє. Кожна пара отримує опис певної проблемної ситуації, на основі якої потрібно змоделювати індивідуальну бесіду вчителя з учнем або кимось із його батьків. Після цього відбувається колективне обговорення й аналіз побаченого і почутого, висуваються інші варіанти розв’язання проблеми, зазначаються помилки “вчителя” й “учня” у програній ситуації. Серед рольових ігор, які застосовуємо, наприклад, “Хокей” (при перевірці термінології до змістових модулів”), рольова гра “КТС “Трудовий десант”, ділова гра “Батьківські збори” тощо.

Однією з технологій кооперативного навчання, яку застосовуємо на практичних заняттях, є робота в динамічних парах. Її можна використовувати для засвоєння, закріплення, перевірки знань тощо. Така діяльність дає можливість висловитися всім студентам, сприяє розвитку навичок спілкування, критичного мислення, вміння оцінювати себе та інших. Крім того, за такої організації навчального процесу студенти не можуть ухилитися від виконання завдання. Так, робота в динамічних парах використовується нами під час вивчення принципів та методів виховання. Кожен студент виступає “знавцем” одного з принципів (методів), розробляючи 3–4 питання про нього. Після цього, студенти об’єднуються в пари і задають один одному підготовлені питання про “свій” принцип (метод), оцінюючи відповіді товариша. Далі відбувається обмін партнерами по спілкуванню. У результаті кожен студент повинен опитати всіх інших членів групи та відповісти на їхні запитання.

Застосування елементів “технології створення ситуації успіху” в навчанні дає змогу кожному студенту повірити у власні сили, розкрити власні здібності. Для атмосфери творчості під час занять кожному студенту важливо пережити успіх у тій чи іншій діяльності. Умовно ділимо студентів на категорії: упевнені, надійні, непервнені, зневірени. Відповідно до кожної категорії застосовую певні прийоми, зокрема, “авансування”, “даю шанс”, “виправ помилку” та ін.

Ефективним доповненням до інтерактивних та інших сучасних технологій є проектна технологія. Проектна технологія дозволяє не стільки передавати студентам суму тих чи інших знань, скільки навчити здобувати ці знання самостійно, вміти користуватися набутою інформацією для вирішення нових пізнавальних та практичних завдань. Наприклад, студенти готують власні творчі проекти “Виховна система класу”, фрагмент плану виховної роботи, маючи психолого-педагогічну характеристику класу, на вказний період. Виконання колективного проекту є ефективним завершенням курсу “ТІМВ”: кожен студент готує і оформлює (на аркуші певного розміру) основну інформацію за вказаною темою, підготовлені аркуші розміщуються студентами на спеціально виготовленій “стрічці часу” у логічному порядку. Така робота спонукає студентів до повторного осмислення, узагальнення вивченого матеріалу, до вияву своїх творчих здібностей, а також дасть змогу повторити весь теоретичний матеріал з навчальної дисципліни.

Вказані технології у комплексі активно стимулюватимуть самостійність, активність студентів; надають їм можливість інтелектуального розвитку, сприяють формуванню в них комунікативних умінь, вміння працювати в команді, партнерської взаємодії, швидко перебудовувати діяльність у зв’язку зі зміною вимог.

Отже, раціональне застосування інноваційних технологій навчання у оптимальному поєднанні їх з традиційними на практичних заняттях з “ТІМВ” дасть змогу досягти не лише високих результатів навчання, а й є умовою ефективної професійної підготовки до майбутньої педагогічної діяльності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Білецька Л.Д. Застосування методу проектів у виховній системі [Електронний ресурс]. – // Сайт Світлани Іванівни Зварічук – Текст. дан. – Режим доступу: <http://zastupnik.at.ua/publ/rizne/> (дата звернення: 16.03.12). – Назва з екрану.
2. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій / автор-укладач Н.П.Наволокова. – Х.: Вид.група “Основа”, 2009. – 176 с.
3. Пометун О. І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: наук.-метод. посібник / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко; [за ред. О. І. Пометун]. – К.: Видавництво А.С.К., 2004. – 192 с.
4. Сільченко Л. М. Інтерактивні технології навчання в дії / Л. М. Сільченко // Педагогічна майстерня. – 2013. – № 11. – С. 35–41.

*Ольга Шевчук, Віталій Тищук
(Рівне)*

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІ ВИМІРЮВАЛЬНІ РОБОТИ В СИСТЕМІ ДОМАШНІХ ЗАВДАНЬ З ФІЗИКИ

Впровадження профільного навчання фізики в загальноосвітніх школах передбачає розвиток самостійності та ініціативи учнів, ознайомлення їх з методами оволодіння знаннями, прийомами дослідження, закономірностями пізнання. Тому в наш час актуальним стає не тільки дати певні теоретичні знання, а й привчати учнів 7-9-х класів оволодівати методами дослідження фізики, забезпечити для майбутнього навчання необхідну експериментальну підготовку.

Домашні завдання – невід’ємна частина навчального процесу. Вони є продовженням та подальшим розвитком навчальної діяльності учнів у класі. Адже систематичне самостійне виконання домашніх завдань

разом із навчальною діяльністю учнів на уроці надає широкі можливості для розвитку самостійності, вміння здобувати нові знання та застосовувати їх на практиці.

Домашня робота з предмету повинна відображати його специфіку. Оскільки, як наголошується в підручниках 7-го класу, фізика – наука експериментальна, то без виконання відповідних дослідів, спостережень, простих досліджень, її зрозуміти буде складно. Через обмеженість у часі на уроках, зменшення кількості уроків, відсутності демонстраційного обладнання, вчитель не зможе показати ряд фізичних дослідів, тому крім звичайних домашніх завдань (опрацювання теоретичного матеріалу з підручника, розв'язування задач та вправ) необхідно ще й навчити учнів виконувати завдання експериментального характеру. До таких можна віднести: спостереження за явищами в природі, виробничій діяльності та побуті, виконання простих фізичних дослідів, виготовлення найпростіших приладів та виконання робіт, пов'язаних з вимірюванням фізичних величин. Це, з часом, дозволить учням досліджувати самостійно фізичні явища та процеси. Вони не повинні замінити інші види домашніх завдань, а лише зайняти важливе місце серед них. Можна стверджувати, що домашні вимірювальні роботи є необхідною складовою процесу вивчення фізики. Адже такі роботи дозволяють закріпити і поглибити знання матеріалу, вивченого на уроці, та одночасно формують в учнів вимірювальні навички. Крім того, самостійна практична діяльність активізує мислення, сприяє гармонійному розвитку учня.

Основне призначення домашніх завдань – поглиблення та закріплення знань навчального матеріалу з фізики. З огляду на максимальну самостійність школярів при виконанні домашніх експериментальних завдань слід, для закріплення і поглиблення основних понять та закономірностей, відбирати роботи, які, в певній мірі, розглядалися на уроці. Проте домашні завдання не повинні бути звичайним повторенням дослідів, проведених учителем. Їм потрібно надати елементи новизни, які дозволяють б учням застосовувати свої знання у новій ситуації. Саме в таких умовах відбувається найбільш ефективне закріплення та поглиблення знань, отриманих на уроці.

Характерними особливостями домашніх експериментальних завдань є те, що:

- 1) домашні вимірювальні роботи учні виконують максимально самостійно (без допомоги вчителя); спілкування з батьками та однокласниками (по телефону, скайпу) не применшує індивідуальну діяльність учня;
- 2) в процесі виконання дослідів, учень вимушений самостійно планувати послідовність його проведення, підбирати потрібні прилади, розуміти їх будову; збирати відповідну експериментальну установку, проводити дослідів, вимірювати необхідні фізичні величини, опрацьовувати отримані результати і робити висновки;
- 3) для виконання в домашніх умовах вимірювальних робіт можна використовувати нетипові прилади (побутові та саморобні), що сприяє залученню учнів до конструювання і їх виготовлення, розуміння принципу дії ряду побутових приладів;
- 4) вид домашньої роботи – домашня експериментальна діяльність вимагає врахування загальних дидактичних вимог, які ставляться до навчальних завдань;
- 5) організація виконання учнями домашніх експериментальних завдань дає можливість забезпечити диференційований підхід до навчання, організувати навчальний процес з урахуванням здібностей кожного учня, спрямувати учня на вибір майбутнього профільного навчання.

Позакласна робота експериментального характеру сприяє глибшому вивченню питань, які є частиною навчальної програми, розвиває творчі здібності учня [1, с. 190]. Така форма навчання дає широкі можливості тим учням, які цікавляться фізикою більше за інші предмети, задовільнити свої бажання та потреби.

Розробляючи систему домашніх експериментальних завдань з фізики, треба враховувати, що вона має задовольняти таким вимогам:

- 1) зв'язок змісту завдань з навчальним матеріалом, наявність певного запасу навчальної інформації та характеру суб'єктивної новизни;
- 2) поступове і послідовне підвищення рівня складності завдань;
- 3) інтегрованість (завдання можуть містити навчальний матеріал суміжних наук);
- 4) цілісність (система найбільш ефективно працює, якщо застосовуються завдання всіх видів);
- 5) адаптованість (система повинна відповідати рівню вивчення фізики в школі);
- 6) відкритість (система нестатична, вона допускає корекцію і доповнення).

Диференціація домашніх експериментальних завдань з фізики дає можливість організувати навчальну діяльність кожного учня на оптимальному для нього рівні. Чимало учнів має вдома різноманітну техніку (комп'ютери, планшети, вимірювальні прилади, тощо), що дозволяє скористатися ними для виконання домашніх експериментальних завдань.

Система домашніх вимірювальних робіт повинна містити такі експериментальні завдання, для виконання яких використовуються найпростіші вимірювальні прилади (лінійка, годинник, термометр, барометр-анероїд, секундомір), побутові вимірювальні прилади (мірний стакан, лічильники електроенергії, газу, води), саморобні вимірювальні прилади (динамометр, важільні терези) та ін. Використання цих приладів дає можливість урізноманітнити домашні експериментальні завдання.

Цінність таких завдань полягає в тому, що виконуючи домашні дослідів, учні самостійно здобувають знання, а не дістають їх у готовому вигляді від учителя. Можливість застосування дослідного і частково-пошукового методу сприяє розвитку активності і самостійності учнів, вдосконалює їх практичні вміння і

навички. Бажання самому виконати дослід, розвиває кмітливість та спостереження, потребу долати труднощі і досягати поставленої мети.

Вчитель може підбирати дослід так, щоб вони були джерелом додаткових знань, стимулом до навчання та розвитку, фундаментом у майбутньому житті. Також варто враховувати і інтереси учнів, оскільки чимало учнів не люблять виконувати домашні завдання, тому їх слід зацікавити, показати як саме цей матеріал вони зможуть використати в їх повсякденному житті.

Наприклад, у 7-ому класі, під час вивчення теми «Умови плавання тіл», вчитель може запропонувати провести учням вдома такі дослід:

- 1) змусити картоплину плавати у воді (всі необхідні матеріали є в кожного учня вдома);
- 2) порівняти глибину занурення у воду дерев'яного та пінопластового кубиків однакових розмірів; з'ясувати, чи відрізняється глибина занурення дерев'яного кубика в рідині різної густини;
- 3) шматок пінопласту плаває на поверхні води; учням потрібно відмітити на ньому осадку, ватерлінію та визначити його вантажопідйомність за допомогою набору важків (ім учень може підібрати з того, що має вдома), тощо.

В 9-ому класі, учням можна запропонувати виготовити деякі саморобні прилади, наприклад, компас, електромагніт або гальванометр.

Слід не забувати, що можливості виконання домашніх експериментальних завдань пов'язані з тим обладнанням, яке є в наявності вдома в учнів чи може бути видано в школі. І якщо мати на увазі систематичне виконання учнями домашніх експериментальних завдань, зокрема завдань, пов'язаних з вимірюванням фізичних величин, то варто врахувати, що можливості їх виконання залежать від наявності обладнання, якого в цьому випадку потрібно більше, ніж для фронтальних лабораторних робіт. Ця обставина з одного боку накладає обмеження на відбір робіт для домашніх експериментальних завдань, а з іншого – спонукає мати у фізичному кабінеті більше такого обладнання.

Зокрема, в теперішній час відсутня можливість систематичного проведення домашніх вимірювальних робіт на закони електричного струму, хоч їх доцільність безсумнівна.

Правильно організовані домашні вимірювальні роботи не перевантажують учнів. Якщо вони містять цікаві елементи, то учні виконують їх із натхненням. Домашні дослідження і спостереження допомагають учням усвідомити об'єктивний характер законів фізики, прищеплюють звичку наполегливо і систематично працювати, сприяють поєднанню навчання з життям, дозволяють вчителю спрямувати учнів на профільне навчання.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бугаев А. И. Методика преподавания физики в средней школе. Теорет. основы: учеб. пособие для студентов пед. институтов по физ.-мат. спец. / А. И. Бугаев. – М.: Просвещение, 1981. – 288 с.
2. Основы методики преподавания физики в средней школе // Под ред. А. В. Перышкина, В. Г. Розумовского, В. А. Фабриканта. - М.: Просвещение, 1984. – 398 с.

*Анастасія Шитікова, Яна Магомедова
(Мелітополь)*

КОНСУЛЬТАЦІЯ ЯК ПРОВІДНИЙ ВИД РОБОТИ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

В контексті нашої роботи консультація розглядається як провідний вид діяльності в закладах освіти. Актуальність обраної теми полягає в тому, що багато учнів не знають навіщо в школі соціальний педагог та психолог, вони не звертаються за допомогою до фахівців і не знають, що вони можуть проконсультуватися за різними проблемами, які в них з'явилися.

Консультація – це вид соціальної роботи, в ході якої спеціаліст соціальної роботи допомагає клієнту вивчити і зрозуміти суть існуючої проблеми і запропонувати різноманітні варіанти, котрі можуть бути використані для їх рішення [1, с. 60].

В соціально-педагогічній діяльності виділяють особливий вид консультації-соціальне консультування. Це допомога, яка надається шляхом інформаційного впливу на індивіда чи малу групу людей з метою соціалізації, також для того щоб оптимізувати соціальні функції, орієнтири, розробка норм спілкування.

За технологією і формою консультація представляє собою не що інше, як взаємодію між двома або декількома людьми. В процесі якої консультант передає спеціальні знання і інформацію клієнту.

За формою консультація може бути: групова, індивідуальна. За змістом – конкретна і програмована. У практиці соціальної роботи застосування також знаходять усі види консультації, а залежно від проблеми може бути і поєднання видів консультації.

Консультаційна допомога здійснюється під час взаємодії клієнта з консультантом. Така взаємодія відбувається за допомогою спілкування.

Завдання консультанта – допомогти клієнту з готовністю прийняти на себе соціальну відповідальність, вдихнути в нього мужність, яка допоможе клієнту звільнитися від невідступного почуття неповноцінності і

направити його прагнення в соціально корисне русло [2]. Основною метою консультування - надання допомоги, тобто розмова з фахівцем повинна допомогти людині у вирішенні її проблем і налагодженні міжособистісних стосунків з оточуючими.

Соціальний педагог може бути консультантом, якщо він має додаткову спеціальність "практичний психолог". Оскільки у соціальній практиці він спілкується з клієнтом, тому завжди надає консультативну допомогу. Однак консультація соціального педагога відрізняється від консультації психолога і медика, тому носить назву соціальна консультація.

Консультування є одним із напрямів роботи, у процесі якого допомагає клієнтові проаналізувати і зрозуміти сутність його важкої життєвої ситуації і запропонувати різноманітні варіанти, які можуть бути використані для розв'язання проблеми. За змістом соціальне консультування - це технологія надання соціальної допомоги шляхом цілеспрямованого інформаційного впливу на людину чи групу людей з метою відновлення і оптимізації соціальних функцій, розробки соціальних норм спілкування.

Консультування виконує різні функції: - надання порад та рекомендацій; - надання підтримки щодо прийняття рішення та розв'язання проблеми; - надання інформації, необхідної для прийняття рішення. У залежності від названих функцій існують різні види консультування: психотерапевтичне, педагогічне, організаційне, інформаційне.

Найбільш ефективними методами і засобами консультування в закладах освіти є: регламентування, нормування, інструктування, приклад, наслідування, заохочення, переконання, критика, інформування, перегляд і аналіз відео- та аудіо-записів, творчих робіт, ситуацій, написання сценарію вирішення проблеми, рольова гра та ін. Зокрема інформування передбачає передачу інформації без оцінки клієнта, без урахування особливостей клієнта, але з урахуванням особливостей його проблеми. Тому потрібно надавати інформацію так, щоб клієнт якомога повніше усвідомив найважливіші аспекти й окремі деталі тієї інформації, яка йому необхідна з приводу звернення. Інформування передбачає виділення головного, посилення на нормативні документи авторитетних осіб, свідчення інших людей тощо.

З метою ефективного надання інформації соціальному педагогові потрібно дотримуватися правил:

- подавати інформацію у дозах, у межах означеної проблеми;
- не перевантажувати клієнта інформацією;
- обирати оптимальні способи надання кожного блоку інформації;
- визначати головне при наданні інформації;
- перевіряти, чи правильно зрозумів і засвоїв інформацію клієнт;
- основну інформацію потрібно повторювати у різній формі;
- повторювати та уточнювати запитання клієнта;
- Отже, консультація має велике значення в закладах освіти. Та надавати її може тільки обізнаний фахівець та дотримуватись вимог до педагогічної консультації.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Завацька Л.М. Технології професійної діяльності соціального педагога. – 2004. – С. 60.
2. Сім'я в психологічній консультації. – М.: Просвещение, 1997.
3. Шевців З.М. Основи соціально-педагогічної діяльності.
4. Зайченко І.В. Педагогіка.
5. Змістові інновації у магістерській підготовці соціальних педагогів : монографія / [за заг. ред.: А. А. Сбруєвої та О. М. Полякової]. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2013. – \.
6. Електронний ресурс. – Режим доступу: http://studopedia.com.ua/1_68094_konsultuvannya-i-spilkuvannya.

Науковий керівник – Л.С.Єрьоміна

*Ірина Шумілова
(Бердянськ)*

ЗАГАЛЬНОКУЛЬТУРНИЙ КОМПОНЕНТ У ЗМІСТІ НАВЧАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНОГО ТА ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ЦИКЛІВ

Уведення загальнокультурного компонента до змісту навчальних дисциплін передбачало визначення блоків знань, умінь і навичок, створення системи понятійно-термінологічного апарату, які б на світоглядному, методологічному, теоретичному та практичному рівні найбільш повно відображали загальнокультурні (гуманістичні) аспекти взаємодії викладача і студентів, вчителів та учнів.

Аналіз навчального плану свідчить про те, що нормативні навчальні дисципліни, які забезпечують професійно-педагогічну підготовку майбутніх учителів гуманітарних спеціальностей, представлена циклом соціально-гуманітарних дисциплін (філософія, історія, культурологія, соціологія, етика, правознавство та інші);

циклом професійно-педагогічних дисциплін (загальна педагогіка, історія педагогіки, основи педагогічної майстерності, психологія та інші).

Представляємо аналіз дисциплін означених циклів, які різною мірою впливають на процес формування загальнокультурної компетентності студентів. Унікальною здатністю актуалізувати професійний інтерес майбутніх учителів гуманітарних спеціальностей до широкого кола загальнокультурних проблем володіють гуманітарні дисципліни. Підхід до педагогічної діяльності розглядається нами з позиції значущості гуманітарних дисциплін у становленні професіоналізму майбутнього вчителя як особистості. Адже якість, результати навчально-виховного процесу школи залежать, в першу чергу, від учителя, його теоретичної підготовки, педагогічної та методичної майстерності.

Основним завданням суспільно-гуманітарних дисциплін є загальнокультурна та світоглядна підготовка спеціалістів. Так, знання курсу „*Філософія*” підвищує культуру мислення, посилює чіткість, послідовність, аргументовану доведеність суджень, ознайомлює з правилами дискусії, посилює ефективність і переконаність мови, дає змогу знаходити помилки в усній мові та письмових творах людей, відшукати правильні і найкоротші шляхи для їх подолання, виводити з одних істинних суджень інші, заперечувати хибні судження і неправильно побудоване доведення. Формування і розвиток сучасної світоглядно-методологічної парадигми студентської молоді неможливе без філософії як теоретичної основи світобачення та певного методу відношення до світу. Філософська культура студента зумовлює як адекватне сприйняття ним навчального матеріалу практично всіх наук, так і виступає передумовою його формування як особистості. Філософська культура студентства зумовлює також ефективність виховної роботи, оскільки підвищує загальну культуру мислення, вміння раціонально відібрати з потоку наукової інформації необхідний матеріал. Оволодіння філософією сприяє становленню самосвідомості, інтелектуальному розвитку, вмінню знаходити оптимальний вихід з ціннісно-кризових ситуацій.

Певне місце в формуванні загальнокультурної компетентності студентів займають курси соціології, етики, історія, історія зарубіжної та української культури, українська та зарубіжна літератури, та інші дисципліни.

Курс „*Історія*” дозволяє засвоїти та зрозуміти студентами історію виникнення та формування українського народу та української державності, утвердження національної самобутності, висвітлення політичної діяльності класів і соціальних груп в Україні на певних етапах історичного розвитку. Знання історії свого народу формує громадянські якості – патріотизм та інтернаціоналізм; показує роль народу і окремих особистостей у розвитку суспільства; дозволяє пізнати моральні та етичні цінності людства в їх розвитку, зрозуміти такі категорії, як честь, обов’язок перед суспільством, бачити пороки суспільства та людей, їх вплив на людські долі.

Вивчення курсу „*Соціологія*” дозволяє студентам отримати загальнокультурні знання специфічних взаємин в людському суспільстві, спрямованих на розвиток загально світоглядних основ людини, формування в неї громадянської позиції, освоєння основних засад процесу соціалізації. Спеціаліст в галузі педагогіки повинен мати методологічні знання про процес суспільного життя, особливо на етапі трансформації суспільства. Соціологічна теорія дає можливість визначитись щодо суспільних явищ, плин яких формує умови виконання та освіти наступного покоління. Знання соціології потребує також діяльність у сфері суспільного врядування, керівна робота в будь-якій галузі. Вміння аналізувати соціальні відносини в колективі (соціометрія, мікросоціометрія), насамперед в учбовому, потрібне фахівцю-педагогу. Вироблення нових педагогічних технологій, якого потребує суспільство, що постійно змінюється, також робить загальною потребу вивчення соціології, зокрема в системі педагогічної освіти.

Вивчення курсу соціології має за мету формування в майбутнього вчителя загальних уявлень про те, яким чином відбувається процес суспільного життя, а також формування загальних навичок проведення конкретно-соціологічних досліджень; вивчення основних етапів формування соціологічної думки, сучасних загальної та галузевих соціологічних теорій, опанування основами конкретно-соціологічних досліджень.

Студенти повинні володіти знаннями щодо основних етапів формування соціологічної думки, знати структуру соціологічної теорії, її основні положення; орієнтуватися в соціальних процесах, які відбуваються в окремих галузях суспільного буття (насамперед соціологія освіти, культури, вільного часу), володіти методикою та технікою проведення емпіричного соціологічного дослідження: вміти розробляти його програму, інструментарій. Володіти навичками аналізу соціологічних даних. Вивчення соціології потребує знань з історії, філософії, етики, релігієзнавства, історії та теорії світової культури.

Вивчаючи курс „*Етика*”, студенти розуміють, що свідомість, на якому б рівні вона не знаходилась, завжди має своїм результатом певну оцінку, розуміння і, відповідно, деяке знання дійсності. Без вільного вибору вчинків та дій, без чого, як відомо, неможливе застосування до поведінки особистості морально-етичної оцінки, передбачає більш чи менш усвідомлену орієнтацію на ідеал, ціль, всезагальну норму поведінки, благоговіння перед життям. Завданнями вивчення етики є: ознайомлення студентів з різноманітними світоглядними системами, пов’язаними з ними концепціями добра та зла, прекрасного та потворного, вивчення законодавчих систем розвитку світового мистецтва, сприяння формуванню гуманістичних і оптимістичних світоглядних цінностей; осмислення освітніх потреб сьогодення, що спричиняють необхідність естетичної та етичної наук у взаємозв’язку з художньою культурою, творчістю та співтворчістю в мистецтві, естетизацією всіх сфер діяльності. Естетика посідає чільне місце як дійова форма аналізу і синтезу в культуротворчості з

метою реалізації особи, зокрема – створення моделі естетичної парадигми самостворення. Етична і естетична освіта осмислюється, насамперед, як єдність теорії і практики, навчання і самоосвіти.

В курсі „*Історія зарубіжної та української культури*” розкриваються закономірності культурологічного процесу, кращих досягнень світової та вітчизняної культури. Курс є частиною циклу суспільно-гуманітарних дисциплін, завдання яких – загальнокультурна та світоглядна підготовка спеціалістів.

Знання культурологом підвищує загальну культуру, ознайомлює з культурними досягненнями народів світу, посилює ефективність дій і переконаність особи, дає змогу уникнути помилок в поведінці та творчій діяльності, підшукати і сприйняти вічні загальнолюдські цінності, виводити з одних культурологом іншу, заперечувати хибні дії та негативні суспільні процеси. Культурологія допомагає раціонально відібрати необхідний матеріал з потоку наукової інформації. Культура сприяє становленню самосвідомості і інтелектуальному розвитку.

Вивчення дисципліни „*Історія української культури*”, дає можливість студентам осягнути місце культури в формуванні світогляду особистості, що впливає на формування педагогічної позиції майбутнього вчителя, систему національних (українських) цінностей, гуманістичних поглядів на процеси навчання та виховання, що закладає основи гуманітарно-педагогічного мислення; формування здатності робити педагогічні висновки; здатності виховувати почуття, як у себе, так і в своїх вихованцях, де проявляється педагогічна позиція майбутнього вчителя. Під час обговорення цих питань студенти доходять висновків, що саме знаходження шляхів вирішення світоглядних проблем, як власних, так і учнів, сприяє формуванню в себе таких вольових якостей, як: педагогічна цілеспрямованість під час спілкування з людьми, організованість власної життєдіяльності, рішучість, наполегливість, самовладання, принциповість.

Вивчення професійно-педагогічних дисциплін, зокрема курсу „*Загальна педагогіка*”, має на меті озброїти майбутніх учителів знаннями теоретичних основ сучасної педагогічної науки. Цей курс є провідним у системі професійно-педагогічної підготовки і покликаний закласти фундаментальні основи педагогічного мислення майбутнього вчителя, здійснювати свою навчально-виховну діяльність згідно з педагогічними закономірностями. При його вивченні розглядаються теоретичні питання формування наукового світогляду, різних напрямів навчання і виховання, кожен із яких має і загальнокультурний елемент.

Курс „*Історія педагогіки*” сприяє ознайомленню студентів з історико-педагогічними аспектами розвитку загальнокультурної педагогічної думки, засвоєння яких дозволяє зрозуміти генезис основних педагогічних категорій, розуміти їх діалектику, бачити історичні й соціальні закономірності розвитку освіти та педагогічних ідей.

Мета курсу „*Загальна психологія*” полягає в формуванні в студентів фундаментальних психологічних понять, забезпеченні розуміння ними закономірностей та механізмів психічного життя людини, її індивідуальних особливостей. Завданнями вивчення курсу загальної психології: формування в майбутніх учителів переконання важливості та необхідності психологічних знань в успішній організації і проведенні навчально-виховного процесу в школі, його психологізації; забезпечення умов особистісно зорієнтованого навчання і виховання; створення сприятливих умов для успішної реалізації міжособистісних стосунків усіх форм та рівнів; прищеплення та формування інтересу і прагнення студентів займатися науковими дослідженнями. Досягнення цих сучасних розділів психологічної науки також доцільно використовувати для формування загальнокультурної компетентності в процесі вивчення курсу загальної психології.

Професійна спрямованість вивчення студентами *української (зарубіжної) мови та літератури* потребує освоєння ними загальнокультурної компетентності в контексті формування їх професійних якостей як вчителів-вихователів та знавців української (зарубіжної) мови і літератури. В ході професійної підготовки майбутніх учителів гуманітарних спеціальностей реалізується розвивальний, навчальний, виховний потенціал дисциплін соціально-гуманітарного циклу: філософії, історії України, культурології, іноземної мови, української (зарубіжної) мови і літератури тощо.

Отже, на нашу думку, саме така організація змісту навчальних дисциплін, що складається із різних циклів, відкриває широкі можливості для формування загальнокультурної компетентності майбутніх учителів гуманітарних спеціальностей. Всі ці актуальні напрямки і пріоритетні орієнтири мають безпосереднє відношення до формування в молодого покоління компетенцій і компетентностей. Виконання цього завдання пов'язано з необхідністю змін у змісті освіти, розширенням професійної, рольової функції вчителя тощо. Так, перед усією системою освіти постає важливе завдання максимально розкрити індивідуальний, своєрідний, творчий потенціал кожної особистості, а це, на нашу думку, можливо завдяки впровадженню в зміст педагогічної освіти, в рівній мірі, як предметної, так і комплексної структури змісту навчання.

ВПЛИВ ТЕМПЕРАМЕНТУ НА ПОВЕДІНКУ І ДІЯЛЬНІСТЬ ЛЮДИНИ

*«Той щасливий, хто живе в умовах,
відповідних його темпераменту,
але той більш досконалий, хто вміє
приспосовувати свій темперамент до будь-яких умов»
Д. Юм*

Інтерес до проблеми темпераменту з'явився більше двох з половиною тисяч років тому і актуальний в даний час. Він був викликаний безспірністю існування індивідуальних відмінностей, які зумовлювалися особливостями біологічної та фізіологічної будови і формування організму, специфікою соціального розвитку, своєрідністю соціальних контактів і зв'язків.

Темперамент визначає наявність багатьох психічних відмінностей між людьми, в тому числі по інтенсивності і стійкості емоцій, емоційної вразливості, темпу та енергійності дій, а також з цілої низки інших динамічних характеристик [1; 4].

Темперамент – це біологічний фундамент, на якому формується особистість як соціальна істота, а властивості особистості зумовлені темпераментом, є найбільш стійкими і довготривалими. Тобто темперамент відображає динамічні аспекти поведінки, переважно вродженого характеру, тому властивості темпераменту найбільш стійкі і постійні в порівнянні з іншими психічними особливостями людини, і однаково проявляючись у різноманітній діяльності незалежно від її змісту, цілей, мотивів, залишаються постійними і в зрілому віці, і у взаємозв'язку, характеризують тип темпераменту.

На нашу думку, темперамент має безпосередній вплив на поведінку та діяльність людини, адже певний скоєний нею вчинок чи сказане слово, яке б забарвлення воно не мало, може бути зумовлене саме типом темпераменту, що переважає в даній людині.

Всі люди відрізняються особливостями своєї поведінки: одні рухливі, енергійні, емоційні, інші повільні, спокійні, незворушні, хтось замкнутий, сумний. У швидкості виникнення, глибині і силі почуттів, у швидкості рухів, загальної рухливості людини знаходить вираз її темпераменту – властивість особистості, що надає своєрідне забарвлення всієї діяльності і поведінці [2, с. 204].

Перш ніж перейти до розгляду різних видів темпераменту, необхідно зазначити, що немає кращих чи гірших темпераментів – кожен з них має свої позитивні сторони, тому головні зусилля повинні бути спрямовані не на переробку темпераменту (що неможливо внаслідок уродженості темпераменту), а на розумне використання його переваг і пом'якшення його негативних граней.

Типи темпераментів з точки зору побутової психології можна охарактеризувати наступним чином.

Холерик – швидкий, іноді навіть поривчастий, швидко спалахує почуттями, яскраво виражений в мові, міміці, жестах і нерідко – запальний, схильний до бурхливих емоційних реакцій.

Сангвінік – швидкий, рухливий, що дає емоційний відгук на всі враження; почуття його безпосередньо виражаються у зовнішній поведінці, але вони не сильні і легко змінюють одне одного.

Меланхолік – людина, що відрізняється порівняно малою різноманітністю емоційних переживань, але великою силою і їх тривалістю. Він відгукується далеко не до всіх, але коли відгукується, то переживає сильно, хоча мало висловлює свої почуття.

Флегматик – повільний, врівноважений і спокійний, якого нелегко емоційно зачепити і неможливо вивести з себе. Почуття його зовні майже не проявляються.

Проте було б помилкою думати, що всіх людей можна розподілити по чотирьох основних темпераментах. Лише деякі є чистими представниками цих типів, у більшості ж спостерігається сполучення окремих рис одного темпераменту з деякими рисами іншого. Одна і та ж людина в різних ситуаціях і по відношенню до різних сфер життя діяльності може виявляти риси різних темпераментів [3].

Оскільки кожна діяльність висуває психіці людини і її динамічним особливостям певні вимоги, немає темпераментів, ідеально придатних для всіх видів діяльності. Можна образно описати, що люди холеричного темпераменту більш придатні для активної ризикованої діяльності («воїни»), сангвініки – для організаторської діяльності («політики»), меланхоліки – для творчої діяльності в науці та мистецтві («мислителі»), флегматики – для планомірної та плідної діяльності («творці»). Для деяких видів діяльності, професій протипоказані певні властивості людини, наприклад, для діяльності льотчика-винищувача протипоказані повільність, інертність, слабкість нервової системи. Отже, флегматики і меланхоліки мало придатні для подібної діяльності.

Роль темпераменту в роботі й навчанні полягає в тому, що від нього залежить вплив на діяльність різних психічних станів, викликаних неприємною обстановкою, емоціогенним факторами, педагогічними впливами. Від темпераменту залежить вплив різних чинників, що визначають рівень нервово-психічної напруги (наприклад, оцінка діяльності, очікування контролю діяльності, прискорення темпу роботи, дисциплінарні

впливу).

Існують чотири шляхи пристосування темпераменту до вимог діяльності.

✓ Перший шлях – професійний відбір, одне із завдань якого – не допустити до діяльності осіб, які не володіють необхідними властивостями темпераменту. Даний шлях реалізують лише при відборі на професії, що перед'являють підвищені вимоги до властивостей особистості.

✓ Другий шлях пристосування темпераменту до діяльності полягає в індивідуалізації (індивідуальний підхід).

✓ Третій шлях полягає у подоланні негативного впливу темпераменту за допомогою формування позитивного ставлення до діяльності і відповідних мотивів.

✓ Четвертий формування індивідуального стилю діяльності. Під індивідуальним стилем діяльності розуміють таку індивідуальну систему прийомів і способів, дії, яка характерна для даної людини та забезпечує досягнення успішних результатів діяльності.

Темперамент накладає відбиток на способи поведінки і спілкування, наприклад сангвінік майже завжди ініціатор у спілкуванні, він відчуває себе в компанії незнайомих людей невимушено, нова незвичайна ситуація його тільки збуджує, а меланхоліка навпаки лякає, бентежить, він губиться в новій ситуації, серед нових людей. Флегматик також насилу сходиться з новими людьми, свої почуття виявляє мало і довго не помічає, що хтось шукає приводу познайомитися з ним. Він схильний любовні відносини починати з дружби і врешті-решт закохується, але без блискавичних метаморфоз, оскільки у нього уповільнений ритм почуттів, а стійкість почуттів робить його однолюбом. У холериків, сангвініків, навпаки, любов виникає частіше з вибуху, першого погляду, але не настільки стійка [3; 4].

Особлива рухливість сангвініка може принести додатковий ефект, якщо робота вимагає від нього швидкого переходу від одного роду занять до іншого, оперативності у прийнятті рішень, а одноманітність, регламентованість діяльності, приводить його до швидкої втоми. Флегматики і меланхоліки, навпаки, в умовах суворої регламентації і монотонної праці виявляють велику продуктивність і опірність стомленню, ніж холерики і сангвініки.

Типи темпераменту, як зазначає Р. М. Грановська, накладають свій відбиток на способи спілкування, визначаючи ступінь активності у налагодженні контактів.

Холерики, що відрізняються надмірною рухливістю і імпульсивністю, також швидко встановлюють міжособистісні контакти. Однак якщо партнери по спілкуванню за своїми даними не відповідають очікуванням холерика, то він скоро втрачає до них всякий інтерес, зав'язує нові знайомства. Холерика слід постійно завантажувати корисною роботою, в іншому випадку він може стати джерелом міжособистісних конфліктів у колективі.

Меланхоліки відрізняються боязкістю, обережністю в контактах, підвищеним інтуїтивним сприйняттям ставлення до себе оточуючих людей. Надмірна чутливість викликає у них постійну потребу в співпереживанні. Саме почуття співпереживання стає для меланхоліка своєрідним стимулом до встановлення контактів з людьми.

В темпераменті виражається ставлення людини до подій навколо нього. Будь-яка людина має постійно враховувати особливості темпераменту людей, з якими йому доводиться працювати і спілкуватися. Це необхідно для ефективної взаємодії з ними, зменшення ймовірності виникнення конфліктних ситуацій.

Залежно від типу темпераменту у різних людей виявляються різні тенденції в симпатіях-антипатіях, в спрацьованості та сумісності людей, у встановленні соціальних контактів.

Темперамент впливає на людину у всіх її аспектах. На її характер, складання особистісних якостей, на смакові переваги, на вибір професії, захоплення.

Отже, підводячи підсумок вищесказаного хочеться ще раз наголосити, що вивченням темпераменту займалися і займаються психологи різних країн. Методи його вивчення досить умовні і не об'єктивні, але роботи в цьому напрямку ведуться і приносять свої плоди.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вплив темпераменту на діяльність і поведінку людини [Електронний ресурс]: [Веб-сайт]. – Електронні дані. – Режим доступу: <http://ukrbukva.net/page,13,84433-Vliyanie-temperamenta-na-deyatel-nost-i-povedenie-cheloveka.html>.

2. Загальна психологія / За заг. ред. академіка С. Д. Максименка. Підручник. – 2-ге вид., переробл. і доп. – Вінниця: Нова Книга, 2004. – 704 с.

3. Немов Р.С. Психологія. Посібник для студентів вищих навчальних закладів. В 3-х кн. Кн.1. Загальні основи психології. Переклад на українську. – Рівне: «Вертекс», 2002. – 590 с.

4. Оцінка впливу темпераменту на поведінку людини [Електронний ресурс]: [Веб-сайт]. – Електронні дані. – Режим доступу: <http://ua-referat.com/>.

Науковий керівник – І.А.Стець

СЕКЦІЯ: СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Вікторія Вишневецька
(Київ)

ЩОДО ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАТИЧНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СФЕРИ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ

Аналіз досвіду освітніх систем України та багатьох країн Європи свідчить [4, с. 64], що одним із способів оновлення змісту системи освіти і освітніх технологій, їх відповідності сучасним потребам є орієнтування навчальних програм на компетентнісний підхід. Дослідження показало, що застосування цього підходу в освіті дозволить оновити зміст освіти, посилити практичну спрямованість професійної освіти.

Дослідженням впровадження компетентнісного підходу в систему освіти займалися багато українських науковців, такі як: М.І. Жалдак, Ю.С. Рамський, О.Н. Гончарова, Т.П. Кобильник, Ю.М. Лебенко, В. Лазовецька, О.В. Овчарук, О.І. Пометун, Л.Е. Петухова, С.А. Раков, Е. М. Смирнова-Трибульська, О.М. Спирін, О.Б. Щолок. Серед російських вчених, які займалися вивченням цього питання, такі: А.Н. Дахін, І.А. Зимня, А.К. Маркова, І.Д. Фрумін, А.В. Хуторський і т. д. [1, с. 32; 3, с. 57].

Важливими поняттями компетентнісного підходу є поняття «компетенція» і «компетентність». Термін «компетентність» є похідним від слова «компетентний». Словник російської мови С.І. Ожегова визначає поняття компетентний як: 1) знає, обізнаний, авторитетний в якій-небудь області; 2) володіє компетенцією.

Компетентність – комплекс знань, умінь, навичок, досвіду їх застосування для реалізації діяльності, метою якої є досягнення певних завдань, ставлення до процесу та результатів виконання цієї діяльності. Поряд з поняттям компетентності в літературі часто зустрічається поняття «компетенція». Під компетенцією розуміють коло повноважень будь-якої особи, організації, установи. В рамках своєї компетенції особа може бути компетентною або не компетентною у тих чи інших питаннях [2].

Поняття «компетентність» широко використовується в Державних документах країни. Так, у Національній доктрині розвитку України серед основних завдань формування особистості важливе місце займає необхідність у формуванні компетентностей [1, с. 33].

Залежно від спеціальності, перелік компетентностей змінюється. Однак, в умовах постійного розвитку науки і техніки, інформатичні компетентності повинні бути сформовані на високому рівні у всіх випускників, щоб бути затребуваним на ринку праці.

На думку М.І. Жалдак, Ю.С. Рамського, М.В. Рафальської [2], сформованість інформатичних компетентностей передбачає: комп'ютерну грамотність, здатність орієнтуватися в інформаційному просторі, реалізацію пошуку даних в різних інформаційних джерелах, їх переробка, систематизація, зберігання, надання, передача; застосування інформаційно-комунікаційних технологій в самоосвіті і повсякденному житті; реалізацію оцінювання процесу та отриманих результатів технологічної діяльності; розуміння методологічних аспектів і технологічних обмежень для використання ІКТ при рішенні індивідуальних і суспільно важливих завдань.

В умовах швидкого старіння техніки і програмного забезпечення розвиток освіти орієнтований на фахівця, здатного до самостійного освоєння і пошуку знань. Все актуальнішими стають завдання використання «хмарних обчислень» та їх потенціалу в організації навчального процесу.

Згідно з документом IEEE, який був опублікований в 2008 році, «хмарні обчислення» – це парадигма, в рамках якої дані зберігаються на серверах в мережі Інтернет і тимчасово кешуються на пристрої клієнта. Суть концепції «хмарних обчислень» полягає в наданні кінцевим користувачам віддаленого динамічного доступу до послуг, обчислювальних ресурсів і додатків (включаючи операційні системи і інфраструктуру) за допомогою мережі Інтернет.

З поняттям хмарних обчислень пов'язують такі інформаційні технології надання сервісів або послуг – «Програмне забезпечення як сервіс» («Software as a Service» або «SaaS»), «Інфраструктура як сервіс» («Infrastructure as a service» або «IaaS»), «Платформа як сервіс» («Platform as a Service» або «PaaS»).

Software as a Service (SaaS) – програмне забезпечення як сервіс. Під цим визначенням розуміється надання доступу до програм, запущених на серверах в мережі Інтернет за допомогою веб-браузера.

В якості прикладу можна навести веб-інтерфейс до серверів електронної пошти, форуми, соціальні мережі («Вконтакте», «Однокласники»), фотоальбоми, а також програми, раніше доступні тільки за допомогою установки їх на локальний комп'ютер. Найвідомішим розробником офісних програм, що використовують веб-браузер, є компанії Google, Microsoft.

Platform as a Service (PaaS) - Платформа як сервіс. Не обов'язково підбирати апаратне забезпечення, встановлювати і налаштовувати програми. Послуга "Платформа як сервіс" надає можливість гнучкого та широкого вибору налаштованих під Ваші завдання віртуальних обчислювальних ресурсів. Одним із прикладів може служити доступ до віртуального Windows XP з встановленим на ньому офісним пакетом.

Infrastructure as a Service (IaaS) – Інфраструктура як сервіс. Послуга "Інфраструктура як Сервіс" призначається тим користувачам, яким потрібні потужні обчислювальні ресурси. В основному IaaS використовують різні фірми, компанії, яким легше заплатити за віртуальну інфраструктуру, ніж виділяти великі

кошти на апаратне забезпечення, покупку ПО, установку та обслуговування. Також дана послуга розрахована на масштабованість обчислювальних ресурсів, наприклад, кількість оперативної пам'яті, процесорів, дискового простору, яке можна швидко змінити.

Розглянемо деякі можливості безкоштовних сервісів та інструментів, які можуть використовуватися в навчальному процесі підготовки майбутніх фахівців фізичного виховання і спорту. Для роботи з ними необхідна наявність браузера і доступу до мережі Інтернет.

Наприклад, після створення облікового запису пошти Gmail, користувач може використовувати у своїй роботі різні сервіси, такі як: Google Drive, Blogger, Google Calendar, Google Translate, Google Maps, Google Dictionary, Google Finance, Google Groups, Google Hangouts, Google Лабораторія, Google Maps, Google Custom Search, Google Picasa Web і т. д.

Також з'являється можливість працювати з документами онлайн без встановлення на пристрій користувача спеціального програмного забезпечення. Цей безкоштовний офіс включає текстовий процесор Writely (аналог текстового процесора MS Word), табличний процесор SpreadSheets (аналог табличного процесора MS Excel), сервіс для створення презентацій, форм, малюнків, карт. Особливо зручно те, що документ може бути переглянутий і відредагований відразу кількома людьми в режимі реального часу. Користувачі можуть завантажувати файли, створені за допомогою пакету Microsoft Office, – сервіс сам перетворює документи в формат, придатний для подальшого редагування та збереження. Google Docs підтримує такі формати документів: DOC, ODF, RTF, PDF, TXT, HTML, ZIP, XLS, CSV, ODS, PPT, PPS, PNG, JPEG, SVG.

«Хмарних» ресурсів існує безліч. Алгоритм роботи в хмарах в більшості випадків ідентичний. Для конвертування онлайн у «хмарі» необхідно обрати тип файлу, в який необхідно конвертувати завантажувальний документ. Він може бути розташований як на пристрої користувача, так і перебувати за певною адресою в мережі Інтернет. Далі, за потребою, слід вказати якість майбутнього файлу і натиснути кнопку «Конвертувати». По завершенні цієї операції необхідний файл завантажиться на пристрій користувача.

У деяких безкоштовних ресурсах існують певні обмеження або щодо розміру файлу або щодо кількості файлів, які мають бути оброблені за фіксований час з однієї Ір-адреси.

В умовах постійного розвитку технологій, онлайн сервіси теж розвиваються. Деякі оновлюються, а іноді на зміну одних приходять інші. Для швидкого пошуку необхідного ресурсу досить за допомогою будь-якої з пошукових систем в рядок запиту ввести: «конвертувати онлайн (вказати тип файлу) в (вказати необхідний тип файлу)» і пошукова система запропонує знайдені ресурси.

Найчастіше документи, створені за допомогою більш пізніх версій цієї ж програми не відкрити, застосовуючи програмне забезпечення, яке вийшло раніше. Наприклад, якщо на пристрої користувача встановлений пакет MS Office 2003, при відкритті документу * .docx, який створений в одній із новіших версій, у користувача виникнуть труднощі. Щоб отримати доступ до файлу, його необхідно буде конвертувати онлайн або встановити додаткове програмне забезпечення на пристрій, з яким працює користувач.

Для визначення рівня розвитку інформатичних компетентностей майбутніх фахівців фізичного виховання та спорту, на базі НУФВСУ в рамках дисципліни «Комп'ютерна техніка та методи математичної статистики» проводилося дослідження, в якому взяли участь 50 студентів 1 року навчання.

Піддослідним пропонували відповісти на питання щодо використання програмного забезпечення в хмарі і ПЗ, встановленого на пристрій користувача (ПК, ноутбук і т. д.). 24% анкетованих стверджували, що у звичайного ПЗ недоліків немає. Решта 76% вказали, що їм складно орієнтуватися в середовищі незнайомого програмного забезпечення. Наприклад, в середовищі різних версій одного і того ж текстового процесора MS Word, табличного процесора MS Excel.

На прохання вказати хмарні ресурси, з яким студенти вже працювали, 78% анкетованих їх вказали, однак при цьому зіткнулися з труднощами, намагаючись проаналізувати позитивні особливості і недоліки хмарних технологій.

Як показало анкетування, студенти не в повній мірі застосовують свої знання для вирішення завдань практичного змісту (компетентнісних завдань).

Висновки.

В умовах вже звичних змін інформаційних технологій, в той час, коли хмарні сервіси замінюють один одного, студенти вчаться пристосовуватися до інтерфейсу нового програмного забезпечення. Усвідомлення своїх цілей, навички застосування програмного забезпечення значно підвищують рівень інформатичних компетентностей студентів. Корисно, коли майбутній фахівець вчиться застосовувати хмарні технології для вирішення певних завдань ще під час навчання в закладах освіти.

Ефективне застосування програмного забезпечення різних версій та програмного забезпечення в хмарі для вирішення компетентнісних завдань дозволяє значно підвищувати рівень сформованості інформатичних компетентностей всіх учасників освітнього процесу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вишневецька В. П. Зміст та структура понять «компетенція» та «компетентність». Види та структура компетентностей / В. П. Вишневецька // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія №2.

Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання: Зб. наукових праць / Редрада. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015. – № 17 (24). – С. 32 – 35.

2. Жалдак М.І. Модель системи соціально-професійних компетентностей вчителя інформатики / М.І. Жалдак, Ю.С. Рамський, М.В. Рафальська // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія №2. Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання: Зб. наукових праць / Редрада. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – № 7 (14). – С. 3 – 10.

3. Кузьміна, Н.М. Компетентнісний підхід до навчання інформаційних систем і технологій майбутніх учителів економіки / Н. М. Кузьміна, О. В. Струтинська // Інформаційні технології в освіті / гол. ред.: О. В. Співаковський. – Херсон : Херсонський держ. ун-т, 2008. – Вип. 9. – С. 56-62.

4. Паніотова Д.Ю. Компетентнісний підхід як основа модернізації вищої технічної освіти. / Д.Ю. Паніотова // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: педагогіка, психологія і соціологія. Випуск 2(14). – Донецьк: ДонНТУ, 2013. – С. 64-67.

**СПЕКТРАЛЬНІ, ЧАСОВІ ТА ЕНЕРГЕТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВИПРОМІНЮВАННЯ
ГАЗОРАЗРЯДНОЇ ПЛАЗМИ НА СУМІШАХ ПАРІВ ДИЙОДИДУ РТУТІ, КСЕНОНУ ТА ГЕЛІЮ**

Газорозрядна плазма на сумішах парів дийодиду ртуті (HgJ_2) з газами є робочим середовищем ексіплексних джерел когерентного і спонтанного випромінювання видимого спектрального діапазону в спектральній смузі з максимумом інтенсивності на довжині хвилі (λ) 444нм [1-5].

Інтерес до дослідження і створення ексіплексних джерел видимого спектрального випромінювання викликаний необхідністю з'ясування кількісних характеристик численних процесів, що протікають в їх робочих середовищах, створення джерел видимого випромінювання більш ефективних, ніж нині існуючі, які б випромінювали в області фотосинтетичної активної радіації (ФАР) рослин і найбільшої світлочутливості біомолекул для вирішення ряду практичних завдань. Це такі завдання, як інтенсивна світлотерапія людей і тварин, ефективне світлове управління продукційного процесу (фотосинтезу, росту, розвитку і т.д.) рослин і фітоценозів [6-8].

Метою досліджень було провести діагностику спектральних, енергетичних і часових характеристик випромінювання газорозрядної плазми на сумішах дийодиду ртуті з ксеноном і гелієм, виявити закономірності в цих характеристиках і визначити парціальні тиски компонент суміші при яких досягається максимальна потужність випромінювання в фіолетово - синьому спектральному діапазоні.

Експериментальна установка та методика вимірювань

Плазма була створена бар'єрним розрядом (БР) в пристрої (рис.1) з конструкцією, аналогічною використовуваної в дослідженнях [1]. У цьому пристрої між електродна відстань (була 0. 013 м), довжина електродів (0. 2 м) і робочий об'єм (дорівнював 111 см^3). Збудження робочої суміші здійснювали за допомогою генератора імпульсно-періодичної форми вихідної напруги з можливістю регулювання частоти в діапазоні 1-20 кГц і амплітудою імпульсів напруги в діапазоні 10 - 30 кВ. Діагностика спектральних, часових і енергетичних характеристик випромінювання плазми газового розряду проводили на експериментальній установці опис якої представлений в нашій статті [1].

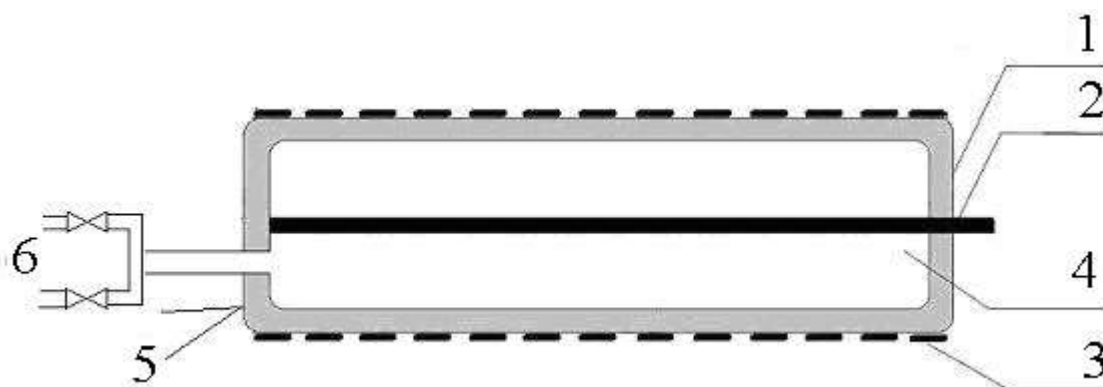

Рис.1. Конструкція пристрою: 1- кварцова трубка, 2- внутрішній електрод, 3- зовнішній (сітчастий) електрод, 4- зона розряду, 5-термопара, 6-вентилі системи відкачування і напуску газів.

Результати досліджень та їх обговорення

Дослідження проводилися в суміші парів дийодиду ртуті, ксенону і гелію (HgJ_2 : Xe: He). Парціальний тиск ксенону змінювалося в межах (0 - 7) кПа, а для парів дийодиду ртуті гелію він складав величину 100 Па і 170 Па відповідно. Парціальні тиски парів дийодиду ртуті і гелію були обрані на підставі наших експериментальних даних для суміші парів дийодиду ртуті і гелію такими, при яких досягалася максимальна потужність випромінювання [5].

Відразу після ініціації бар'єрного розряду атмосферного тиску спостерігався філаментарний режим горіння БР, набір мікророзрядів конусоподібної форми з вершиною на металевому електроді і основою на внутрішній поверхні кварцової трубки випромінювача. Колір розряду в початковій стадії (перших 30 с) визначався буферним газом гелієм, а саме рожевим кольором. У наступний час розряд горів фіолетово - синім кольором. При цьому спостерігався в основному дифузний і однорідний характер розряду, число філаментів різко зменшилося, і їх число не перевищувало трьох, помітно згладжувався контраст яскравості в об'ємному розряді (світіння по довжині трубки має однорідний характер, а по радіусу - більш яскраве на поверхні внутрішнього електрода). Товщина розрядної області і довжина горіння розряду становили 0. 013 м і 0. 20 м відповідно.

Характерний спектр випромінювання при частоті слідування імпульсів $f = 18$ кГц для суміші дйодиду ртуті з ксененом і гелієм наведено на рис.2 а. Спостерігається тільки випромінювання системи електронно-коливальних смуг переходу $B^2\Sigma_{1/2}^+ \rightarrow X^2\Sigma_{1/2}^+$, $v'=0-5$, $v''=9-19$ ексіплексних молекул моноїодиду ртуті (HgJ^*) з максимумом випромінювання на довжині хвилі $\lambda = 444$ нм, крутим зростанням інтенсивності з боку довгохвильової ділянки і повільним спадом в короткохвильовій області. При знижених частотах слідування імпульсів накачки (1000 Гц) разом із системою спектральних смуг переходу $B \rightarrow X$ спостерігається лінія ксенону $\lambda = 823$ нм, перехід $6s - 6p$, а також лінії ксенону $6s - 7p$ ($\lambda = 462$ нм) і $6s - 7p$ ($\lambda = 467$ нм). Розшифровка спектрів випромінювання проводилася за довідковими даними робіт [9, 10]

Результати досліджень залежності середньої потужності випромінювання від парціального тиску ксенону, часу роботи джерела випромінювання на одній порції робочої суміші та осцилограми імпульсів струму і випромінювання представлені на рис. 2 б, в, г, д. Максимальна середня потужність випромінювання має значення 0.8 Вт, а імпульсна - 293 Вт при парціальних тисках парів дйодиду ртуті, ксенону і гелію 100 Па, 1 кПа і 170 кПа відповідно. Потужності випромінювання в цій суміші на 33% більше ніж для суміші тільки парів дйодиду ртуті і гелію [5]. Спостерігається характерна закономірність збільшення середньої потужності випромінювання з ростом парціального тиску ксенону, досягнення максимуму при 1кПа і при підвищенні парціального тиску зменшення її зі збільшенням парціального тиску (рис.2б).

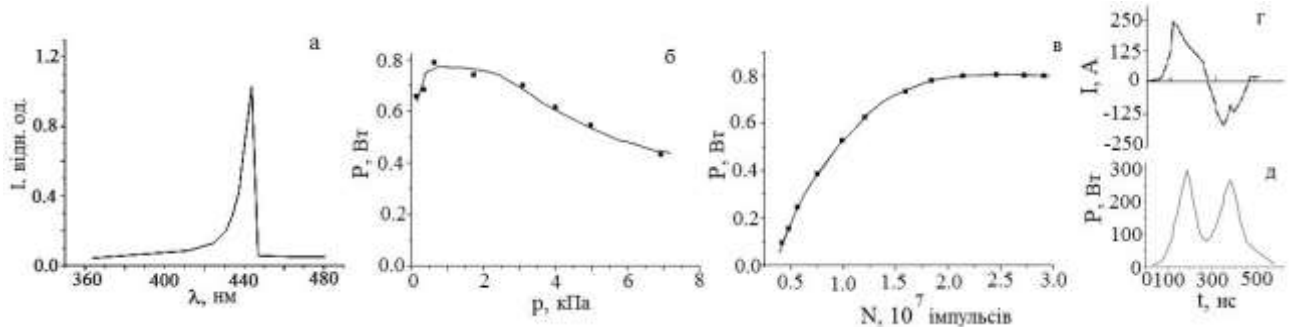
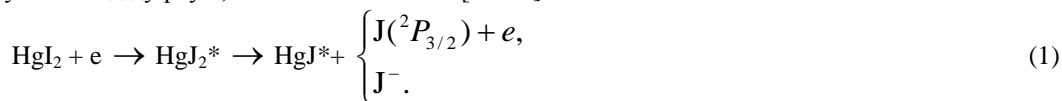

Рис 2. Спектр випромінювання газорозрядної плазми на суміші HgJ_2 : Хе: Не = 100 Па: 1 кПа: 170 кПа а). Залежність середньої потужності випромінювання ексіплексних молекул HgJ^* від парціального тиску ксенону б). Залежність середньої потужності випромінювання ексіплексних молекул HgJ^* від загального числа імпульсів накачування в). г), д). Осцилограми: імпульсів струму розряду і потужності випромінювання відповідно. Суміш HgJ_2 : Хе: Не = 100 Па: 1 кПа: 170 кПа. Амплітуда імпульсів напруги і частота слідування рівні 23 кВ і 18 кГц відповідно.

Для залежності потужності випромінювання від числа імпульсів накачування (рис. 2 г) характерно, що для суміші парів дйодиду, ксенону і гелію спостерігалось досягнення максимального значення раніше за часом, ніж для суміші парів дйодиду ртуті з гелієм [5].

Результати досліджень часових характеристик газорозрядної плазми наведені на рис. 2 г, д. Імпульси струму різної полярності. Амплітуда і тривалість імпульсів струму становить 250 А і 150 нс відповідно. Форма їх викликана перезарядкою ланцюга "діелектрик - плазма". Імпульси випромінювання однакової полярності (рис. 2 д), тривалість імпульсів випромінювання становила 120 нс. Похибка і відтворюваність результатів вимірювань становили 10% і 90% відповідно.

Виникнення емісії спектральних смуг з максимумом при довжині хвилі $\lambda = 444$ нм електронно-коливального переходу $B^2\Sigma_{1/2}^+ \rightarrow X^2\Sigma_{1/2}^+$ ексіплексної молекули HgJ^* в газорозрядній плазмі на суміші дйодиду ртуті, ксенону і гелію відбувається внаслідок процесів, що приводять до утворення і руйнування - стану моноїодиду ртуті, основними з яких є [11-13]:

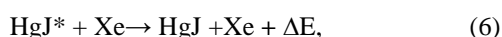
M - концентрації молекул і атомів (HgJ_2 , Хе) відповідно,

ΔE - різниця енергії в реакції.

Круте зростання інтенсивності з боку ділянки в спектрі з великими довжинами хвиль і повільний спад в області коротких довжин хвиль (рис.2 а) пояснюється ходом потенціальних кривих (збуджений $B^2\Sigma_{1/2}^+$ - стан здвинуто в бік великих меж'ядерних відстаней відносно $X^2\Sigma_{1/2}^+$ - стану, різниця між рівноважними меж'ядерними відстанями для цих станів становить 0.4-0.5 Å [14]) і процесами релаксації заселеності верхніх коливальних рівнів збудженого електронного стану, які відбуваються швидше, ніж електронно-коливальний перехід на основний $X^2\Sigma_{1/2}^+$ - стан [15]. Внаслідок цього, в умовах БР атмосферного тиску переходи

відбуваються переважно з нижніх коливальних рівнів В - стану ($v'=0\div 5$) на верхні коливальні рівні Х - стану ($v''=9\div 19$) [9].

Хід залежності потужності випромінювання ексіплексної молекули HgJ^* від парціального тиску ксенону (рис. 2 б) викликаний, перш за все, такими процесами: збільшенням концентрації електронів при збільшенні парціального тиску гелію і ксенону в сумішах, зміні частки енергії розряду, яка витрачається на нагрівання робочої суміші; зміною середньої енергії електронів і константи швидкості збудження ексіплексних молекул HgJ^* в залежності від значень параметра E/N , а також процесом гасіння $\text{B}^2\Sigma_{1/2}^+$ - стану молекул HgJ^* при зіткненні з атомами ксенону [16]. При збільшенні парціального тиску ксенону в суміші зменшується значення приведеної напруженості поля (E/N). Це призводить до підвищення питомих втрат потужності розряду на пружне розсіяння електронів на атомах і молекулах і, відповідно, до підвищення парціального тиску парів дйодиду ртуті і потужності випромінювання ексіплексних молекул моноїодиду ртуті. Крім того, збільшення потужності випромінювання з підвищенням парціального тиску, як ксенону, так і парів дйодиду ртуті сприяє і підвищенню концентрації електронів, яка зростає зі збільшенням концентрації компонент робочої суміші [16]. Наявність максимуму і подальше падіння потужності випромінювання ексіплексних молекул моноїодиду ртуті при підвищенні парціального тиску ксенону викликано процесом гасіння цього стану молекул моноїодиду ртуті при зіткненні їх з атомами ксенону, константи швидкостей яких складають величини $2.2 \cdot 10^{-19} \text{ м}^3/\text{с}$ відповідно [17]:

де ΔE - різниця енергії в реакції.

Висновок

Газорозрядна плазма бар'єрного розряду атмосферного тиску на сумішах парів дйодиду ртуті, ксенону і гелію дає емісію спектральної смуги в фіолетово - синій області ($\lambda_{\text{макс.}} = 444 \text{ нм}$). Для суміші парів дйодиду ртуті, ксенону і гелію досягнута середня потужність випромінювання 0.8 Вт і імпульсна 293 Вт при частоті слідування імпульсів накачки 18 кГц, амплітудою імпульсів напруги і струму 23 кВ і 250 А відповідно і тривалістю $\sim 110 \text{ нс}$ (об'єм випромінювання $111 \cdot 10^{-6} \text{ м}^3$).

Газорозрядна плазма бар'єрного розряду атмосферного тиску на сумішах парів дйодиду ртуті, ксенону і гелію може бути застосована в якості робочого середовища випромінювача у фіолетово - синій спектральній області, який може використовуватися в наукових дослідженнях в галузі біотехнології, фотоніки, медицини, а також для створення індикаторних газорозрядних панелей.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Burnham R. Discharge pumped mercuric halide dissociation lasers / R Burnham // Appl. Phys.Lett. – 1978. – V.33, N2. – P.152-156.
2. Гаврилова Ю.Е. Эксимерный HgJ^* -лазер, возбуждаемый электрическим разрядом / Ю.Е. Гаврилова, В.С. Зродников, А.Д.Клементов, А.С. Подсосонный // Квантовая электроника. – 1980. – Т. 7, № 11. – С. 2495-2496.
3. Коноплев А.Н. Исследование излучения импульсного разряда в смесях ZnJ_2 , CdJ_2 и HgJ_2 с гелием и неоном / А.Н. Коноплев, В.А. Кельман, В.С. Шевера // Журнал прикладной спектроскопии. – 1983. – Т. 39. – С. 315-317.
4. Malinin A.N. Excitation of Mercury Monohalides in the Plasma of Pulse-Periodic Discharge in Mixtures of Mercury Dihalides and Rare Gases / A.N. Malinin // Laser Physics. – 1997. – V.7, N5. – P. 1032-1040.
5. Malinina Antonina. Diagnostics of Optical Characteristics and Parameters of Gas-Discharge Plasma Based on Mercury Diiodide and Helium Mixture / Antonina Malinina // Open Journal of Applied Sciences. – 2015. – V.5. – P. 826-832.
6. Посудин Ю.И. Лазерная фотобиология / Ю.И. Посудин. – Київ: Вища школа, 1989. – 248 с.
7. Романенко В.Д. Биотехнология культивирования гидробионтов / В.Д. Романенко, Ю.Г. Крот, Л.А. Сиренко и В.Д. Соломатина. – Киев: Ин-т гидробиологии НАН Украины, 1999. – 264 с.
8. Малинина А. А. Оптические характеристики и параметры газоразрядной плазмы на смеси паров дйодомида ртуті с гелием / А. А. Малинина, Н.Н. Гуйван, А.К. Шуаибов // Журнал прикладной спектроскопии. – 2009. – Т. 76, №5. – С.752-759.
9. Pearse R.W. The identification of molecular spectra / R.W.Pearse, A.G. Gaydon. – L: Chopman Holl LTD, 1963. – 347 p.
10. Зайдель А.Н., Прокофьев В.К., Райский С.М., Славный В.А., Шрейдер Е.Я. Таблицы спектральных линий / А.Н. Зайдель, В.К. Прокофьев, С.М. Райский и др. – М.: Наука, 1977. – 800 с.
11. Kushawaha V. Electron impact dissociation of HgX_2 ($X=\text{Cl}, \text{Br}, \text{I}$) / V. Kushawaha, M. Mahmood // J. Appl. Phys. – 1987. – V.62, N.6. – P. 2173-2177.
12. Malinin A.N. Excitation of the $\text{B}^2\Sigma_{1/2}^+$ -state of mercury monohalides by electron impact / A.N. Malinin // Laser Physics. – 1997. – V.7. N.6. – P. 1168-1176.

13. Малинин А.Н. Диссоциативное возбуждение $B^2\Sigma_{1/2}^+$ состояний моногалогенидов ртути электронным ударом / А.Н.Малинин, А.К. Шуаибов, В.С. Шевера // Квантовая электроника. – 1983. – Т. 10, № 7. – С. 1495-1496.
14. Wadt W.R. The electronic structure of HgCl and HgBr / W.R. Wadt // Appl. Phys. Lett. – 1979. – V.34. – P.658-660.
15. Дацюк В.В. Колебательная релаксация эксимерных молекул / В.В. Дацюк, И.А. Измайлов, В.А. Кочелап // УФН. – 1998. – Т. 168, №4. – С.439-464.
16. Райзер Ю.П. Физика газового разряда / Ю.П. Райзер. – М.: Наука, 1987. – 592 с.
17. Roxlo C. Quenching kinetics for the HgBr ($B^2\Sigma_{1/2}$) and HgJ ($B^2\Sigma_{1/2}$, $C^2\Pi_{1/2}$) states / C. Roxlo, A. Mandl // J.Chem.Phys. – 1980. – V.72, N1. – P.541-543.

*Ігор Митропольський, Василь Кузьма, Олександр Конопльов, Віталій Буксар
(Ужгород)*

ЕЛЕКТРОН-ФОТОННА ЕМІСІЯ NaCl З НАНОВКЛЮЧЕННЯМИ СРІБЛА

ВСТУП

Вільний електронний газ, що знаходиться всередині металевих частинок благородних металів з розмірами 10-300 нм, може бути залучений до інтенсивного коливального руху при зовнішньому збуренні. Збудження плазмонів зазвичай викликається оптичним випромінюванням з енергією фотонів близькою до енергії плазмонів і проявляється в наявності резонансів у спектрах поглинання і розсіяння випромінювання [1, 2]. Колективні електронні збудження супроводжується значним збільшенням електричного поля в частинках і поза ними в області порядку їх розміру. Положенням плазмонних резонансів можна маніпулювати шляхом вибору різних металів, створенням частинок певного розміру і форми, варіацією діелектричних підкладок або матриць [3]. Посилення локального поля і його висока неоднорідність – важливі фактори, що призводять до появи керованих поверхнево-підсилені оптичних ефектів і роблять наночастинки одними з найважливіших об'єктів сучасних нанотехнологій [2, 4]. Ефективним інструментом дослідження розмірних ефектів є застосування різних методик з електронним зондуванням [2, 5-8].

В роботі застосовано оптичний метод діагностики поверхні твердого тіла – електрон-фотонну спектроскопію (ЕФС), яким раніше в нашій лабораторії вивчено властивості плазмонних збуджень в тонких плівках і масивних зразках срібла [9], утворення центрів люмінесценції лужно-галогенних кристалів (ЛГК) [10], пояснено природу особливостей в спектрах випромінювання багатошарових наногетероструктур [8]. Матрицею, на поверхню якої депонувалися наночастинки срібла обрано кристал NaCl. Інтерес до ЛГК, в які введено наночастинки металів, обумовлений тим, що такі системи можуть бути застосовані в якості джерела люмінесцентного випромінювання, як середовища з ефективним фотохімічним каталізом адсорбованих молекул, а також як активні середовища для посилення випромінювання. Тому вивчення впливу металевих наночастинок на оптичні і емісійні характеристики ЛГК, і навпаки, оточення на властивості наночастинок, є важливою прикладною задачею. Мета роботи полягала у виявленні методом ЕФС розмірних ефектів при бомбардуванні повільними електронами кристала NaCl з наночастинками Ag.

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІ УМОВИ

Дослідження проводилися на надвисоковакуумному ($5 \cdot 10^{-9}$ Тор) електрон-фотонному спектрометрі [8, 10], створеному на базі універсальної установки УСУ-4. Електронна гармата формувала пучок електронів діаметром 4 мм і рівномірної густини струму по перерізу. Кут бомбардування (від нормалі до поверхні) складав 15° . Експериментально встановлено, що для нашої задачі оптимальна енергія електронів $E=400-800$ еВ, при густині струму на поверхні 6-8 мкА/мм². При більших значеннях енергії відбувалась зарядка поверхні зразка електронним пучком, яка призводила до нерегулярних сплесків інтенсивності свічення, що ускладнювало інтерпретацію спектрів електрон-фотонної емісії (ЕФЕ). Обрані параметри пучка зводили до мінімуму різні види термічної взаємодії, зокрема, нагрів зразка до високої температури, плавлення, випаровування матеріалу з високою швидкістю, тощо. Випромінювання аналізувалося монохроматором МДР-6У в області 280-700 нм і детектувалося фотоелектронним помножувачем (ФЕП) типу ФЕУ-106. Експериментальні дані програмно конвертувались в графічне представлення з урахуванням коефіцієнтів спектральної чутливості системи аналізу і реєстрації. Геометрія дослідів така, що свічення, яке генерує електронний пучок було локалізовано безпосередньо на поверхні. При куті спостереження 90° спектри ЕФЕ усіх зразків склалися лише з ліній збуджених атомів NaI 588.99, 589.59 нм, які на малюнках не приводяться.

Досліджувані зразки представляли собою плоскопаралельні пластини NaCl розміром $20 \times 10 \times 3$ мм, які зколювали з великих блоків чистого кристалу по площинах спайності (100). Наночастинки срібла наносили на поверхню методом осаду, далі висушували при кімнатній температурі. За інформацією постачальника розмір частинок складав 10-80 нм. Було підготовлено зразки з різною поверхневою концентрацією Ag: $2.5 \cdot 10^{-5}$ г/см² і $2.5 \cdot 10^{-6}$ г/см². Електронно-мікроскопічний аналіз показав, що форма наночастинок срібла переважно сферична.

Середній розмір частинок складав 40 нм. Ще один зразок виготовили змішуванням наночастинок Ag у вигляді ультрадисперсійного порошку (сфери діаметром 20 нм) з порошком кристалу NaCl і подальшим пресуванням (під тиском 200 кг/см²) в таблетку розміром 10×10×3 мм³.

РЕЗУЛЬТАТИ ТА ЇХ АНАЛІЗ

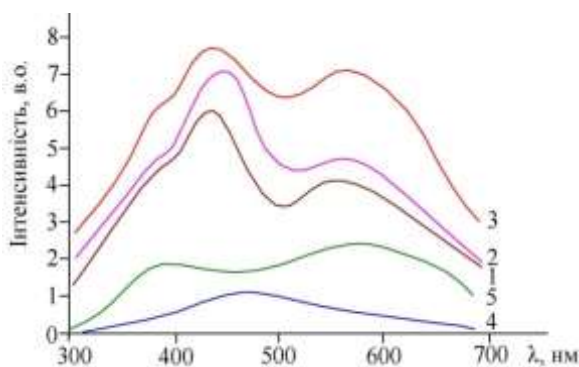

Рис.1 Спектри ЕФЕ: 1-NaCl без нановключень; 2-NaCl з наночастинками Ag на поверхні; 3-NaCl з наночастинками Ag в об'ємі; 4-різниця спектрів 2 і 1; 5-різниця спектрів 3 і 1.

створення екситонів та електрон-діркових пар. При рекомбінації точкових дефектів енергія виділяється у вигляді фотонного випромінювання. Враховуючи, що частота в максимумі випромінювання смуг менша за оптичну ширину забороненої зони кристалу, можна припустити, що свічення кристалу NaCl викликане релаксацією екситонів, утворених електронним пучком за кімнатної температури. Згідно [13,14] короткохвильова смуга свічення з максимумом 380 нм обумовлена розпадом автолокалізованого екситона. Окрім спектрального розподілу на це вказує і залежність інтенсивності випромінювання від густини струму електронів (рис.2, крива 1).

На рис.1 показано спектри ЕФЕ чистого (крива 1) та з нановключеннями Ag кристалу NaCl (крива 2 і 3) при бомбардуванні електронами з енергією 600 еВ з урахуванням спектральної чутливості реєстрації. Форма спектрів для енергій електронів в інтервалі 200-1000 еВ не змінювалася. У всіх випадках реєструється випромінювання, яке перекриває практично весь видимий діапазон, що свідчить про наявність декількох центрів свічення, які утворилися під дією електронного пучка. Для визначення спектральних складових до експериментальних спектрів ЕФЕ застосовувався метод Алєнцева-Фока [11].

Для чистого NaCl (крива 1) розділяються три смуги. Найбільш інтенсивною є смуга випромінювання з максимумом при $\lambda=430$ нм. Менш інтенсивні смуги мають максимум поблизу $\lambda=380$ нм і $\lambda=560$ нм. Відомо [12], що в ЛГК значна частина енергії падаючих електронів йде на

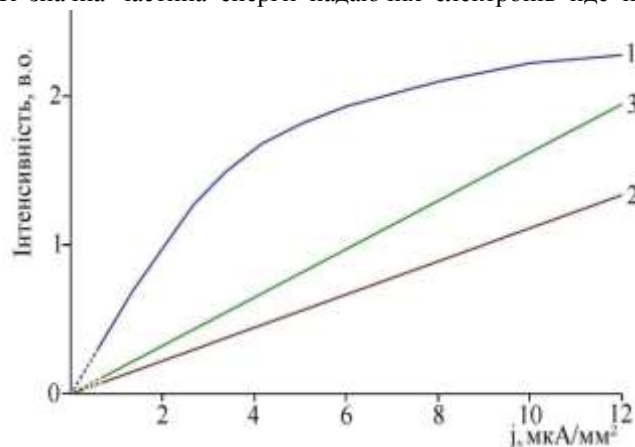

Рис.2 Залежність інтенсивності випромінювання від густини струму електронів для NaCl без нановключень на довжинах хвиль 380 нм (1), 560 нм (2) та для NaCl з наночастинками в об'ємі на довжині хвилі 560 нм (3).

Природа смуги з максимумом 430 нм пов'язана з рекомбінацією дірок і F – центрів [13]. Дослідження зміни інтенсивності при $\lambda=430$ нм (тобто в максимумі випромінювання) від часу бомбардування показали, що інтенсивність на початок бомбардування не рівна нулю (рис.3). Тобто дефекти, які відповідають за свічення в цьому спектральному діапазоні наявні в приповерхневому шарі кристалу до опромінення (власні дефекти ЛГК). Але на протязі декількох хвилин (в залежності від E_0 , j) дії електронного пучка інтенсивність зростає, досягає максимуму, а потім повільно спадає до насичення (рис.3, крива 1).

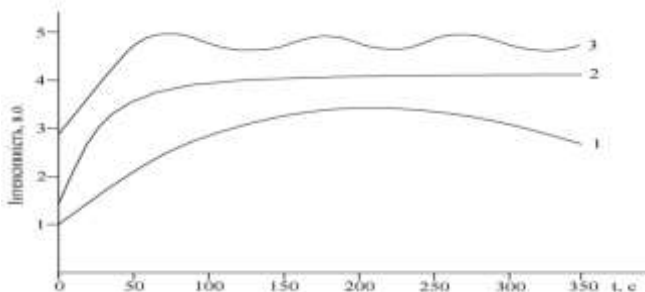

Рис.3. Залежність інтенсивності смуги випромінювання з максимумом $\lambda=430$ нм від часу бомбардування: 1- NaCl без нановключень; 2- NaCl з наночастинками Ag на поверхні; 3- NaCl з наночастинками Ag в об'ємі.

Аналогічні залежності отримано і для інших довжин хвиль. Вони дають змогу припустити, що ЕФЕ чистого NaCl не пов'язана з домішками, а визначається утворенням і розпадом відповідних дефектів. Подібні результати було отримано і при іонному бомбардуванні ЛГК [15]. Смуга з максимумом при $\lambda=560$ нм має лінійну залежність інтенсивності випромінювання від густини струму (рис.2, крива 2), хоча струмові залежності електронів і дірок в цій області змінюється (крива 1). Смуга не

пов'язана із вільними носіями, а може бути обумовлена випромінюванням екситонів, які безпосередньо збуджуються електронним пучком [12].

Вплив наночастинок срібла осаджених на поверхню кристалу NaCl на спектр ЕФЕ ілюструється кривою 2 на рис.1. Поверхнева концентрація срібла складала $2.5 \cdot 10^{-6}$ г/см². Форма спектрів змінюється не суттєво, інтенсивність випромінювання збільшується у всьому спектральному діапазоні (в максимумі з $\lambda=430$ нм у 1,3-1,5 разів). Виявлено зсув максимуму у довгохвильову область (на 10-20 нм). Залежність $I(t)$ для цієї смуги (рис.3, крива 2) відмінна від кривої 1, - вона не спадає з часом.

Спектри ЕФЕ NaCl у вигляді кристалу і зразків з підвищеною дефектністю і розупорядкуванням структури (рис.1, крива 3) подібні. Інтегральна інтенсивність випромінювання значно збільшується, причому основний внесок в спектр дає довгохвильова смуга. Залежність $I(t)$ для цього зразка більш складна (крива 3, рис.3), а залежності $I(j)$ (крива 3, рис.2), як і у випадку чистого NaCl, лінійні. Аналіз кривих на рис.3 вказує, що швидкість генерації центрів люмінесценції в кристалах NaCl з Ag близька і є в декілька раз вищою, ніж в чистому NaCl.

Різниця спектрів 2 і 1 (крива 4, рис.1) дозволяє виділити внесок наночастинок на поверхні в ЕФЕ системи NaCl з Ag. Отриманий спектральний розподіл за формою і положенням максимуму можна пов'язати з коливаннями електронної густини наночастинок срібла [3,15], які збуджуються електронним пучком. Перекриття цієї смуги з іншими смугами ЕФЕ NaCl в досліджуваному спектральному діапазоні свідчить про можливий обмін енергією електронного збудження між металевими частинками і матрицею. При збільшенні поверхневої густини Ag в 2 рази спостерігається зсув максимуму в червону область, що є наслідком підсилення взаємодії через зменшення відстані між наночастинками. Частота плазмонних резонансів визначається діелектричною постійною оточення і розміром наночастинок [2,3]. У випадку осаду частинок на поверхні NaCl поряд з добре сформованими острівцями спостерігались скупчення і ланцюжки маленьких острівців, розташовані уздовж елементарних виступів на поверхні. Конгломерація наночастинок у місцях порушень структури кристалічної ґратки призводить до збільшення їх розміру, підтверджуючи визначальний вплив дефектів реальної поверхні підкладки на характеристики ЕФЕ.

Для порошкового зразка внесок наночастинок у ЕФЕ представляється кривою 5 на рис.1. Велика ширина спектра свідчить про значний безперервний набір часток різної форми і розмірів в досліджуваних зразках. Проте чітко проявляються два максимуми: при 390 і 580 нм. Такий ефект [2,15] для плазмонного резонансу реалізується у разі сфероїдальної форми металевих наночастинок. Один пік зміщений в короткохвильову область, а другий - в червону або ближню ІЧ область за рахунок збільшення відношення довжин осей частинок. Автори [15] дослідили вплив розміру нановключень Ag в кварці: зі збільшенням розміру частинок відбувається червоне зміщення піку разом з розширенням і розщепленням, що пов'язано з появою квадрупольних мод коливань. Зауважимо, що зазначені особливості мають місце лише для досить великих наночастинок (>20 нм). В цілому, це узгоджується з відомим фактом [16], що у великих кластерах домінує радіаційний розпад плазмонів, тоді як в маленьких кластерах переважає нерадіаційний розпад з перетворенням енергії плазмонів в тепло. Слід також відмітити результати [17], де смуга люмінесценції в спектральному інтервалі 460-600 нм (довгохвильова частина спектра 5 на рис.1) є випромінюванням кластерів срібла.

Отже, наведені дані показують, що процеси, які відбуваються при електронному опроміненні NaCl з впровадженими в них наночастинками срібла, складні і різноманітні. Нановключення металу змінюють люмінесцентні властивості ЛГК. Фізичною причиною, яка спричиняє дані ефекти в досліджених зразках, є обмін енергією електронного збудження між наночастинками срібла і центрами свічення матриці. Більш детальні дослідження можуть скорегувати деякі зроблені висновки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Li K., Stockman M., Bergman D. Self-Similar Chain of Metal Nanospheres as an Efficient Nanolens // *Phys.Rev.Lett.* 2003. V.91. №.22. P. 227402-1– 227402-4.
2. В.В. Климов. Наноплазмоника // УФН. – 2008. – №8. – С.875-880.
3. Noguez C. Surface Plasmons on Metal Nanoparticles: The Influence of Shape and Physical Environment // *J. Phys. Chem. C.* – 2007. – Vol. 111. – № 10. – P. 3806-3819.
4. Miller M., Lazarides A. Sensitivity of metal nanoparticle surface plasmon resonance to the dielectric environment // *J. Phys. Chem. B.* – 2005. – V.109. – P. 21556-21565.
5. A.Benedetti, D.J.Norris et al. FEGTEM analysis of the effects of Ge segregation and germane flux on the Ge profile across nm-scale layers, grown by both MBE and CVD. XIII Int. Conf. "Microscopy of Semiconducting Materials" (Cambridge, UK, 2003).
6. Grishin V.K. Polarization radiation from relativistic electrons in matter containing fullerenes// *Nuclear instruments and Methods in Physics Research B*, 2005, v.227, N 1-2, 82-86.
7. А.Н. Довбня, В.В. Закутин, Н.Г. Решетняк, Ю.Е. Коляда, В.И. Федун, В.И. Тютюнников. Возбуждение локализованных плазмонных электронным пучком // ВАНТ. – 2012. – №4(80). – С.171-175.
8. М.І. Лінтур, М.В. Приходько, Л.М. Маркович, І.Є. Митропольский, С.С. Поп Дослідження наногетероструктур Se/As₂S₃, Te/As₂S₃ та Bi/As₂S₃ методом електрон-фотонної спектроскопії // Науковий Вісник Ужгородського університету. Серія Фізика. – 2012. – Вип. 32. – С. 35-38.

9. Кляп М.П., Крицкий В.А., Поп С.С. Электрон-фотонная эмиссия массивного образца и пленок серебра различной толщины // ЖПС. – 1989. – Т.51. – С.985-991.
10. Приходько М.В., Митропольский И.Е., Шароди И.С., А.И. Дашенко А.И., Буксар В.С., Поп С.С. Эмиссия фотонов при взаимодействии ионов и электронов средних энергий с поверхностью некоторых щелочно-галогидных кристаллов // Поверхность: Рентгеновские, синхротронные и нейтронные исследования – 2008. – №10. – С.43-48.
11. Фок М. В. Разделение сложных спектров на индивидуальные полосы при помощи метода Аленцева // Труды ФИАН СССР. – 1972. – Т. 59. – С. 3 – 24. 12. Лисицын В.М. Радиационная физика твердого тела. – Томск: Изд-во Томского политехнического университета, 2008. – 172 с.
13. Куусманн И.Л., Либлик П.Х. Электронные возбуждения ионных кристаллов. Труды института физики Академии наук Эстонской ССР №44, 208 с Тарту, 1975. (114).
13. E Feldbach, M.Kirm, A.Lushchik, Ch.Lushchik and I Martinson, “Excitonic and electron-hole processes in NaCl and NaCl:Ag crystals under conditions of electronic excitations”, J. Phys.: Condens. Matter, 12, 1991–2005, (2000).
14. Mattei, G. Metal Nanoclusters for Optical Properties / G. Mattei, P. Mazzoldi, H. Bernas // Topics Appl. Physics. – 2010. – Vol.116. – P.287-316.
15. In: Materials Science with Ion Beams / H. Bernas (Eds.) – Springer-Verlag, Berlin, Heidelberg, 2010.
16. A. Vasson, T. V. Shubina, and J. Leymarie, Thermally detected optical absorption in sophisticated nitride structures // Phys. Stat. Sol. (c) – 2005. – Vol. 2, no. 2. – P. 833–836.
17. Felix C., Sieber C., Harbich W., Buttet J., Rabin I., Schulze W., Ertl G. Fluorescence and excitation spectra of Ag4 in an argon matrix // Chem. Phys. Lett. – 1999. – V. 313. – P. 105–109.

Михайло Юрченко
(Одеса)

ПОБУДОВА СИМЕТРИЧНИХ НЕПАРНИХ БІОРТОГОНАЛЬНИХ ВЕЙВЛЕТ-ФІЛЬТРІВ ДОБЕШІ

Компактно-хвильове або вейвлет-перетворення сигналів (*wavelet transform*, W-перетворення), теорія якого оформилася на початку 90-х років, є не менш загальним в областях своїх застосувань, ніж класичне перетворення Фур'є. Фундаментальний принцип ортогонального розвинення по компактним хвилям - в можливості незалежного аналізу функції на різних масштабах її зміни. Вейвлет-подання сигналів (функцій часу) є проміжним між повністю спектральним і повністю часовим поданнями. Завдяки працям Морле (Jean Morlet), Мейєра (Yves Meyer), Добеші (Ingrid Daubechies), Койфмана (Ronald Coifman), Малла (Stephane Mallat) і інших теорія вейвлетів придбала свій сучасний стан.

Процес розрахунку лінійно-фазової біортогональної пари фільтрів заснований на фіксуванні числа нулів на частоті $\omega = \pi$. Це приводить до максимально плоских фільтрів. Існують й інші критерії побудови цих фільтрів. Як відомо, лінійна фаза не може бути забезпечена в ортогональних фільтрів довжиною більше 2. Лінійно-фазовий фільтр може бути симетричним або антисиметричним. Розглянемо модуль функції передачі

$$|T(\omega)| = |H_1(\omega)H_2(\omega) - H_1(\omega + \pi)H_2(\omega + \pi)| = 1, \quad (1)$$

де $H_1(\omega)$ і $H_2(\omega)$ – низькочастотні фільтри блоків аналізу й синтезу. Із цієї рівності одержимо пару фільтрів. Крім того, для опису фільтрів у частотній області поставимо вимогу, щоб вони мали деякі додаткові властивості.

1. Властивістю симетрії в сполученні з непарною довжиною фільтрів.
2. Щоб вони мали певну кількість нульових моментів фільтрів на частоті, що дорівнює половині частоти дискретизації.

Симетричні фільтри непарної довжини можуть бути представлені як поліноми від $\cos \omega$

$$H(\omega) = \sum_{n=-s}^{s_1} h_n e^{in\omega}. \quad (2)$$

Далі, якщо $H(\omega)$ має l нульових моментів, то вирази для фільтра можна записати у вигляді

$$H(\omega) = (1 + e^{-i\omega})^l Q_0(\omega) = \left(\cos\left(\frac{\omega}{2}\right)\right)^l Q_1(\omega). \quad (3)$$

Однак, цей вираз буде поліномом від $\cos \omega$ тільки у випадку парного l .

Інакше кажучи, симетричні фільтри непарної довжини можуть мати тільки парну кількість нулів на частоті $\omega = \pi$.

Тому, якщо $H_1(\omega)$ і $H_2(\omega)$ мають $2k_1$ й $2k_2$ нулів відповідно, то з (3) одержуємо:

$$|H_1(\omega)| = (1 + \cos \omega)^{k_1} Q_1(\cos \omega), \quad |H_2(\omega)| = (1 + \cos \omega)^{k_2} Q_2(\cos \omega).$$

Підставимо ці вирази в (1) і одержимо

$$|(1 + \cos \omega)^m Q_1(\cos \omega) Q_2(\cos \omega) + (1 - \cos \omega)^m Q_1(-\cos \omega) Q_2(-\cos \omega)| = 1,$$

де $m=k_1+k_2$. Для зручності перепишемо цю рівність у вигляді полінома від $x=\sin^2(\omega/2)$.

$$(1-x)^m P(x) + x^m P(1-x) = 1. \quad (4)$$

Нашою метою є знайти поліном $P(x)$, що задовольняє (4), і факторизувати функцію $(1-x)^m(x) = H_1(\omega)H_2(\omega)$ на дві складові. Тоді ми одержимо пару біортогональних фільтрів. Рішення (4) має вигляд:

$$P(x) = \sum_{n=0}^{m-1} C_{n+m-1}^n x^n. \quad (5)$$

Після підстановки цього рішення й запису замість $x \sin^2(\omega/2)$ одержуємо

$$H_1(\omega)H_2(\omega) = (\cos(\frac{\omega}{2}))^{2(k_1+k_2)} \sum_{n=0}^{m-1} C_{n+m-1}^n \sin^{2n}(\frac{\omega}{2}). \quad (6)$$

Подальший розрахунок пари біортогональних фільтрів полягає у виборі ступенів гладкості κ_1 і κ_2 (відповідно нулів $2\kappa_1$ й $2\kappa_2$) і поділі правої частини (6) на дві частини. Отже

Задамо парну кількість нульових моментів першого фільтра ($2\kappa_1$) і другого фільтра ($2\kappa_2$).

Задамо непарні довжини першого фільтра ($2s_1+1$) і другого фільтра ($2s_2+1$), $s_1 \neq s_2$.

Знайдемо явний вираз многочлена

$$P(x) = \sum_{n=0}^{m-1} C_{n+m-1}^n x^n, \text{ де } m=k_1+k_2.$$

Виконаємо факторизацію $P(x)$ вигляду $P(x) = P_1(x) * P_2(x)$:

$$P_1(x) = \sum_{n=0}^{n_1} a_n x^n, P_2(x) = \sum_{n=0}^{n_2} b_n x^n,$$

де: $a_0=b_0=1$,

$$n_1 = s_1 - k_1, n_2 = s_2 - k_2, n_1 + n_2 = k_1 + k_2 - 1.$$

Обчислимо коефіцієнти многочленів

$$H_1(\cos^2(\omega/2)) = (\cos^2(\omega/2))^{k_1} P_1(\sin^2(\omega/2)) =$$

$$(1/2 + 1/4 e^{i\omega} + 1/4 e^{-i\omega})^{k_1} P_1(1/2 - 1/4 e^{i\omega} - 1/4 e^{-i\omega}),$$

$$H_2(\cos^2(\omega/2)) = (\cos^2(\omega/2))^{k_2} P_2(\sin^2(\omega/2)) =$$

$$(1/2 + 1/4 e^{i\omega} + 1/4 e^{-i\omega})^{k_2} P_2(1/2 - 1/4 e^{i\omega} - 1/4 e^{-i\omega}).$$

Одержимо явний вигляд фільтрів за формулою

$$H_1^0 = \sum_{n=-s_1}^{s_1} h_{1n} e^{in\omega}, H_2^0 = \sum_{n=-s_2}^{s_2} h_{2n} e^{in\omega}, \text{ де: } \sqrt{2} = \sum_{n=-s_1}^{s_1} h_{1n}, \sqrt{2} = \sum_{n=-s_2}^{s_2} h_{2n},$$

тому всі коефіцієнти помножимо на множник $\sqrt{2}$, що нормує.

За результатами досліджень була складена таблиця фільтрів, яка подана нижче.

	H ₁ , H ₂	N ₁ , N ₂	H ₀	H ₁	H ₂	H ₃	H ₄	H ₅	H ₆	H ₇	H ₈	H ₉	H ₁₀	H ₁₁	H ₁₂
N ₁ + N ₂ = 4															
2T	3	2	.707107	.3535531											
CDF	5	2	1.06066	.353553	-.176777										
22															
2T	5	4	.53033	.353553	.0883883										
	3	0	2.82843	-.707107											
N ₁ + N ₂ = 6															
3T	3	2	.707107	.3535531											
CDF	9	4	.994369	.419845	-.176777	-	.0331456								
24						.0662913									
3T	5	4	.53033	.353553	.0883883										
	7	2	1.76777	.220971	-.53033	.132583									
3T	7	6	.441942	.331456	.132583	.0220971									
	5	0	6.71751	-3.18198	.53033										
N ₁ + N ₂ = 8															
4T	3	2	.707107	.3535531											
	13	6	.966748	.447466	-.169871	-.107723	.0469563	.01381	-						
								07	.00690						
									53						
4T	5	4	.53033	.353553	.0883883										

Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку

	11	4	1.5468	.386699	-.53033	-.0055243	.110485	-.0276214									
4T	7	6	.441942	.331456	.132583	.0220971											
	9	2	3.40295	-.309359	-1.23744	.662913	-.110485										
4T	9	8	.386699	.309359	.15468	.0441942	.00552427										
	7	0	18.3848	-11.5789	3.53553	-.441942											
4	3	0	3.47946	-1.03262													
	13	8	.494635	.349142	.102562	-.0035548	.0013093	.0079665	.0023643								
4	5	2	1.22342	.353553	-.258156												
	11	6	.615051	.37422	.0330762	-.0301236	.0129519	.00945711									
4 CDF 97	7	4	.788486	.418092	-.0406896	-.0644539											
	9	4	.852698	.377403	-.110624	-.0238494	.0378284										
4	9	6	.603289	.395995	.0680436	-.0424419	-.0161347										
	7	2	1.50316	.20224	-.398025	.151314											
4	11	8	.499642	.365831	.12241	-.0082437	.0186778	-.0040337									
	5	0	5.80892	-2.80261	.605255												
$N_1 + N_2 = 10$																	
5T	3	2	.707107	.3535531													
	17	8	.951642	.462571	-.163829	-.134913	.0529985	.0289161	-.0129475	-.0030211	.00151054						
5T	5	4	.53033	.353553	.0883883												
	15	6	1.45012	.453163	-.506161	-.0961569	.158823	-.0094948	-.0241687	.00604217							
5T	7	6	.441942	.331456	.132583	.0220971											
	13	4	2.72623	.174015	-1.26161	.324551	.227876	-.145012	.0241687								
5T	9	8	.386699	.309359	.15468	.0441942	.00552427										
	11	2	7.5572	-2.10475	-2.65165	2.36163	-.773398	.0966748									
5T	11	10	.348029	.290024	.165728	.0621481	.0138107	.00138107									
	9	0	55.4416	-40.3272	16.7938	-3.86699	.386699										
5	5	0	4.96983	-2.4128	.634993												
	15	10	.564028	.401558	.106011	-.0446036	.0376671	-.0041716	.00319574	.000841044							
5	7	2	1.27852	.194805	-.285704	.158748											
	13	8	.688155	.439902	.0382718	-.0924032	.0321599	.00605462	.00336418								
5	9	4	.73666	.345605	-.054464	.0079481	.0396871										
	11	6	.899506	.476803	-.093505	-.136707	-.002695	.0134567									
5	11	6	.541133	.343352	.0611565	.000279873	.0218306	.009921177									
	9	4	1.32703	.471987	-.363786	-.118434	.0538268										
5	13	8	.442242	.322248	.116486	.0208867	.0134657	.0104185	.00248044								
	7	2	2.5158	.138246	-.904349	.215307											
5	15	10	.382245	.300806	.144027	.0429313	.0145592	.0091958	.00384485	.0006201							
	5	0	10.3715	-5.33985	.86123												
$N_1 + N_2 = 12$																	
6T	13	12	.319027	.273451	.170907	.0759587	.0227876	.0041432	.000345267								

Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку

	11	0	177.97	-140.173	70.5339	-22.4672	4.17635	-	.348029								
6T	11	10	.348029	.290024	.165728	.0621481	.0138107	.00138107									
	13	2	18.8985	-7.96048	-5.39307	7.44396	-3.61564	.870073	-	.0870073							
6T	9	8	.386699	.309359	.15468	.0441942	.00552427										
	15	4	5.46903	-.603872	-2.82566	1.4698	.270689	-	.490624	.174015	-	.0217518					
6T	7	6	.441942	.331456	.132583	.0220971											
	17	6	2.43258	.358905	-1.19635	.0961569	.380139	-	.134136	-	.0410868	.0326277	-	.005438			
6T	5	4	.53033	.353553	.0883883												
	19	8	1.39574	.48851	-.48441	-.155974	.180575	.0176949	-	.0459205	.00468268	.00543795	-	.0013595			
6T	3	2	.707107	.3535531													
	21	10	.942126	.472088	-.159071	-.153946	.0557175	.042511	-	.0173659	-	.0077793	.00354978	.00067974	-	.00033987	
6	21	12	.480077	.345099	.107018	-	.00380972	-	.0030829	.0136411	.0037446	-	.00169937	.000043184	.000322204	.000101033	
	3	0	3.79289	-1.18934													
6	19	10	.585955	.374199	.0460439	-	.0382134	.0151441	.0202567	-	.00109285	-	.00309258	.000480547	.0004134		
	5	2	1.30178	.353553	-.297335												
6	17	8	.771518	.400393	-.0755093	-	.0651984	.0530525	.0196697	-	.0113651	-	.00131088	.00161654			
	7	4	.827665	.427887	-.0602791	-	.0743337										
6	15	6	1.15215	.390886	-.33235	-	.0282239	.128004	-	.0155749	-	.0181758	.00646614				
	9	6	.627776	.40579	.0582488	-	.0522366	-.0185843									
6	13	4	2.14136	.162937	-.903693	.315048	.160701	-	.124432	.0258646							
	11	8	.516783	.374401	.117513	-.016202	-	.0223509	-	.00464586							
6	11	2	5.98127	-1.69854	-1.93243	1.94864	-.704696	.103458									
	13	10	.445592	.345775	.148306	.0156895	-	.0163874	-	.00791065	-	.00116146					
6	9	0	45.3924	-33.4299	14.6732	-3.64625	.413833										
	15	12	.395683	.321362	.164519	.0408244	-.006249	-	.00834254	-	.00255839	-	.000290366				
6	19	12	.629032	.435589	.0850724	-	.0839189	-	.0546825	.000288632	.00925379	.00178057	-	.00060653	-	.00018636	
	5	0	4.3217	-2.09853	.644789												

Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку

6	17	10	.775909	.482155	.0021375 5	-.146141	- .0455316	.01847 4	.00973 82	- .000 935 233	- .00 074 544				
	7	2	1.11158	.192356	-.202239	.161197									
6	15	8	1.01977	.532051	-.155248	-.213005	- .0033055	.03748 94	.00222 259	- .002 981 76					
	9	4	.65197	.323514	-.012731	.030039	.0402993								
6	13	6	1.47997	.559567	-.4709	-.238758	.0963957	.03274 44	- .01192 7						
	11	6	.487742	.321567	.0820228	.0219116	.0276594	.01007 48							
6	11	4	2.53918	.420759	-1.14243	-.019497	.226394	- .04770 82							
	13	8	.404655	.303225	.126881	.0383764	.0218263	.01195 23	.00251 871						
6	9	2	6.01205	-.933688	-2.46164	1.28724	-.190833								
	15	10	.35394	.284496	.148841	.056365	.0234953	.01206 24	.00424 742	.000 629 677					
6	7	0	34.4586	-22.4345	6.67563	-.763331									
	17	12	.319218	.267943	.159636	.0712665	.0288545	.01296 69	.00529 673	.001 376 69	.00 015 741 9				
6-----	19	12	.405461	.315907	.142868	.0326172	.0065478 3	.00605 608	.00214 292	- .000 894 614	- .00 073 559	- .00 013 238 8			
	5	0	9.68539	-5.04325	.90766										
6	17	10	.470742	.34018	.112527	.0062370 8	.0054672 6	.00901 974	.00071 7603	- .001 883 25	- .00 052 955				
	7	2	2.32107	.126638	-.806982	.226915									
6	15	8	.575257	.366226	.0530096	- .0221366	.0162119	.01158 18	- .00329 661	- .002 118 2					
	9	4	1.22385	.441841	-.315103	-.088288	.0567287								
6	13	6	.767245	.383269	-.0688779	-.033475	.0472817	.00037 5921	- .00847 282						
	11	6	.832848	.448109	-.069163	-.108737	.0062923 7	.01418 22							
6	11	4	1.20442	.330065	-.331478	.0573793	.0828194	- .03389 13							
	13	8	.640478	.414976	.0502613	- .0700864	- .0204926	.00866 418	.00354 555						
6	9	2	2.6577	-.248854	-.839733	.602408	-.135565								
	15	10	.527727	.380173	.111353	-.027601	- .0256019	.00009 53179	.00393 882	.000 886 387					
6	7	0	15.1204	-9.80497	3.49415	-.54226									
	17	12	.45395	.349856	.143819	.0076372 5	- .0196774	- .00536 811	.00221 484	.001 427 9	.00 022 159 7				

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Добеши И. Десять лекций по вейвлетам. – Ижевск: НИЦ «Регулярная и хаотическая динамика», 2001. – 464 с.

**ПОБУДОВА СИМЕТРИЧНИХ ПАРНИХ БІОРТОГОНАЛЬНИХ
ВЕЙВЛЕТ-ФІЛЬТРІВ ДОБЕШІ**

Наприкінці 70-х інженер-геофізик Морле (Jean Morlet) зштовхнувся із проблемою аналізу сигналів, які характеризувалися високочастотними компонентами протягом короткого проміжку часу й низькочастотних коливань при розгляді більших часових масштабів. Віконні перетворення дозволяли проаналізувати або високі частоти в короткому вікні часу, або низькочастотний компонент, але не обидва коливання одночасно. У результаті був запропонований підхід, у якому для різних діапазонів частот використовувалися часові вікна різної тривалості. Віконні функції одержувались в результаті розтягання-стиску й зсуву за часом гаусіана. Морле назвав ці базисні функції *вейвлетами* (wavelets) - компактними хвилями. Надалі завдяки роботам Морле (Jean Morlet), Мейера (Yves Meyer), Добеші (Ingrid Daubechies), Койфмана (Ronald Coifman), Малла (Stephane Mallat) і інших теорія вейвлетів придбала свій сучасний стан.

Процес розрахунку лінійно-фазової біортогональної пари фільтрів заснований на фіксуванні числа нулів на частоті $\omega = \pi$. Це приводить до максимально плоских фільтрів. Існують й інші критерії побудови цих фільтрів. Як відомо, лінійна фаза не може бути забезпечена в ортогональних фільтрів довжиною більше 2. Лінійно-фазовий фільтр може бути симетричним або антисиметричним.

Розглянемо модуль функції передачі
 $|T(\omega)| = |H_1(\omega)H_2(\omega) - H_1(\omega+\pi)H_2(\omega+\pi)| = 1, (1)$

де $H_1(\omega)$ і $H_2(\omega)$ – низькочастотні фільтри блоків аналізу й синтезу. Із цієї рівності одержимо пару фільтрів. Крім того, для опису фільтрів у частотній області поставимо вимогу, щоб вони мали деякі додаткові властивості.

Властивістю симетрії в сполученні з парною довжиною фільтрів.

Щоб вони мали певну кількість нульових моментів фільтрів на частоті, рівній половині частоти дискретизації.

Симетричні фільтри парної довжини можуть бути представлені як поліноми від $\cos(\omega/2)$:

$$H(\omega) = \sum_{n=-s}^{s_1} h_n e^{in\omega/2}. (2)$$

Далі, якщо $H(\omega)$ має l нульових моментів, то вирази для фільтра можна записати у вигляді

$$H(\omega) = (1 + e^{-i\omega})^l Q_0(\omega) = (\cos(\frac{\omega}{2}))^l Q_1(\omega). (3)$$

Однак, це вираження буде поліномом від $\cos \omega/2$ у випадку непарного l . **Інакше кажучи, симетричні фільтри парної довжини можуть мати непарну кількість нулів на частоті $\omega = \pi$.**

Тому, якщо $H_1(\omega)$ і $H_2(\omega)$ мають непарну кількість нулів κ_1 і κ_2 відповідно, то з (3) одержуємо:

$$|H_1(\omega)| = (1 + \cos \omega)^{\kappa_1} Q_1(\cos \omega),$$

$$|H_2(\omega)| = (1 + \cos \omega)^{\kappa_2} Q_2(\cos \omega).$$

Підставимо ці вирази в (1) і одержимо

$$|(1 + \cos \omega)^m Q_1(\cos \omega) Q_2(\cos \omega) + (1 - \cos \omega)^m Q_1(-\cos \omega) Q_2(-\cos \omega)| = 1,$$

де $m = (\kappa_1 + \kappa_2)/2$.

Для зручності перепишемо цю рівність у вигляді полінома від $x = \sin^2(\omega/2)$.

$$(1-x)^m P(x) + x^m P(1-x) = 1. (4)$$

Нашою метою є знайти поліном $P(x)$, що задовольняє (4), і факторизувати функцію $(1-x)^m(x) = H_1(\omega)H_2(\omega)$ на дві складові. Тоді ми одержимо пару біортогональних фільтрів.

Рішення (4) має вигляд:

$$P(x) = \sum_{n=0}^{m-1} C_{n+m-1}^n x^n. (5)$$

Після підстановки цього рішення й запису замість $x \sin^2(\omega/2)$ одержуємо

$$H_1(\omega)H_2(\omega) = (\cos(\frac{\omega}{2}))^{(\kappa_1+\kappa_2)} \sum_{n=0}^{m-1} C_{n+m-1}^n \sin^{2n}(\frac{\omega}{2}). (6)$$

Подальший розрахунок пари біортогональних фільтрів полягає у виборі нулів κ_1 і κ_2 і поділі правої частини (6) на дві частини. Отже потрібно

1. Задати непарну кількість нульових моментів першого фільтра (κ_1) і другого фільтра (κ_2).
2. Знайти явний вираз многочлена

$$P(x) = \sum_{n=0}^{m-1} C_{n+m-1}^n x^n, \text{ де } m=(k_1+k_2)/2.$$

3. Виконати факторизацію $P(x)$ вигляду $P(x) = P_1(x) * P_2(x)$;

$$P_1(x) = \sum_{n=0}^{n_1} a_n x^n, P_2(x) = \sum_{n=0}^{n_2} b_n x^n,$$

де: $a_0=b_0=1$,

4. Обчислити коефіцієнти многочленів

$$H_1(\cos(\omega/2)) = (\cos(\omega/2))^{k_1} P_1(\sin^2(\omega/2)) = (1/2 e^{i\omega} + 1/2 e^{-i\omega})^{k_1} P_1(1/2 - 1/4 e^{i\omega} - 1/4 e^{-i\omega}),$$

$$H_2(\cos(\omega/2)) = (\cos(\omega/2))^{k_2} P_2(\sin^2(\omega/2)) = (1/2 e^{i\omega} + 1/4 e^{-i\omega})^{k_2} P_2(1/2 - 1/4 e^{i\omega} - 1/4 e^{-i\omega}).$$

5. Одержати явний вигляд фільтрів за формулою

$$H_1^0 = \sum_{n=-s_1}^{s_1} h_{1n} e^{in\omega}, H_2^0 = \sum_{n=-s_2}^{s_2} h_{2n} e^{in\omega},$$

$$\text{де: } \sqrt{2} = \sum_{n=-s_1}^{s_1} h_{1n}, \sqrt{2} = \sum_{n=-s_2}^{s_2} h_{2n},$$

тому всі коефіцієнти помножимо на множник $\sqrt{2}$, що нормує.

Результати розрахунків подані у таблиці нижче.

	H ₁ , H ₂	N ₁ , N ₂	H ₁	H ₂	H ₃	H ₄	H ₅	H ₆	H ₇	H ₈	H ₉	H ₁₀	H ₁₁	H ₁₂
N ₁ + N ₂ = 2														
HAA R T*	2	1	.707107											
	2	1	.707107											
N ₁ + N ₂ = 4														
TS T*	2	1	.707107											
	6	3	.707107	.0883883	-	.0883883								
T*	4	3	.53033	.176777										
	4	1	1.06066	-.353553										
N ₁ + N ₂ = 6														
T*	2	1	.707107											
	10	5	.707107	.121534	-.121534	-	.0165728							
T*	4	3	.53033	.176777										
	8	3	.994369	-.15468	-.198874	.0662913								
T	6	5	.441942	.220971	.0441942									
	6	1	1.76777	-1.32583	.265165									
N ₁ + N ₂ = 8														
T*	2	1	.707107											
	14	7	.707107	.138797	-.138797	-	.0303835	.0303835	.00345267	-	.00345267			
T*	4	3	.53033	.176777										
	12	5	.966748	-	.0718155	-.267927	.0524806	.041432	-.0138107					
T	6	5	.441942	.220971	.0441942									
	10	3	1.5468	-.773398	-.287262	.276214	-	.0552427						
T	8	7	.386699	.232019	.0773398	.0110485								
	8	1	3.40295	-4.02167	1.5468	-.220971								
N ₁ + N ₂ = 10														
	6	1	1.50316	-1.09868	.302628									
	10	7	.499642	.232019	.0128008	-	.0292883	-	.0080673					
*	8	3	.852698	-	.0978927	-.123356	.0756569							
	8	5	.603289	.188701	-	.0526143	-.0322695							

Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку

*	10	5	.615051	.133389	-	.0069895	.0189142							
	6	3	.788486	.0476988	-.0672368	3								
	12	7	.494635	.203648	.0014763	-	.0112045	.00472856						
	4	1	1.22342	-.516312		.0085859								
$N_1 + N_2 = 10$														
T*	2	1	.707107											
	18	9	.707107	.149371	-.149371	-	.0409573	.0409573	.0079843	-	-.0079843	.00075527		
T*	4	3	.53033	.176777										
	16	7	.951642	-.0264992	-.301159	.031333	.074664	-.0168318	-	.000906326	.00302109			
T	6	5	.441942	.220971	.0441942									
	14	5	1.45012	-.543795	-.468527	.276214	.041432	-.0604217	.0120843					
T	8	7	.386699	.232019	.0773398	.0110485								
	12	3	2.72623	-2.3782	-.145012	.794114	-.338362	.0483374						
T	10	9	.386699	.232019	.0773398	.0110485	.386699							
	10	1	7.5572	-11.7667	6.4634	-1.74015	.19335							
	6	1	2.5158	-2.23931	.430615									
	14	9	.382245	.219367	.0686864	.0171762	.0119421	.00644949	.00124022					
*	8	3	1.32703	-.383051	-.344521	.107654								
	12	7	.442242	.202254	.0307182	.0110552	.0158762	.00496089						
*	10	5	.899506	.0541004	-.24111	-	.0269134							
	10	5	.541133	.145571	-.0232578	.023817	.0198435							
*	12	7	.688155	.191649	-.115106	-	.00538088	.00672836						
	8	3	.73666	-.0454496	-.063478	.0793742								
	14	9	.564028	.239087	-.0270657	-	.0622816	-.0130527	.0047094	.00168209				
	6	1	1.27852	-.888905	.317497									
$N_1 + N_2 = 12$														
T*	2	1	.707107											
	22	11	.707107	.156508	-.156508	-	.0491142	.0491142	.0125726	-	-.0125726	.000211476	.000169936	-.000169936
T*	4	3	.53033	.176777										
	20	9	.942126	.00205002	-.320192	.0123001	.0991348	-.0141128	-	.000206189	.000506032	.000206189	-.00067974	
T	6	5	.441942	.220971	.0441942									
	18	7	1.39574	-.418723	-.550097	.238148	.123001	-.0876115	-	.000422952	.0135949	-.000271898		
T	8	7	.386699	.232019	.0773398	.0110485								
	16	5	2.43258	-1.71477	-.677932	.870245	-.109968	-.158305	.0761314	-	.0108759			
T	10	9	.386699	.232019	.0773398	.0110485	.386699							
	14	3	5.46903	-6.67677	1.02544	1.91416	-1.37278	.391533	-	.0435036				

Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку

T	12	11	.319027	.227876	.113938	.0379794	.0075958	.000690534						
	12	1	18.8985	-34.8195	24.0333	-9.14543	1.91416	7 -.174015						
	10	1	5.98127	-9.37835	5.51348	-1.61621	.206917							
	14	11	.395683	.24704	.0819978	-.000349	-.012149	-.00453606	-					
	12	3	2.14136	-1.81549	.0081016	.621995	-.300594	.0517291						
	12	9	.445592	.245957	.0506554	-	-	-.00232293						
*	14	5	1.15215	-.370378	-.294322	.237875	.0181341	-.0492839	.012					
	10	7	.516783	.232019	.0030060	-.03541	-		9323					
					9		.0092917							
*	16	7	.771518	.029268	-.180287	.0498902	.0562147	-.0168754	-	.00				
									.005	32				
	8	5	.627776	.183804	-	-			8548	33				
					.0673064	.0371669			4	07				
*	18	9	.585955	.162442	-	-	.0363611	.00415229	-	.00	.00			
					.0703539	.0060729			.006	01	08			
									3379	52	08			
	6	3	.827665	.0281093	-.148667				9	82	26			
									6	6	8			
	20	11	.480077	.210121	.0039152	-	.0177004	.00958191	-	-	.00	.000		
					4	.0115347			.002	.00	04	2020		
									0927	13	42	67		
	4	1	1.30178	-.59467					2	06	34			
									02					
	8	1	6.01205	-7.87943	2.95615	-.381665								
	16	11	.319218	.216669	.102603	.0399302	.0177789	.00815491	.002	.00				
									4385	03				
									5	14				
										83				
										9				
	10	3	2.53918	-1.69766	-.587198	.548204	-							
							.0954163							
	14	8	.35394	.215053	.0826287	.0301013	.0168893	.00723549	.001					
									2593					
									5					
	12	5	1.47997	-.360836	-.580964	.103449	.0893429	-.0238541						
	12	7	.404655	.201795	.0519672	.0247855	.0188671	.00503742						
*	14	7	1.01977	.0443333	-.354829	-.071181	.0645701	.0104087	-					
									.005					
									9635					
									2					
*	16	9	.775909	.188401	-.184126	-.108155	.017092	.019856	-	-				
									.000	.00				
									3795	14				
									87	90				
										88				
	8	3	.65197	-	-	.0805987								
				.0049413	.0205207									
				5										
*	18	11	.629032	.242146	-	-	-	.0141061	.004	-	-			
					.0720016	.0958362	.0135288		4014	.00	.00			
									8	08	03			
										40	72			
										34	72			
	6	1	1.11158	-.726872	.322395									

Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку

	8	1		2.6577	-3.15541	1.47595	-.27113										
	16	11		.45395	.245763	.041876	-	-.0266015	-.0127533	.00201707	.0024126	.000443193					
*	10	3		1.20442	-.544294	-.118663	.233421	-	-.0677825								
	14	9		.527727	.232618	-	-.00991255	-.0452895	-.00591423	.00610487	.00177277						
*	12	5		.767245	-.000706416	-.137049	.0700993	.0244641	-.0169456								
	12	7		.640478	.189473	-	-.0889502	-.0512226	.0102373	.00709109							
*	14	7		.575257	.157196	-	-.0511765	.00690333	.0255205	-.0023568	-	.00423641					
	10	5		.832848	.0633694	-.201695	-	-.0157796	.0283644								
*	16	9		.470742	.029618	.0154365	-	-.0029623	.0138969	.00414261	-	.0070741	-	.0010591			
	8	3		1.22385	-.340172	-.290034	.113457										
	18	11		.405461	.226354	.0593822	.00585217	.0072435	.00486867	-	.000582825	-	.0012064	-	.000264776		
	6	1		2.32107	-2.06779	.45383											

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Добеши И. Десять лекций по вейвлетам. – Ижевск: НИЦ «Регулярная и хаотическая динамика», 2001. – 464 с.

СЕКЦІЯ: ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ

Надежда Гулюк
(Київ)

СРЕДСТВА ПОВЫШЕНИЯ УРОВНЯ ОТТАЛКИВАНИЯ В ПРЫЖКАХ СО СЛОЖНОЙ-КОРДИНАЦИОННОЙ СТРУКТУРОЙ У ВЫСОКОКВАЛИФИЦИРОВАННЫХ ГИМНАСТОК

Актуальность темы. Прогресс в художественной гимнастике неизбежно связан с совершенствованием техники исполнения отдельных элементов, связок, а значит – и программ в целом. Гимнастические упражнения существенно отличаются от упражнений из других видов спорта и в большинстве случаев носят абстрактный характер (т.е. они не заимствованы из жизни людей, а искусственно созданы для более целенаправленного и эффективного решения различного рода задач). Упражнения в современной художественной гимнастике представляют собой сложнейшие композиции разнохарактерных движений: переворотов, равновесий, наклонов, волн, танцевальных шагов, поворотов, вращений. Этот вид спорта требует развития всех физических качеств (силу, выносливость, гибкость, координацию, растяжку) и фигуры (путем снижения количества жира, исправления осанки, изменения пропорций тела). Между тем, практически всегда и в целом эффективность упражнения связана с высотой и дальностью прыжков. Эти последние признаки, оцениваемые чисто визуально, проявляются в прямой зависимости от специальных качеств спортсменки – скоростной силы ног («прыгучести») и умения реализовать ее в технике конкретного прыжка. Такое мнение по данному вопросу на современном этапе развития художественной гимнастики – общепризнанно. Как одни из естественных видов локомоций, прыжки и прыжковые упражнения занимают важное место среди других форм и видов движений. Многие работы посвящены исследованию прыгучести в различных видах двигательной и спортивной деятельности. Различные подходы к изучению роли и места прыгучести подчеркивают большую теоретическую значимость данной проблемы. Среди исследований, посвященных изучению прыгучести, не выявлено работ по развитию данной двигательной координации с учетом ее структурного содержания. Отсутствуют работы, раскрывающие необходимость учета условий и факторов, обеспечивающих прирост показателей прыгучести по ее основным разновидностям и проявлениям.

Цель исследования – внедрение специально подобранных средств, направленных на прыжки.

Задачи исследования:

1. Охарактеризовать специфику прыжков в художественной гимнастике.
2. Исследовать средства прыжков у высоко – квалифицированных гимнасток.

Методы исследования: анализ научно – методической литературы та интернета, видеоанализ.

Результат исследования: Художественная гимнастика – сложно координационный вид спорта, с огромным количеством всевозможных двигательных акций, совершаемых как телом гимнастки, так и предметами (скакалка, мяч, булавы, лента, обруч), имеющими различные физические свойства. Одним из показателей физической и технической подготовленности художественных гимнасток является уровень их подготовки. Прыжки в художественной гимнастике различают в зависимости от амплитуды движения, положения тела и рук в полете. Между тем, практически всегда в целом эффективность упражнения связана с высотой и дальностью прыжков [1, с. 10], [2, с. 181].

Прыжки – один из наиболее ярких элементов в художественной гимнастике и одновременно один из самых сложных видов движений, требующий от спортсменов отличной физической и технической подготовки. В сложнейших композициях разнохарактерных движений различные виды прыжков составляют до 30%. Прыжки в художественной гимнастике разнообразны по форме и сложности их исполнения. Развитие прыгучести с раннего возраста является одной из задач тренеров преподавателей групп начальной подготовки [3, с. 32].

Принципиально возможное количество разнообразных прыжков в художественной гимнастике практически неограниченно. Это объясняется тем, что факторов, определяющих форму прыжка, довольно много, а возможность различных комбинаций этих факторов, объединяющихся в одном прыжке, приводит к образованию практически бесконечного числа разнообразных движений. Прыжки в художественной гимнастике характеризуются разнообразием поз, принимаемых в фазе полета. Изучению прыжка всегда предшествует освоение соответствующей позы. Перед толчком в прыжке обычно выполняется полу присед. Взмах руками во время взлета способствует усилению толчка. Приземление перекатом с носков в мягкий полу присед на всю стопу делает его бесшумным и легким [4, с. 263].

Для развития прыгучести необходимо систематически укреплять мышцы ног, используя для тренировки пружинные движения ногами, небольшие прыжки на носках, силовые упражнения для ног и прыжки общеразвивающего характера. Разбегом перед прыжком в большинстве случаев служат танцевальные шаги, легкий бег, вальсовый бег. Таким образом, прыжки имеют большое значение в художественной гимнастике и занимают одно из первых мест в объеме программы. Прыжковая подготовка давно признана важным разделом в спортивном совершенствовании спортсменок, специализирующихся в художественной гимнастике. На разных уровнях квалификации используются разные методы, часто механически переносимые из «прыжковых»

видов спорта, хотя и эффективные в рамках «своей» деятельности, но не учитывающие специфику художественной гимнастики [5, с.512], [6, с.223].

Для определения средства движения прыжков у высоко – квалифицированных гимнасток, на основе анализа результатов анкетного опроса. Было установлено, что для развития прыгучести у гимнасток тренеры чаще всего применяют в тренировочном процессе, различные средства которые способствуют проявлению прыгучести, чаще используют грузы - 36% жгут- 28% так же, тренажеры - 16% , боссу - 12% используют в тренировочном процессе и меньше всего используют тренеры - батут (8%) (рис. 3.1).

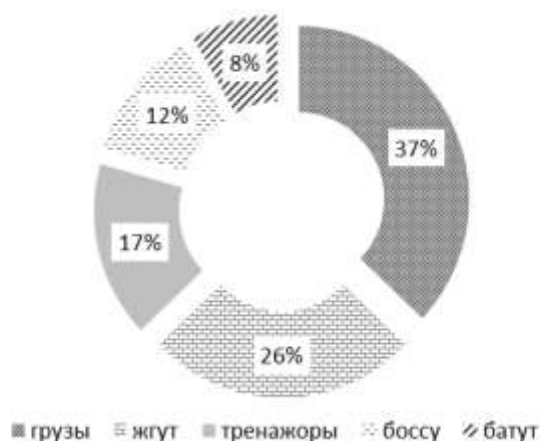

Рис. 3.1. Средства способствующих проявлению прыгучести гимнасток в тренировочном процессе (n=25)

Таким образом, было выявлено, что в упражнениях гимнастики выполняют прыжки разных форм. Высота и амплитуда это ключевые качества прыжка гимнастики. И средства, которые мы изучили в данной работе, способствуют этим качествам.

Выводы:

1. Анализ литературы показал, что прыжковая подготовка гимнасток осуществляется с использованием опыта этого вида подготовки спортсменов – представителей «прыжковых» и «смешанных» видов спорта, но непременно с учетом специфических особенностей деятельности спортсменок, тренирующихся в художественной гимнастике.

2. В результате анкетирования, было выявлено, что на усовершенствования прыжковой подготовленности влияют индивидуальные средства, которые тренеры используют в подготовке гимнасток в тренировочном процессе. На прыгучесть гимнасток, тренеры отдают свое предпочтение – грузам.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Винер И.А. Подготовка высококвалифицированных спортсменов в художественной гимнастике: автореф. дис. канд. пед. наук / И.А. Винер. – СПбГАФК им. П.Ф. Лесгафта. СПб, 2003. – 20 с.

2. Матвеев Л.П. Теория и методика физической культуры: Учебник для ин-тов физ.культуры/Л.П. Матвеев. – М.: Физкультура и спорт, 1991. – С. 181.

3. Аверкович Э.П. Композиция упражнений в художественной гимнастики / Э.П. Аверкович. – М.: ВНИИФК, 1989. – 32 с.

4. Макарова О.В. Пути совершенствования манипуляционной функции стоп спортсменок различной квалификации занимающихся художественной гимнастикой /Макарова О.В. – НПУ ім.М.П.Драгоманова, 2015. – С. 263.

5. Гавердовский Ю.К. Техника гимнастических упражнений. Популярное пособие / Ю.К. Гавердовский. – М.: Терра-Спорт, 2002. – 512 с.

6. Курамшин Ю.Ф. Теория и методика физической культуры: Учеб. пособие для ин-тов физ.культуры / Ю.Ф. Курамшин – СПб., 1999. – 223 с.

Научный руководитель –О.В.Макарова

ЗНАЧЕННЯ ВІЙСЬКОВО-ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ СЕРЕД КІММЕРІЙСЬКИХ ПЛЕМЕН

Скіфсько-сарматська, або ранньозалізна, доба розпочалася з появою в українських степах войовничих кіммерійців. Це перший народ стародавньої України, справжня назва якого відома науці, адже вона була зафіксована в стародавніх письмових джерелах, зокрема у безсмертній "Одіссей" Гомера:

"Врешті дістались ми течій глибоких ріки Океану, Там розташоване місто й країна людей кіммерійських Хмарою й млою повиті, Ніколи промінням ласкавим Не осяває їх сонце в блакиті ясній світлодайне... Ніч лиховісна там вічно нещасних людей окриває". У середині V ст. до н.е. Геродот сповіщав, що країна, яку в його час займали скіфи (тобто Північне Надчорномор'я), раніше належала кіммерійцям. На підтвердження своєї думки він писав: "Ще і тепер є у Скіфії Кіммерійські стіни, є Кіммерійські переправи, є область, що зветься Кіммерією, є і так званий Кіммерійський Боспор" [2, с.183].

В Древньому світі кіммерійці відомі, перш за все, як відважні воїни, що мали досконалі та фахово виконані захисні обладунки, зброю: мечі, кинджали, списи, луки тощо. Не безпідставно вважається, що культура одягу чоловіків Кіммерії – це одяг воїна, що не заперечують і кіммерійські старожитності. Все це мало відбутись завдяки технічним досягненням в господарстві [3, с. 17].

Велику роль у житті кіммерійців відігравала війна. Походи в країни Передньої й Малої Азії відкривали перед ними широкі можливості для здобуття нових продуктів землеробства й ремесла. Постійного тиску з боку північнопричорноморських кочовиків зазнавало й осіле населення Українського Лісостепу – саме в кіммерійську добу в південних районах цієї землеробської зони, що прилягали до порубіжжя двох великих природно-кліматичних регіонів, почали виникати укріплені поселення з розвинутою фортифікаційною системою [3, с. 26].

Кочове життя і войовничість кіммерійців зумовили характер їхньої матеріальної культури, насамперед озброєння і спорядження бойового коня. Головною зброєю був далекобійний лук зі стрілами, до яких прилаштовували бронзові дволопастеві вістря. У ближньому бою кіммерійці використовували мечі, виготовлені цілком із заліза або споряджені бронзовими руків'ями, довжина яких іноді перевищувала 1 м. [6, с. 22]. Металурги кіммерійської доби – а це був лише початок освоєння чорних металів – могли виробляти не тільки просте кричне залізо, а й високовуглецеву сталь; ковалі добре володіли основними прийомами своєї професії: розумілися на цементуванні металу й ковальському зварюванні. Використовувались і списи з залізними вістрями, але значного поширення ця зброя не набула. [6, с. 74]

Також відомо про походи кіммерійської кінноти через Кавказький хребет на південь у VIII – на початку VII ст. до н. е. Про це свідчать не лише знахідки кіммерійських речей на згаданих територіях, а й асирійські письмові джерела: цар закавказької країни Урарту Руса I близько 722 р. до н. е. зазнав тяжкої поразки від кіммерійців. У 705 р. у бою з ними загинув асирійський правитель Саргон II, у 679 р. вони напали на Ассирію, 675 р. знищили Фрігійське царство в Анатолії, а близько 660 р. підійшли до кордонів Лідії. За Геродотом, кіммерійці осіли на південному березі Чорного моря. Тут їхня країна під назвою Гамира, за асирійськими джерелами, проіснувала до кінця VII ст. до н. е. [5, с. 198]. Грізні кочовики з півночі справили таке глибоке враження на кавказькі народи, що у давньо-грузинській мові їхнє ім'я "гмірі" означає "богатир" [4, с. 12].

Основою кіммерійського війська були загони легкоозброєних вершників-стрільців на чолі з родовими вождями. Войовничі степовики здійснювали військові походи на землі сусідів. Кіммерійські могили з характерними речами з'явилися на території Молдови, у Нижньому Подунав'ї, Добруджі. Однак особливий інтерес для нас становлять контакти кіммерійців із своїми північними сусідами, які були далекими пращурами слов'ян, зокрема українців. Мається на увазі землеробська людність лісостепового Подніпров'я та межиріччя Дністра та Дніпра IX–VII ст. до н.е., яка відома археологам під назвою чорноліської археологічної культури.

Як свідчать археологічні матеріали й поодинокі зображення кіммерійських воїнів, у масі це була легкоозброєна кіннота (якихось достовірних даних про захисні обладунки ми не маємо). Проте не виключено, що для бою вони використовували досить простий, але ефективний шкіряний одяг, поширений серед кочовиків й пізнішого часу, легкі щити. Отже їхнє фізичне виховання, було в основному спрямоване на розвиток пружкості, сили, точності, витривалості. Це дає нам змогу припустити, що їх фізичне виховання носило військово-прикладний напрямок. Фізичне виховання кіммерійців впродовж життя було спрямоване на розвиток певних якостей, в основному необхідних у військовій діяльності.

Кіммерійська зброя і зразки кінського спорядження набули значного поширення, що є найкращим доказом їх високої ефективності та вдалої конструкції.

Обладунки кіммерійських племен часто трапляються серед пам'яток місцевого населення Північного Кавказу, українського Лісостепу, Середньої Європи. В археології останньої на цій підставі навіть вирізняється окремий «фрако-кіммерійський» етап у розвитку місцевих племен.

Розвиток залізничного виробництва сприяв активному землеробству в лісостеповій частині України, а з іншої сторони – прискоренню військового переозброєння кіммерійців. З залізною зброєю вони стають символом непереможності античному світі. Функціональні особливості зброї супроводжувались

високохудожнім рівнем її декорування та технічними виявами з бронзи та заліза. Зброя знаті, окрім того, прикрашалась золотою інкрустацією, бурштином тощо. Оздоблення зброї дорогими металами та коштовним камінням свідчить про значну шану кіммерійців до свого озброєння.

Улюбленою зброєю кіммерійців були далекобійні луки і стріли з бронзовими дволопастевими наконечниками. Історія виникнення складного лука – як найкращої зброї далекого бою припадає на VIII-VII ст. до н.е. і пов'язана з територією європейських степів. [2, с. 183].

Дуже поширеною зброєю були чекани, молоти, булави (зображення їх видно на Німрузькому рельєфі), а також мечі – як вид наступальної зброї з прямим двосічним клинком, довжиною понад 60 см. Мечі від 70 до 90 см були універсальні, більш ніж 90 см – для вершників. Однак перетворення кинджалу на меч у великих масштабах відбувалося на просторах Євразійських степів у I тис. до н.е. Значного поширення мечі набули у VII-IV ст. до н.е. Довжина типових кіммерійських мечів сягала близько метра. [3, с. 77]. Це свідчить, що військові обладунки, якими користувались в бою кіммерійці, такі, як меч, молоти, булави і чеканки були досить важкими. А отже, для їх вмілого використання кіммерійцеві потрібно володіти неабиякою силою, розвиток якої потребував цілеспрямованого впливу. Очевидно, сила була однією з основних фізичних якостей необхідних кіммерійцям, поряд із витривалістю, спритністю і бистрістю. Володіння багатьма різноманітними видами зброї дозволяє зробити висновок, про наявність організованого фізичного виховання з метою розвитку фізичних якостей і навчання володіння зброєю.

На думку професора Приступи Є.Н. кіммерійці мали добре розвинену систему військово-фізичної підготовки молоді, у них сформувались елементи складних обрядів-ритуалів, де домінували військові вправи та змагання у спритності, витривалості, умінні володіти зброєю.

За легендою, кіммерійці опинилися у Малій Азії, тікаючи з Надчорномор'я під натиском скіфів. Однак письмові джерела та дані археології свідчать, що значна частина кіммерійців не пішла на Кавказ, а лишилася в українських степах, де була поглинена у VII ст. до н.е. новою хвилею іраномовних кочовиків зі сходу – скіфами. Геродот розповідає поетичну легенду про загибель кіммерійських царів. Скіфська навала розколола кіммерійське суспільство. Заклик кіммерійських вождів воювати з напасниками до кінця не дістав підтримки у народу. Тоді вожді почали битися між собою. Всі вони загинули у цьому бою і були поховані у високій могилі на березі Дністра. [3, с. 80].

Отже, військово-прикладний напрямок фізичного виховання кіммерійців переважав у підготовці молоді. Воїни були мужніми, сильними, витривалими, спритними, бистрими. Все це можливо було досягнути тільки завдяки організованим заняттям задля удосконалення своїх вмінь і навичок.

Таким чином, фізичне виховання у кіммерійців носило військово-прикладний характер. При чому військово-фізичній підготовці піддавалися не лише чоловіки, а й жінки. Зважаючи на успішне ведення кіммерійцями бойових дій їх виховна система була досить ефективною.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Артамонов М. И. Киммерийцы и скифы : (От появления на исторической арене до IV в. до н. э.). – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1974. – С.77.
2. Геродот. Історії в 9-ти книгах: Пер. А.О. Білецького. – Київ: Наукова думка, 1993. – 576 с.
3. Ельницкий Л.А. Киммерийцы и киммерийская культура // Вестник древней истории. – 1949. – №3. – С. 15–27.
4. Мурзин В.Ю. Происхождение скифов: основные этапы формирования скифского этноса. – Киев: Наукова думка, 1990. – 88 с.
5. Тереножкин А.И. Киммерийцы. – Київ: Наукова думка, 1976. – 224 с.
6. Шрамко Б. А., Фомин Л. Д., Солнцев Л. А. Начальный этап обработки железа в Восточной Европе // СА. – 1977. – № 1. – С. 22–74.

*Олексій Лях-Породько, Наталя Васіна, Анастасія Ковальова, Віктор Кравчук
(Київ)*

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ VIII ВСЕСОКІЛЬСЬКОГО ЗЛЬОТУ І ЙОГО ВПЛИВ НА РОЗВИТОК СОКІЛЬСЬКОГО РУХУ

Постановка проблеми. 20-30-ті рр. XX ст. у світовій геополітиці позначились поглибленням військово-політичної кризи. Насамперед це протистояння комуністичної та капіталістичної ідеології, яке призводило до систематичних збройних конфліктів як в межах однієї країни (внутрішні), так і поза нею (зовнішні). Осередком політичної конфронтації у Східній Європі стала Чехословаччина, яка обрала прозахідний напрям розвитку всупереч нав'язуваному СРСР комуністичному державному устрою. Водночас від міждержавних складних політичних відносин страждав і сокільський рух, як виразник ідей вільної та незалежної Чехословаччини.

Погіршення дипломатичних взаємозв'язків між Чехословаччиною та СРСР призвело до критики та заборони сокільського руху в Радянському союзі. Окрім цього, зовнішня комуністична пропаганда спрямована

була на дискредитацію сокільства в Чехословаччині та за її межами. У цей же час у центрі уваги преси та міжнародної спільноти були Всесокільські зльоти – символи незалежної, демократичної Чехословаччини. Тому спроби завадити їх проведенню постійно здійснювались з боку вороже налаштованих елементів щодо сокільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Всесокільські зльоти були предметом досліджень окремих науковців, якими здебільшого аналізувались статистичні дані [5] або акцентувалась увага на Всесокільських зльотах до Першої світової війни [7], тоді як зльоти 20-30-х рр., зокрема і VIII Всесокільський зліт 1926 р., залишаються недостатньо висвітленими.

Мета дослідження – здійснити історико-теоретичний аналіз особливостей організації та проведення VIII Всесокільського зльоту та з'ясувати його значення у розвитку сокільського руху.

Методи дослідження: аналіз науково-методичної літератури, історико-логічний і описовий методи.

Результати дослідження та їх обговорення. Підготовка до проведення VIII Всесокільського зльоту 1926 р. відбувалася у насичений геополітичними та фізкультурно-спортивними подіями міжнародного рівня та складний для держави й, зокрема сокільського руху час. Відчутний вплив на сокільство у ці роки мали такі події:

- Ігри VIII Олімпіади 1924 р. (Париж, Франція);
- І зимові Олімпійські ігри 1924 р. (Шамоні, Франція);
- VII Загальний з'їзд Чехословацького сокільського товариства 1924 р. (Прага, Чехословаччина);
- VIII Олімпійський конгрес 1925 р. (Прага, Чехословаччина);
- I літня Робітничка Олімпіада 1925 р. (Франкфурт-на-Майні, Німеччина);
- I зимова Робітничка Олімпіада 1925 р. (Шрайбенхау, Німеччина);
- створення у 1926 р. Федерації пролетарської фізкультури (Чехословаччина).

Якщо проведення міжнародних спортивних змагань (Олімпійських ігор, Робітничих Олімпіад тощо) не несло безпосередньої загрози сокільському руху, то діяльність прокомуністичних фізкультурно-спортивних організацій Чехословаччини була направлена на підрив авторитету сокільства, перешкоджанню його функціонуванню аж до повного знищення. Допомогу для здійснення запланованого чехословацької комуністичні активісти отримували передусім від СРСР.

Після заборони сокільської ідеї у Радянському союзі в 20-х рр. XX ст. почалася систематична антисокільська пропаганда. Критикуючи сокільський рух в цілому, засоби масової інформації СРСР категорично негативно висвітлювали й Всесокільські зльоти.

Для того, щоб досягнути масштаби комуністичної пропаганди щодо дискредитації сокільства наведемо декілька прикладів. Зокрема, надзвичайно потужний вплив на свідомість суспільства мала преса, тому її залучення було пріоритетним. Лише тільки у середині 20-х рр. XX ст. такі часописи як «Пролетарский спор», «Спорт» (безкоштовний додаток до газети «Известия»), «Физкультура и социалистическое строительство», «Спартак» тощо розгорнули шалену діяльність направлену на підрив авторитету сокільського руху. Наприклад, про значення фізичної культури та роль пролетарських керівників у її розвитку говорилось наступне: «Мировая империалистическая война наглядно продемонстрировала роль спортивно-гимнастических организаций. Последние, несомненно, поставляли наиболее патриотически настроенный и физически подготовленный людской материал... Всесторонне учитывая физкультуру, как орудие классової борьбы, буржуазия уделяет ей исключительное значение... Буржуазным спорторганизациям пролетариат сумеет противопоставить миллионы рабочих физкультурников... в борьбе за международную пролетарскую революцию» [10].

Надалі пролетарські активісти перейшли від звеличування своїх майбутніх досягнень до критики спортивно-гімнастичного руху в Чехословаччині. Мабуть випадково але саме напередодні VIII Всесокільського зльоту у журналі «Пролетарский спорт» друкуються статті В. Мухи під назвою «Гимнастическое и спортивное движение в Чехо-Словакии». В першій частині своєї публікації автор аналізує буржуазний рух, в якому ключове місце відводить сокільству: «Сильнейшей гимнастической организацией Чехо-Словацкой республики является «Сокол», представляющий собою определенную буржуазную и фашистскую организацию. «Сокол» играет роль организованной белой гвардии чехо-словацкой буржуазии» [6, с. 12]. Окрім «Сокола» таку ж характеристику отримали й інші фізкультурно-спортивні організації, які не сповідували комуністичної ідеології.

У другій частині статті В. Муха здійснює детальний аналіз спортивного руху революційного пролетаріату Чехословаччини. Доводячи, що саме пролетарські спортивні організації виховують здорових, дисциплінованих, класово-свідомих борців за майбутнє комунізму. При цьому забуваючи про національно-патріотичне виховання і водночас використовуючи сокільську систему підготовки! [8].

Окрім цього, діячі пролетарського спорту по всяк час критикували державну владу Чехословаччини. Зокрема, наголошувалось на не пропорціональному розподілу бюджетних коштів на потреби фізкультурно-спортивних товариств. Так, уряд у 1925 р. виділивши 3 000 000 крон для фізкультурної сфери надав 1 000 000 – «Соколу», 650 000 – Соціал-демократичному гімнастичному союзу, 600 000 – Скаутській організації, 300 000 – «Орлу». При цьому зазначалось, що пролетарські спортивні організації нічого не отримали [2]. Але якщо порохувати розподілені кошти, то виявиться, що з 3 000 000 крон всім названим організаціям було надано

2 550 000. Ми можемо припустити, що залишок у 450 000 крон дістався саме прокомуністичним товариствам, але вони про це вирішили замовчувати.

Продовженням антисокільської кампанії стало необ'єктивне висвітлення VIII Всесокольського зльоту. Зокрема, у журналі «Спорт и охота» учасників зльоту називали буржуазним, фашистським та націоналістичним елементом [11], а сам зліт розглядався лише у контексті формування фашистського режиму в Чехословаччині (перш за все згадувався генерал Гайда) [9].

Така негативна діяльність ворогів сокольства не могла нажалі не позначитись на ньому. Деякі дослідники та автори робіт про сокольський рух аналізуючи цей період відмічають зменшення чисельності сокольських товариств. Так, згідно даних О. Ворон у 1926 р. у «Соколі» нараховувалось 546 408 членів, тоді як станом на 1923 р. їх було – 603 903 особи. Вона це пояснює спадом національного піднесення у суспільстві [3]. Іншої думки дотримується чехословацький комуністичний активіст К. Аксамит, стверджуючи, що основною причиною виходу з «Сокола» були політико-ідеологічні розбіжності у середині організації [1]. Одна й друга версії мають під собою певні підстави, однак слід враховувати те, що розкол у фізкультурно-спортивному русі Чехословаччини спровокували саме прокомуністично налаштовані діячі.

Однак, не зважаючи на всі брудні дії направлені на дискредитацію сокольства його авторитет був непохитний. Підтвердженням цього є декілька фактів. По-перше, спеціально до VIII Всесокольського зльоту був побудований Страговський стадіон (автором проекту був відомий архітектор А. Дріак урядом на побудову виділено понад 2 000 000 крон [4], а масштаби споруди і сьогодні вражають своєю величністю – 63 000 м² площа поля, 220 000 тис. глядачів). По-друге, зліт особисто відвідав президент Чехословаччини Т.Г. Масарик та інші відомі політичні, громадські та культурні діячі. По-третє, кількість учасників (близько 100 000) та глядацька аудиторія (понад 150 000) зльоту вражає своєю чисельністю. По-четверте, серед учасників зльоту були представники Югославії, Польщі, Великої Британії, Франції, Греції, Румунії, Данії, Німеччини, Швейцарії, Фінляндії, Бельгії, Латвії, Голландії тощо.

Масштабність Всесокольського зльоту 1926 р. дає підстави стверджувати, що його проведення мало міжнародне геополітичне та спортивне значення.

Програма VIII Всесокольського зльоту у порівнянні з попередніми мала декілька особливостей. Нововведенням цього зльоту була організація I зимового Всесокольського зльоту (Зимові ігри, у яких взяли участь 90 «соколів» у змаганнях з лижних перегонів на 50 км). Окрім цього, проведено ігри шкільної молоді, День учнів-соколів, зліт слов'янського сокольського юнацтва, першість Союзу слов'янського сокольства, культурно-масові заходи (театральне інсценування «Де Батьківщина моя», ярмарок та виставка).

Вражають кількісні показники учасників зльоту. Так, по черзі у вправах взяли участь 34 402 чоловіків, 25 000 жінок, 13 888 юнаків, 14 076 дівчаток, 5 780 учнів та 6 860 учениць. В урочистій ході Прагою учасували 2 188 іноземних гостей, 50 590 членів «Сокола» та 25 972 молодих осіб у парадних сокольських одностроях [5].

Таким чином, сокольство виголосило на весь світ, що незважаючи на внутрішні та зовнішні перешкоди воно є стійким, непорушним у питанні національно-патріотичного та гуманістичного виховання суспільства і процесів формування незалежної Чехословаччини.

Подальші дослідження будуть спрямовані на виявлення особливостей організації та проведення IX Всесокольського зльоту 1932 р.

ВИСНОВОК

У 20-30-х рр. ХХ ст. Всесокольські зльоти відігравали помітну роль у національно-патріотичному вихованні та державотворчих процесах Чехословаччини. Поряд з цим спостерігається й зростання міжнародного геополітичного значення сокольського руху. Однак у самій країні та за її межами проводилась антисокільська діяльність направлена на руйнування його авторитету. Широкомасштабну пропаганду щодо дискредитації сокольства розгорнули прокомуністичні фізкультурно-спортивні організації Чехословаччини, а найбільшої шкоди завдавала агітація СРСР. Однак не зважаючи на шалений тиск сокольський рух розвивався й надалі, прикладом якого виступає VIII Всесокольський зліт 1926 р. Високий рівень підготовки, відповідальне ставлення до організації та масштабність зльоту продемонстрували незламність сокольської ідеї та непохитність сокольського авторитету. Визнанням ролі сокольства у міжнародному співтоваристві слугує увага світової громадськості до VIII Всесокольського зльоту. Серед учасників зльоту слід відзначити представників Великої Британії, Франції, Німеччини, Швейцарії, Голландії тощо.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Аксамит К. Рабочее физкультурдвижение в Чехо-Словакии / К. Аксамит. – М.-Л.: ОГИЗ – Физкультура и туризм, 1932. – 72 с.
2. Буржуазные спортивные гимнастические организации в Чехо-Словакии // Пролетарский спорт. – 1925. – №2. – С. 16.
3. Ворон О. Сокольський рух у період існування Чехословацької республіки / О. Ворон // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне: РДГУ, 2008. – Вип. 12. – С. 164–168.
4. Всемирный сокольский слет // Спорт. – 1926. – №1.
5. Гавличек В. Чехословацкий Сокол. – Прага.: Орбис, 1948. – 36 с.

6. Гимнастическое и спортивное движение в Чехо-Словакии // Пролетарский спорт. – 1925. – №1. – С. 12 – 14.
7. Лях-Породько О.О. Організація та проведення Всесокольських зльотів і вплив їх на розвиток сокольського руху / О. О. Лях-Породько // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – Наукова монографія за редакцією проф. С. Єрмакова. – Харків: ХДАДМ (ХХІІІ). – 2009. – №7. – С. 104-112.
8. Муха В. Гимнастическое и спортивное движение в Чехо-Словакии / В. Муха // Пролетарский спорт. – 1925. – №3. – С. 13 – 14.
9. Праздник воинствующего фашизма // Спартак. – 1932. – №27. – С. 14 – 15.
10. Шість лет Красного спортивного интернационала // Спорт (бесплатное приложение к газете «Известия». – 1926. – №7.
11. Ябуркова О. Чехо-Словакия / О. Ябуркова // Спорт и охота. – 1926. – №4. – С. 10.

*Олексій Лях-Породько, Таїсія Вольвах, Ярослав Покас, Ганна Сорока
(Київ)*

VII ВСЕСОКОЛЬСЬКИЙ ЗЛІТ: ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ І ПРОВЕДЕННЯ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА РОЗВИТОК СОКОЛЬСЬКОГО РУХУ

Постановка проблеми. По завершенню Першої світової війни у міжнародному середовищі відбулися кардинальні геополітичні зміни, а суспільство потребувало миру і злагоди. Одними з дієвих засобів єднання різних народів на основі взаєморозуміння та дружби стали спортивно-масові заходи – Ігри VII Олімпіади та VII Всесокольський зліт. Вони відіграли велике значення у повоєнній Європі та й у всьому світі. Якщо Олімпійські ігри були головною спортивною подією того часу, то Всесокольський зліт розглядався як символ творення незалежних демократичних держав нової Європи (зникнення з політичної карти Австро-Угорської, Російської, Османської імперій і виникнення нових самостійних країн Чехословаччини, Польщі, Югославії, Болгарії тощо).

Окрім цього, Всесокольський зліт мав загальнодержавне значення проголошуючи всьому світові про утворення незалежної Чехословаччини. Все що було пов'язано зі зльотом (гасла, ідеї, програма, учасники, організаційний комітет, засоби масової інформації тощо) носили дух вільного народу у власній державі. Підготовка та проведення VII Всесокольського зльоту вимагала від організаторів значних матеріально-технічних затрат, професійності, фізичної сили та морально-патріотичної стійкості. Незважаючи на певні перешкоди Всесокольський зліт відбувся і посів вагомe місце в історії сокольського руху.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сокольський руху все більше цікавить вітчизняних дослідників з різних галузей наук: історія [8], педагогіка [9], фізичне виховання і спорт [7] тощо. Ними здебільшого розглядаються історичні особливості зародження та розвитку соколіства, формування його ідеологічних або організаційних основ та інше. Водночас малодослідженим залишається питання особливостей підготовки та організації Всесокольських зльотів. А відомості про VII Всесокольський зліт, який відбувся у Празі у 1920 р. у вітчизняній науковій літературі взагалі майже відсутні, що й обумовлює актуальність обраної теми.

Мета дослідження – здійснити історико-теоретичний аналіз особливостей організації та проведення VII Всесокольського зльоту та з'ясувати його значення у розвитку сокольського руху.

Методи дослідження: аналіз науково-методичної літератури, історико-логічний і описовий методи.

Результати дослідження та їх обговорення. VII Всесокольський зліт мав ряд особливостей міжнародного та загальнодержавного значення. Зокрема, він відбувся майже одразу після завершення Першої світової війни у 1920 р. (цього ж року організовано Ігри VII Олімпіади в Антверпені). При цьому слід враховувати неспокійне військово-політичне становище Східної Європи тих років: розпад Австро-Угорської, Російської, Османської імперій; складний процес творення на тлі них нових незалежних держав; комуністична загроза захоплення влади тощо. Щодо внутрішньо державного становища то тут необхідно зазначити перш за все політичне протистояння демократичних сил та комуністично налаштованих елементів, які підбурювали широкі верстви населення, за вказівкою Радянської Росії, переважно робітників заводів, фабрик, шахт та інших до повалення існуючого державного ладу.

Здобувши незалежність Чехословаччині вкрай потрібно було заручитися підтримкою міжнародної спільноти. А враховуючи те, що вона обрала демократичний шлях розвитку, а не комуністично-тоталітарний (на погіршення дипломатичних стосунків Чехословаччини та Радянської Росії вплинули події які сталися у 1918 – 1920 рр. з чеськими та словацьким легіонами з одного боку та червоною армією з іншого. До сьогодні малодослідженим залишається питання ролі «соколів» у цих подіях) стає зрозумілим чому країна потребувала негайної військово-політичної допомоги. У цьому складному становищі яскравим прикладом єднання чехословацького народів став VII Всесокольський зліт у Празі, а їх підтримка владі проявилася у загальнонаціональному охопленні ідеєю проведення зльоту. Більше того, цей зліт мав продемонструвати силу духу, незламність патріотичної ідеології та єдність народу і держави.

Для того, щоб дискредитувати державну владу, сокільський рух та Всесокільський зліт активно запрацювала комуністична пропаганда, як у самій Чехословаччині, так і в СРСР. Одним із найбільш уживаних механізмів маніпуляцією свідомості громадян та подання неправдивої інформації було використання газет, журналів, агітаційних плакатів тощо. Наприклад чеський комуністичний активіст Т. Карло розповідаючи про «шалені» досягнення радянської фізкультури у країнах капіталізму говорить наступне: «Рабочее спортивное движение в капиталистических странах является передовым борцом пролетарской физкультуры; оно уже сейчас вводит элементы советской физкультуры с тем, что бы после победы пролетариата развить их полностью» [6, с. 2]. У такий спосіб нав'язувалась хибна думка щодо справжньої ролі радянського фізкультурного руху за межами СРСР. Вона була занадто перебільшеною на вимогу комуністичної ідеології. Водночас цей же автор дає негативну характеристику державним починанням Чехословаччини у врегулюванні галузі фізичної культури: «в Чехо-Словакии тщетно ждут проведения в жизнь одного закона от 1920 г. о создании Высшей школы физкультуры. Каждый раз перед парламентскими выборами буржуазные и реформистские парити обещают спортсменам, что если они будут за них голосовать, они проведут постройку национального стадиона. В этой стране имеется еще один курьез – министерство физкультуры, которое ничего не делает» [6, с. 3]. Ось так читача вводили в оману подаючи заздалегідь недостовірну інформацію. У такий спосіб підривали довіру громадян до державного устрою та влади.

Жорсткій критиці піддавалась і діяльність сокільських активістів. Зокрема, зазначалось, що лідери сокільського руху займали всі найважливіші посади у військовому міністерстві та й в інших державних установах. Натомість як представники пролетаріату та комуністичної партії зазнавали нищівної політичної дискримінації.

Не минули комуністичні лідери «облити брудом» і спортивний рух в Чехословаччині, де ключове негативне місце відводилося сокільству, як буржуазно-націоналістичній організації. В той же час зовсім з протилежною оцінкою характеризувалась діяльність комуністичних фізкультурно-спортивних об'єднань. Наприклад, активний діяч комуністичного інтернаціоналу А. Гампель назвавши свою статтю «Спортивное движение в Чехо-Словакии и раскол в нем» розповідає насправді не про всі спортивні організації країни, а лише про внутрішні проблеми робітничих, соціалістичних, а згодом і комуністичних об'єднань. Статтю автор розпочинає так: «Рабочее спортивное движение в Чехо-Словакии с самого начала было чисто пролетарским... Оно возникло в качестве противовеса национально-шовинистическому, буржуазному Соколу» [4, с. 24]. Тобто, від самого початку свого існування спортивний робітничий рух не мав на меті нічого більшого як бути лише тінню або ж альтернативою сокільського руху. А де ж високі гасла, мета та завдання щодо розвитку пролетарського спорту? До речі, як і Робітничий гімнастичний союз, так і Федерація робітничих гімнастичних товариств (всі ці спортивні організації сповідували соціалістично-комуністичну ідеологію) за основу своєї фізкультурної діяльності обрали саме систему сокільського виховання. У такому разі чому ж такі подвійні стандарти щодо сокільства?

Іншим засобом відволікання уваги суспільства від постійно зростаючого авторитету сокільського руху було проведення спортивно-масових заходів – спартакіад та робітничих олімпіад. Змінюючи назву, організаційні особливості, програма змагань, форми проведення, церемоніал тощо майже не мали кардинальних відмінностей від сокільських зльотів. Відомо, що вже через рік після проведення VII Всесокільського зльоту у Празі відбулися спартакіада [1] та олімпіада [4]. Одна організована комуністичними спортивними товариствами, а інша спортивними організаціями які відносяться до соціал-демократичної партії. Цікавим є те, що й ті й інші протиставляючи себе ідеологічними ворогами сокільства самі не дійшли згоди.

Однак, незважаючи на певні перешкоди VII Всесокільський зліт відбувся у запланований час на високому організаційному рівні. Про загальнодержавне значення зльоту свідчить те, що серед присутніх був президент Чехословаччини Т.Г. Масарик (член товариства «Сокіл»), а про міжнародне, що його відвідав староста Лондону лорд Векефільд [3]. Вражає і масштабність програми зльоту: вперше організований самостійний зліт підлітків; відбулася чергова четверта сокільська виставка під гаслом «Сокільство в образотворчому мистецтві»; урочисто відбувся виступ чехословацької армії тощо. Центральне місце у програмі було відведено проведенню інсценування на тему «Будуємо статую Свободи», як символ незалежної держави та вільного народу.

Для участі у зльоті прибули делегації з різних країн та міст світу: Франції, Великої Британії, США, Бельгії, Швеції, Югославії, Парижу, Лондону, Берліну, Дрездену, Лейпцигу, Мюнхену а також представники Сербії, українські та російські «соколи» в еміграції та інші. За підрахунками дослідника сокільського руху В. Гавлічека на стадіоні, який розрахований був тільки на 10 112 осіб, по черзі виступали 27 088 чоловіків, 23 472 жінок, 9 500 підлітків, 10 112 дівчаток, 6 260 учнів та 4 920 учениць. Не менш вражаючі кількісні показники були продемонстровані під час урочистої ходи столицею Чехословаччини містом Прагою. Зокрема, у ході приймали участь 35 000 чоловіків, 13 300 жінок, 32 000 підлітків (юнаків та дівчаток) у сокільському традиційному вбранні [3]. Глядацька аудиторія охоплювала понад 150 000 осіб різного віку і статті [5].

Таким чином, Всесокільський зліт виправдав сподівання які на нього покладалися. Він дійсно став всенародним та загальнодержавним проявом патріотизму у боротьбі за незалежність країни.

Окрім цього, сокільство цього року організувало ряд інших заходів щодо оптимізації організаційної діяльності та налагодження міжнародних відносин: створення Чехословацького сокільського союзу; проведення V з'їзду ЧСС; утворення сокільського союзу між Чехословаччиною та Югославією [2] тощо.

У подальших дослідженнях буде проаналізовано особливості підготовки та організації VIII Всесокольського зльоту 1926 р. та з'ясовано його роль у розвитку сокольського руху.

ВИСНОВОК

Відродження сокольської ідеї у новій Чехії (Чехословаччині) потребувало суспільного підкріплення та підтримки широких мас населення. Для реалізації цього було вирішено організувати у 1920 р., а це всього лише через два роки після завершення Першої світової війни, черговий Всесокольський зліт. VII Всесокольський зліт відбувся у столиці новоутвореної, незалежної країни Чехословаччини – Празі. Державна влада розуміючи важливість зльоту для національно-патріотичного виховання всіляко здійснювала підтримку та надала свій патронат цим заходам.

Всупереч атсокольській діяльності комуністичних елементів в самій країні та за її межами, зокрема в СРСР, сокольський рух не втратив загальнонаціональне значення, а його масштаби поширення вражають своїми кількісними та якісними показниками. Доказом цього є чисельність учасників, глядачів та представників з інших країн.

VII Всесокольський зліт став яскравим прикладом єднання сокольської ідеї народу та держави. Завдяки зльоту Чехословаччина проголосила на весь світ про свою незалежність!

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Аксамит К. Рабочее физкультурдвижение в Чехо-Словакии / К. Аксамит. – М.-Л.: ОГИЗ – Физкультура и туризм, 1932. – 72 с.
2. VII Всесокольский слет // Славянская заря. – 1920. - №163. – С. 4.
3. Гавличек В. Чехословацкий Сокол. – Прага.: Орбис, 1948. – 36 с.
4. Гампель А. Спортивное движение в Чехо-Словакии и раскол в нем / А. Гампель // Физическая культура и спорт. – 1922. - №2-3. – С. 24 – 25.
5. Из истории сокольства // Славянская заря. – 1920. - №165. – С. 3.
6. Карло Т. Советская физкультура и спорт в странах капитализма / Т. Карло // Физкультура и социалистическое строительство. – 1932. - №10-11. – С. 2 – 4.
7. Лях-Породько О. О. Сокольський гімнастичний рух у Російській імперії наприкінці XIX – початку XX століття (на матеріалі території сучасної України): дис. ... канд. наук з фізичного виховання і спорту: 24.00.02 / Лях-Породько Олександр Олександрович. – К.: НУФВСУ, 2010. – 204 с.
8. Мельничук Н. М. Сокольський рух у Волинському воєводстві (1921–1939 рр.) : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Н. М. Мельничук ; ВНУ ім. Л. Українки. – Луцьк, 2012. – 20 с.
9. Расевич Р. П. Молодіжне товариство «Сокол». (Навчально-методичний посібник / Р. П. Расевич. – Тернопіль: СМП «Астон», 2000 – 248 с.

*Ольга Породько-Лях, Олександр Лях-Породько, Владислав Булавинець
(Київ)*

ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНА СПАДЩИНА РОДИНИ ФРАНКА У РОЗВИТКУ ТІЛОВИХОВАННЯ Й СПОРТУ

Актуальність. Наростаюча потреба у вивченні та переоцінці історичного минулого України сприяє всебічному його аналізу. Одним із найпомітніших постатей в культурному, мистецькому та громадському середовищі на межі XIX – XX століття є родина Івана Яковича Франка. Поряд з видатним просвітницьким діячем Іваном Франком окреме місце посідають його сини Андрій, Тарас та Петро.

Багатогранність родини Франків проявляється у різних сферах життєдіяльності суспільства. Помітну роль займає громадська, освітня, політична та виховна діяльність. Зокрема одним з найменш вивчених є надбання щодо теоретичних ідей та практичної роботи з популяризації тіловиховання та розвитку різних видів спорту.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В останні десятиріччя питання ставлення до тіловиховання в родині Івана Франка ставали об'єктом досліджень низки науковців. Однак у них розглядається здебільшого туристична діяльність [4] епістолярна спадщина [5], або ж висвітлюються теоретико-методичні ідеї фізичного виховання в системі освіти лише Тараса Франка [2]. При цьому малодослідженим залишається роль тіловиховання та спорту у родині Франків та їх спадщина у цій сфері діяльності.

Мета дослідження – здійснити історичний аналіз та виявити особливості родинної спадщини Франків у розвитку тіловиховання й спорту.

Методи дослідження: аналіз науково-методичної літератури та архівних фондів, історико-логічний та описовий методи.

Результати дослідження та їх обговорення. Франко Іван Якович – видатна постать в історії України кінця XIX – початку XX століття. Його діяльність вражає своїм розмаїттям: письменник, поет, публіцист, перекладач, учений, громадський та політичний діяч. Доктор філософії (1893 р.), дійсний член Наукового

Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку

товариства імені Шевченка (1899 р.), почесний доктор Харківського університету (1906 р.) тощо. Також багатогранною діяльністю вирізнялися його сини Андрій, Тарас та Петро. Зокрема Тарас та Петро Франки значну увагу приділяли питанням тіловиховання та спорту. Їх доробок має багату теоретичну (таблиця 1, 2) [1] та практичну спадщину.

Таблиця 1

Бібліографія друкованих праць з питань тіловиховання та спорту Тараса Франка (Вацеба О., 1997)

№	Назва	Вихідні дані
1	Значінє руханки і рухових забав	Вісти з Запорожа. – 1914. – Ч. 89-90. – С. 4.
2	Руханкова справа на Великій Україні	Діло. – 1922. – Ч. 30, 8 жовтня. – С. 7.
3	По той бік добра і зла. I. Українство	Громадський вісник. – 1922. – Ч. 131, 2 серпня.
4	По той бік добра і зла. II. Видавничий та книжковий рух	Громадський вісник. – 1922. – Ч. 132, 3 серпня.
5	По той бік добра і зла	Громадський вісник. – 1922. – Ч. 133, 4 серпня.
6	По той бік добра і зла. III. Українізація чи русифікація?	Громадський вісник. – 1922. – Ч. 134, 5 серпня.
7	По той бік добра і зла. III. Жиди й Україна?	Громадський вісник. – 1922. – Ч. 134, 5 серпня.
8	По той бік добра і зла. V. Шкільництво	Громадський вісник. – 1922. – Ч. 135, 6 серпня.
9	По той бік добра і зла. Галичина	Громадський вісник. – 1922. – Ч. 138, 10 серпня.
10	Історія і теорія руханки	Коломия-Львів: накл. «Сокола-Батька», 1923. – 200 с.
11	З життя сокільських товариств	Громадський вісник. – 1923. – Ч. 40, 22 лютого. – С. 6.
12	Париська Олімпіада	Громадський вісник. – 1923. – Ч. 46, 1 марта. – С. 6.
13	Розвій руханки серед українців	Львів: відбитка з Канадійського Фармера, 1925. – 16 с.
14	Злет у Празі й Україні	Новий час. – 1926. – Ч. 51, 25 липня. – С. 5.
15	Українська ситківка	Новий час. – 1926. – Ч. 59, 26 серпня. – С. 5.
16	Руханка і спортна Радянській Україні	Життя і Знання. – 1927. – Ч. 5. – С. 144 – 149.
17	Про спорт	Сокільські Вісти. – 1928. – Ч. 1, січень. – С. 11 – 12.
18	Спорт на селі	Сокільські Вісти. – 1928. – Ч. 3. – С. 10 – 12.
19	Недостачі та парадокси легкої атлетики	Спортові Вісти. – 1931, 29 червня. – Ч. 12. – С. 4.
20	Недостачі та парадокси легкої атлетики	Спортові Вісти. – 1931, 6 липня. – Ч. 13. – С. 13.
21	Футбалеий тренінг і тактика	Спортові Вісти. – 1933. – Ч. 5-8.
22	Гарпаст	Спортові Вісти. – 1933. – Ч. 17.
23	Нове в шкільній руханці	Спортові Вісти. – 1933. – Ч. 18.
24	Початки українського спорту у Львові	Альманах СТ «Україна». – 1936. – 131 с.
25	Іван Боберський (спомин)	Свобода (Джерзі Ситі). – 1957. – Ч. 14, 22 січня. – С. 4.

Свої знання і Тарас і Петро втілювали у життя на практиці. Кожен з них був керівником руханки в різних навчальних закладах. Зокрема Тарас Франко вчителював у львівській Академічній гімназії, а Петро Франко вів руханку в українському «Соколі» (Львів), жіночих школах УПТ у Львові та гімназії СС Василянок, після Першої світової війни у філії Академічної гімназії у Львові [3]. Знаковою діяльністю братів був сподвижницько-просвітницький досвід активної роботи щодо поширення сокільських ідей та спортивного руху.

Таблиця 2

Бібліографія друкованих праць з питань тіловиховання та спорту Петра Франка (Вацеба О., 1997)

№	Назва	Вихідні дані
1	Правила до ситківки	Львів: накл. «Вістей з Запорожа», 1911. – 36 с.
2	Шлях	Вісти з Запорожа. – 1911. – Ч. 56. – С. 3 – 4.
3	Хідлі	Вісти з Запорожа. – 1911. – Ч. 57. – С. 4 – 5.
4	Урич	Вісти з Запорожа. – 1911. – Ч. 57. – С. 5 – 7.
5	Кид каменем і кулею	Вісти з Запорожа. – 1911. – Ч. 57. – С. 9 – 10.
6	Поділ на відділи	Вісти з Запорожа. – 1911. – Ч. 57. – С. 10.
7	Примінна руханка	Вісти з Запорожа. – 1911. – Ч. 57. – С. 11.
8	Огляд	Вісти з Запорожа. – 1911. – Ч. 57. – С. 11.
9	Окружні вправи в Тарнополі	Вісти з Запорожа. – 1911. – Ч. 58. – С. 4 – 5.
10	Списа до мету	Вісти з Запорожа. – 1911. – Ч. 58. – С. 5 – 6.

11	Скок в далечінь	Вісти з Запорожжя. – 1911. – Ч. 59. – С. 5 – 6.
12	Пер Лінг і його руханка	Вісти з Запорожжя. – 1911. – Ч. 65. – С. 3.
13	Лещетні шляхи коло Львова	Вісти з Запорожжя. – 1912. – Ч. 69. – С. 2 – 3.
14	Прогульки в наші гори	Вісти з Запорожжя. – 1912. – Ч. 69. – С. 2 – 3.
15	Пластові гри і забави	Львів, 1913. – 52 с.
16	Як закласти пластові дружини	Відень, 1921.
17	Шведська руханка	Львів, 1928.
18	Фізичне виховання на селі	Життя і Знання. – 1930. – Ч. 4. – С. 97.

Сам же голова родини Іван Франко прихильно ставився до рибальства та був зятим мандрівником й дослідником етнографії, фольклору, народного побуту, культурних традицій українського народу. Вагоме місце у його туристичних мандрівках посідала розвідка свого краю. Тобто рекреаційно-красознавча діяльність поряд з літературною творчістю була невідомою складовою його життєвого кредо.

ВИСНОВОК

Родинні традиції Франків щодо тіловиховання мали значний теоретико-практичний досвід. Важливого значення здоров'ю надавав Іван Франко. Він ініціював численні туристично-красознавчі мандрівки та науково-пізнавальні подорожі й експедиції. Його сини Тарас та Петро змалечку захоплювались тіловихованням, а у дорослому віці стали одними з найактивніших популяризаторів різних видів спорту, співзасновниками руханково-спортивних товариств. Їх теоретичні ідеї знайшли втілення у великій кількості публікацій науково-методичного характеру як у періодичній пресі так і у виданні посібників.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вацеба О.М. Нариси з історії західно-українського спортивного руху / О.М. Вацеба. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1997. – 232 с.
2. Винничук Олег. Тарас Франко про теоретико-методичне обґрунтування фізичного виховання в системі шкільної освіти / Олег Винничук // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: Зб. наук. пр. – Х.: ХДАДМ (ХХІІІ), 2003. – №15. – С. 34 – 39.
3. Нестор Яців. Причини до історії українського сокілства / Яців Нестор // Сокільські Вісти. – 1928. – №2. – С. 6.
4. Луцький Я. В. Роль І.Франка у туристичному русі на теренах Галичини (кінець ХІХ - початку ХХ ст.) / Я. В. Луцький // Педагогіка, психологія та мед.-біол. пробл. фіз. виховання і спорту. – 2002. – № 15. – С. 72 – 80.
5. Старков Валерій. Штрихи до біографій Івана Боберського та Петра і Тараса Франків (з епістолярної спадщини Михайла Грушевського) / Валерій Старков // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: Зб. наук. пр. – Х.: ХДАДМ (ХХІІІ), 2003. – №15. – С. 30 – 34.

*Валентина Філіна
(Житомир)*

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОКАЗНИКІВ МОДЕЛЕЙ ЗМАГАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЗЮДОЇСТІВ РІЗНОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ

Актуальність. Сучасна тенденція інтенсифікації тренувального процесу в дзюдо, крім змагального збільшення конкурентності у спорті, пов'язана із прагненням Міжнародної федерації дзюдо підвищити видовищність поєдинків. З цією метою скорочено тривалість змагальних сутичок, а практику суддівства зорієнтовано на стимуляцію активності борців разом зі збільшенням кількості технічних прийомів. Рівень техніко-тактичних дій дзюдоїста головним чином визначає його успіх у поєдинку [1, 3]. Досягнення максимальних показників у змагальній діяльності пов'язані із загальним обсягом тренувальних навантажень [2].

Досягнення високих спортивних результатів в умовах зростання конкуренції вимагає постійного вдосконалення техніко-тактичних дій спортсмена. При цьому рівень техніко-тактичної майстерності в більшості випадків досягається шляхом поєднання технічної підготовки з тактичною, фізичною, теоретичною, психологічною й інтегральною підготовками [4].

Науково-методичне забезпечення підготовки кваліфікованих дзюдоїстів вимагає вибору найбільш ефективних техніко-тактичних дій для подальшого удосконалення. Адже склад і структура результативних техніко-тактичних дій швидко змінюється у спортивній практиці. Тому для підготовки спортсменів високого класу важливо своєчасно здійснювати пошук перспективних напрямків удосконалення техніки ведення поєдинку. При цьому актуальним є аналіз змагальних поєдинків сучасних дзюдоїстів [5].

У зв'язку зі змінами правил та умов проведення змагань з дзюдо, важливого значення набуває розробка моделі змагальної діяльності.

Загальні теоретичні основи моделювання широко досліджувалися в наукових працях М.Я. Набатникової (2008), Платонова (2004) та ін. Проблеми моделювання змагальної діяльності дзюдоїстів різної кваліфікації знайшли відображення в працях К.Я. Коблева, 1990; О.П. Юшкова, 2010; А.В. Єганова, 2009; Г.М. Арзютова, 2006.

Мета дослідження – проведення порівняльного аналізу показників моделей змагальної діяльності дзюдоїстів різної кваліфікації.

Завдання дослідження:

1. Вивчити та узагальнити наукову та спеціальну літературу з проблеми, яка досліджується.
2. Проаналізувати техніку виконання коронних прийомів дзюдоїстів різної кваліфікації.
3. Зробити порівняльний аналіз показників моделей змагальної діяльності дзюдоїстів світового рівня з дзюдоїстами учасниками чемпіонатів Житомирської області.

Для вирішення завдань дослідження було використано наступні **методи дослідження:** аналіз та узагальнення літературних джерел, збір та обробка інформації, бесіди, спостереження, порівняльний аналіз.

Об'єкт дослідження – змагальний процес дзюдоїстів.

Предмет дослідження – моделі змагальної діяльності дзюдоїстів різної кваліфікації.

Результати дослідження. Дослідження проводилося на базі ДЮСШ № 2 м. Житомира протягом шести місяців (жовтень – березень). У дослідженні брали участь 10 дзюдоїстів групи підвищення спортивної майстерності факультету фізичного виховання і спорту Житомирського державного університету імені Івана Франка та 10 дзюдоїстів Житомирської міської ДЮСШ № 2.

Проводилось співвідношення модельних показників змагальної діяльності дзюдоїстів-учасників чемпіонатів Житомирської області (І спортивний розряд, КМС) з дзюдоїстами-учасниками чемпіонатів України, Кубків та Чемпіонатів світу (табл.1).

Встановлено, що у дзюдоїстів світового рівня за 1 хв. Кількість спроб до виконання кидка становить – 8, ніж у дзюдоїстів І спортивного розряду, та КМС (5).

Ефективність виконання техніки тактичних дій у дзюдоїстів світового рівня – 90 %, ніж у спортсменів І спортивного розряду та КМС (70 %).

За період змагальної сутички кількість кидків дзюдоїстів світового рівня становить – 4 кидка.

Що до інтервалу успішності атаки, то як видно з таблиці 1 у дзюдоїстів світового рівня на 15 – 20 с менший, ніж у спортсменів І спортивного розряду та КМС (25 – 30 с).

Також середній час поєдинку у спортсменів світового рівня складає 200 с, ніж у спортсменів І спортивного розряду та КМС (240 с).

Дзюдоїсти світового рівня (72 %) отримують дострокову перемогу іппоном, наступними найбільш результативними прийомами для них – зачіпом, кидком через спину (з колін та зі стійки), виведенням з рівноваги, посадкою під дві ноги, задньою та передньою підніжкою.

У спортсменів І спортивного розряду та КМС дострокова перемога двобою іппоном складає – 67 %, а найбільш результативні кидки для них – кидок через стегно, кидок через спину, підсад, зашагування.

Таблиця 1

Порівняльний аналіз показників моделей змагальної діяльності дзюдоїстів світового рівня з дзюдоїстами-учасниками чемпіонатів Житомирської області

Модельні показники	Результати:	
	дзюдоїсти світового рівня	дзюдоїсти І спортивного розряду, КМС
Техніко-тактичні дії (кількість спроб) (за 1 хв.)	8	5
Ефективність виконання техніко-тактичних дій (%)	90	70
Оцінені дії (кількість)	4	2
Інтервал успішності атаки (с)	15 – 20	25 – 30
Середній час поєдинку	200	240
Дострокова перемога двобою (іппоном) (%)	72	67
Найбільш результативні прийоми в поєдинку	Зачіп, кидок через спину (з колін та зі стійки), виведення з рівноваги, посадка під дві ноги, задня підніжка, передня підніжка.	Кидок через стегно, кидок через спину, підсад, зашагування.

Висновки.

1. Аналіз наукової літератури показав, що в сучасній спортивній боротьбі на міжнародних змаганнях перевагу мають спортсмени, які відрізняються індивідуальною своєрідністю техніко-тактичного арсеналу.

Встановлено, що успішна підготовка дзюдоїстів високого рівня не можлива без ретельного обліку основних тенденцій динаміки ведення сутички, що найбільш чітко простежується на змаганнях світового рівня.

2. Дзюдоїсти світового рівня (72 %) отримують дострокову перемогу іппоном, наступними найбільш результативними прийомами для них – зачіпом, кидком через спину (з колін та зі стійки), виведенням з рівноваги, посадкою під дві ноги, задньою та передньою підніжкою. У спортсменів I спортивного розряду та КМС дострокова перемога двобою іппоном складає – 67 %, а найбільш результативні кидки для них – кидок через стегно, кидок через спину, підсад, зашагування.

3. Дзюдоїсти – чемпіони та призери чемпіонатів України, Європи та Світу мають кращі показники кількості спроб проведення техніко-тактичних дій, ефективності виконання техніко-тактичних дій, кількості оцінених дій, менші величини вимірів інтервалу успішності атаки та середнього часу поєдинку, ніж дзюдоїсти – учасники чемпіонатів Житомирської області (I спортивний розряд, КМС).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ананченко К.В. Технично-тактичєская подготовка дзюдоистов высокого класса на основе анализа модельных характеристик. – Харьков, 2006. – 186 с.
2. Бєкетов В.А. На ковре – юные борцы. – К.: Здоровье, 1990. – 160 с.
3. Коджаспиров Ю.Г. Методика развития силы юных борцов 9–11 лет // Спортивная борьба: Ежегодник. – 1983. – С. 24–29.
4. Просовський О.П. Дзюдо. Навчальний посібник. – К.: Зірка, 2000. – 95 с.
5. Просовський О.П. Сліваєва Н.А. Методичні розробки. – Київ, 1998. – 81 с.

СЕКЦІЯ: ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

*Галина Авчіннікова
(Умань)*

МОВА НІМЕЦЬКОМОВНИХ ЧАТІВ ЯК РІЗНОВИД ЕЛЕКТРОННОГО ДИСКУРСУ

Зі зростаючою роллю Інтернету інтенсивно збільшується поширення саме електронного дискурсу. Спілкування у чатах, блогах, на сторінках різних товариств і соціальних мереж, на вебінарах тощо приваблює все більшу кількість різновікових груп населення.

Інтернет-дискурс відображає розвиток мережевої культури та мови, характеризується особливістю лексики, характерними йому правилами слововживання, специфічними синтаксичними структурами, семантичними й графічними скороченнями тощо.

Розширення комунікативного простору та інтенсивне поширення електронної комунікації пояснюються тим, що вони надають користувачам необмежені можливості для спілкування, що є важливим для сучасного ритму життя. Саме тому вплив Інтернет-дискурсу на різні мови, функції та мовні аспекти електронного спілкування є предметом всебічного дослідження науковців з багатьох країн.

Електронний дискурс, який ще називають Інтернет-дискурсом або комп'ютерним дискурсом, характеризується різними видами текстів, яким притаманна лаконічність, доступність, віртуальність, інтерактивність тощо.

У комунікативному аспекті дискурс розглядають як вербальне спілкування, в структурно-семантичному – як фрагмент тексту, в структурно-стилістичному – як текст, занурений в ситуацію спілкування.

Більшість науковців погоджуються, що електронний дискурс є спілкуванням між людьми, під час якого обмін повідомленнями відбувається за допомогою комп'ютерів, з'єднаних в мережу.

Комп'ютерне спілкування може бути особистісно-орієнтованим (листування, переписування в чатах тощо) або статусно-орієнтованим (спілкування під час конференцій, семінарів, вебінарів тощо). Зрештою електронний дискурс може містити ознаки різних видів дискурсу: педагогічного, наукового, ділового, політичного, рекламного а також ознаки побутового спілкування. Фактично, науковці єдині в тому, що електронний дискурс – це мовне спілкування он-лайн, що здійснюється в режимі реального часу, має інтерактивний характер та реалізується в письмовому вигляді. Він містить в собі різні форми та характеризується жанровою різноманітністю, залежно від того, чи це чати, форуми, листи електронної пошти, електронні дошки оголошень, конференції чи домашні сторінки.

На особливу увагу заслуговує чат – що є представником поєднання водночас і усного, і письмового тексту. Це слово походить від англійського „chat“, що означає базікання, пусті розмови. Його появу уможливили саме сучасні комп'ютерні засоби комунікації, а стрімкому поширенню сприяли доступність та необмеженість, відсутність обов'язкової підготовки користувачів Інтернету та спеціального обладнання, допустимість спілкування в одному чаті кількох десятків осіб. Напрямок розмови не спрямовується в певне русло а її тематика нічим не обмежується, лише адміністратор чи модератор може заборонити вживання нецензурної лексики. Учасників спонукає до активної участі той фактор, що вони не обов'язково повинні долучатися до полілогу під своїм ім'ям – більшість учасників використовуються нік-нейми, логіни, електронні псевдоніми, які вони можуть змінювати у будь-який час.

Кількість скорочень в сучасному світі стрімко зростає. Їх створення являє собою водночас як один з процесів, що набирає швидкого розвитку, так і природню тенденцію мови, що сформувалась унаслідок екстралінгвістичних причин її виникнення та розвитку.

До причин інтенсивного створення та вживання скорочень можемо віднести темп життя, що стає все більш інтенсивнішим, у результаті цього з'являється потреба передати максимальну кількість інформації за одиницю часу, що реалізується за допомогою економії як мовних, так і енергетичних зусиль. Під час електронного дискурсу дія цього закону є більш наочною, ніж під час усного, адже відбувається фіксування отриманої інформації за допомогою скорочень. Це зручно як для особи, що пише, так і для особи, що читає.

Проте це явище має іншу сторону. Особа, що пише, зацікавлена у тому, щоб використовувати більш короткі форми, які не завжди відповідають принципу вдалого поєднання лаконічності й інформативності. У цьому випадку явище мовної економії перетворюється з фактора, що сприяє передачі за одиницю часу максимуму інформації, на фактор, що гальмує швидке та вірне сприйняття повідомлення. Для того, щоб скорочення були доступними, вони не мають відсікати важливу інформацію, та не повинні ускладнювати їх розуміння. Варто зберігати рівновагу між збільшенням скорочень та природньою потребою, спрямованою на збереження інформативності повідомлень. Таким чином, функція редукування слів у процесі електронного дискурсу полягає в більш економній передачі та зменшенні об'ємності інформації. У графічних скороченнях інформація передається меншою кількістю знаків, тому семантична значимість кожного знаку є більшою, ніж у відповідних одиницях, що є в основі скорочень, та що дає підстави розглядати процеси скорочення (усічення, абрєвіації тощо) як один з видів оптимізації мовного повідомлення [1, с. 290].

Для створення та сприйняття скорочених слів велику роль відіграє типовість, стандартність моделей скорочення, що проявляється в тому, що особа, яка пише, обирає найбільш зручні зразки, варіанти мовного

оформлення, що полегшують роботу того, хто пише, та сприйняття інформації тим, хто читає. Тобто типовість уможливорює певною мірою передбачуваність у розшифруванні скорочень, оскільки в стандартній одиниці, яку скорочують, при її декодуванні досить високою є ступінь вгадування оригінальних структурних складових. Це явище стало предметом дослідження науковців з різних країн. Зокрема, з'ясовано, що носії української мови схильні використовувати не усічені моделі редукованих слів, а моделі, в яких присутні як початок, так і кінець слова. У зв'язку з цим так звані «блогерам» варто використовувати саме цей тип скорочення як найбільш зручний та зрозумілий.

Графічні аббревіатури є невід'ємним компонентом Інтернет-дискурсу. У них спостерігається вживання стандартних (традиційних) скорочень, а також виникнення багато нових, для економії часу та енергії – особливо молодь прагне при друкуванні якомога меншої кількості символів, збільшувати семантичну ємкість одиниць, що використовуються. Постійне вживання аббревіатур, що відповідають законам сприйняття інформації, не перешкоджає адекватному сприйняттю тексту учасниками електронного дискурсу [1, с. 331].

Спостерігається тенденція до того, що в Інтернет просторах все більша увага надається саме новим редукованим формам. Деякі новоутворення, що виникли як оригінальні чи авторські, стають системними та загальними.

Особливо актуальними є використання багатьох графічних скорочень носіями німецької мови: скорочення-усічення, скорочення, що включають елементи одиниць до складу складного слова – це можна пояснити наявністю великої кількості багато основних (складених) слів та взагалі довгих слів. Адаже в німецькій мові – найдовші слова [3].

Розглянемо приклади деяких скорочень та аббревіацій в німецькій мові, які часто зустрічаються в Інтернет-дискурсі та тестових повідомленнях:

dad (Denk An Dich), GN(8) (Gute Nacht), GIDF (Google ist dein Freund), HGW (Herzlichen Glückwunsch), ILD (Ich liebe dich) тощо [4].

Можемо підсумувати, що Інтернет-комунікація збагачує «мовне існування», створюючи новий спосіб спілкування, який знаходиться на стадії формування. Вивчення емпіричного об'єкта в процесі становлення дало можливість показати, що мовні «нововведення» мають об'єктивний характер, тому будуть, тією чи іншою мірою визначати тенденції мовного розвитку.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Щелок Т. И. Графические сокращения как предел семантической целостности слова : на материале графических сокращений русского и немецкого языков / Татьяна Ивановна Щелок : дисс. ... докт. филол. наук. – Барнаул, 2003. – 473 с.
2. Barz I. Nomination durch Wortbildung / I. Barz. Leipzig : Verlag Enzyklopädie, 1998. – S. 233.
3. Werlin J. Duden, Wörterbuch der Abkürzungen : rund 40000 Abkürzungen und was sie bedeuten / J. Werlin // Mannheim ; Leipzig ; Wien ; Zürich : Dudenverl., 1999. – S. 336.
4. Liste von Abkürzungen [Electronic resource]. – Mode of access : [https://de.wikipedia.org/wiki/Liste_von_Abkürzungen_\(Netzjargon\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Liste_von_Abkürzungen_(Netzjargon))

*Валентина Гончарук
(Умань)*

ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ В ЛІРИЦІ ЛІНИ КОСТЕНКО

Ім'я Ліни Костенко, «цариці поетів в Україні» (*Дж. Луцький, США*), лауреатки Національної премії України імені Тараса Шевченка та Літературної премії імені Франческо Петрарки, врученої як «спеціальна премія світовій поетесі Ліні Костенко», першої лауреатки премії Олени Теліги, почесного професора Національного університету «Кієво-Могилянська академія» та багатьох університетів світу, постійної учасниці експедицій у чорнобильську зону щодо дослідження та збереження етнічно-культурного пласту Полісся, вийшло за межі української літератури. Її творчість підносить українську ідею на рівень світової культурологічної думки тим, що розробляє надзавдання нового тисячоліття: животрепетну проблематику остаточного, «недекоративного» виведення людської та національної особистості «із-під варті» наглядачів духовного концтабору, звільнення від постколоніального синдрому національної летаргії й – нарешті! – створення нової енергетики – «гуманітарної аури своєї нації» (*Ліна Костенко*) [7].

У другій половині ХХ століття активізується розробка проблеми історичної пам'яті, наголошується на її особливому значенні в національно-патріотичному усвідомленні українців. У розвідках М. Жулинського «Які ж виміри людської пам'яті?» (1986), Ю. Ісиченка «Шевченкове слово й історична пам'ять народу» (1989), П. Кононенка «Ідея національного відродження і розвиток української літератури» (1993), В. Гребньової «Народ, який не знає своєї історії, є народ сліпців» (1996) тощо історична пам'ять – основний предмет розмови, що доводить правомірність і необхідність окремого дослідження цього явища.

Літературні критики давно визначили домінанти творчості Л. Костенко – безкомпромісність і неповторність. Поетеса завжди вірна собі, своїм переконанням, життєвим та естетичним принципам. Шлях поетеси у літературі був складним, неоднозначним. Перший успіх. Пошук нових виражальних засобів. А потім – 16 довгих років вимушеного мовчання. Та годі було поставити на коліна мужню жінку, вона не йшла на компроміси з владою (збірки «Зоряний інтеграл» і «Княжа гора» не побачили світ через цензурні перепони), з тими, хто забороняв її твори. І тільки в 70-х рр. з'являються збірки, одна за одною: «Над берегами вічної ріки», «Неповторність», «Сад нетанучих скульптур», «Вибране», роман у віршах «Маруся Чурай» [2, с. 124], у 90-х – роман у віршах «Берестечко», створений ще в 1966–67 рр., а потім дописуваний упродовж кількох десятиліть [2, с. 125].

Творчість Л. Костенко глибоко закорінена в історико-культурне минуле України й усього світу, завдяки чому не тільки відновлює історичну пам'ять, а й утверджує її. Художній світ поетеси – своєрідне часопросторове моделювання етнічно значимої інформації, яка входить у систему визначальних комунікативних зв'язків і водночас здійснює зворотній вплив на історичну пам'ять українського народу, завдяки чому набуває значення, що виходить далеко за власне літературні межі.

Кожен великий митець приймає історію своєї нації у своє серце та актуалізує її як власну живу сутність. Мисляча історія – це шлях розгадок і передбачень. «Прочитай золоті манускрипти, подивися у вічі вікам...» – ця пронизлива думка Ліни Костенко набрала ознак програмної формули історіософського мислення поетеси. Це глибоко інтимне прочитання навіть відомих історичних фактів наближає нас до істини, відкриває незримі глибини нашого генетичного світомилення.

У віршах Ліни Костенко знаходить яскраве вираження унікальна властивість історичної пам'яті – здатність до переходу із небуття у вічність. У процесі авторського осмислення минулості та вічності значне смислове та емоційне навантаження здобуває образ часу. Він є постійним і строгим виміром кінцевого існування людини на землі. Ліричний хронотоп Ліни Костенко позначений поглибленою змістовністю, яка пов'язана з прагненням конкретний, особистий час зіставити з історією, з вічністю, розгорнути в перспективі й ретроспективі.

У ліриці поетеси відбувається суттєве осягнення виміру особистого досвіду й пам'яті в історичному бутті, вказується на універсальний зв'язок часткового з цілим, окремого із загальним. Оскільки особиста пам'ять необхідна умова існування історичної, то одним із суттєвих чинників історичної пам'яті поетичного світу Ліни Костенко стали спогади про дитинство. Вже в її ранніх поетичних збірках дитинство є суб'єктом і об'єктом творчого процесу, сплавом поетичної думки і почуття. Мотив дитинства, «вбитого на війні», найсильніше звучить у книгах «Над берегами вічної ріки» (1977) та «Неповторність» (1980). Враження, що залишилось у дитячій пам'яті, від жорстокості, насилля та руйнівної сили війни, у віршах поетеси перетворилося у своєрідну «візуально-емоційну картину екзистенціального жаху доби» [6, с. 38].

Одним із основних джерел творчості Ліни Костенко є національна історія. У віршах «Древлянський триптих», «Горислава-Рогніда», «Князь Василько», «Чадра Марусі Богуславки» тощо, авторка оцінює події минулого, руйнуючи усталені, популярні міфи та підриваючи благоговіння до історичних осіб. Ідеалізовані постаті в історіософських візіях поетеси втрачають свою велич і ореол таємничості, створений навколо них спотвореною історією. Інтерпретація Ліною Костенко давніх подій спричинена прагненням залучити читачів до пошуку правди про історичне минуле.

Характерною ознакою творчого почерку поетеси стала складна взаємодія часових планів, яка «з'єднує в єдине ціле минуле і сучасне, безпосередні враження від дійсності з реальністю історичної пам'яті» [4, с. 25]. Ліричне осмислення конкретних історичних подій, фактів минулості в поезіях «Чумацький віз», «Чигиринський колодязь», «В маєтку гетьмана Івана Сулими» тощо постає одночасно в декількох часових вимірах, завдяки чому поміщається в ланцюжок всієї історії. Сутність таких творів складає пізнання історичного буття, усвідомлення нерозривного зв'язку часів та епох. Минуле цікавить поетесу найчастіше своїми паралелями з днем сьогоднішнім (цикл «*Душа тисячоліть шукає себе в слові*»).

Підсвідомо лірична героїня відчуває, що може стати духовною зрадою усіх тих, хто жив до неї і плевав надії на її буття на цій землі (цього не можна допустити!):

*Не дай мені заплутатись в
дрібницях,
Не розмінйай на спотички доріг,
Бо кості перевернуться
в гробницях*

Гірких і гордих прадідів моїх («Моя любове! Я перед тобою»).

Зосередження уваги на історичному аспекті свідомості людини не випадкове, адже поетеса послідовно втілює у своїх ліричних творах думку про те, що повноцінна життєдіяльність особистості можлива тільки за умови невідривності її від свого народу і його долі, на основі традицій і духовних надбань нації:

*Митцю не треба нагород,
його судьба нагородила.
Коли в людини є народ,
тоді вона уже людина («Не треба думати мізерно»).*

Історія як джерело й одночасно засіб художнього осмислення дійсності актуалізується в багатьох творах поетеси: «Скіфська одиссея», «Дума про трьох братів неазовських», «Маруся Чурай», «Берестечко».

Ліна Костенко у романі *«Маруся Чурай»* створює не просто глибокий психологічний портрет головної героїні, а здійснює своєрідну історичну реконструкцію переломної епохи часів Богдана Хмельницького – від історичних подій до тогочасного суспільного життя в Україні.

Самобутній новаторський твір Ліни Костенко утверджує реальність постаті легендарної піснетворки. Історія Марусі Чурай в романі поетеси, на відміну від численних попередніх романтичних її осмислень, розгортається як цілком реалістична оповідь. Марусю Чурай у потрактуванні Ліни Костенко можна вважати історичною особистістю в тому розумінні, яке надає цьому поняттю К. Ясперс: фізичне знищення людей видатних часто зустрічається в історії, але вони завжди повертаються, відлунують у віках, завдяки їм рухається вперед суспільство [8, с. 259].

Події з життя Марусі Чурай тісно пов'язані з історією життя цілого народу, оскільки її пісні виражають глибинний сенс історії:

Коли в похід виходила батава, – її піснями плакала Полтава.

Що нам було потрібно на війні?

Шаблі, знамена і її пісні.

Звитяги наші, муки і руїни безсмертні будуть у її словах.

Вона ж була як голос України, що клемотів у наших корогвах!

(«Маруся Чурай»).

Твір нагадує строкату мозаїку людських доль, зокрема історичних осіб, змальованих у народнопоетичному дусі. Це полтавський полковник Мартин Пушкар, патріот і лицар рідної землі з розвиненим почуттям справедливості, людина порядна, чесна, смілива. Це і Ярема Вишневецький, відступник і зрадник, кат свого народу, не прощений у віках. Згадуються в романі постаті Богдана Хмельницького, Якова Остряниці, Северина Наливайка. Історичні події та особи, долі героїв, пейзажі творять неповторний образ рідного краю, який поглиблюється, узагальнюється через сприйняття Марусі: *«...усе як є – дорога, явори, усе моє, все зветься – Україна. Така краса, висока і нетлінна, що хоч спинись і з Богом говори»* [3, с. 239].

Якщо ж у *«Марусі Чурай»* поетеса лише кількома образними штрихами підкреслює історичну могутність та мудрість гетьмана, які підтверджуються універсалом про врятування життя Марусі, то у *«Берестечку»* драматична доля Богдана Хмельницького, його діяльність у центрі розповіді. Ліна Костенко знімає з образу гетьмана «традиційний глянець культурного героя з провіденціональними настановами на кшталт біблійного Мойсея» [1, с. 220], глибоко проникає у внутрішній світ Хмельницького, травмованого поразкою 1651 року під Берестечком очолюваного ним війська.

У душі героя кипить біль не просто поразки у битві чи втрати гетьманства, а відчувається тривога за майбутнє України. Навіть zostавшись без війська він залишається гетьманом – державцем, що відчуває відповідальність перед народом.

Оце тобі супряга з бусурменом.

Хіба я гетьман? Всипище глупот.

Так дався оморочити оманом!

Тепер дивись на Україну. От.

Дивись. Давись сльозами... («Берестечко»).

Символічним у романі є те, що Богдан Хмельницький після поразки знаходить притулок у старій фортеці, де із залого залишився тільки один зброяр.

Не знаю, хто він є. Коли з'явився, звідки.

А може, він Мамай. З'явився, та й і вже («Берестечко»).

Так, ізолювавшись від світу ззовні, головний герой перебуває у постійному іманентному зв'язку з ним. Цей зв'язок у творі виражається через небагатослівні діалоги з особами, які залишилися вірними гетьману в скрутну хвилину. Це, зокрема, джура. Це віщунка-відьма – незмінна супутниця Богдана у боях. Це піп Шрамко, у котрого син в козацькому війську. Він стає духовним наставником і, можна сказати, учителем Богдана, підтримуючи його навіть уже самою своєю присутністю. Зв'язною ланкою між минулим і часом Богдана є дід-гончар, який жив усамітнено побіля руїн фортеці. Цей образ і деталі довкола нього створюють відчуття присутності давнини, яка ще є, але, на жаль, уже на грані знищення. Цей дід як останній оберіг буття українського минулого.

У висновках можемо сказати, що поетичне моделювання історичної пам'яті в ліриці Ліни Костенко створює відчуття присутності історії в нашому сьогоденні. Художня настанова на пізнання й осмислення сутнісних проблем часу і простору приводить до усвідомлення історичної пам'яті як основи якісного людського буття. Проблема історичної пам'яті знайшла в історичних романах у віршах Ліни Костенко *«Маруся Чурай»* і *«Берестечко»* яскраве вираження і розвиток у двох сюжетних лініях: особистій – доля головних героїв та історичній – пов'язаній з боротьбою українського народу за своє визволення, які тісно переплітаються, композиційно утворюючи цілісність.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ковалів Ю. Комплекс «жінки Лотової» у віршованому романі «Берестечко» // Дискурс сучасної історичної романістики. Поетика жанру. – К. : «Київський університет», 2000. – С. 220.
2. Ліна Костенко // Бернадська Н. І., Задорожна С. В. Українська література / Худож. оформл. В. М. Штогриня. – К. : «Феміна», 1995. – 152 с. – С. 124–126.
3. Ліна Костенко // Нові імена в програмі з української літератури : посібник для вчителя / Упоряд. В. Я. Неділько. – К. : Освіта, 1993. – С. 217–248.
4. Макаров А. Історія – сестра поезії / А. Макаров // Українська мова і література в школі. – 1980. – № 10. – С. 25.
5. Проблема історичної та художньої правди в романі Л. Костенко «Маруся Чурай» // Бернадська Н. І., Задорожна С. В. Українська література / Худож. оформл. В. М. Штогриня. – К. : «Феміна», 1995. – 152 с. – С. 126–128.
6. Розумний Я. Героїка чи анти героїка : тема війни в поезії шістдесятників і Нью-Йоркської групи / Я. Розумний // Сучасність. – 1986. – Ч. 11. – С. 38.
7. «Я вибрала... долю, а не вірші». Ліні Костенко – 75 // Дзеркало тижня. – 2005. – № 10 (538). – 19 березня.
8. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс. – М. : Республика, 1994. – 527 с.

Елена Грищенко
(Київ)

РАЗНООБРАЗНЫЙ МИР ДИСКУРСОВ

Дискурс является многозначным термином, который представляет интерес не только для лингвистики, но и для литературоведения, семиотики, социологии, стилистики, культурологии, философии, логики, антропологии, этнологии, риторики, психологии, политологии, журналистики и других гуманитарных наук в их фундаментальных и прикладных характеристиках.

Междисциплинарность понятия «дискурс» обусловила множественность подходов к определению и изучению данного феномена. Выделяют собственно лингвистические, публицистические (вышедшие за рамки лингвистики) и философские употребления термина.

Для нас релевантен следующий набор признаков понятия «дискурс»: *дискурс как коммуникативный процесс*, диалог, при котором происходит обмен информацией между участниками общения – адресантом и адресатом; процесс, который находится под влиянием как собственно лингвистических, так и экстралингвистических факторов; *как структура*, которая включает определённые единицы, способствующие кодированию и декодированию знания; *дискурс как система*, в которую входят разные виды дискурсивных практик; *дискурс как особый способ* представления и видения мира; *дискурс как особый «язык» и мир*, который сохраняет, передаёт и трансформирует информацию, используя свои дискурсивные единицы, категории и правила; *дискурс как выражение и проявление национальной идентичности*.

Современное дискурсивное пространство представлено многообразием независимых и инкорпорирующих друг друга, пересекающихся и взаимосвязанных видов дискурсов. Существуют различные способы их классификации [3], [4]. В центре внимания лингвистов находятся разные виды (около 200), среди которых *педагогический, политический, религиозный, научный, медицинский, бытовой, бытийный, юмористический, ритуальный, художественный, глоттонический, сказочный, фантастический* дискурсы. Называют также *внутрисемейный, притчевый, музыкальный, поэтический, музыкально-поэтический, метафорический, деловой, экологический, внутрисемейный, дискурс СМИ, дискурс неопределённости, дискурс песенный, предписывающий, идеологический, гендерный электронный (мужской, женский), публичный, социально-политический, медиapolитический, историко-политический, психотерапевтический, фольклорно-обрядовый, молодёжный, сакральный, юридический дискурс, публицистический, аргументативный, полиинтенциональный, дискурс села, дискурс городской архитектуры, литературоведческий, образовательно-педагогический, медиадискурс, глобализационный, дискурс конфликта, дискурс угрозы, пропагандистский, дискурс личности (дискурс Пушкина, Достоевского), дискурс символизма, дискурс постмодерна, дискурс временной (советский, постсоветский), философский (метафизический), мировоззренческий дискурс, радиодискурс, теледискурс, театральный, кинодискурс, литературный, тоталитарный, неофициальный, ритуальный, газетный, PR-дискурс, шоу-дискурс, презентационный дискурс, дискурс бренда, дискурс имиджа, дискурс культуры, дискурс межкультурный и национальный, русский дискурс, ситуативно-обусловленные и ситуативно-необусловленные дискурсы, практические типы дискурса (личностные и институциональные), коммуникативный, прагматический и разговорный дискурсы, межличностный, публичный, массовый и организационный, субъектный и бессубъектный, повседневный, государственный (дискурс власти), персуазивный (убеждающий), спортивный дискурс, бизнес-дискурс, переводческий, виртуальный, компьютерно-медийный, профессиональный, управленческий, риторический дискурс.*

Работы исследователей посвящены *экологическому, фантастическому, военному, маркетинговому, студенческому, молодёжному, учебному, диалогическому, рациональному, фразеологическому, жаргонному, фигуративному, эпистематическому, агональному, побудительному, нарративному, сказочному, детскому, новостному, туристическому, лингвоимагологическому* дискурсам, *дискурсу национальной идентичности, дискурсу молчания, дискурсу туризма, дискурсу травелога и мы-дискурсу.*

Также выделяют *эвалюативный (оценочный), лиминальный дискурс; гуманитарный, конфликтный (оппозиционный), форумный сетевой, маркетинговый, СМИ-дискурс, дискурс информационной войны; манипулятивный; демагогический; толерантный, интолерантный, конфликтный, агрессивный, агональный; дискурс дискредитации, оскорбления, комплимента; оппозиционный, интертекстуальные дискурсы (прецедентные, вторичные), дискурсы интегрированных маркетинговых коммуникаций;* (Синельникова Л.Н.) [5], [6]; *манипулятивный идеологический, элитарный, образовательный, расистский, дискурс «ин-группы» и дискурс «аут-группы», доминирующий, властный, легитимный и нелегитимный, идеологический, парламентский, сексистский, межличностный, диктаторский, дискурс бизнес организаций, дискурс судебных заседаний, бюрократический, корпоративный, правительственный, законодательный, менеджералистский* (Т. Ван Дейк) [2].

Последние работы в области дискурсологии посвящены *дискурсу троллинга* [7]; *фейк-дискурсу* [1]; *поведенческому дискурсу элитарной личности, экономическому дискурсу, мультимедиальному дискурсу страха, консьюмеристскому дискурсу* [8]; *политическому дискурсу web-пространства* [9]; *поведенческий* [10]; *тоталитарный, SMS-дискурс* [11]. Появляются всё новые и новые типы дискурсов. Дискурс-анализ позволяет исследователям проводить многоаспектную работу, которая даёт возможность получить новые знания о языке и о мире в целом.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Грищенко Е. В. От фейк-нюз к фейк-дискурсу / Е. В. Грищенко // Матер. міжнар. наук.-практ. конф. «Україна і світ: діалог мов та культур» (01 – 03 квітня 2015 року). – Київ, Вид. центр КНЛУ, 2015. – С. 95 – 97.
2. Дейк Т. А. ван. Дискурс и власть: Репрезентация доминирования в языке и коммуникации / Т. А. ван Дейк. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2013. – 344 с.
3. Кибрик А. А. Модус, жанр и другие параметры классификации дискурсов [Электронный ресурс] / А. А. Кибрик. – Режим доступа: http://iling-ran.ru/kibrik/Discourse_classification@VJa_2009.pdf
4. Ковальська Н. Питання типології дискурсу [Електронний ресурс] / Н. Ковальська. – Режим доступа: http://linguistics.kspu.edu/webfm_send/1917
5. Синельникова Л. Н. Интегрированные маркетинговые коммуникации / Л. Н. Синельникова // Коммуникативистика в современном мире: эффективность и оптимизация речевого взаимодействия в социуме : материалы Третьей междунар. науч. конф. (Барнаул, 24 – 29 апр. 2012 г.) / под ред. Н. В. Панченко, Т. В. Чернышовой, А. А. Чувакина. – Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2012. – С. 55 – 58.
6. Синельникова Л. Н. Современная дискурсивная «матрица» как показатель состояния общественного сознания / Л. Н. Синельникова // Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка : Філологічні науки. – 2010. – № 2. – С. 10 – 32.
7. Синельникова Л. Н. Сетевой троллинг: попытка системного описания / Л. Н. Синельникова. – Режим доступа: http://www.tverlingua.ru/archive/040/02_40.pdf
8. Современный дискурс-анализ. Институциональные дискурсивные практики : электрон. журн. [Электронный ресурс] / под ред. Кожемякина Е. А., Переверзева Е. В. – 2014. – Вып. 11.– Режим доступа : <http://www.discourseanalysis.org/ada11.pdf>
9. Современный дискурс-анализ. Стратегии репрезентации : электрон. журн. [Электронный ресурс] / под ред. Кожемякина Е. А., Переверзева Е. В. – 2015. – Вып. 12.– Режим доступа : <http://www.discourseanalysis.org/ada12.pdf>
10. Современный дискурс-анализ. Электрон. журн. [Электронный ресурс] / под ред. Кожемякина Е. А., Переверзева Е. В. – 2015. – Вып. 13.– Режим доступа : <http://discourseanalysis.org/ada13.pdf>
11. Современный дискурс-анализ. Дискурс воздействия: от философии к рекламе : электрон. журн. [Электронный ресурс] / под ред. Кожемякина Е. А., Переверзева Е. В. – 2016. – Вып. 14.– Режим доступа : <http://discourseanalysis.org/ada14.pdf>

UNRELIABILITY OF THE FIRST-PERSON NARRATOR IN ENGLISH GOTHIC FICTION

The issues that provoke high interest and are researched by many scholars are still urgent and arguable so far as the theory of unreliable narration is new. The object of the study is a diversity of the narrative types.

There are two types of narrative structures: *linear* and *nonlinear*. The distinctive feature of the former is logical sequence of events. The latter has more complicated structure. The nonlinear narration comprises psychological texts. The structure is also divided into *traditional* and *non-traditional (alternative)* [1, p. 46–50].

According to W. Schmid, a fictitious text must be marked by objective signs [2]. For example, J. Searle is certain about the absence of any special markers which would identify the text as a fictitious one [9, p. 319–332].

The next group of theorists believes in relative and pragmatic character of fictitious nature based on *reference signs* (W. Harald) [2] or *metacommunicative* and *contextual* signals of fiction (M. Martinez; M. Scheffel) [2]. The former is characterized by intentional reservation of certain modifiers as place, time and negative introduction. Metacommunicative signals are carried out by so-called *paratexts* (Genette Gérard) that is different accompanying texts such as titles and subtitles, prefaces, dedications, etc. As a rule, they indicate the fiction. Contextual signal is, for example, the conditions of the publication of a certain work [2].

Gregory Currie and Kendall Walton used the term *make-believe* to describe the attitude to assume towards fictions. Make-believe does not stand for believing in the veracity of an assertion but rather for the willingness to employ our imagination in dealing with the content that is communicated to us [7].

J. Koton believes that the analysis is complicated and also redundant, while the fact that we can appreciate the nature of artistic fictions is much more important.

According to S. Chatman, unreliable narration links three key concepts: *distance*, *narration* and the *implied author*:

“What makes a narrator unreliable is that his values diverge strikingly from that of the implied author’s; that is the rest of the narrative – *the norm of the work* – conflicts with the narrator’s presentation, and we become suspicious of his sincerity or competence to tell the *true version*. The unreliable narrator is at virtual odds with the implied author; otherwise his unreliability could not emerge [4, p. 138].”

A narrator is “unreliable” when he or she offers an account of some event, person, thought, thing, or other object in the narrative world that is opposed to the contents the implied author would offer, excepting the point that the implied author knows that the narrator is not worth trusting.

It is still, however, difficult to apply the definition, given that it is often impossible to determine what the ‘implied author’s’ version is, or what it would be. S. Chatman is confident that as readers we can understand that the ‘teller’ in the story differs from the author.

T. Heyd outlines three categories of unreliability: quiet deception, self-deception and unintentional unreliability [5, p. 227–231].

Quiet deception is highly intentional unreliability. The narrator deliberately and flagrantly lies to the reader [5, p. 227].

Self-deception or *face-saving* is where a narrator evades, embellishes or lies because he/she wants to avoid embarrassment, or wishes to present him/herself in the best light, out of politeness [5, p. 230].

Unintentional unreliability is a narrator who is naïve, uneducated or mentally ill. The narrator is not being intentionally uncooperative [5, p. 231].

With the help of T. Heyd’s classification of the narrator’s unreliability it is possible to analyze and understand the nature of false information given by the character.

Firstly, it should be defined whether the structure is linear or nonlinear. As the latter stands for unreliable narration, it is necessary to determine if it is traditional or alternative.

Secondly, there should be the difference between *explicit*, *implicit* and *extra-textual* narrative discourses.

The last step is to identify the category of unreliability: *quiet deception*, *self-deception* or *face-saving*, *unintentional unreliability*.

Before the reader is aware that there might be an unreliable narrator, like in Henry James’ *The Turn of the Screw*, and that he or she should pay attention to some special features in the text, it is rather easy to believe that this is a simple ghost story and nothing more.

The question is how to define whether the narrator is reliable or not. We suggest the following scheme in order to determine unreliability:

1. to find the main character and to identify whether he/she takes part in what is going on.
2. to define whether the narrator tells the story in the first-person.
3. to point out if the protagonist expresses his/her own feelings and emotions or just enumerates facts.
4. to find in the text the distinctive features suggested below.

The distinctive features of the unreliability of the first-person narrator are supposed to complete the scheme:

- personal pronouns *I* and *we*;

- parentheses;
- Present Simple, Future Simple;
- The Conditional Mood;
- modal verbs;
- interrogative sentences;
- stylistic devices.

Personal pronouns *I* and *we* are used to show the subjectivity of the character's words. Parentheses like *I suppose, maybe, probably, perhaps* identify the misgivings and intensify the readers' doubts about the reliability of events. The usage of Present Simple and Future Simple indicates the subjectivity of a narrator. Modal verbs like *may, must, should, need to, would* stand for suppositions of a character. The Conditional Mood implies conjectures and doubts. Interrogative sentences, especially rhetorical, return the readers in the reality forcing them to think about the possible answers. Such stylistic devices, as similes, set phrases, allusions, personifications and metaphors serve as assistants in identification of the moral state and reliability of the character.

In Henry James' *The Turn of the Screw* a guest Douglas introduces a story of a governess whom he claims to have known and who is now dead. He begins to read from the written record, and the story shifts to the governess's point of view as she narrates her strange experience. The governess travels to her new employer's country house, Bly, and begins her duties. Soon thereafter, she begins to see around the grounds of the estate the figures of a man and woman whom she does not recognize. These figures come and go at will without ever being seen or challenged by other members of the household, and they seem to the governess to be supernatural. She learns from Mrs. Grose that the first one is her predecessor, Miss Jessel, and another one is an employee, Peter Quint. Prior to their deaths, they spent much time with Flora and Miles, and this fact has grim significance for the governess when she becomes convinced that the two children are secretly aware of the ghosts' presence.

Firstly, the governess tells the story in the first-person, and that is the main confirmation of her subjectivity:

I remember the whole beginning as a succession of flights and drops, a little see-saw of the right throbs and the wrong [6, p. 10].

The amount of the governess' parentheses discredits the authenticity of her words:

I suppose, I had expected, or had dreaded, something so dreary that what greeted me was a good surprise [6, p. 10].

She did not see anything and anyone, but she had already been waiting for something wrong to meet her. She used *I suppose* to express her own fears.

One more important fact is that the governess used the Past Simple for the events which really took place at the beginning of the story, but further, after the apparition, she expresses her ideas in the Present Simple to assert the facts she is not sure of. Finally, she tries to convince everybody of the truth of her words using the Future Simple. She does not need any evidence of her thoughts and she is confident in her rightness:

I had no drop again till the next day, for I was carried triumphantly through the following hours by my introduction to the younger of my pupils [6, p. 11].

They know – it's too monstrous: they know, they know [6, p. 51]!

That's what Flora knows [6, p. 54].

She'll say she isn't – she'll lie [6, p. 52]!

The use of Conditional Mood stresses the governess' unreliability. She states her views about insignificant things instead of doing something in order to solve the current problems:

If he had been wicked he would have "caught" it, and I should have caught it by the rebound – I should have found the trace, should have felt the wound and the dishonour [6, p. 32].

The diversity of modal verbs used in the novella emphasizes the governess' duties, aims, mood and further her inner subconscious misgivings concerning what was going on:

It must have been also what she wished [6, p. 55]!

If we do, you may be sure, it will be to take you quite away [6, p. 109].

The use of stylistic devices deepens the general idea of the moral state of the governess. Simile is used in order to stress the total horror she faced:

The change was actually like the spring of the beast [6, p. 25].

The simile is used to show the governess' attitude to changes happened in her life so rapidly and to emphasize her extreme fright.

It was not that I didn't wait, on this occasion, for more, since I was deeply rooted as shaken [6, p. 29].

She had told me, bit by bit, under pressure, a great deal; but a small shifty spot on the wrong side of it all still sometimes brushed my brow like the wing of a bat [6, p. 59]...

The title of the novella is a set phrase. *The turn of the screw* is 1) an additional amount of pressure or hardship applied to a situation that is already extremely difficult to bear [8, p. 254]; 2) an action which makes a bad situation worse, especially in order to force someone to do something [3, p. 405].

The use of allusion emphasizes the governess' unreliability:

Was there a "secret" at Bly – a mystery of Udolpho or an insane, an unmentionable relative kept in unsuspected confinement [6, p. 29]?

The governess alluded to famous English literary works with the help of which she tried to answer her own questions. The first allusion *a mystery of Udolpho* refers to Ann Radcliffe's gothic novel *The Mysteries of Udolpho*. The distinctive feature here is that her characters understood at last the nature of all horrors happened to them, but the governess did not. The second allusion *an insane, an unmentionable relative kept in unsuspected confinement* hints at Charlotte Brontë's *Jane Eyre*, especially at Mr. Rochester's wife who was mentally ill. Opposing these two stories Henry James gave the readers an opportunity to decide in which way the story can develop itself. These variants are the classical gothic style or the psychological one.

The next allusion is another hint at the governess' untrustworthiness:

David playing to Saul could never have shown a finer sense of the occasion [6, p. 113].

The governess alluded to the Bible saying *David playing to Saul*. According to the Old Testament, the future ruler of Israel David served Saul, the first king of Israel, as a sword-bearer and was famous by his ability to play psaltery and when he played the evil spirit departed. This allusion is one of many hints that it is she, but not her young charges, needed help, thus, she is not worth trusting.

Additionally, the use of personification and metaphor points out the governess' bright imagination. They help the readers to feel the atmosphere created around her:

The old trees, the thick shrubbery, made a great and pleasant shade, but it was all suffused with the brightness of the hot, still hour [6, p. 49].

That he's an injury to the others [6, p. 17].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Коваленко К. Типи нараторів і види нарації у прозових творах А. П. Чехова («Мос життя», «Розповідь невідомої людини») / Ксенія Коваленко // Філологічні науки. – 2012. – Вип. 10. – С. 46–50.
2. Шмид В. Нарратология / Вольф Шмид. – Москва: Языки славянской культуры, 2003. – 180 с.
3. Cambridge International Dictionary of Idioms. – Cambridge: Cambridge University Press, 1998. – 604 p.
4. Chatman S. Story and Discourse: Narrative Structure in Fiction and Film / Seymour Chatman. – New York: Cornell University Press, 1978. – 138 p.
5. Heyd T. Understanding and Handling Unreliable Narratives: A Pragmatic Model and Method / Theresa Heyd // Semiotica. – 2006. – Vol. 162. – P. 217–243.
6. James H. The Turn of the Screw / Henry James. – London: Harper Collins, 2011. – 180 p.
7. Koten J. Searle's Approach to Fiction (Extending the Concept to Other Media) [Електронний ресурс] / J. Koten. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: <http://philpapers.org/rec/KOTSAT-2>.
8. Oxford Dictionary of Idioms. – Oxford: Oxford University Press, 1999. – 352 p.
9. Searle J. R. The Logical Status of Fictional Discourse / John R. Searle // New Literary History. – 1975. – Vol. 6(2). – P. 319–332.

Науковий керівник – кандидат філологічних наук, професор Г.В.Чеснокова

Катерина Полякова
(Київ)

КОГНІТИВНИЙ ДИСОНАНС ЯК ПРОЯВ НЕНАДІЙНОЇ НАРАЦІЇ В АНГЛОМОВНИХ ГОТИЧНИХ ОПОВІДАННЯХ

Художній текст як особливий вид комунікативної діяльності людини має свою специфіку. Закладена у ньому художньо-стетична інформація обумовлює особливий відбір мовних засобів і прийомів, призначених передати читачеві певну інформацію. Специфіка наративних моделей у готичній традиції може розглядатися як психологічно насичена література. Актуальним залишається питання ненадійної нарації в постмодерністських готичних оповіданнях.

Досліджуючи ненадійну нарацію у руслі когнітивістики, Г. Олсон у своїй статті узагальнює 14 «текстових сигналів», серед яких, зокрема наявні суперечності в оповіді; опис подій з кількох перспектив, версії яких не збігаються; велика кількість висловлювань, що стосуються наратора, а також інші мовленнєві маркери експресивності й суб'єктивності; велика кількість безпосередніх звернень до читача з метою викликати його співчуття; визнана самим наратором нездатність говорити правду, зізнання у прогалинах у пам'яті, когнітивній обмеженості; паратекстуальні маркери [3, 97-98].

Проявом ненадійної нарації в тексті твору можуть бути, наприклад, недостовірні, викривлені дані, пропонуючи лише частково правильну інтерпретацію подій або неповне судження. Класифікація типів недостовірності Д. Фелана містить шість видів, котрі можна звести до двох ширших категорій: 1) повідомлення недостовірних даних (*misreporting*), неправильне прочитання (або інтерпретація) і помилкова оцінка (*misevaluating*); 2) повідомлення неповних відомостей (*underreporting*), недостатня інтерпретація (*underinterpreting*) і недооцінка (*underevaluating*) [4, 323]. Таким чином, зазначає Фелан, «мистецтво ненадійної нарації є

мистецтвом непрямой нарації: автор повинен зробити текст таким, що підходить для двох аудиторій і двох цілей» [4, 323].

Аналізуючи романи Діани Сеттерфілд «*The Thirteenth Tale*» (2006) та Дена Сіммонса «*The Fifth Heart*» (2015) нами було виокремлено наступне. Обидва романи мають детективну лінію, що спонукає до постійної зміни рецепції наратора читачем. Сюжет роману «*The Fifth Heart*» Дена Сіммонса сплетений із невідомих біографічних відомостей про Шерлока Холмса. Наратор доводить до відома, що оповідь містить події з його досвіду, отже, викладені факти, попри обмежену точку зору і суб'єктивізм, можуть виявитись цілком достовірними. «*In the rainy March of 1893, for reasons that no one understands (primarily because no one besides us is aware of this story...)*» [6, 5]

У Сіммонса – повільний і зовні практично безконфліктний розвиток подій, наповнений масою історичних фактів, багатослівними описами пейзажів, архітектури, способу життя. Як маркер ненадійної нарації можна навести цитату на самому початку твору: «*We'll never know. But we do know that the reality of that depression – and his plan for self-annihilation by drowning in the Seine on or before his April 15 birthday – is where this story begins*» [6, 6]. Подібні слова наратора можуть викликати підозру в недостовірності його слів і задати подібний вектор сприймання на весь твір. Далі, при автохарактеристиці наратора відчувається повідомлення неповних відомостей (*underreporting*) «*I discovered, Mr. James*», he said as he leaned closer, «*that I was not a real person. I am . . . how would a literary person such as yourself put it? I am, the evidence has proven to me most conclusively, a literary construct. Some ink-stained scribbler's creation. A mere fictional character*». [6, 7]. Читачеві надається можливість власного сприйняття наратора як вигаданого персонажа чи як реальної особи чи його помилкова оцінка (*misevaluating*).

Читаючи роман Діани Сеттерфілд «*The Thirteenth Tale*», знаходимо підтвердження неспроможності наратором говорити правду, а також повідомлення ним неповних відомостей про себе (*underreporting*). «*My gripe is not with lovers of the truth but with truth herself*» [5, 6].

Під час детективного розслідування відбувається зустріч бібліографа, з головною героїнею Леді Вінтер. Саме під час даного епізоду відбувається помилкова оцінка та сприйняття особи наратора (Леді Вінтер). «*My name is Vida Winter. I went through the necessary legal procedures in order to be able to call myself by that name legally and honestly. What you want to know is the name by which I was known prior to the change*» [5, 18]. Зміна ім'я, про яку говорить героїня, само по собі є спробою щось приховати і спонукає до додаткових запитань, заплутуючи читача ще більше.

Зосереджуючи увагу на особливих текстових сигналах, що є проявом надійності наратора, слід детально розглянути діалоги між учасниками подій. «*What is it that allows human beings to see through each other's pretendings? For I understood quite clearly in that moment that she was anxious. Perhaps emotions have a smell or a taste; perhaps we transmit them unknowingly by vibrations in the air. Whatever the means, I knew just as surely that it was nothing about me in particular that alarmed her, but only the fact that I had come and was a stranger*» [5, 6]. Роздуми виглядають цілком логічно і досить розумно. («*understood quite clearly*», «*knew just as surely*»). Проте, наратор все-таки не впевнений, що він має рацію. Риторичне запитання, повторювані слова «*Perhaps*», «*Whatever the means*» може навести на сумнів у когнітивній компетенції наратора та спровокувати зсуви фокусу уваги читача. Таким чином, як зазначає І.А.Бехта, «читач виступає гарантом зв'язності тексту», але й водночас має справу з «порушенням механізму зв'язності» [1, 21-27]. При цьому, ненадійна нарація дає можливість кількох інтерпретацій. Слід зазначити, що головне завдання читача – правильно декодувати зашифровану в тексті картину світу ненадійного наратора (*unreliable narrator*).

Розглядаючи сутність когнітивного дисонансу, в своїй статті Коляса О. В. пропонує його тлумачення як психічного стану особистості, для якого характерним є невідповідність і суперечність поглядів, переконань, установок та зовнішніх умов. Таке відчуття викликає прагнення стимулювати процес пізнання з метою упевнитися в правдивості нової інформації [2]. «*But why carry out such a hoax, sir? Why betray your good friend Dr. Watson and thousands of your loyal readers with such a ruse if there were no grand criminal conspiracy—no Napoleon of Crime—pursuing you? What could be your motive? Sheer perversity?*» [6, 18]. У наведених прикладах автор активно залучає читача до інтерпретації тексту та його тлумачення, і надалі спонукає його до формування особистої точки зору. Абсурд кардинально змінює стереотипи сприйняття реального світу на рівні здорового глузду, тому варто підкреслити суттєвий вплив когнітивного дисонансу на дезадаптацію читача.

Отже, проаналізувавши та співставивши романи Діани Сеттерфілд «*The Thirteenth Tale*» та Дена Сіммонса «*The Fifth Heart*», ми дійшли висновку, що ненадійна нарація в текстах романів – це спосіб автора не тільки зацікавити вибагливого читача, а й продуктивний засіб виведення його на принципово активні позиції розуміння тексту.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бехта, І.А. Лінгвокогнітивна реалізація прагматики адресата в англійській прозі [Текст] / І.А. Бехта // Вісник Сумського державного університету. Серія Філологічні науки. – 2005. – №5(77). – С. 21-27.
2. Коляса О. В. Когнітивні механізми творення ігрового абсурду в англійському фентезійному оповіданні [Електронний ресурс] / О.В Коляса. – Режим доступу: <http://www.oljournal.in.ua/index.php/problem1->

suchasnikh-lingvistichnikh-doslidzhen/54-kolyasa-o-v-kognitivni-mekhanizmi-tvorenniya-igrovogo-absurdu-v-anglomovnomu-fentezijnomu-opovidanni.

3. Olson G. Reconsidering Unreliability: Fallible and Untrustworthy Narrators / G. Olson // Narrative. – 2003. – № 11. – P. 93-109.

4. Phelan J. Narrative Theory, 1966–2006: A Narrative / J. Phelan // The Nature of Narrative: Revised and Expanded / Robert Scholes, James Phelan, Robert Kellogg. – New York : Oxford University Press, 2006. – 403 pp. – P. 283-336.

Аналізовані тексти:

5. Setterfield D. The Thirteenth Tale. - London: Orion Press, 2007. - 480 p.

6. Dan Simmons. The Fifth Heart [Електронний ресурс] / Dan Simmons // Sphere. – 2015. – Режим доступу: <http://www.rulit.me/books/the-fifth-heart-read-384075-1.html>.

Науковий керівник – кандидат філологічних наук, професор Г.В.Чеснокова

*Ольга Трубінова
(Путівль)*

ОСОБЛИВОСТІ АФІКСАЛЬНИХ УТВОРЕНЬ У СИСТЕМІ ОКАЗІОНАЛЬНИХ НАЗВ РІЗНИХ ЧАСТИН МОВИ В ПОЕТИЧНИХ ТВОРАХ В. ЗАТУЛИВІТРА

«Письменник малює картину...» Ми часто вживаємо цей вислів, розуміючи, що картина та особлива, створена не пензлем, не фарбами, а словесно-художніми засобами, наявними в мові словами, які називають предмети, дії, стани, властивості, ознаки, загалом ті поняття, що пов'язані або з конкретним чуттєвим сприйманням людини, або з її розумовою, психічною діяльністю.

Однією з найважливіших умов функціонування мови є її властивість рухатися та перебувати в стані перманентних змін, де на кожному етапі існування розвиваються ті засоби й способи вираження, ті тенденції, які найбільше відповідають новим соціально-культурним завданням та умовам мовленнєвої комунікації, оскільки основним призначенням мовної системи є забезпечення проблем суспільства.

Нові номінації інформують про нове у реальному житті, адже перш ніж створене слово стане загальноживаним, воно активно використовуватиметься невеликою кількістю людей. Саме від них великою мірою залежить те, чи приживеться це слово.

Неологізми - категорія історична. Вони сприймаються як нові слова доти, доки названі ними предмети, явища, якості, властивості, дії лишаються новими для людини.

Категорія нових слів неоднорідна й багатопланова. Питання про те, які саме слова можна вважати новими, є головним питанням неології. У сучасних дослідженнях ново лексики для позначення новостворених слів використовують такі терміни, як „авторський неологізм“, „індивідуально-авторський новотвір“, „оказіональне слово“, „лексичний новотвір“, „неолексема“, „лексична інновація“. На думку О.Сербенської, інновації - це „новотвори, запозичення, а також включення і входження в мову, зумовлені перерозподілом значень у видах і жанрах мовлення; це і відродження слів і висловів з минулих епох“.

У 1901 році академіку А.Ю. Кримському доводилося відстоювати право на існування таких новотворених в українській мові слів, як внутрішній, зовнішній, народний, що тепер не сприймаються як неологізми.

Не всі неологізми, зрозуміло, засвоюються мовою і стають у ній загальноживаними словами, не всі вони входять до її активної лексики. До таких неологізмів, що не засвоюються мовою, не стають у ній загальноживаними словами, належить переважна більшість індивідуально-авторських новотворів, як- от: «...оговтайся і духом **не чамрій**, цвіріньчику, **їдастий** малоросе“. Немає міст **містиміших**, ніж Київ, і **горожденніших** немає городів. (В. Затулівітер)

Тож пригадаємо значення терміна „нові слова“, звернувшись до словників та енциклопедій.

Неологізм – слово, а також його окреме значення, вислів, які з'явилися в мові на певному етапі її розвитку (загальномовні неологізми) або були вжиті тільки в певному акті мовлення, тексті чи мові конкретного автора (стилістичні, або індивідуально-авторські).

Оказіоналізм – незвично, здебільшого експресивно забарвлене слово, утворене на основі наявного в мові слова або словосполучення, іноді з порушенням законів словотворення чи норми мовної, що існує лише в певному контексті, в якому воно виникло.

Оказіональний – який не відповідає загальноприйнятому вживанню; принагідний, випадковий **Оказіональна рима** – випадкова рима, що з'являється у неримованій поезії, наприклад у білому вірші, верлібрі, ритмізованій прозі тощо. Приклад оказіональна рима з верлібру «На світанку – до вирви» І. Римарука: Виходиш наче вдосвіта, хоч маєш підозру: вода якраз поночіє, і знов на березі чутно: пугу, пугу! – лице при місяці, братове на місяці – з якого такого лугу?

Отже, це лексичні одиниці, які не є загальноживаними, проте можуть ними стати, з'явилися у мові протягом певного періоду і не існували раніше, відчуються як нові у мовній свідомості мовців.

„Створюючись в індивідуальному мовленні, слово стане загальноживаним, якщо це буде суспільна необхідність”, – зазначав В. Філін. Справді, у наше повсякдення так природно ввійшли слова: мрія, майбутнє, незагойний, нестямя, страдниця, чарівливий (М. Старицький), чинник, поступовий (І. Франко), високочоллий (Т. Шевченко), світогляд, самосвідомість (І. Нечуй-Левицький), провесна, промінь (Л. Українка), юнка (П. Тичина). Цікаво те, що неологізми – це не абсолютно нові звукосполюки, а вони, як правило, формуються з наявного мовного матеріалу.

Щоб ширше й якомога об'єктивніше показати використання нових слів, було проаналізовано збірки поезій В. Затулівітра „Полотно”, „Початкова школа”, „Четвертий із триптиха”, „Пам'ять глини”.

Найбільшу групу okazіональних слів в поетичному доробку В. Затулівітра становлять іменники, які виникають на базі власне українських основ та афіксів. Значна кількість цих іменників утворена суфіксальним способом. Найбільш поширені утворення з суфіксами -ість: **незнищість, знкомість**; -ств: **толстовство, тцемальство**, які приносять у семантику okazіоналізмів значення абстрагованої якості. Досить продуктивним і живим процесом є поява значної кількості потенційних слів із суфіксами -ан, які акцентують увагу на певному явищі: в **соцініани** грався, **моцартіана, знахаріана**, а також власне okazіоналізмів, твірною основою яких відсутня як лексична одиниця в мові: **письмаки** - писати - письменники; **лиштва** - листя, **дітва** - дівчата; **вральні; писанва** - писати - писанина; **мишва** - миші; **буквота** - букви; **жінота** - жінки - жіноцтво. Велику групу становлять okazіональні іменники середнього роду з подвоєнням кінцевого приголосного, які використовуються в поезії як засіб створення матеріалізованих узагальнених або абстрактних понять із різними відтінками (залежно від контексту і значення твірної основи): **знаття, ждання, триголоддя, ймання, ялоззя, безоддя, вимергтя, розхвилля**. Для характеристики описуваного, інтимізації розповіді В. Затулівітер утворює іменники з суфіксами суб'єктивної оцінки -ищ: шезальці в **нерозкопищах** часів; -ищ: **дрімливця**; -ик: **міфестофелик, кусеник**; -ок: **ошімок**; -инк: **житинка**.

Іншомовні префікси рідше залучаються до okazіонального словотвору. Несумісність української основи та іншомовного форманта створює потрібну в контексті контрастність: **дебаркадер, суверток**.

Творення okazіональних дієслів побудоване в основному на таких словотвірних засобах, як префіксація та суфіксація. Серед okazіональних дієслів переважають деривати, в яких твірною основою виступають іменники та прикметники. Для їх творення активно використовуються префікси: з-; за-: **заматерів, завторитетити**; від-: **відсиничу, віддідуганити**; на-: **не напоследжу**; роз-: **розскринь, розбузкувався**; під-: **підпрагнула**; о-: **окістились**; об-: **обдітисн**. Інновації, утворені за допомогою префіксів в-, ви-, при-, пере-, із-, по-, є результатом дії аналогії продуктивних словотвірних типів. Вони становлять інтерес із семантичного боку, оскільки надають дієслівним основам додаткових відтінків: **вкочнути, перемовчалося, приспасібує, придякує**.

У межах індивідуального дієслівного словотворення суфіксація поширена менше, ніж префіксація. Okazіональність таких утворень забезпечується приєднанням дієслівних суфіксів: -и (ти), -і (ти), -а (ти), -ува (ти) до іменникових та прикметникових основ: **хилитає, кров пивнитися, кружають, газетярити, їжачитися, солов'їти**.

Okazіональні дієприкметники утворюються за унікальною моделлю через ступеневого творення внаслідок конфіксації та префіксації, коли твірною основою відсутня як лексична одиниця словника. Відбувається творення слів з ознаками дієприкметника без співвідносного дієслова за аналогією до інших дієприкметників. Приєднані до іменникових та прикметникових твірних основ префікси відіграють у них важливу словотвірну і семантичну функцію. Для творення активних дієприкметників з суфіксом -л- у поетичному мовленні В.

Затулівітра використовуються такі дієслівні префікси: з-: **звишневілі** вишні; за-: **задавнілі**; роз-: **розвесніла** душа. Творення пасивних дієприкметникових інновацій із суфіксом -ен- (-ен-) відбувається за допомогою префіксів: при-: **приторблена**; за-: **зазублений, заплішений**; роз-: **розквартирені**; про-: **прооучене**. У поетичному доробку зустрічаються дієприкметники, інноваційність яких полягає у незвичайному з семантичного погляду поєднанні морфем: неспротивних, всевідшкочовних, котлета стежка тощо.

Значну частину у поетичній спадщині В. Затулівітра становлять okazіональні прикметники.

Основними способами їх творення є суфіксація та префіксація. Не тривіальність суфіксальних утворень здебільшого полягає в семантичній неспіввідносності поєднаних морфем. В індивідуально-авторській практиці найактивніше використовуються суфікси -аст-, -ист-: **рукастим, ниткастий, журавлистих, більмастий, діастих, бублисті нулі, оліїсті, юрмистих, їдастий, стегнаста**, які допомагають охарактеризувати предмет, названий твірною базою. Суфікси з нейтральним ступенем інтенсивності якості: -н-, -ен-: **чорнених, мозольні**; -іш-: **хиткіші, містиміших, горожденіших**; -ущ-, -уч-: **важучий, тягучий, біжучі, одлігущих**, а також суфікси, які, приєднуючись до мотивуючого іменника, нейтралізують емоційно-експресивне забарвлення і допомагають економизувати висловлювання: -ськ-: **непаські**.

Порушенням норм сучасного українського словотвору є приклади вживання дієслівних та іменникових одиничних та подвійних префіксів у творенні новотворів-прикметників: **поостанній** день, **одпідземні** дощі, **понадобрійні** дороги; а також індивідуальне утворення компаративних форм: **денніший** день, **найпрапоріші** з прапорів, **найчубіші**.

Серед поетичних новотворів помітне місце посідають прислівники, які виступають у ролі придієслівного означення і виражають динамічну ознаку. Okazіональні прислівники, мотиваційним словом яких виступає

узуальний прислівник, утворюються префіксальним і суфіксальним способами. Використання префіксів дає змогу авторам надати інноваціям нових супровідних відтінків у значенні: на-: **навспак, навзахідки, навзаєм, надбіжки, настріч, навзадь, наростіб, надовколо**; за-: **завсиньки**; в-: **вперешепт, встидьки, вперестріч**.

Творення оказіональних прислівників від інших частин мови відбувається суфіксальним способом. Зустрічаються відприкметникові прислівники: **велеречиво, губато, січнево**.

Невелику групу становлять конфіксні прислівники, утворені за моделлю „прийменник + іменник”: **відшлунково, поплічно**; „прийменник + числівник + іменник”: **удвоніж**. Не мають словотвірних аналогів у сучасному словотворі оказіональні віддієслівні прислівники: **достоту, дибки**.

Як бачимо, В. Затулівітер активно використовує неологізми. Звичайно, все залежить від авторського стилю, авторського бачення, і спосіб мислення творчих людей просто неможливо підігнати під якісь рамки. Тому досить важко групувати нові слова й виділити певні тенденції їх творення і функціонування.

Можливо, деякі згадані новотвори стануть невдовзі загальноживаними словами. Насамкінець хотілося б згадати слова Ю.Шереха: «...часто буває цінніше не витворити щось скороминуще нове і власне, а вдало і глибоко по-своєму використати те, що в мові вже є, таким чином внутрішньо збагачуючи мову».

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вокальчук Г.М. Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект): Монографія. – Рівне: НВЦ „Перспектива”, 2004.
2. Ненець К.В. Іменникові новотвори та їх функції в епістолярній спадщині Лесі Українки.
3. Лопатин В.В. Рождение слова: Неологизмы и окказиональные образования. – М.: Наука, 1973. – 151 с.
4. Стратулат Н.В. Семантична неологізація як спосіб збагачення словникового складу української мови // Мовознавство. – 2007. – № 3. – С. 69-77.
5. Томіленко Л.М. Морфологічний спосіб творення нових іменників-термінів у словнику української мови у 20-ти томах // Мовознавство. – 2009. – № 2. – С. 69.
6. Затулівітер В.І. Пам'ять глини: Книга поезій. – К.: Рад. письменник, 1984. – 182 с.
7. Затулівітер В.І. Початкова школа: Книга віршів. – К.: Рад. письменник, 1988. – 222 с.
8. Затулівітер В.І. Полотно: Поезії. – К.: Дніпро, 1986. – 238 с.
9. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад, і голови, ред. В.Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТ „Перун”, 2001.
10. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р.Т. Гром'яка та ін. – К.: ВЦ „Академія”, 2007.
11. Энциклопедический словарь в двух томах. / Под ред. Б.А.Введенского. – 1964.
12. Большая советская энциклопедия. - М.: Сов. энциклоп. – 1974.

Науковий керівник – Т.М.Бабій

Юлія Цис
(Київ)

POINT OF VIEW IN OSCAR WILDE'S PLAYS

Modern linguistic science is characterized by the interest to the problem of text categories. The new approaches to the study of the production of the text of drama explore features of text categories, their place and role in the dramatic text and attempt to establish correlation between the text categories and the specific set of linguostylistic means to express them. Currently, interest to the point of view, as one of the central text categories, in dramatic text is increased.

Certainly, the point of view in narration is studied deeply enough by such scholars as B.A. Uspensky, P. Lubbock, G.J. Prince, N.D. Tamarchenko, and B.O. Korman [3, 5, 7, 1, 2] but in the case of the point of view in dramatic text, it needs to be explored more detailed. There are still no definitive answers about what constitutes the studied category, how it is manifested in the dramatic text and how it is expressed in the text of drama. Therefore, in the following article the features of functioning of the point of view in dramatic text are presented.

In the Anglo-Saxon literary tradition the problem of point of view arises in the framework of literary criticism, which is interested in the problems of prose composition. Initially, the term *point of view* was introduced by H. James. The main ideas of the problem of point of view, H. James has stated in the preface to his later novels, which were written in the period of 1907-1909. In his novella *Madame de Mauves* he attempted for the first time to use point of view in practice. H. James understood the point of view not only as the narrative device but also as a display of author's realization of inability to recreate the impersonal image of reality. Moreover, there is quite a widespread opinion in the research literature that the point of view in H. James's works is the tool that is beyond objectification. This tool can be interpreted as dramatization of prose [5, p. 124].

Subsequently, the point of view was explored by such scholars as B.A. Uspensky, P. Lubbock, D. McIntyre, G.J. Prince, N.D. Tamarchenko, A.V. Chesnokova and B.O. Korman [3, 5, 6, 7, 4, 1, 2].

The definitions of the point of view are diverse. Thus, P. Lubbock defines it as the attitude of the narrator to the narration [5, p. 126]. According to N.D. Tamarchenko, point of view is a position of observer in the narration, which, on the one hand, defines its range of vision and, on the other hand, expresses the author's assessment of the subject and his outlook [1, p. 256].

G.J. Prince determines the point of view as a term that represents the narrative situation and denotes the perceptual and conceptual position of the narrator [7, p. 89].

B.O. Korman designates the point of view as the fixed relation between the subject of consciousness and the object of consciousness. At the core of this approach is the idea of complete subordination of the character to the author. It means that subjectivity of all inner points of view of the character only mediates the consciousness of the author. He differentiates such planes of point of view as evaluative, indirectly evaluative, temporal and spatial [2, p. 62].

The new impetus to the development of the point of view theory was given by B.A. Uspensky's model of point of view planes. The novelty of his work is primarily in a wide approach to this category, as it considers the manifestation of point of view on different levels of analysis or on different planes. The first one is the evaluative or ideological plane, it implies author's evaluation and ideological perception of the world he portrays. The phraseological plane implies different linguostylistic means in the author's description. The spatial plane implies the designation of the space of the narration. The temporal plane implies the designation of the time of the narration. The last one is the psychological plane, it implies objective and subjective point of view. At the core of each plan is the interaction of language means of morphological, lexical, syntactical level that expresses certain semantic content. The change of language means is the major marker of change of the point of view [3, p. 136].

All the scholars listed above explored point of view only in narration. One of the first who tried to analyse the point of view in dramatic text was D. McIntyre- who agrees that point of view is one of the central categories in the text analysis as it appears as a result of interaction of the evaluative, ideological, spatial, temporal and psychological planes [6, p. 37]. D. McIntyre additionally claims that as far as there are narrative elements in dramatic text, the point of view there can be analysed as well.

Features of the drama as a literary genre lead to the specificity of expression of point of view in it. A characteristic feature of drama is the use of different types of speech. Suchwise, monologue, dialogue and polylogue are the main forms of manifestation of the characters' point of view. The author's point of view in dramatic text is very specific. Considering that the dramatic text has no narrator, the author's point of view is expressed indirectly, unlike in the lyric and epic genres. Thus, the forms of expressing the author's point of view in drama are conditioned by the specificity of dramatic genre and are, consequently, expressed through the author's choice of certain events and characters, character conflicts, depiction of the clashes between characters, remarks and comments on the characters and characters sayings. Moreover, the title of the play and epigraph can also express the author's point of view, since they signify the author's attitude to the play.

In this article, the analysis of the point of view is based on several comic plays by O. Wilde's, including *An Ideal Husband*, *A Woman of No Importance*, *Lady Windermere's Fan* and *The Importance of Being Earnest* [8, 9, 10, 11]. The author's point of view and character's point of view here are expressed through the characters and the author's remarks. During the analysis of the point of view, the linguostylistic and syntactical means and their connotations were taken into consideration.

O. Wilde's comedies are full of epigrams and paradoxes that often have nothing in common with the actions and characters. The role of epigrams and paradoxes as the linguostylistic means is to create generalized and unrelated images. They are characterized by the use of Present Simple. This form imparts paradoxes and epigrams with abstract character. Consequently, these linguostylistic means can express the author's point of view.

In the speech of Gwendolen paradox "*In matters of grave importance, style, not sincerity is the vital thing.*" [11, p.497] is used to express the author's point of view about falsity of morality, dissimulation and duplicity of people of the modern society.

Another character of this play Algernon also uses paradox "*Divorces are made in Heaven:*" [11, p. 453] to show that O. Wilde by distorting the familiar phrase "*Marriages are made in heaven*" making fun of people who believe in original phrase and assumes that divorce can bring more happiness and relief into human life.

In O. Wilde's comedies the author's point of view is presented in his remarks. Usually, before any character appears in the play, O. Wilde gives brief information about the character, including its appearance, traits of character and his own evaluation of the person.

The author's characterization of Mabel Chiltern can be taken as an example. O. Wilde uses epithet "*the apple-blossom type*" [8, p. 468] describing her appearance, to emphasize the naturalness of her beauty and the disengagement of her manners. Further, O. Wilde includes into Mabel Chiltern's characterization simile "*like a Tanagra statuette*" [8, p. 468] pointing to the gracefulness in her behaviour and her delicate figure.

As for the character's point of view, it is usually presented by the character itself or by another character. To make the character's point of view more distinctive O. Wilde often uses different linguostylistic and syntactical means.

Thus, the example of Lord Darlington hyperbole "*I would have covered the whole street in front of your house with flowers for you to walk on.*" [10, p. 371] supports the assumption that Lord Darlington considers Lady Windermere to be the woman of the first importance for him. Another example of Lord Darlington's point of view is the metonymy "*Do you think seriously that women who have committed what the world calls a fault should never be forgiven?*" [10, p.

373], that is used to stress Lord Darlington's disapproval of mercenary women's demeanour. In this example Lord Darlington insomuch disagree with the current behaviour of women in the society that attaches his point of view to the world disapprovals with ease.

As for the syntactical means that can express character's point of view the example of chiasmus "*All the married men live like bachelors, and all the bachelors like married men.*" [9, p. 50] in the speech of Lady Hunstanton is appropriate. Using this chiasmus in her speech, Lady Hunstanton expresses that men's behaviour in the society and marriage become extremely atypical and, naturally, she considers it to be wrong. Additionally, the antithesis "*Curious thing, plain women are always jealous of their husbands, beautiful women never are!*" [9, p. 32] in the speech of Mrs. Allonby shows her attitude to different types of women and evaluating their behaviour.

Thus, the category of point of view in the dramatic text deserves thorough analysis. Moreover, the point of view in dramatic text has cognitive character and participates in the process of familiarizing with the characters of the play and evaluating them.

BIBLIOGRAPHY

1. Введение в литературоведение. Литературное произведение: Основные понятия и термины / [Себина Е. Н., Есин А. Б., Тамарченко Н. Д., Чернец Л. В.]. – М. : Высшая школа, 1999. – 337 с.
2. Корман Б.О. Изучение текста художественного произведения / Борис Осипович Корман. – М. : Просвещение, 1972. – 113 с.
3. Успенский Б.А. Поэтика композиции: Структура художественного текста и типология композиционной формы / Борис Андреевич Успенский. – М. :Искусство, 1970. – 224 с.
4. Чеснокова Г. В. Як виміряти враження від поезії або Вступ до емпіричних методів дослідження у мовознавстві : [монографія] / Ганна Вадимівна Чеснокова. – К. : Ленвіт, 2011. – 248 с.
5. Lubbock P. The Craft of Fiction / Percy Lubbock. – N.Y. : Viking Press, 1963. – 276 p.
6. McIntyre D. Point of View in Plays: Point of View in Plays: A Cognitive Stylistic Approach to Viewpoint in Drama and Other Text-types / Dan McIntyre. – Amsterdam : John Benjamins, 2006. – 203 p.
7. Prince G. J. Narratology: The form and functioning of narrative / Gerald J. Prince. – N.Y. : Mouton, 1982. – 193 p.
8. Wilde O. An Ideal Husband [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ucc.ie/celt/published/E850003-108/index.html>
9. Wilde O. A Woman of No Importance [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ucc.ie/celt/online/E850003-106/>
10. Wilde O. Lady Windermere's Fan [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ucc.ie/celt/online/E850003-105/>
11. Wilde O. The Importance of Being Earnest [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ucc.ie/celt/online/E850003-002/>

Науковий керівник – кандидат філологічних наук, професор Г.В.Чеснокова

СЕКЦІЯ: ФІЛОСОФІЯ

Iryna Strashko
(Kyiv)

BLOGGING FOR FOREIGN LANGUAGE EDUCATION: AXIOLOGICAL AND EDUCATIONAL ASPECTS

The changes in the global communication space in recent years have led to transformations in the structure and nature of the communicative process that resulted in the emergence of a new socio-cultural situation in which virtual communication practices leading to changes in the nature and direction of social interactions have become an integral part of all spheres of society. Blogs as a means of virtual communication in different types of discourse generated by the net and functioning in it have been actively used along with forums and chats.

There has not been enough analysis of blogging in the field of educational philosophy, which determines the relevance of this paper. It may be suggested that the main reason for this is the novelty of the intellectual field that formed a quarter of century ago and had become exceptionally common in the last decade.

Based on national and foreign researchers' experiences (A. Barlett-Bragg, H. Barret, R. Blood, A. Campbell, M. Divitini, S. Huette, J.Jacobs, A. Johnson, E. Gorshkova, A. Filatova, R. Ferdig, S. Fiedler, L.C. Ducate and L. L. Lomicka, K. McCullagh, L. Milligan, T. Mortensen, K. Trammel, S. Schaffert, W. Wu, J. Walker, J. B. Williams and many others), the paper attempts to reveal the axiological and educational aspect of blogging for foreign language learning in higher educational settings.

The relevance of the conceptual understanding of blogging as a booming socio-cultural phenomenon is growing in current conditions as the globalization process has been intensifying the necessity for the dialogue between nations, peoples, cultures. Another important factor that actualizes the question about the communication process in the conditions of globalization is the need for an adequate understanding of educational consequences of blogging. It could be said that it creates new forms of cooperation between individuals, transforming not only spatial but also, temporal organization of human life, prompting to measure distances in posts, and the time in events. Nowadays blogging is a manifestation of not only social but existential nature of man, which sets his relations with the world community; it affects not only public life but the whole structure of human existence.

It may be suggested that written language is one of its existence modes, its form of embodiment (one, because today there are also others, different in ontologies, such as video blogging and photo blogging). Compared with the static text, the blog is active but at the same time it is stable as its text being its integral part, and its form of embodiment, reflects a particular event of human being. Blogging is based on nearly fundamentally different principles than the usual communication, carried out in real tangible physical space. It involves not only the presence of the subject as an active actor but also the personality with author's originality of perception, feelings, and viewpoints, which can be shared with others. The communicative nature of blogging manifests in anthropological focus on comprehension and understanding of the *Other*, self-understanding, which is possible in the hermeneutical exit beyond the personal situation. It may be said that mutual exchange of thoughts, feelings, emotions, and a connection to individuals' «worlds» into a coherent whole is carried out in blogging practices. Blogging is a form of mass asynchronous communication, mediated by technical means of information dissemination, which has specific features [2; 5]. The structure of a blog is determined by the fact of the presence and frequency of social contacts, and the representation of personal and social empiricism in the text.

It may be suggested that globalization, communicative, social, informational, cultural basis of blogging is ensured by its dialogic nature. Blogging provides for the equality and partnership in communication. Blogging may be seen a means of sharing spiritual values, opening new opportunities for mutual enrichment, as it does not require rejection of personal cultural interests.

It is worth noting that the praxeological aspect of blogging has already been implemented in the field of language education (R. Blood, A. Filatova [2], L.C. Ducate and L. L. Lomicka and others).

Blogging, corresponding to humanistic criteria of education, promotes its openness, recognizes student's personal position, and implies discussions with each other and with the educator. Blogging may be seen as the reflection of the modern communication process with its free relations and the destruction of traditional hierarchies. It creates complex architectonics of interpersonal and social relationships, promotes learner's self-education, self-creation, self-fulfillment. It could be said that its interactivity, dynamic nature, independence may help efficiently solve the issues of individual and professional training.

Axiological status of blogging may be explained by the fact that it is not only a compensation mechanism (for instance, as a result of the limited number of classroom hours) but also is the universal social mechanism that performs its functions under conditions of the relative group and social inclusion supplementing, as such, the content and information aspect of learning. Value aspects of blogging for education are that blogs contribute to the spread of innovations that encompass communicative, research sphere of contemporary process of training language teachers, which enhances didactic time, creates communication environment, providing students with productive language practice, facilitating prolonged communicative process.

It should be highlighted that the efficiency of blogging is not only in the opportunities to post, process, transmit, and store the information [2]; it also attracts students interested in interactive linguistic and social communication, self-

expression and self-fulfillment. Moreover, its distant character, its authentic content, the possibility to arbitrarily set the communication mode [6] with many individuals being physically at home, help eliminate barriers that exist in face-to-face communication; make blogging an effective means of practical use of acquired theoretical knowledge.

It is worth stressing that understanding of axiological blogging use in education represents a relatively broad scale, which is continuously supplemented and corrected by researchers. On its poles, there are positive [2; 3; 5; 7], optimistic or pessimistic evaluations of blogging [1]. They are often a logical continuation of each other, and reflect on the one hand, researchers' positive perception about student's immersion in the target language environment; didactic extension of the learning process outside the classroom, as well as enthusiasm for new communication opportunities. On the other hand, they reveal teachers' growing pessimism, based on fear of dependence upon information technology. Additional causes for concern are as follows: the unsystematic nature of blogging; intellectual property rights issues [5]; openness and publicity [4], as well as associated with them annoyance and anxiety experienced by some individuals [6]; biased or incorrect information in the network that can be wrongly used in blogs.

To conclude, successful use of blogging for foreign language education in national realities may result in learners' intellectual revitalization, alternative opportunities for self-expression and self-fulfillment, additional communication in the target language. Due to its particular features, blogging creates a unique communicative space that allows to optimize and intensify the process of mastering a foreign language. Further understanding of this research issue might involve a strategy focused not only on the integration of interdisciplinary research but also on the use of their different methodological potential to show the possibility of their interpenetration and interaction, as well as to determine the prospects of solving arising issues.

REFERENCES

1. Divitini M. et al. Blog to support learning in the field: lessons learned from a fiasco [Electronic resource] / M. Divitini, O. Haugaløkken, E. M. Morken // IEEE, 2005. – P. 219-221. – Access mode: http://ren.inekstranett.no/PageFiles/218/ICALT2005_ref.pdf – Last access: 17.03.2016. – Title from the screen.
2. Fylatova A. V. Optymyzacyja prepodavanyja ynostrannyh jazykov posredstvom bloh-technohyj (dlja studentov jazykovyh specyal'nostej vuzov): avtoref. dys. na soyskanye učenoj stepeny kand. ped. nauk: spec. 13.00.02 «Teoryja y metodyka obučenija y vospytanyja (ynostranniye jazyky)» / A. V. Fylatova. – Moskva, 2009. – 23 s.
3. Huette S. Blogs in education [Electronic resource] / S. Huette // Teaching Effectiveness Program: Be free to teach. Retrieved September. 2006. – Vol. 6. – P. 2010. – Access mode: <http://www.careersmarts.com/21/BlogsInEducation.pdf> – Last access: 19.09.2015. – Title from the screen.
4. McCullagh K. Blogging: self presentation and privacy / K. McCullagh // Information & communications technology law. – 2008. – Vol. 17. – №. 1. – P. 3-23.
5. Mortensen T., Walker J. Blogging thoughts: personal publication as an Online Research Tool [Electronic resource] / T. Mortensen, J. Walker // Researching ICTs in context. – 2002. – Vol. 249. – Access mode: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.156.7392&rep=rep1&type=pdf#page=257> – Last access: 19.09.2015. – Title from the screen.
6. Nardi B. A. Why we blog [Electronic resource] / B. A. Nardi, D. J. Schiano, M. Gumbrecht, L. Swartz // Communications of the ACM. – 2004. – Vol. 47. – №. 12. – P. 41-46. – Access mode: http://psych.stanford.edu/~mgumbrec/Why_We_Blog.pdf – Last access: 19.09.2015. – Title from the screen.
7. Williams J. B., Jacobs J. Exploring the use of blogs as learning spaces in the higher education sector [Electronic resource] / J. B. Williams, J. Jacobs // Australasian journal of educational technology. – 2004. – Vol. 20. – № 2. – Access mode: <http://ascilite.org.au/ajet/submission/index.php/AJET/article/viewFile/1361/7> – Last access: 19.09.2015. – Title from the screen.

СЕКЦІЯ: МЕДИЧНІ НАУКИ

Александр Миронов
(Одесса)

АНАЛИЗ ПРОБЛЕМЫ ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНОЙ ДИАГНОСТИКИ ГОЛОВОКРУЖЕНИЙ

Актуальность. Головокружение – очень часто встречающийся симптом в медицинской практике. Частота обращения к врачам всех специальностей с данным симптомом составляет 2–5% [1].

Головокружение может быть свидетельством большого количества заболеваний как легкой, так и тяжелой степени тяжести. Сегодня известно около 80 различных заболеваний, сопровождающихся **головокружением** [2].

Зачастую в основе головокружения лежит одно из следующих состояний:

- периферические вестибулярные расстройства
- множественная сенсорная недостаточность
- психогенные причины
- нарушение кровообращения в стволе мозга
- другие заболевания центральной нервной системы
- сердечно–сосудистые заболевания

Возможно также сочетание нескольких состояний [3, 4].

Различают четыре разновидности головокружений: истинное, или системное (вестибулярное) головокружение, ощущение неустойчивости, предобморочное состояние и трудно описываемое чувство дурноты, слабости или головокружения «внутри головы» [5].

Однако **головокружение** не всегда связано с поражением вестибулярного аппарата. Вопрос в том, какие специфические ощущения больные называют **головокружением**. Больные могут описывать следующие состояния: чувство дурноты, легкости в голове, ощущение «пустоты», приближающейся потери сознания, слабости, неустойчивость при ходьбе и нарушение походки. Если у больного истинное головокружение, он описывает чувство вращения в пространстве или вращения предметов вокруг него в определенном направлении [6].

Истинное, или вестибулярное, головокружение – ощущение мнимого движения или вращения предметов вокруг больного или самого больного в пространстве.

Для постановки дифференциального диагноза вестибулярного головокружения важно различать центральное и периферическое вестибулярное головокружение. Вне зависимости от уровня поражения вестибулярной системы проявления собственно вестибулярной дисфункции будет одинаковой, и будет в себя включать:

1. системное головокружение
2. вестибулярную атаксию
3. комплекс вегетативных расстройств, среди которых чаще всего встречаются:
  - тошнота
  - рвота
  - повышение или понижение АД
  - потливость

Таким образом, постановка дифференциальный диагноз основывается на выявлении сопутствующих нарушений, таких как анализе течения заболевания, снижение слуха, очаговые неврологические симптомы, провоцирующих факторов и особенностей нистагма.

Причиной же центрального головокружения является повреждение различных отделов головного мозга, главным образом ствола мозга, мозжечка и их связей.

В основе периферических головокружений лежит повреждение периферических отделов вестибулярной системы — внутреннего уха и вестибулярного нерва. В амбулаторной практике 93% случаев приходится на долю вестибулярного нейронита, болезни Меньера и доброкачественного пароксизмального позиционного головокружения, несмотря на большое разнообразие причин вестибулярного головокружения [7].

Другими причинами центральной и периферической вестибулопатий могут послужить:

1. вестибулярная и базилярная мигрень
2. рассеянный склероз
3. опухоли
4. инсульт и транзиторная ишемическая атака (ТИА)
5. лабиринтит
6. прием различных лекарственных средств

Сегодня мы располагаем большим количеством различных инструментальных методов исследования, при помощи которых можно оценить состояние вестибулярной системы, как современные, такие как магнитно-

резонансная томография (МРТ), так и давно известные, такие как калориметрической пробы и видеонистагмография.

Однако в большинстве случаев для постановки диагноза достаточно тщательно изучить жалобы больного и анамнез заболевания, а также провести простое неврологическое и отоневрологическое обследование.

При серьезном и основательном подходе к сбору анамнеза можно установить причину головокружения в 75% случаев [8].

Главным в процессе осмотра больного является ответ на следующие вопросы:

- Возникло ли головокружение впервые или оно рецидивирует?
- Является ли головокружение системным (вестибулярным) или не системным?
- Сопровождается ли оно снижением слуха и другими симптомами поражения нервной системы (двоением, поперхиванием, онемением лица и конечностей, слабостью в конечностях и т. д.) или существует изолированно?

Жалобы и анамнез

Общие закономерности, выявляемые при сборе анамнеза заболевания и подробном осмотре, позволяют достаточно точно дифференцировать центральные и периферические вестибулярные расстройства [9].

Возникновения головокружения имеет дифференциально-диагностическое значение. Головокружение, которые возникают после пробуждения в утренние часы, имеет преимущественно периферическое происхождение. Головокружения, начинающиеся быстро и сразу достигающие максимальной интенсивности зачастую являются периферическими. Однако следует обратить внимание, что для инсульта и ТИА также характерно внезапное появление сильного головокружения [10].

Продолжительность приступа также имеет дифференциально-диагностическое значение. Например, головокружение длительностью до нескольких секунд в основном имеет место при заболеваниях периферического вестибулярного анализатора с односторонней вестибулярной гипофункцией, в частности, на поздних стадиях болезни Меньера (Вестибулярное головокружение). Для приступов доброкачественного пароксизмального позиционного головокружения, вестибулярной пароксизмии (нейроваскулярной компрессии вестибулярного нерва) и головокружения при перилимфатической фистуле характерны головокружение от нескольких секунд до нескольких минут. Головокружение длительностью от нескольких минут до часа встречается при ТИА. При болезни Меньера, перилимфатической фистуле, мигрени головокружения продолжаются в основном несколько часов. На психогенный характер заболевания может указывать жалобы пациента на головокружения, которые продолжаются неделями и месяцами [10, 11].

Немало важным аспектом дифференциальной диагностики служат *факторы провоцирующие головокружение*. Так, приступ доброкачественного пароксизмального позиционного головокружения провоцируется изменением положения головы. Если головокружение усиливается при перемене положения головы, то это является признаком таких заболеваний как рассеянный склероз, острый лабиринтит и перилимфатическая фистула. Важно отметить, что доброкачественное пароксизмальное позиционное головокружение не прекращается в покое.

Свидетельствами наличия у пациента перилимфатической фистулы являются головокружения, возникающее при громких звуках, чиханье или кашле. В данном случае причиной является разрыв круглого или овального окна, что приводит к тому, что давление в полости среднего уха непосредственно передается на внутреннее ухо. Свидетельствами вестибулярного нейронита зачастую являются головокружения, появившиеся после острой респираторной вирусной инфекции. Стрессы часто провоцируют психогенное головокружение [10, 11].

Сопутствующие головокружению симптомы могут дать много информации о его причине. Сочетание головокружения со снижением слуха почти всегда указывает на поражение внутреннего уха или, реже, преддверно-улиткового нерва. Однако изредка, причиной острой нейросенсорной тугоухости и вестибулярного головокружения служит инсульт в артерии лабиринта или в бассейне передней нижней мозжечковой артерии. Для болезни Меньера характерны приступы вестибулярного головокружения которые сопровождающиеся прогрессирующим снижением слуха, особенно в диапазоне низких частот и шумом в ухе. Очаговая неврологическая симптоматика (мозжечковая атаксия, парезы, гипестезией и дизартрией) в сочетании с головокружениями может свидетельствовать о повреждении ствола мозга или мозжечка (например, при инсульте, опухоли или ТИА). Для мигрени характерно сочетание головокружения с головной болью, свето- и звукобоязнью, тошнотой и рвотой. [10—12].

Физикальное обследование

Среди множества сопутствующих головокружениям неврологических симптомов, следует отметить особую важность *нистагма*.

В случаях поражения периферического вестибулярного аппарата нистагм зачастую горизонтальный, реже – ротаторный. Быстрая фаза нистагма направлена в сторону противоположную пораженного уха, а медленную – в сторону поражения. Фиксация взгляда подавляет нистагм. Также во время быстрой фазы нистагм усиливается при отведении глаз в сторону.

При поражениях центральных отделов вестибулярного анализатора может появиться нистагм направленный в любую сторону (вертикальный, горизонтальный, диагональный, конвергирующий или альтернирующий нистагм). И в таком случае фиксация взгляда не приводит к уменьшению нистагма и головокружения.

Исследование неврологического статуса с выявлением таких *сопутствующих очаговые неврологических симптомов* как расстройство глотания, двоение, слабость в конечностях, мозжечковая атаксия или нарушения чувствительности характерны для центральных вестибулопатий. Однако следует принимать во внимание что при поражениях ствола мозга в области входа вестибулярного нерва или флоккулонодулярной доли мозжечка встречаются изолированные системные головокружения [2, 12].

Также крайне важным этапом физического исследования пациента, который предъявляет жалобы на головокружения является *позиционная проба* (проба Дикса-Холлпайка).

Данная проба характеризуется высокой чувствительностью и специфичностью в отношении доброкачественного пароксизмального позиционного головокружения [1, 9, 10, 13]. Так как наиболее частой причиной вестибулярного головокружения является это заболевание, то пробу Дикса-Холлпайка целесообразно проводить во всех случаях периодических возникающих кратковременных головокружений в анамнезе.

Выполнение пробы (см. рисунок):

1. усадить пациента на кушетку;
2. повернуть голову на 45° в сторону;
3. быстро уложить пациента на спину так, чтобы голова оказалась запрокинутой над краем кушетки.

Оценка пробы:

- Если после короткого (несколько секунд) латентного периода развивается вестибулярное головокружение, сопровождающееся горизонтально-ротаторным нистагмом и продолжающееся 20–40 с, то пробу считают положительной.

- Если при выполнении пробы головокружение и нистагм (как правило, вертикальный, направленный вниз) возникают сразу после перехода в горизонтальное положение, без латентного периода, и продолжают все время, пока больной лежит, то вероятно объемное образование в задней черепной ямке. В этом случае необходимо провести МРТ головного мозга для его выявления.

Проба Дикса–Холлпайка

Выводы

На основе проведенного анализа литературы можно четко выделить 5 основных факторов, которые являются наиболее важными при дифференциальной диагностике головокружений:

- Наличие симптомов поражения ствола головного мозга и/или мозжечка;
- Нистагм;
- Нарушение слуха и/или шум, звон в ухе;
- Тошнота, свето-, звукобоязнь;
- Результат пробы Дикса—Холлпайка;

Особое внимание уделенное анализу данных факторов может дать достаточно четкую информацию о причине головокружения и помочь установить правильный диагноз.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Davies R. A., Luxon L. M. Disorders of balance *Handbook of vestibular rehabilitation Eds* 2007; p. 31–40.
2. Соловьева А.Д. Головокружение // *Неврология*. – 2004. – Т. 6. – № 2.
3. Drachman D.A. A 69-year-old man with chronic dizziness *JAMA*. – 2008.
4. Furman J.M, Jacob R.G. Psychiatric dizziness *Neurology* 2007. – P. 24-32.
5. Вейс Г. Головокружение / Вейс Г. // *Неврология под ред. Самуэльса*. – М., 1997. – P.120.
6. Горбачева Ф.Е., Натяжкина, Г.М., Чучин М.Ю. Головокружение // *Consilium Medicum*. Важнейшие синдромы и синдромы. – 2002. – Т. 4. – № 2.
7. Hanley K., O'Dowd T. Symptoms of vertigo in general practice: a prospective study of diagnosis. *Br J Gen Pract* 2002; 52:80912.
8. Hoffman R.M., Einstadter D., Kroenke K. Evaluating dizziness. *Am J Med* 1999;107:468. – P. 78.
9. Baloh R.W. Vertigo. *Lancet* 1998;352:1841. – P. 6.
10. Labuguen R.H. Initial evaluation of vertigo. *Am Fam Physiology* 2006;73(2):244–51.
11. Brandt T., Dieterich M. Vertigo and dizziness: common complains. *Springer*, 2004.
12. К. Бассетти, К. Дэтвайлера. // *Дифференциальный диагноз в неврологии*. Под ред. М. Мументалера. – М., 2009. – P.22-24.
13. Brandt T. Vertigo. Its multicensory syndromes. – L.: *Springer*, 2000.

*Наталія Суцук, Катерина Марьяновська
(Одеса)*

РОЗРОБКА СКЛАДУ ТА АНАЛІЗ КОМПЛЕКСНОГО ФІТОПРЕПАРАТУ ДЛЯ ПІДТРИМКИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПЕЧІНКИ

Найбільш поширеними серед гастроентерологічних захворювань на сьогоднішній день є патологія печінки і жовчовивідних шляхів. Причини захворювання можуть бути найрізноманітніші, це – навколишнє середовище, віруси, їжа, спосіб життя, зловживання алкоголем, генетичні фактори, велика кількість лікарських засобів, які ми приймаємо при будь-яких інших захворюваннях. Печінка є "біохімічною лабораторією" нашого організму. У печінці відбувається синтез і обмін білків, жирів, ліпідів, які є основним складовим живих клітин і клітинних мембран, крім того виконує дезінтоксикаційну функцію, і через це постійно наражається на небезпеку та пошкодження.

Серед процесів, які викликають патології гепатобіліарної системи: мітохондріальні порушення (проявляються у вигляді розвитку фіброзу, іноді з вираженою проліферацією жовчних проток, що провокується лікарськими засобами, парентеральним харчуванням); порушення синтезу білка (білкова дістрофія гепатоцитів, що розвивається внаслідок впливу харчових продуктів з токсичними домішками, алкоголю, ліків, вірусів); холестази (розвивається внаслідок багатьох токсичних, токсикоалергічних, токсико-імунних впливів: вірусних, алкогольних, лікарських та ін.); непрямого шкідливого впливу токсичних чинників на гепатоцити (через набряк, інфільтрацію, гіпоксію, алергію, ідіосинкразію – при цьому біохімічне дослідження крові фіксує підвищення рівня трансміназ).

Зазвичай лікування проводиться у двох напрямках: етіотропна (при вірусних гепатитах з метою придушення реплікації і елімінації збудника) і патогенетична терапія. При патогенетичній терапії використовують «гепатопротектори», які мають здатність зв'язувати токсини, зменшувати запалення, стимулювати регенераторні здібності печінки, покращувати метаболізм.

Фармацевтичний ринок пропонує широкий асортимент гепатопротекторних препаратів, але більшість з них має синтетичну природу і можуть викликати побічні ефекти різного ступеня інтенсивності. Серед гепатопротекторів добре виявили себе препарати рослинного походження, які є економічно доступні для широких верств населення, не мають токсичного впливу на організм і можуть вживатися впродовж тривалого часу. Не зважаючи на те, що більшість фітопрепаратів не проходили належних клінічних випробувань і їх не можна віднести до лікарських засобів з доведеною і передбачуваною ефективністю, вони традиційно займають певну нішу в лікуванні різних захворювань печінки і жовчовивідних шляхів.

Метою нашого дослідження було розробити комплексний фітопрепарат гепатопротекторної дії у вигляді фітозбору.

До складу пропонованого нами препарату входять: квітки розторопші плямистої, листя суниці зеленої, листя винограду культурного, корінь цикорію. Компоненти збору взаємно сумісні і не мають токсичної дії. Біологічно активні речовини кожної з рослин впливають на певний патологічний процес, який відбувається в ураженій печінці. Флавоноїди, які містяться в квітках розторопші плямистої, мають здатність пригнічувати процес перекисного окислення ліпідів, внаслідок чого зменшується проникнення в клітини печінки токсинів;

полісахариди суниці зеленої стимулюють вироблення білків; поліфенольні сполуки, які містить виноград культурний мають антиоксиданту, протизапальну, виразну гепатопротекторну дію, поліпшують функціональний стан печінки; а фенольні сполуки кореня цикорію мають протимікробну, жовчогінну дію, підвищують кількості гепатоцитів з високою білоксинтезуючою активністю, знижують рівень некрозу.

Для підтвердження ефективності фітозбору були проведені доклінічні дослідження на щурах – самцях лінії Вістар, масою 200 – 220 г, які було поділено на кілька груп. Першу групу склали інтактні тварини. На наступних чотирьох групах, проводилось моделювання токсичного ураження печінки в експерименті шляхом підшкірного ін'єкціювання 50% олійним розчином чотирьохлористого вуглецю марки ХЧ ССЛ4 із розрахунку 0,1 мл на 100 г маси тіла (за методиками: Литвинової Е.С., Скакун Н.П., Котова М.Е.). Друга група не отримала лікування. Третій групі на 8 день почали водити внутрішньосудинно «Ессенціале», четверта група отримувала концентрований водний екстракт запропонованого нами збору, а п'ята отримувала «Ессенціале» у комплексі з концентрованим водним екстрактом. На 21 день тварин декапітували з наступним проведенням лабораторних аналізів. Порівнювались показники аспартатамінотрансферази (АСТ), аланінамінотрансферази (АЛТ) в (Од/л), креатиніна (КР) в (мкмоль/л), лужної фосфатази (ЛФ) в (Ме/л) в крові у щурів інтактною групи, експериментально – патологічною і трьох груп, які лікувались різними методами. Показники дослідження виявили, що найбільш позитивні результати дає комплексна терапія «Ессенціале» з запропонованим фітопрепаратом. Отже, запропонований фітозбір посилює гепатопротекторну активність «Ессенціале» і може бути використаний у комплексній терапії захворювань печінки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Афанасьев В.В., Лукьянова И.Ю. Анализ фармакогенеза и алгоритм определения побочного действия лекарств на примере комбинаций глиятилина, фосфолипидов и цитофлавина / Доклады на 1-й Всероссийской конференции клинической фармакологии. – СПб.: ВМедА, 2006.
2. Белоусов Ю.Б. Основы клинической фармакологии и рациональной фармакотерапии. Практическое руководство для врачей. – М., 2002.
3. Мишушкин О.Н. Некоторые гепатопротекторы в лечении заболеваний печени // Лечащий врач. – 2002. – № 6. – С. 55–58.
4. Preisig R. Supplements to the editorial, "Liverprotection therapy". Schweiz Rundsch Med Prax 1970; 59(45): 1559–60.
5. Хорстрес Х. Медицинише клиник. – 1935.– № 11. – С. 1689.
6. Ткач С.М. Эффективность и безопасность гепатопротекторов с точки зрения доказательной медицины // Здоровье Украины. – 2009. – № 6. – С. 7–10.
7. Громова О.А., Торшин И.Ю., Юргель И.С., Назаренко О.А., Рудаков К.В. Механизмы действия и клиническая эффективность комбинированного гепатопротекторного препарата Прогепар // Трудный пациент. – 2009. – Т. 7. – № 12.
8. Hirayama S, et al. Nisshin Igaku 1958;45:528.9.
9. Murato T, et al. Японское общество фармакологов. 1969; 89.
10. Баяши А.О., Акиома Х., Тацаки Х. Воздействие гидролизата печени на циркуляцию крови при хронических заболеваниях печени // Арцнаймиттель Форшунг. – 1972. – Т. 22. – С. 578–580.
11. Вахтер Х. Влияние гидролизата печени на течение основных инфекций // Арцнаймиттель Форшунг. – 1954. – Т. 4. – С. 201–208.
12. Беккер В. Лечение цирроза печени с помощью внутривенных инъекций печени // Медицинише Клиник. – 1956. – № 15. – С. 641–645.
13. Бауман В., Кюнкель Б. Терапия цирроза печени с помощью Прогепара // Германский медицинский журнал. – 1953. – Т. 11. – № 8. – С. 257–260.
14. Йессбергер И. Динамика свободных сульфгидридных групп в крови после введения гидролизата печени // Актагепатологика. – 1956. – Т. 1. – № 4. – С. 7–10.
15. Koizumi B, et al. Klinische Medizin und Forschung. – 1972; 49: 261.
16. Sekiya M, et al. Leber Galle Bauchspeichdruse. – 1973; 14: 582.

СЕКЦІЯ: ТЕХНІЧНІ НАУКИ. ТРАНСПОРТ

*Андрій Бешлей
(Львів)*

ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА НА АВТОМОБІЛЬНОМУ ТРАНСПОРТІ

Правовому забезпеченню екологічної безпеки присвячено цілу низку національних нормативно-правових актів та міжнародних договорів, учасником яких є і Україна. Тому можна стверджувати, що формується певний елемент системи екологічного права України, норми якого знаходять своє місце в різних галузях права. Однією з таких сфер виступає правове регулювання транспортної діяльності. Однак у зв'язку з кризою у більшості галузей економіки суб'єктам господарювання та органам державної влади не завжди вдається виконувати правовий принцип пріоритетності вимог екологічної безпеки, закріплений у Законі України „Про охорону навколишнього природного середовища”. Не є винятком і галузь автомобільного транспорту. Так склалося, що цей вид транспорту є найбільш поширеним і на нього припадає переважна частина пасажирських та вантажних перевезень, особливо у великих містах. Він же є одним з основних джерел забруднення довкілля в цілому та окремих його елементів.

Правове регулювання забезпечення екологічної безпеки в галузі автомобільного транспорту здійснюється за двома основними напрямками: з одного боку – екологічним законодавством, що висуває загальні вимоги до здійснення будь-якої господарської діяльності, а з другого – спеціальним законодавством щодо правового регулювання суспільних відносин, які складаються в транспортній галузі. Обидва напрямки інколи не узгоджуються, існують прогалини в законодавстві, використовуються застарілі стандарти та вимоги в галузі автомобільного транспорту, від яких світова спільнота уже відійшла.

Суспільство спрямовує величезні ресурси на втілення завдань щодо поліпшення енергетичної ефективності й екологічної безпеки автомобільного транспорту. Важливим напрямом на цьому шляху є удосконалення експлуатаційних властивостей колісних транспортних засобів (автомобілів).

Одним з важливих завдань розвитку автотранспорту виступає забезпечення диверсифікації його енергопостачання, яке слід розглядати у двох аспектах: а) диверсифікація за джерелами енергопостачання; б) диверсифікація за видами енергії, тобто пошук нових, альтернативних джерел енергії та енергоносіїв. Останній аспект набуває особливої актуальності як на міжнародному, так і національному рівнях. До найбільш перспективних альтернативних видів моторного палива у практичній площині сьогодні відносять відновлювані джерела енергії, тобто палива з біологічної сировини (як у суміші з традиційними компонентами на основі нафти, так й у чистому вигляді), стиснений та зріджений (за новою криогенною технологією) природний газ. По мірі подорожчання нафти економічно прийнятним стане виробництво рідких синтетичних моторних палив на основі вугілля та природного газу. На більш віддалену перспективу альтернативами в енергозабезпеченні можуть розглядатись водень, а також принципово новий спосіб перетворення внутрішньої хімічної енергії палива у механічну енергію – застосування паливних комірок. Перспективною інновацією з точки зору ефективного використання енергії також є новітні технології гібридного приводу колісних транспортних засобів.

З огляду на результати поширення використання альтернативних палив сьогодні маємо також і деякі негативні наслідки. Зокрема, недостатньо продумане вирощування сільськогосподарських культур для виробництва моторних палив є одним з чинників підвищення світових цін на продукти харчування. Непродумане (у погоні окремих суб'єктів господарювання за прибутком) та неоптимальне використання біопалив (або традиційних палив зі вмістом компонентів із біологічної сировини) може призвести до суттєвого збільшення викидів забруднюючих речовин автомобільним транспортом в атмосферне повітря і погіршення експлуатаційних характеристик транспортних засобів або, навіть, виходу техніки з ладу. Отже раціональне використання альтернативних видів енергії потребує зваженого підходу, що ґрунтується на ретельно перевірених технологіях, а також відповідних стандартах й інструментах контролю вимог на рівні держави.

В Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 року, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17.10.2007 № 80-р, зокрема, поставлене завдання щодо «екологізації» транспорту, що передбачає розвиток екологічно безпечних видів транспорту, упровадження інноваційних проєктів, спрямованих на зменшення рівня шумового забруднення, оптимізацію дорожнього руху на території великих міст, подальший розвиток громадського електротранспорту, підтримку використання автотранспортних засобів, що відповідають європейським стандартам, стимулювання використання альтернативних видів палива, гармонізацію планів розвитку транспортної структури з вимогами, принципами та пріоритетами розвитку екомережі, невиснажливого використання, відтворення та збереження біо- та ландшафтного різноманіття.

Перспективи альтернативного палива такі, що вже сьогодні світові автовиробники говорять про впровадження до 2010 року близько 50 різних моделей, що працюють на альтернативному виді пального. У Європі, приміром, особливо активні в цій галузі компанії Mercedes-Benz, BMW, MAN. А до 2020 року, згідно з резолюцією ООН, який спрямував країни Європи на перехід автомобілів на альтернативні види моторного

палива, очікується збільшення «альтернативників» до 23% всього автопарку, з них 10% (близько 23,5 млн. одиниць) - на природному газі.

Так що, судячи з усього, Європу чекають паливні зміни, над підготовкою до яких вже сьогодні активно працюють автомобільні розробники. Але, як кажуть, часто нове – це добре забуте старе. Те, що сьогодні здається досить екзотичним і поки що рідко, як це не здається дивним, таким не вважалося ще на зорі автомобілебудування. Так, Генрі Форд у свій час висловлював ідею, що етанол стане паливом майбутнього, пропонуючи покупцям Ford T з двигуном, що працює на етанолі, бензині або їх суміші. Сам же етанол проводився з бобів сої, кукурудзи чи конопель. Рудольф Дизель, створивши в 1890р. дизельний мотор, що працює на арахісове олії, успішно реалізував ідею біодизеля.

Біопаливо - Використання біопалива, наприклад етанолу (етилового спирту) або дизельного палива (біодизеля), отриманого із спеціально вирощених рослин, зазвичай розглядають як важливий крок до скорочення викидів вуглекислого газу (CO_2) в атмосферу. Звичайно, при спалюванні біопалива вуглекислий газ потрапляє в атмосферу абсолютно так само, як і при спалюванні викопного палива (нафти, вугілля, газу). Різниця в тому, що утворення рослинної маси, з якої було отримано біопаливо, йшло за рахунок фотосинтезу, тобто процесу, пов'язаного зі споживанням CO_2 . Відповідно, використання біопалива розглядається як «вуглець-нейтральна технологія»: спочатку атмосферне вуглець (у вигляді CO_2) зв'язується рослинами, а потім виділяється при спалюванні речовин, отриманих з цих рослин. Однак стрімко розширюється виробництво біопалива в багатьох місцях (насамперед у тропіках) веде до знищення природних екосистем і втрати біологічного розмаїття. Двигуни, що працюють на біопаливі, використовують енергію сонячного світла, запасену рослинами. Енергія викопного палива – це насправді теж колись давно (десятки і сотні мільйонів років тому) пов'язана енергія сонячного світла, а виділяється при спалюванні викопного палива вуглекислий газ колись був вилучений з атмосфери (і вод океану) рослинами і ціанобактеріями. При всіх плюсах використання біопалива швидке збільшення його виробництва загрожує серйозними небезпеками для збереження дикої природи, особливо в тропіках.

У будь-якому випадку, необхідно оцінити той ризик, який виникає для природних екосистем при культивуванні рослин, які використовуються в якості сировини для біопалива.

Стиснутий природний та зріджений нафтовий газ, а також метанол – пріоритетність газу, як найбільш перспективного екологічно чистого моторного палива, є очевидною для багатьох країн світу. У Канаді, Новій Зеландії, Аргентині, Італії, Голландії, Франції та інших країнах успішно діють національні програми переведення автотранспорту, в першу чергу міського, на газомоторне паливо. Для цього розроблена відповідна нормативно-законодавча база: цінова, податкова, тарифна, кредитна. У результаті є явний прогрес.

Вже зараз в Нідерландах близько 50% автомобілів працюють на природному газі, а кожен десятий автомобіль – на зрідженому. 95% автобусного парку Відня і 87% парку Данії також працюють на газу. І сукупний відсоток споживачів зростає з кожним роком. У Великобританії, наприклад, діє спеціальна програма переходу на інші види енергії (Power Shift Programs): покупцеві компенсується до 75% витрат, які він несе з переоснащення автомобіля на газ. У Німеччині власникам автомобілів на природному газі надаються пільги: щорічні одноразові компенсації при нормі токсичності «Євро-4» і зниження розміру податку.

Водень. Річард Кеммак, автор дослідження «Водень як паливо», вважає, що водень потенційно може стати ідеальним паливом. Зокрема тому, що в природі існує подібний механізм - відомі бактерії, що використовують водень як єдиного джерела енергії. З водню можна виробити втричі більше енергії, ніж з аналогічної кількості бензину. Водень дуже вибухонебезпечний, але, за даними організації National Hydrogen Association (США), ймовірність вибуху водню не вище ймовірності вибуху бензину. За останні три десятиліття на дослідження в цій області державні і приватні організації США витратили понад \$ 15 млрд дол.

Дослідження водневого палива нині активно проводять автомобілебудівні компанії. Honda Motor, General Motors, Ford Motor, Mazda, Toyota, DaimlerChrysler почали випуск експериментальних автомобілів, що працюють на водневих двигунах. Єдиним викидом, що утворюється в результаті роботи подібних двигунів, є вода. Сучасний рівень розвитку технологій не дозволяє використовувати водень ефективно. Виготовлення водневого палива для автомобілів нині в чотири рази дорожче, ніж виробництво автомобільного бензину в кількості, достатній для виробництва аналогічної кількості енергії. Крім того, залишається проблемою створення «водневої інфраструктури» – мережі заправних станцій і сервісних центрів необхідних для обслуговування автомобілів, що працюють на водневому паливі.

Гібриди сьогодні Удосконалення двигунів внутрішнього згоряння ледь-ледь встигає за пред'являються до них вимог. З одного боку, споживачі з мріями про одночасно потужному й економічному моторі, з іншого – екологи, посилюють норми токсичності. А на завершення – геологи, все наполегливіше нагадують про виснаження запасів «чорного золота». Сьогодні сміливо, можна сказати: епоха ДВЗ як основного джерела енергії на автомобілі підходить до логічного завершення. Підтвердження цьому вже не досвідчені, а серійні моделі з гібридними силовими установками. Незважаючи на те, що, по-перше, роботи з електромобілям в багатьох країнах отримали державну (в тому числі фінансову) підтримку, по-друге, підтримку суспільну (судячи з опитування, в Європі вже сьогодні 1,3% споживачів, тобто 200 тис. чол., готові стати власниками електромобілів.

Висновок

Екологічні проблеми, пов'язані з використанням традиційного моторного палива в двигунах транспортних засобів, актуальні не тільки для України, але і для всіх країн світу. У багатьох країнах світу прийняті жорсткі вимоги щодо екологізації автотранспорту. У результаті з 1993 року по 1999 рік кількість шкідливих речовин у відпрацьованих газах автомобілів за кордоном знизилася приблизно в 2 рази. За останні 40 років вміст токсичних компонентів зменшилася на 70%. В даний час багато закордонних моторобудівних фірми взяли курс на вирішення завдання досягнення нульової (Zero) токсичності відпрацьованих газів. Їх багаторічний досвід показує, що домогтися цього можна лише в разі використання альтернативних (не нафтових) видів моторного палива. Саме тому, практично всі перспективні екологічно чисті автомобілі, проектуються під альтернативні види палива.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гутаревич Ю. Ф. Екологія та автомобільний транспорт: Навчальний посібник / Ю. Ф. Гутаревич, Д. В. Зеркалов, А. Г. Говорун, Л. П. Мержиєвська. – К.: Арістей, 2006. – 292 с.
2. Осетрін М. М. Екологічна оцінка перетинів міських магістралей у різних рівнях: Навчальний посібник / М. М. Осетрін, Б. В. Солуха, Т. О. Шилова. – К.: КНУБА, 2010. – 108 с.
3. Бригадир І.В. Правове регулювання забезпечення екологічної безпеки в галузі автомобільного транспорту: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.06 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2008. – 20 с.
4. Гутаревич Ю.Ф., Зеркалов Д.В., Говорун А. Г., Корпач А. О. Екологія автомобільного транспорту: Навч. посіб. / Національна транспортна академія. – К. : Основа, 2002. – 312 с.
5. Устименко В. С. Поліпшення екологічних показників автомобілів та розширення паливної бази автомобільного транспорту шляхом застосування біоетанолу: дис. канд. техн. наук: 05.22.20 / Державне підприємство "Державний автотранспортний науково-дослідний і проектний ін-т". – К., 2006. – 178 с.
6. ВЕДА електронна бібліотека [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lib.ua-ru.net/index.html>
7. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://edu.lp.edu.ua>
8. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://ua-referat.com> Основні_напрями_підв

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Авчіннікова Галина Дмитрівна – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри теорії та практики іноземних мов Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Алечка Аліна Михайлівна – викладач циклової комісії бухгалтерського обліку та економіки Пирятинської філії Приватного вищого навчального закладу «Європейський університет»

Безрукий Мирослав Васильович – магістр туризму I року навчання факультету туризму і готельно-ресторанної справи Мукачівського державного університету

Бешлей Андрій Іванович – викладач I категорії циклової комісії автомобільних дисциплін, завідувач автомобільного відділення Львівського автомобільно-дорожнього коледжу Національного університету «Львівська Політехніка»

Бешлей Роксолана Володимирівна – викладач-спеціаліст циклової комісії економічних дисциплін Львівського автомобільно-дорожнього коледжу Національного університету «Львівська Політехніка»

Бистрицький Володимир Володимирович – викладач предмету «Анатомія людини» КВНЗ «Новоград-Волинський медичний коледж» Житомирської обласної ради

Білокур Іван – студент 1 курсу історичного факультету ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

Бова Оксана Олександрівна – студентка 4 курсу педагогічного факультету Рівненського державного гуманітарного університету

Бойко Ірина Олександрівна – студентка 3 курсу відділення соціальної педагогіки Дубенського коледжу Рівненського державного гуманітарного університету

Боярко Ростислав – студент 4 курсу природничо-технологічного факультету ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

Буксар Віталій Степанович – молодший науковий співробітник кафедри квантової електроніки ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Булавинець Владислав Олександрович – студент 2 курсу факультету спорту та менеджменту Національного університету фізичного виховання та спорту України

Бульботка Оксана Павлівна – студентка 5 курсу природничо-технологічного факультету ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

Бурківська Надія Вікторівна – магістр туризму I року навчання факультету туризму і готельно-ресторанної справи Мукачівського державного університету

Васіна Наталя Вікторівна – студентка 2 курсу факультету здоров'я, фізичного виховання та туризму Національного університету фізичного виховання та спорту України

Верьовкін Віктор Васильович – кандидат історичних наук, професор кафедри гуманітарних дисциплін Рівненського державного базового медичного коледжу

Веселова Віталія Володимирівна – студентка 3 курсу відділення соціальної педагогіки Дубенського коледжу Рівненського державного гуманітарного університету

Вишневецька Вікторія Петрівна – викладач кафедри кінезіології Національного університету фізичного виховання і спорту України

Вольвах Таїсія Сергіївна – студентка 3 курсу факультету спорту та менеджменту Національного університету фізичного виховання та спорту України

Гнилицька Ольга Миколаївна – голова ЦМК професійної і практичної підготовки (хірургічний профіль) Кременського обласного медичного училища

Головчак Єлизавета Сергіївна – студентка 2 курсу Навчально-наукового інституту соціально-педагогічної та мистецької освіти Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Гончарук Валентина Анатоліївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української літератури, українознавства та методик їх навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Грищенко Олена Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології Київського університету імені Бориса Грінченка

Гуліна Ірина Ісмаїлівна – студентка 2 курсу Навчально-наукового інституту соціально-педагогічної та мистецької освіти Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Гулюк Надежда Олеговна – студентка 4 курса тренерского факультета Национального университета физического воспитания и спорта Украины

Дем'янчук Катерина Федорівна – студентка 3 курсу факультету міжнародної економіки Одеського національного економічного університету

Дзюбенко Олена Володимирівна – кандидат біологічних наук, доцент кафедри біології і методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

Євсєєв Роман Сергійович – викладач циклової комісії фізики, хімії та природничих дисциплін Харківського машинобудівного коледжу

Єрємїна Лілія Євгенівна – викладач кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та дошкільної освіти Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Єфімочкін Владислав Юрійович – студент 2 курсу Навчально-наукового інституту соціально-педагогічної та мистецької освіти Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Івченко Андрій Віталійович – студент 2 курсу юридичного факультету Київського фінансово-економічного коледжу Національного університету державної податкової служби України

Калініна Інна Вікторівна – аспірант III року навчання кафедри кінознавства Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І.К.Карпенка-Карого

Кампов Надія Семенівна – старший викладач кафедри туризму і рекреації Мукачівського державного університету

Карпович Юлія Вадимівна – студентка 5 курсу педагогічного факультету Рівненського державного гуманітарного університету

Ковальова Анастасія Сергіївна – студентка 2 курсу факультету здоров'я, фізичного виховання та туризму Національного університету фізичного виховання та спорту України

Ковальчук Лариса Олександрівна – викладач циклової комісії лісомисливських дисциплін та зеленого будівництва, заступник директора з навчальної роботи Малинського лісотехнічного коледжу

Ковтун Вікторія Андріївна – студентка 6 курсу факультету інформатики, математики та економіки Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Конопльов Олександр Миколайович – кандидат фізико-математичних наук, доцент, старший науковий співробітник кафедри квантової електроніки ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Король Катерина Олександрівна – студентка 3 курсу спеціальності «Дошкільна освіта» Дубенського коледжу Рівненського державного гуманітарного університету

Кошелева Оксана Борисівна – викладач української мови та літератури вищої категорії, голова циклової комісії загальноосвітніх та соціально-економічних дисциплін Кременського обласного медичного училища

Кравчук Віктор Олегович – студент 2 курсу факультету спорту та менеджменту Національного університету фізичного виховання та спорту України

Кузьма Василь Васильович – науковий співробітник кафедри квантової електроніки ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Кульчицький Василь Михайлович – викладач циклової комісії фізичного виховання Комунального закладу «Бродівський педагогічний коледж імені Маркіяна Шашкевича» Львівської обласної ради

Литвинчук Олена Михайлівна – викладач образотворчого мистецтва з методикою навчання циклової комісії викладачів методики трудового навчання з практикумом та образотворчого мистецтва з методикою навчання ВКНЗ «Коростишівський педагогічний коледж імені І.Я.Франка» Житомирської обласної ради

Лях-Породько Олексій Олексійович – кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент кафедри історії та теорії олімпійського спорту Національного університету фізичного виховання та спорту України

Магомедова Яна Арсенівна – студентка 2 курсу Навчально-наукового інституту соціально-педагогічної та мистецької освіти Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Мажуренко Анастасія Володимирівна – студентка 2 курсу Навчально-наукового інституту соціально-педагогічної та мистецької освіти Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Максимова Юлія – студентка 2 курсу Навчально-наукового інституту соціально-педагогічної та мистецької освіти Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Малініна Антоніна Олександрівна – кандидат фізико-математичних наук, науковий співробітник кафедри квантової електроніки ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Марьяновська Катерина Ігорівна – студентка 5 курсу фармацевтичного факультету Одеського національного медичного університету

Машіка Ганна Василівна – кандидат географічних наук, доцент, в. о. завідувача кафедри туризму і рекреації Мукачівського державного університету

Миздренко Оксана Миколаївна – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри медико-біологічних дисциплін і валеології ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

Миронов Александр Александрович – студент 5 курсу медичного факультета №2 Одеського національного медичного університету

Митропольський Ігор Євгенович – кандидат фізико-математичних наук, старший науковий співробітник кафедри квантової електроніки ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Михайлова Наталія Вікторівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»

Мірошніченко Аліна Олегівна – викладач циклової комісії бухгалтерського обліку та економіки Пирятинської філії Приватного вищого навчального закладу «Європейський університет»

Молчан Аліна Миколаївна – студентка 5 курсу Навчально-наукового інституту економіки, оподаткування та митної справи Університету державної фіскальної служби України

Мохонь Артемій Олександрович – студент 5 курсу (магістр) Навчально-наукового інституту економіки, оподаткування та митної справи Університету державної фіскальної служби України

Негрій Альона – студентка 2 курсу Навчально-наукового інституту соціально-педагогічної та мистецької освіти Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Овечко Світлана Сергіївна – студентка 2 курсу Навчально-наукового інституту соціально-педагогічної та мистецької освіти Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Оніщук Марія Анатоліївна – студентка 5 курсу Інституту економіки, управління та інформаційних технологій ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»

Опалюк Тетяна Леонідівна – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Павлишин Христина Андріївна – студентка 3 курсу відділення соціальної педагогіки Дубенського коледжу Рівненського державного гуманітарного університету

Паламарчук Тетяна Юріївна – завідувач відділенням «Сестринська справа», викладач предмету «Медсестринство в педіатрії» КВНЗ «Новоград-Волинський медичний коледж» Житомирської обласної ради

Петрина Ніка Андріївна – студентка 4 курсу гуманітарного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка

Петрусь Олеся Василівна – кандидат філологічних наук, методист, викладач вищої категорії, викладач англійської мови циклової комісії викладачів іноземних мов Комунального закладу «Бродівський педагогічний коледж імені Маркіяна Шашкевича» Львівської обласної ради

Петухова Ксенія – студентка 2 курсу Навчально-наукового інституту соціально-педагогічної та мистецької освіти Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Пивоварова Ірина Олексіївна – методист ДВНЗ «Куп'янський автотранспортний коледж»

Підгайко Віталіна Анатоліївна – викладач ДВНЗ «Куп'янський автотранспортний коледж»

Подгорецька Вікторія Сергіївна – студентка 4 курсу факультету підприємництва Київського національного університету технологій та дизайну

Покас Ярослав Васильович – студент 2 курсу факультету здоров'я, фізичного виховання та туризму Національного університету фізичного виховання та спорту України

Полюхович Катерина Вячеславівна – студентка 3 курсу спеціальності «Дошкілька освіта» Дубенського коледжу Рівненського державного гуманітарного університету

Полякова Катерина Олександрівна – студентка 5 курсу гуманітарного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка

Породько-Лях Ольга Вікторівна – старший викладач кафедри української та іноземних мов Національного університету фізичного виховання та спорту України

Портяник Лариса Юріївна – студентка 3 курсу факультету педагогіки і психології ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

Предик Аліна Анатоліївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та методики початкової освіти Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Пшенична Інна Юріївна – студентка 2 курсу Навчально-наукового інституту соціально-педагогічної та мистецької освіти Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Ріос Соліс Даніель Кресенсійович – аспірант III року навчання кафедри організації театральної справи Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І.К.Карпенка-Карого

Свистак Поліна – студентка 2 курсу Навчально-наукового інституту соціально-педагогічної та мистецької освіти Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Сизова Ілона Олександрівна – студентка 5 курсу Інституту економіки, управління та інформаційних технологій ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»

Скидан Микола Олексійович – викладач суспільних дисциплін Остерського коледжу будівництва та дизайну

Слинько Юлія Русланівна – студентка 5 курсу Інституту економіки, управління та інформаційних технологій ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»

Сліпчук Віктор – студент 3 курсу напряму підготовки «Соціальна педагогіка» Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Сорока Ганна Василівна – студентка 2 курсу факультету здоров'я, фізичного виховання та туризму Національного університету фізичного виховання та спорту України

Старко Николай Викторович – старший научний сотрудник лабораторії 1.1 Научно-исследовательского учреждения «Украинский НИИ экологических проблем» (г.Харьков)

Стельмашук Жанна Григорівна – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри теорії і методики виховання Рівненського державного гуманітарного університету

Сторожук Олександр Володимирович – кандидат економічних наук, доцент кафедри митної справи Університету державної фіскальної служби України

Страшко Ірина Володимирівна – старший викладач кафедри романо-германської філології Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова

Сущук Наталя Анатоліївна – кандидат фармацевтичних наук, викладач кафедри фармакогнозії і аптечної технології ліків Одеського національного медичного університету

Тищук Віталій Іванович – кандидат педагогічних наук, професор, завідувач кафедри методики викладання фізики і хімії Рівненського державного гуманітарного університету

Топорівська Оксана Миколаївна – студентка 4 курсу природничо-технологічного факультету ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

Тракало Світлана Євгеніївна – студентка 5 курсу факультету педагогіки, психології та соціальної роботи Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Трубінова Ольга Ігорівна – студентка 3 курсу спеціальності «Початкова освіта» Путивльського педагогічного коледжу імені С.В.Руднева

Улько Тетяна Сергіївна – студентка 4 курсу факультету підприємництва та права Київського національного університету технологій та дизайну

Філіна Валентина Анатоліївна – викладач кафедри олімпійського та професійного спорту Житомирського державного університету імені Івана Франка

Харченко Світлана Василівна – студентка 5 курсу природничо-технологічного факультету ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

Хаян Інна Анатоліївна – студентка 4 курсу факультету підприємництва та права Київського національного університету технологій та дизайну

Цис Юлія Олегівна – студентка 5 курсу факультету англійської філології Київського університету імені Бориса Грінченка

Шевчук Ольга Василівна – студентка 5 курсу факультету математики та інформатики Рівненського державного гуманітарного університету

Шитікова Анастасія Сергіївна – студентка 2 курсу Навчально-наукового інституту соціально-педагогічної та мистецької освіти Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Шумілова Ірина Федорівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки вищої школи, управління навчальним закладом та методики викладання суспільствознавчих дисциплін Бердянського державного педагогічного університету

Юрченко Михайло Олександрович – кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри прикладної математики та інформаційних технологій Одеського національного політехнічного університету

ЗМІСТ
БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

<i>Іван Білокур</i> ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧІ ТЕХНОЛОГІЇ В СУЧАСНИХ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ	3
<i>Лариса Ковальчук</i> АНАЛІЗ ПРОДУКТИВНОСТІ ТА ПОШИРЕННЯ ПСЕВДОТСУГИ МЕНЗІСА (PSEUDOTSUGA MENZIESII MIRD.) В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПІ	5
<i>Оксана Миздренко, Оксана Бульботка</i> РАЦІОНАЛЬНЕ ХАРЧУВАННЯ ЯК ЗАСІБ ВІДНОВЛЕННЯ ПРАЦЕЗДАТНОСТІ СПОРТСМЕНІВ	7
<i>Оксана Миздренко</i> ВИЗНАЧЕННЯ АДАПТАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ДИХАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ПЕРШОКУРСНИКІВ В УМОВАХ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ	8
<i>Оксана Топорівська</i> ХАРАКТЕРИСТИКА МЕТОДІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ОПОРНО-РУХОВОГО АПАРАТУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	10
ГЕОГРАФІЯ І ГЕОЛОГІЯ	
<i>Ганна Машіка, Мирослав Безрукий</i> СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ РЕСУРСНО-ТУРИСТИЧНОГО РАЙОНУВАННЯ	13
<i>Ганна Машіка, Надія Бурковська</i> АНТРОПОГЕННИЙ ВПЛИВ ГЕОСИСТЕМ НА РОЗВИТОК ТУРИСТИЧНИХ РАЙОНІВ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ	16
ЕКОЛОГІЯ	
<i>Ростислав Боярко, Олена Дзюбенко</i> ГІДРОЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА АТОМНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ В УКРАЇНІ	20
<i>Андрій Івченко</i> ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ОХОРОНИ І РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ	22
<i>Світлана Харченко, Олена Дзюбенко</i> ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ТЕПЛОВОЇ ЕНЕРГЕТИКИ УКРАЇНИ НА ПРИКЛАДІ ТРИПІЛЬСЬКОЇ ТЕС	24
ТУРИЗМ І РЕКРЕАЦІЯ	
<i>Катерина Дем'янчук</i> ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОГО ТУРИЗМУ В ОСТАННІ РОКИ НА ОСНОВІ АНАЛІЗУ СТАТИСТИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ	27
<i>Надія Кампов</i> ОРГАНІЗАЦІЯ ЛІКУВАЛЬНО-ОЗДОРОВЧОГО ТУРИЗМУ НА ПРИКЛАДІ СПА-КОМПЛЕКСУ «ТРЕМБИТА» В ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ	29
ЕКОНОМІКА	
<i>Аліна Алечка, Аліна Мірошніченко</i> ОСНОВНІ ЗАСАДИ ПОДАТКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ	32
<i>Роксолана Бешилей</i> ВИКОРИСТАННЯ ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АВК-5 У БУДІВНИЦТВІ АВТОМОБІЛЬНИХ ДОРІГ	34
<i>Наталія Михайлова</i> ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ТА РОЛЬ ФІНАНСІВ В СИСТЕМІ РИНКОВИХ ВІДНОСИН	37

<i>Аліна Молчан</i>		
ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ		39
<i>Артемій Мохонь, Олександр Сторожук</i>		
РОЗВИТОК МАЛОГО БІЗНЕСУ: ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ТА СИСТЕМА ОПОДАТКУВАННЯ		41
<i>Марія Оніщук</i>		
ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТРАХУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ РИЗИКІВ В УКРАЇНІ		44
<i>Ілона Сизова</i>		
ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА		46
<i>Юлія Слинько</i>		
ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УКРАЇНИ		49
<i>Николай Старко</i>		
ОЦЕНКА ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ БИОЛОГИЧЕСКОЙ МЕЛИОРАЦИИ ВОДОЕМА-ОХЛАДИТЕЛЯ ЗМИЕВСКОЙ ТЭС В 2004-2011 ГОДАХ		52
МЕНЕДЖМЕНТ І МАРКЕТИНГ		
<i>Vika Podhoretska</i>		
ESSENTIAL B2B MARKETING STRATEGIES TO GROW YOUR PROFESSIONAL SERVICES FIRM		55
<i>Tetyana Ul'ko</i>		
THE SERVICE CULTURE IN THE SERVICE SECTOR		57
<i>Inna Khayan</i>		
MOTIVATIONAL ASPECT OF ORGANIZATIONAL CULTURE IN THE QUALITY MANAGEMENT SYSTEM AT THE ENTERPRISE		59
ІСТОРІЯ		
<i>Віктор Верьовкін</i>		
АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА ПРО ПОЛІТИЧНІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ У БОРОТБІ ЗА СОЦІАЛЬНЕ І НАЦІОНАЛЬНЕ ВИЗВОЛЕННЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У 20-Х – 30-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ		62
<i>Микола Скидан</i>		
ОСТЕР ТА ОСТЕРЩИНА В ХІХ СТОЛІТТІ		64
МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО		
<i>Інна Калініна</i>		
ОБРАЗ ЛЮДИНИ В ОБ'ЄКТИВІ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ДОКУМЕНТАЛІТІВ		70
<i>Олена Литвинчук</i>		
ДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ФАХОВИХ ЗНАНЬ ТА ВМІНЬ З ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ		72
<i>Даніель Ріос Соліс</i>		
ВІДМІННОСТІ У МЕНЕДЖМЕНТІ НЕПРИБУТКОВИХ ТА КОМЕРЦІЙНИХ ТЕАТРІВ США		74
ПЕДАГОГІКА		
<i>Володимир Бистрицький</i>		
СУЧАСНІ ПРИНЦИПИ, ФОРМИ ТА МЕТОДИ ВИКЛАДАННЯ АНАТОМІЇ: АНАЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ		77
<i>Оксана Бова</i>		
САМОСТІЙНІСТЬ УЧНІВ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА		79

<i>Віталія Веселова</i> ЯК ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ВПЛИВАЮТЬ НА СОЦІАЛІЗАЦІЮ ЛЮДИНИ	81
<i>Ольга Гнилицька</i> ВИХОВАННЯ У СТУДЕНТІВ ПОЗИТИВНОЇ МОТИВАЦІЇ ДО НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ВАЖЛИВИЙ ФАКТОР ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ	84
<i>Єлизавета Головач, Владислав Єфімочкін</i> СПЕЦИФІКА РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА З ВИХОВАНЦЯМИ ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДІВ	86
<i>Ірина Гуліна, Анастасія Мажуренко</i> СОЦІАЛЬНИЙ ПЕДАГОГ, ПРАКТИЧНИЙ ПСИХОЛОГ ТА СОЦІАЛЬНИЙ ВИХОВАТЕЛЬ: ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА	87
<i>Роман Євсєєв</i> ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ПОСІБНИКІВ У НАВЧАННІ БІОЛОГІЇ ТА ХІМІЇ	89
<i>Лілія Єрьоміна, Віктор Сліпчук</i> ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ ПАТРОНАТУ СІМЕЙ, ЯКІ ОПИЛИСЯ У КРИЗОВИХ СИТУАЦІЯХ	91
<i>Юлія Карнович</i> КРИТЕРІЇ ТА РІВНІ ВИХОВАННЯ ДИСЦИПЛІНОВАНOSTІ УЧНІВ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ	93
<i>Вікторія Ковтун</i> ВПЛИВ ПРОФЕСІЙНОГО САМОПІЗНАННЯ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ НА СТАНОВЛЕННЯ ЙОГО ПЕДАГОГІЧНОЇ ПОЗИЦІЇ	96
<i>Катерина Король</i> ДИДАКТИЧНА ГРА ЯК ЗАСІБ ПІЗНАВАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ДОШКІЛЬНИКА	99
<i>Оксана Кошелева</i> ІННОВАЦІЙНІ ФОРМИ МЕТОДИЧНОЇ РОБОТИ ЦИКЛОВОЇ КОМІСІЇ ЯК ЗАСІБ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИКЛАДАЧІВ	101
<i>Юлія Максимова, Альона Нєгрій</i> СОЦІАЛЬНІ ПРОЕКТИ У РОБОТІ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА	105
<i>Світлана Овечко, Інна Пшенична</i> СОЦІАЛЬНА РЕКЛАМА ЯК ЗАСІБ ВПЛИВУ НА СВІДОМІСТЬ СУЧАСНИХ ДІТЕЙ	106
<i>Тетяна Опалюк</i> ДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ТЕХНОЛОГІЧНІ УМОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ АДАПТИВНОЇ ФУНКЦІЇ НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ ВУЗІВ	108
<i>Христина Павлишин</i> ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ	110
<i>Тетяна Паламарчук</i> ОГЛЯД СУЧАСНИХ АСПЕКТІВ ПІДГОТОВКИ МЕДИЧНИХ СЕСТЕР В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ОСВІТИ ТА СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я	113
<i>Олеся Петрусь</i> АНАЛІТИЧНЕ ЧИТАННЯ НА ЗАНЯТТЯХ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ	115
<i>Віталіна Підгайко, Ірина Пивоварова</i> ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА СИСТЕМУ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ	117

<i>Катерина Полюхович</i> СПІВРОБІТНИЦТВО ДИТЯЧОГО САДКА І СІМ'Ї У МОРАЛЬНОМУ ВИХОВАННІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	120
<i>Лариса Портяник</i> ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ДИДАКТИЧНИХ ІГРАХ ПІД ЧАС ОЗНАЙОМЛЕННЯ З РОСЛИННИМ СВІТОМ	122
<i>Аліна Предик, Світлана Тракало</i> ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ВИХОВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПОЗАУРОЧНІЙ ВИХОВНІЙ РОБОТІ	124
<i>Поліна Свистак, Ксенія Петухова</i> ОСОБЛИВОСТІ ІННОВАЦІЙНИХ МЕТОДІВ РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА	126
<i>Жанна Стельмашук</i> ЗАСТОСУВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ ЯК УМОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНОГО ПЕДАГОГА	128
<i>Ольга Шевчук, Віталій Тишук</i> ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІ ВИМІРЮВАЛЬНІ РОБОТИ В СИСТЕМІ ДОМАШНІХ ЗАВДАНЬ З ФІЗИКИ	130
<i>Анастасія Шитікова, Яна Магомедова</i> КОНСУЛЬТАЦІЯ ЯК ПРОВІДНИЙ ВИД РОБОТИ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ	132
<i>Ірина Шумілова</i> ЗАГАЛЬНОКУЛЬТУРНИЙ КОМПОНЕНТ У ЗМІСТІ НАВЧАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНОГО ТА ПРОФЕСІЙНО- ПЕДАГОГІЧНОГО ЦИКЛІВ	133
ПСИХОЛОГІЯ	
<i>Ірина Бойко</i> ВПЛИВ ТЕМПЕРАМЕНТУ НА ПОВЕДІНКУ І ДІЯЛЬНІСТЬ ЛЮДИНИ	136
СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ	
<i>Вікторія Вишневецька</i> ЩОДО ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАТИЧНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СФЕРИ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ	138
ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ	
<i>Антоніна Малініна</i> СПЕКТРАЛЬНІ, ЧАСОВІ ТА ЕНЕРГЕТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВИПРОМІНЮВАННЯ ГАЗОРАЗРЯДНОЇ ПЛАЗМИ НА СУМІШАХ ПАРІВ ДИЙОДИДУ РТУТІ, КСЕНОНУ ТА ГЕЛІЮ	141
<i>Ігор Митропольський, Василь Кузьма, Олександр Конопльов, Віталій Буксар</i> ЕЛЕКТРОН-ФОТОННА ЕМІСІЯ NaCl З НАНОВКЛЮЧЕННЯМИ СРІБЛА	144
<i>Михайло Юрченко</i> ПОБУДОВА СИМЕТРИЧНИХ НЕПАРНИХ БІОРТОГОНАЛЬНИХ ВЕЙВЛЕТ- ФІЛЬТРІВ ДОБЕШІ	147
<i>Михайло Юрченко</i> ПОБУДОВА СИМЕТРИЧНИХ ПАРНИХ БІОРТОГОНАЛЬНИХ ВЕЙВЛЕТ-ФІЛЬТРІВ ДОБЕШІ	152
ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ	
<i>Надежда Гулюк</i> СРЕДСТВА ПОВЫШЕНИЯ УРОВНЯ ОТТАЛКИВАНИЯ В ПРЫЖКАХ СО СЛОЖНОЙ-КОРДИНАЦИОННОЙ СТРУКТУРОЙ У ВЫСОКОКВАЛИФИЦИРОВАННЫХ ГИМНАСТОК	157

<i>Василь Кульчицький</i>	
ЗНАЧЕННЯ ВІЙСЬКОВО-ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ СЕРЕД КІММЕРІЙСЬКИХ ПЛЕМЕН	159
<i>Олексій Лях-Породько, Наталя Васіна, Анастасія Ковальова, Віктор Кравчук</i>	
ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ ВІШВЕСОКІЛЬСЬКОГО ЗЬОТУ І ЙОГО ВПЛИВ НА РОЗВИТОК СОКІЛЬСЬКОГО РУХУ	160
<i>Олексій Лях-Породько, Таїсія Вольвах, Ярослав Покас, Ганна Сорока</i>	
VII ВСЕСОКІЛЬСЬКИЙ ЗЛІТ: ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ І ПРОВЕДЕННЯ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА РОЗВИТОК СОКІЛЬСЬКОГО РУХУ	163
<i>Ольга Породько-Лях, Олексій Лях-Породько, Владислав Булавинець</i>	
ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНА СПАДЩИНА РОДИНИ ФРАНКА У РОЗВИТКУ ТІЛОВИХОВАННЯ Й СПОРТУ	165
<i>Валентина Філіна</i>	
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОКАЗНИКІВ МОДЕЛЕЙ ЗМАГАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЗЮДОЇСТІВ РІЗНОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ	167
ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ	
<i>Галина Авчіннікова</i>	
МОВА НІМЕЦЬКОМОВНИХ ЧАТІВ ЯК РІЗНОВИД ЕЛЕКТРОННОГО ДИСКУРСУ	170
<i>Валентина Гончарук</i>	
ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ В ЛІРИЦІ ЛІНИ КОСТЕНКО	171
<i>Елена Грищенко</i>	
РАЗНООБРАЗНЫЙ МИР ДИСКУРСОВ	174
<i>Ніка Петрина</i>	
UNRELIABILITY OF THE FIRST-PERSON NARRATOR IN ENGLISH GOTHIC FICTION	176
<i>Катерина Полякова</i>	
КОГНІТИВНИЙ ДИСОНАНС ЯК ПРОЯВ НЕНАДІЙНОЇ НАРАЦІЇ В АНГЛОМОВНИХ ГОТИЧНИХ ОПОВІДАННЯХ	178
<i>Ольга Трубінова</i>	
ОСОБЛИВОСТІ АФІКСАЛЬНИХ УТВОРЕНЬ У СИСТЕМІ ОКАЗІОНАЛЬНИХ НАЗВ РІЗНИХ ЧАСТИН МОВИ В ПОЕТИЧНИХ ТВОРАХ В. ЗАТУЛИВІТРА	180
<i>Юлія Цис</i>	
POINT OF VIEW IN OSCAR WILDE'S PLAYS	182
ФІЛОСОФІЯ	
<i>Iryna Strashko</i>	
BLOGGING FOR FOREIGN LANGUAGE EDUCATION: AXIOLOGICAL AND EDUCATIONAL ASPECTS	185
МЕДИЧНІ НАУКИ	
<i>Александр Миронов</i>	
АНАЛІЗ ПРОБЛЕМЫ ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНОЙ ДИАГНОСТИКИ ГОЛОВОКРУЖЕНИЙ	187
<i>Наталя Суцук, Катерина Марьяновська</i>	
РОЗРОБКА СКЛАДУ ТА АНАЛІЗ КОМПЛЕКСНОГО ФІТОПРЕПАРАТУ ДЛЯ ПІДТРИМКИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПЕЧІНКИ	190
ТЕХНІЧНІ НАУКИ. ТРАНСПОРТ	
<i>Андрій Бешлей</i>	
ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА НА АВТОМОБІЛЬНОМУ ТРАНСПОРТІ	192
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	195

Матеріали XXII Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку»: Зб. наук. праць. – Переяслав-Хмельницький, 2016. – Вип. 22. – 205 с.

Враховуючи свободу наукової творчості, редколегія приймає до друку публікації та статті тих авторів, думки яких не в усьому поділяє. Відповідальність за грамотність, автентичність цитат, правильність фактів і посилань, достовірність матеріалів несуть автори публікацій. Передрук і відтворення опублікованих у збірнику матеріалів будь-яким способом дозволяється тільки при посиланні на **«Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку»**.

Редакційна колегія залишає за собою право редагувати та скорочувати текст.

Адреса оргкомітету: 08401, Київська обл., м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 30 (к. 203), тел. (04567) 5 46 44

Матеріали конференції розміщені на сайті: <http://rmuphdpu.webnode.ru> (розділ «Наукові конференції»)

Укладачі: С.М.Кикоть, І.В.Гайдаєнко
Верстка та дизайн: І.В.Гайдаєнко

Підписано до друку 23.04.2016 р.
Формат 60×84 1/8. Папір офсет.
Ум. друк. арк. 28,7.

Виробник ФОП Лукашевич О.М., свідоцтво про державну реєстрацію
№2358000000002997 від 12.10.2011 р.
08400, Київська обл., м. Переяслав-Хмельницький,
вул. Покровська, 49, к. 12

